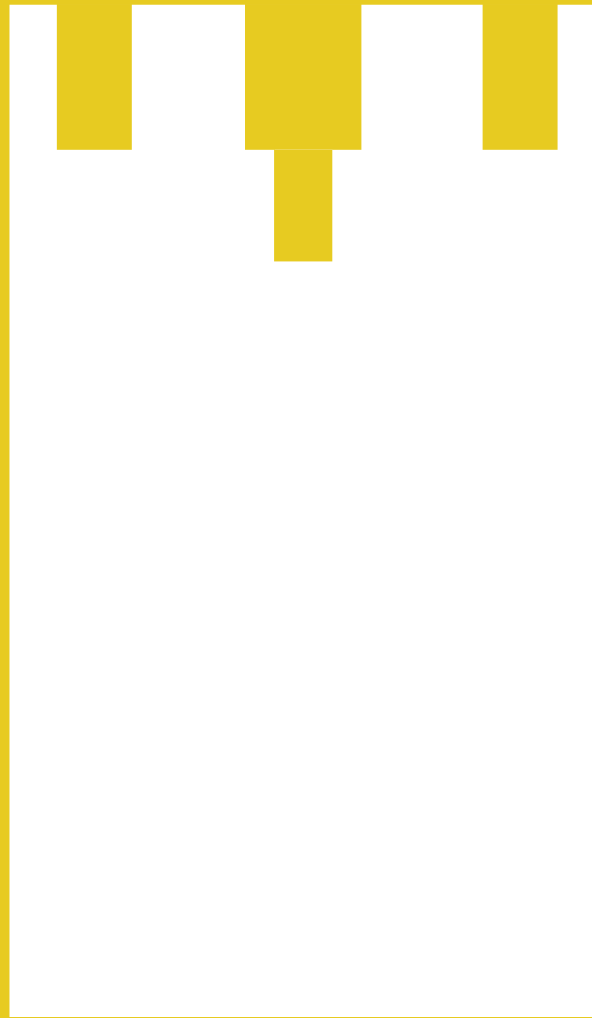

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΑ
στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνίας

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π. - Δ.Π.Μ.Σ. Προστασία Μνημείων

Α' Κατεύθυνση: Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΑ στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Μπαλντά Δώρα, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες Καθηγητές: Εφessίου Ειρήνη, Μπελαβίλας Νίκος, αρχιτέκτονες μηχανικοί

Σύμβουλος Καθηγήτρια: Μιλτιάδου Ανδρονίκη, πολιτικός μηχανικός

Αθήνα Οκτώβριος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	8
αντικείμενο και στόχος.....	8
μεθοδολογία.....	9
ερευνητικά ερωτήματα.....	10
δομή εργασίας.....	11
πηγές και βιβλιογραφικές αναφορές.....	12
ευχαριστίες.....	13

Μέρος Α'

Κεφάλαιο 01 αυθύπαρκτα "πυργοειδή" οικοδομήματα.....	15
1.1 γενικά στοιχεία.....	17
1.2 πύργοι με αγροτικό/ οικιστικό χαρακτήρα.....	21
1.3 χερσαίο δίκτυο εποπτείας.....	25
1.4 παράκτιο δίκτυο εποπτείας.....	26
1.5 σημεία εποπτείας και οχυρά καταφύγια.....	32
1.6 πορίσματα.....	33
1.6.1 καθορισμός κριτηρίων και κατηγορίες πύργων.....	33
1.6.2 επιγραμματικά.....	37
Κεφάλαιο 02 ο χώρος και τα δεδομένα.....	39
2.1 γενικά στοιχεία.....	41
2.1.1 γεωπολιτικά και ιστορικά δεδομένα.....	43
2.1.2 δημογραφικά και διοικητικά δεδομένα.....	49
2.2 κοινωνικοπολιτική αστάθεια, διεκδικήσεις και ανασφάλεια.....	53
2.3 θαλάσσια και παράκτια κινητικότητα.....	59
2.3.1 διεθνείς σχέσεις και σταθμοί ανεφοδιασμού.....	59
2.3.2 εμπορική δραστηριότητα και λιμάνια.....	60
2.3.3 θαλάσσια ταξίδια και ναυτικοί δρόμοι.....	62
2.2.4 το φαινόμενο της πειρατείας.....	67
2.4 το ζήτημα της ασφάλειας.....	69
2.4.1 φυλάκια επιτήρησης - παρατηρητήρια.....	69
2.4.2 το σύστημα φρούρησης κατά την β' ενετοκρατία.....	71
2.4.3 ενετική στρατηγική πλεύσης.....	72
2.5 πορίσματα.....	73

Κεφάλαιο 03 θέσεις στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία.....	77
3.1 Ναυαρίνο.....	79
3.1.1 Λιμάνι Ναυαρίνου.....	79
3.1.2 Ακρωτήριο Κορυφάσιο.....	81
3.1.3 Παλιόκαστρο Ναυαρίνου.....	83
3.1.4 νήσος Σφακτηρία.....	84
3.1.5 Νιόκαστρο Πύλου.....	87
3.2 Μεθώνη.....	89
3.2.1 Παλιομεθώνη.....	91
3.2.2 κάστρο Μεθώνης.....	91
3.3 Μεσσηνιακές Οινούσσες.....	98
3.3.1 Σαπιέντζα.....	98
3.3.2 Αγία Μαρίνα.....	101
3.3.3 Σχίζα.....	101
3.3.4 Βενέτικο.....	102
3.4 Φοινικούντα.....	103
3.5 Κορώνη.....	105
3.5.1 μεσσηνιακή Ασίνη.....	105
3.5.2 κάστρο Κορώνης.....	105
3.6 άλλοι οικισμοί.....	107
3.7 το έργο των χαρτογράφων.....	109

Μέρος Β'

Κεφάλαιο 04 παρατηρητήρια στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία.....	115
4.1 καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων.....	117
Πύργος στη νήσο Σφακτηρία, Ναυαρίνο [Π01].....	117
Πύργος στον Άγιο Νικόλα, Πύλος [Π02].....	119
Πύργος στη θέση Ξεριάς, Ναυαρίνο [Π03].....	123
Πύργος στη θέση Κυπαρισσάκια, Πύλος [Π04].....	125
Πύργος στη θέση Τρύπιο Λιθάρι, Τσιχλί Μπαμπά [Π05].....	127
Πύργος στη θέση Λίμνη Παπά, Μεθώνη [Π06].....	129
Πύργος στη θέση Λακέρδα, Σαπιέντζα [Π07].....	135
Πύργος στη θέση Βίγλα, Σχίζα [Π08].....	136
Πύργος στη θέση Λούτσα, Φοινικούντα [Π09].....	139
Πύργος στη θέση Μεμί, Κορώνη [Π10].....	143
4.2 θέσπιση κριτηρίων και κατηγοριοποίηση πύργων.....	147
4.2.1 κριτήρια κατηγοριοποίησης.....	147
4.2.2 πορίσματα σχετικά με τη χρήση.....	148

4.3 εντοπισμός "καταγεγραμμένου" δικτύου και αξιολόγηση	151
4.4 υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων	153
Πύργος στη νήσο Σφακτηρία, Ναυαρίνο [Y01]	153
Πύργος στη θέση Άγιος Αθανάσιος, Πύλος [Y02]	155
Πύργος στη θέση Ντάπια, Γιάλοβα [Y03]	155
Πύργος στη θέση Λιμανάκια, Πύλος [Y04]	157
Πύργος στη θέση Κρητικά, Μεθώνη [Y05]	160
Πύργος στη θέση Κούλουρας, Μεθώνη [Y06]	161
Πύργος στη θέση Τσαπί, Ακρίτας [Y07]	161
Πύργος στη νήσο Βενέτικο [Y08]	163
Πύργος στη θέση Φανερωμένη [Y09]	165
4.5 καταγραφή και κριτική "πλήρους" δικτύου εποπτείας	165
Κεφάλαιο 05 προστασία & διαχείριση συνόλου πύργων	173
5.1 γενικά στοιχεία	173
5.1.1 σύνολα, δίκτυα και προστασία	173
5.1.2 σύνολο πύργων στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία	176
5.1.3 παραδείγματα προγραμμάτων ανάδειξης	176
5.2 σχέδιο διαχείρισης συνόλου πύργων	179
5.2.1 προσδιορισμός αξιών συνόλου μνημείων	179
5.2.2 κριτήρια παρέμβασης	179
5.2.3 προτάσεις και στρατηγικές	180
5.2.4 ανάλυση SWOT	181
5.2.5 καθορισμός στόχων	185
5.3 σχέδιο υλοποίησης/ δράσης	185
5.3.1 ενέργειες-δράσεις συνοπτικά	185
5.3.2 φορέας υλοποίησης και λειτουργίας	186
5.3.3 χρηματοδότηση	186
5.3.4 νομοθετικά εργαλεία	187
5.3.5 αναμενόμενα αποτελέσματα	188
5.4 ενέργειες/ δράσεις αναλυτικά	188
ενέργεια 1.1: λήψη άμεσων σωστικών μέτρων	188
ενέργεια 1.2: καθαρισμός και συντήρηση άμεσου περιβάλλοντος χώρου	188
ενέργεια 2.1: κήρυξη μνημείων/ χαρακτηρισμός από το ΥΠΠΟ	189
ενέργεια 3.1: τεκμηρίωση ιστορικών κατασκευών	189
ενέργεια 3.2: επισκευή, αποκατάσταση, στερέωση μνημείων	189
ενέργεια 4.1_ εντοπισμός και προσδιορισμός συνόλου πύργων	191
ενέργεια 4.2_ καταγραφή και κωδικοποίηση πύργων	191
ενέργεια 5.1_ διάνοιξη και καθαρισμός μονοπατιών	191

ενέργεια 5.2: δημιουργία πολιτιστικής-φυσιολατρικής διαδρομής	191
ενέργεια 6.1: website "MessiniaGuardTowers"	194
ενέργεια 6.2: δημιουργία ψηφιακής εφαρμογής ανάδειξης	194
ενέργεια 6.3: δημιουργία εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας	195
ενέργεια 6.4: πληροφοριακό σύστημα παρακολούθησης και διαχείρισης	196
ενέργεια 7.1: οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων	196
ενέργεια 7.2: αξιοποίηση/ επανάχρηση κτιριακών καταλοίπων & θέσεων	196
5.5 ισχύουσες νομοθετικές διατάξεις	197
Κεφάλαιο 06 τεκμηρίωση & αποκατάσταση 3 πύργων	201
6.1 μεθοδολογία αποτύπωσης	203
6.2 Πύργος [Π09] στη θέση Λούτσα, Φοινικούντα	206
6.2.1 τοπογραφία	207
6.2.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση	209
6.2.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία	219
6.2.4 πρόταση αποκατάστασης	227
6.2.5 επεμβάσεις αποκατάστασης τοιχοποιίας	229
6.2.6 επεμβάσεις αποκατάστασης διαφραγματικής λειτουργίας	233
6.2.7 επεμβάσεις αποκατάστασης προσβασιμότητας	235
6.2.8 επεμβάσεις προβολής και ανάδειξης του μνημείου	237
6.3 Πύργος [Π10] στη θέση Μεμί, Κορώνη	241
6.3.1 τοπογραφία	241
6.3.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση	243
6.3.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία	245
6.3.4 λήψη άμεσων σωστικών μέτρων	247
6.4 Πύργος [Π06] στη θέση Λίμνη Παπά, Μεθώνη	252
6.4.1 τοπογραφία	253
6.4.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση	255
6.4.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία	255
6.4.4 πρόταση αποκατάστασης	257
6.4.5 επεμβάσεις αποκατάστασης προσβασιμότητα και ανάδειξης	257
Κατάλογος εικόνων και σχεδίων	261
Βιβλιογραφία	271
Βιβλία	272
Άρθρα σε περιοδικά	275
Σημειώσεις, Άρθρα	278
Σπουδαστικές εργασίες	278
Ιστοσελίδες	279

μεθοδολογία

Απαρχή της μελέτης αποτέλεσε η βιβλιογραφική αναζήτηση, πρωτότυπη και μη, καθώς και η χαρτογραφική (ιστορική και σύγχρονη) έρευνα, ενώ σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε μια πρώτη αναγνωριστική εξόρμηση και φωτογράφιση των τεσσάρων εντοπισμένων πύργων. Η μελέτη του ιστορικού χαρτογραφικού υλικού, αλλά και των σύγχρονων αεροφωτογραφιών αποτέλεσε θεμελιώδες εργαλείο για την έρευνα, ενώ οι επιτόπιες εξορμήσεις περιορίστηκαν στα όρια που επιβάλλει η γεωγραφική απόσταση του θέματος και ο χρόνος. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα τοπωνύμια διαφόρων θέσεων αποτέλεσαν ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο και όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο καθηγητής αρχαίας ιστορίας Γ. Πίκουλας αποτελούν για τον αυτόχθονα, που παραμένει ο καλύτερος γνώστης ενός τόπου, ότι οι γεωγραφικές συντεταγμένες για το γεωγράφο.² Κατά την επιλογή του θέματος και την έναρξη της έρευνας ήταν γνωστή και καταγεγραμμένη η ύπαρξη τεσσάρων μονάχα πυργοειδών οικοδομημάτων ενώ στην πορεία αποκαλύφθηκαν αρκετοί ακόμη και πόσοι άλλοι απομένουν να ανακαλυφθούν. Κατά την πρώιμη αναζήτηση τα στοιχεία μαρτυρούσαν ότι πρόκειται για πύργους - παρατηρητήρια – φρουκωρίες και ως τέτοια θεωρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της έρευνας.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά στην μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην συγκεκριμένη εργασία. Ένα από τα πρώτα ζητούμενα ήταν η οριοθέτηση της περιοχής μελέτης η οποία σε μεγάλο βαθμό καθορίστηκε από τις απομακρυσμένες θέσεις των τεσσάρων καταγεγραμμένων πύργων (Πύλος, Μεθώνη, Φοινικούντα, Κορώνη) και έτσι ως πεδίο μελέτης ορίστηκε το παράκτιο τόξο από το βόρειο άκρο του όρμου του Ναυαρίνου ως την Κορώνη, ενώ σύντομα εμπλουτίστηκε και με το νησιωτικό σύμπλεγμα των μεσσηνιακών Οινουσσών. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η περιοχή μελέτης βάσει των συμπερασμάτων της έρευνας θα πρέπει μελλοντικά να διευρυνθεί τόσο στην δυτική ακτή προς βορρά οπωσδήποτε μέχρι την Μαραθούπολη, απέναντι από τη νήσο Πρώτη, που αποτελούσε ορμητήριο πειρατών, όσο και στην ανατολική ακτή, βόρεια της Κορώνης, μέχρι περίπου το σημερινό Πεταλίδι. Με αφετηρία λοιπόν την ύπαρξη των τεσσάρων εντοπισμένων πύργων ξεκίνησε μια προσπάθεια εντοπισμού αυτών αλλά και πιθανών άλλων σε ιστορικούς χάρτες γεγονός που οδήγησε στην εκτενή μελέτη πρωτότυπου ιστορικού χαρτογραφικού υλικού, ενώ παράλληλα έγινε συλλογή και καταγραφή διαφόρων άλλων στοιχείων καθώς και η ταύτισή τους με τους σύγχρονους χάρτες. Συγχρόνως δεδομένης της ανυπαρξίας βιβλιογραφίας για το συγκεκριμένο θέμα, η έρευνα στράφηκε στα πρωτότυπα κείμενα των περιηγητών (Rouquerville, Leake, Γαλλική Αποστολή) σε μια προσπάθεια εντοπισμού στοιχείων που να καταδεικνύουν ένα παράκτιο δίκτυο εποπτείας ή έστω τα μεμονωμένα κτίσματα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι εξ αρχής θεωρήθηκε περισσότερο πιθανό τα εντοπισμένα κτίσματα να αποτελούν τμήμα ενός ή περισσότερων δικτύων κατά αντιστοιχία των παραδειγμάτων της Χίου, της Σαρδηνίας κ.α. Η μελέτη των πρωτότυπων κειμένων των περιηγητών οδήγησε στον εντοπισμό δύο ακόμη πύργων καθώς και στην μελέτη της τοπογραφίας της περιοχής, ενώ από τις βιβλιογραφικές αναφορές, με σημαντικότερη αυτήν που αφορά στο σύστημα φρούρησης στην περιφέρεια του Ναυαρίνου κατά τη δεύτερη περίοδο ενετοκρατίας πληροφορούμαστε για την ύπαρξη τεσσάρων ακόμη πύργων αλλά και για τον τρόπο λειτουργίας τους καθώς και τη ζωτική σημασία της ύπαρξής τους. Κατά αυτόν τον τρόπο εντοπίστηκε και καταγράφηκε μια πρώτη ομάδα πύργων η οποία με τη σειρά της έδωσε τα στοιχεία εκείνα που απαιτούνται προκειμένου να τεθούν τα κριτήρια και να αναζητηθούν επιπλέον πύργοι για τους οποίους όμως δεν υπάρχει κανενός είδους καταγραφή. Μεγάλη έκπληξη αποτελεί το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν ισχνά στοιχεία ωστόσο παρέμεναν απαραίτητα μέχρι που η υπόθεση ύπαρξης πύργου βάσει κριτηρίων τα έφερε στο φως.

Στοιχειοθετήθηκε λοιπόν ένας εκτενής κατάλογος που περιλαμβάνει 19 συνολικά πύργους με προσδιορισμένη θέση, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, που στην πλειοψηφία τους συνιστούν ένα πλήρες δίκτυο εποπτείας, ενώ παρατέθηκαν όλα εκείνα τα στοιχεία που ήταν δυνατόν να ανευρεθούν στο περιορισμένο αυτό χρονικό διάστημα. Παράλληλα υλοποιήθηκε μια σειρά από χάρτες

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

αντικείμενο και στόχος

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο το σύνολο των εντοπισμένων και μη αυθύπαρκτων¹ κυκλικών πυργοειδών κτισμάτων - παρατηρητηρίων κατά μήκος της νοτιοδυτικής ακτής της Πελοποννήσου, στον νομό Μεσσηνίας και συγκεκριμένα στα όρια του σημερινού δήμου Πύλου - Νέστορος. Πρόκειται για πύργους διατεταγμένους παράκτια σε ένα συνολικό μήκος ακτογραμμής 180χλμ. περίπου, με αφετηρία το βόρειο όριο του κόλπου του Ναυαρίνου και κατάληξη στο νοτιοδυτικό άκρο του μεσσηνιακού κόλπου, στην περιοχή της Κορώνης, συμπεριλαμβανομένων του νησιωτικού συμπλέγματος των μεσσηνιακών Οινουσσών νότια της ευρύτερης περιοχής της Μεθώνης. Επιδίωξη της παρούσας μελέτης αποτελεί η μελέτη, ο εντοπισμός, η καταγραφή, η ιστορική φωτογραφική και γεωμετρική τεκμηρίωση των παράκτιων αυθύπαρκτων οχυρών πύργων, η αναγνώριση των στοιχείων που συντέλεσαν στην κατασκευή τους και εν τέλει η ερμηνεία της ύπαρξής τους μέσω της αρχικής τους λειτουργίας ή και πιθανά μέσω της επανάχρησής τους ανά τους αιώνες. Θεμελιώδη στόχο της εργασίας αποτελεί η προστασία τους, μέσω της στερέωσης, συντήρησης ή αποκατάστασης τους και ασφαλώς η προβολή, ανάδειξη και αξιοποίησή τους τόσο ως αυθύπαρκτα κτίσματα όσο και ως κατασκευάσματα που συνιστούν ένα ή περισσότερα δίκτυα εποπτείας και άμυνας.

¹ Όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την αυτόνομη κατασκευή, δανεισμένος από τη μελέτη του Γ. Πίκουλα (Οδικό δίκτυο και άμυνα, σελ. 27)

² Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Horos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 11

δομή εργασίας

Η εργασία αποτελείται από δύο διακριτά μέρη (Α' και Β') καθένα από τα οποία περιλαμβάνει επιμέρους κεφάλαια. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει εισαγωγικά και ιστορικά στοιχεία, το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας καθώς και την παρουσίαση της περιοχής μελέτης, ενώ το δεύτερο μέρος αφορά στην καταγραφή και τεκμηρίωση των κατασκευών και περιλαμβάνει την πρόταση προστασίας και ανάδειξης του συνόλου των πύργων αλλά και την γεωμετρική τεκμηρίωση και πρόταση αποκατάστασης ορισμένων εξ αυτών. Πιο αναλυτικά τα επιμέρους κεφάλαια έχουν ως εξής:

Το πρώτο (Α') μέρος ξεκινά με το πρώτο (01) κεφάλαιο όπου γίνεται μια αναφορά σε διάφορους τύπους αυθύπαρκτων πυργοειδών χερσαίων και παράκτιων κατασκευών ανά την επικράτεια, αναλύοντας τη δομή και τη λειτουργία τους, είτε ως αυτόνομα κτίσματα είτε ως κτίσματα που ανήκουν σε ένα ευρύτερο δίκτυο. Η παράθεση των πύργων δεν περιορίζεται σε κάποια συγκεκριμένη χρονική περίοδο παρά γίνεται μια σύντομη αναφορά σε αυτού του είδους τα κτίσματα από την αρχαιότητα μέχρι και τον 18^ο αιώνα, ενώ χωρικά η ανασκόπηση αφορά τόσο τον ελλαδικό χώρο όσο και την γειτονική Ιταλία. Το δεύτερο (02) κεφάλαιο ξεκινά με μία σύντομη αναφορά στην Πελοπόννησο, διατρέχοντας τους αιώνες από τα βυζαντινά χρόνια, ως τον 19^ο αιώνα. Γίνεται μια σύντομη αναφορά σε όλα εκείνα τα στοιχεία που θεωρείται πιθανό ότι γέννησαν αυτούς τους πύργους και συγκεκριμένα το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στις διοικητικές μεταλλάξεις, τα θαλάσσια ταξίδια, τους θαλάσσιους και χερσαίους δρόμους, το εμπόριο, τους εμπορικούς σταθμούς και τους σταθμούς ανεφοδιασμού, την πειρατεία, τους πολέμους, τις επιδρομές, τις εδαφικές διεκδικήσεις, κτλ. Η αναφορά, χωρικά και χρονικά, διατρέχει τα όρια της Μεσογείου, της βυζαντινής αυτοκρατορίας, της Λατινοκρατούμενης και Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας και εστιάζει στις παράκτιες περιοχές της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας. Στο τρίτο (03) και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους γίνεται μια σύντομη αναφορά στην ιστορική τοπογραφία και στο χωρικό πλαίσιο που φιλοξενεί τους πύργους και παρουσιάζονται οι παράκτιοι οικισμοί της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας (Ναυαρίνο, Μεθώνη, Φοινικούντα, Κορώνη), οι όρμοι, τα λιμάνια, οι νησίδες, τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, τα φρούρια ο πληθυσμός και οι δραστηριότητες των κατοίκων διατρέχοντας και πάλι τους αιώνες.

Στη συνέχεια ακολουθεί το δεύτερο (Β') μέρος της εργασίας που περιλαμβάνει τον εντοπισμό, την καταγραφή και την πρόταση προστασίας και ανάδειξης τόσο των μεμονωμένων κτισμάτων όσο και του συνόλου των παράκτιων πυργοειδών κτισμάτων - παρατηρητηρίων. Στο τέταρτο (04) κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά οι εντοπισμένοι και μη αυθύπαρκτοι πύργοι καθώς και το άμεσο περιβάλλον μέσα στο οποίο τοποθετούνται σήμερα, ενώ για αυτούς που εντοπίζονται κυρίως κατάλοιπα γίνεται μια σύντομη ανάλυση και τεκμηρίωση όσον αφορά στα γεωμετρικά, οικοδομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά τους. Στην συνέχεια του κεφαλαίου θεσπίζονται τα κριτήρια κατηγοριοποίησης των πύργων, εντοπίζεται και αξιολογείται το παράκτιο δίκτυο εποπτείας, προσδιορίζονται νέες υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων και τέλος γίνεται μια επαναξιολόγηση του πλήρους δικτύου εποπτείας. Στο πέμπτο κεφάλαιο (05) παρουσιάζεται το σχέδιο προστασίας και διαχείρισης του συνόλου των παρατηρητηρίων, προσδιορίζονται οι αξίες του μνημείου, τα κριτήρια παρέμβασης, ορίζονται οι στρατηγικές, εξετάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μέσω της ανάλυσης SWOT και καθορίζονται οι στόχοι. Στην συνέχεια παρουσιάζεται το σχέδιο υλοποίησης και οι επιμέρους ενέργειες-δράσεις που αυτό περιλαμβάνει, ενώ στο τέλος του κεφαλαίου παρατίθεται το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο. Το μέρος Β' ολοκληρώνεται με το έκτο κεφάλαιο (06) όπου γίνεται η γεωμετρική και φωτογραφική τεκμηρίωση τριών πύργων (θέση Λίμνη Παπά, θέση Λούτσα και θέση Μεμί), παρουσιάζεται η κατάσταση διατήρησης τους και αναλύεται η παθολογία τους ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται η πρόταση δομικής αποκατάστασης, στατικής ενίσχυσης, αποκατάστασης προσβασιμότητας καθώς και η πρόταση επανάχρησης, προβολής, αξιοποίησης και ανάδειξής τους.

που σημειώνουν τις θέσεις των πύργων, τις αποστάσεις μεταξύ τους καθώς και μια πληθώρα άλλων στοιχείων όπως ρέματα, χείμαρροι, οικισμοί οχυροί και μη, φρούρια, όρη, ακρωτήρια, νησίδες, όρμοι, αγκυροβόλια, σημεία πόσιμοι νερού κτλ. Επιπλέον για όλα τα παραπάνω, όπου ήταν δυνατόν, σημειώθηκε η ονομασία τους, τόσο η σύγχρονη όσο και η ιστορική, διαδικασία αρκετά δύσκολη δεδομένου ότι πολλές φορές οι ονομασίες είναι δυσεύρετες ενώ η ταύτιση θέσεων από τους ιστορικούς χάρτες αποτελεί από μόνο του πεδίο αυτοτελούς έρευνας. Όσον αφορά στις θέσεις στις οποίες διατηρούνται κυρίως κατάλοιπα πραγματοποιήθηκε λεπτομερής φωτογράφιση και αποτύπωση προκειμένου να καταγραφούν όλα εκείνα τα στοιχεία που μέχρι σήμερα διασώζονται. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα εν λόγω κτίσματα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό κινδυνεύουν άμεσα από κατάρρευση και ολοκληρωτική καταστροφή, ενώ ποτέ στον παρελθόν δεν είχε πραγματοποιηθεί γεωμετρική αποτύπωση τους, από όσο είναι δυνατόν να γνωρίζουμε. Έτσι λοιπόν για τους τρεις από τους τέσσερις πύργους έγινε λήψη μεγάλου πλήθους φωτογραφιών που με την βοήθεια του προγράμματος Photoscan υλοποιήθηκε τρισδιάστατο ψηφιακό μοντέλο για τους δύο από τους πύργους. Παράλληλα διενεργήθηκε λεπτομερής συμβατική γεωμετρική αποτύπωση για έναν από τους παραπάνω πύργους και όλα τα παραπάνω στοιχεία αποτέλεσαν το υπόβαθρο για την παραγωγή δισδιάστατων σχεδίων αποτύπωσης της υφιστάμενης κατάστασης. Τέλος η μελέτη ολοκληρώνεται με την πρόταση αποκατάστασης, προστασίας και ανάδειξης τόσο των μεμονωμένων κτισμάτων όσο και του συνόλου των πύργων μέσα από μια σειρά ενεργειών-δράσεων που περιγράφονται αναλυτικά στο σχέδιο διαχείρισης και υλοποίησης.

ερευνητικά ερωτήματα

Καθ' όλη τη διάρκεια τη έρευνας η αναζήτηση των διαφόρων στοιχείων-πληροφοριών πραγματοποιήθηκε με σκοπό να απαντηθούν ερωτήματα που τέθηκαν κατά την έναρξη της έρευνας, καθώς και ερωτήματα που προέκυψαν στην πορεία της μελέτης. Τα ερωτήματα αφορούν στη δημιουργία, τη χωροθέτηση, τη χρήση και λειτουργία των τεσσάρων πύργων που αποτέλεσαν το έναυσμα της παρούσας μελέτης αλλά και των υπολοίπων που στην πορεία εντοπίστηκαν. Συγκεκριμένα διερευνήθηκε η χρήση των κτισμάτων, σε συνδυασμό με τα κριτήρια βάσει των οποίων έγινε ιστορικά η χωροθέτησή τους στο φυσικό ανάγλυφο και στο ευρύτερο δομημένο/ οικιστικό περιβάλλον. Αναζητήθηκε επίσης η περαιτέρω τεκμηρίωση της σχέσης τους με το οικιστικό περιβάλλον που συνίσταται από τα τέσσερα μεγάλα φρούρια και την πληθώρα διάσπαρτων οικισμών, καθώς και η σχέση τους με τη θαλάσσια κινητικότητα όπως διαμορφώνεται από τους θαλάσσιους δρόμους, τα εμπορικά λιμάνια και τους παράκτιους σταθμούς ανεφοδιασμού. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα ακόμη ερώτημα αποτέλεσε ο τρόπος λειτουργίας των πύργων αλλά και η μεταξύ τους σχέση - επικοινωνία. Αποτελούν εν τέλη στοιχεία ενός ή περισσοτέρων δικτύων? Και αν ναι, ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτού του δικτύου? Δεδομένου του οχυρού τους χαρακτήρα εξετάστηκε το ζήτημα της άμυνας και του κινδύνου, τόσο εσωτερικού και εξωτερικού, όσο χερσαίου και θαλάσσιου. Ποιος αποτελεί πιθανή απειλή και ποια είναι η φύση αυτής της απειλής? Μελετήθηκαν λοιπόν ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με ζητήματα εξουσίας, πολιτικής, διοίκησης, γειτονίας, εξεγέρσεων, διεκδικήσεων, πολέμων, επιδρομών, πειρατείας κτλ. και αναγνωρίστηκαν οι επικείμενες απειλές. Τέλος, μία από τις επιδιώξεις της εργασίας αυτής ήταν η ένταξη των απαντήσεων, σε όλα τα παραπάνω ερωτήματα, σε ένα πλαίσιο χρονολόγησης αναφορικά με την κατασκευή των πύργων και με τη χρονική περίοδο ή τις διαδοχικές χρονικές περιόδους συνεχούς ή μη λειτουργίας τους. Άλλωστε όπως έχει ήδη αναφερθεί τα κτίσματα θεωρείται εξαρχής πιθανό να χρησιμοποιούνταν σε διάφορες ιστορικές περιόδους, ανεξαρτήτως της χρονικής στιγμής κατασκευής τους.

ευχαριστίες

Όσον αφορά στο αρχαιολογικό και φωτογραφικό υλικό σημαντικότερη ήταν η συμβολή του ιστοτόπου el.travelogues.gr του ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη αλλά και η έκδοση του ΜΙΕΤ "Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας" όπως και το Αρχείο χαρτογραφίας του ΜΙΕΤ και η υπεύθυνη Βούλα Λιβάνη που μου επέτρεψε την πρόσβαση στο ψηφιοποιημένο ιστορικό χαρτογραφικό υλικό του 16^{ου}-18^{ου} αιώνα σχετικά με την Πελοπόννησο. Όσον αφορά στους σύγχρονους χάρτες και αεροφωτογραφίες, πάρα πολύ σημαντική ήταν η συμβολή του εθνικού κτηματολογίου ΕΚΧΑ και του κ. Καράμπελα, οι οποίοι μου προσέφεραν δωρεάν ένα τεράστιο όγκο από σύγχρονες αεροφωτογραφίες καθώς και το ψηφιακό μοντέλο εδάφους ολόκληρης της περιοχής μελέτης. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερω τη συμφοιτήτρια και φίλη τοπογράφου μηχανικό Μαργαρίτα Σκαμαντζάρη για την πολύτιμη βοήθεια της στην επεξεργασία του ψηφιακού μοντέλου με τη χρήση του software ArcMap καθώς και τις συμβουλές της σχετικά με τη χρήση του προγράμματος Agisoft Photoscan. Τέλος δεν μπορώ να φανταστώ πως θα μπορούσα να υλοποιήσω αυτήν την εργασία δίχως τις εφαρμογές "google earth", "google maps" και "mymaps", στις οποίες περιηγήθηκα για ατελείωτες ώρες. Σχετικά με την πρόσβαση σε κάθε είδους βιβλιογραφικό υλικό ανεκτίμητη ήταν η συμβολή του Αρχαιολογικού και Ιστορικού Σπουδαστηρίου της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών με την παροχή ελεύθερης πρόσβασης σε ένα τεράστιο όγκο υλικού αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, ενώ σημαντική ήταν η συμβολή της αρχαιολόγου της εφορείας αρχαιοτήτων Μεσσηνίας Ιωάννας Αγγελουπούλου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην αρχαιολόγο Αριστέα Καββαδία για την πολύωρη συνάντησή μας, τις καιρίες συμβουλές της και τις πολύτιμες πληροφορίες που μου παρέιχε με τόσο μεγάλη διάθεση και προθυμία, ενώ παράλληλα θα ήθελα να ευχαριστήσω την αρχιτέκτονα Μαρία Μπαλοδήμου για τις συμβουλές της σχετικά με τις εργασίες πεδίου, τη συμφοιτήτρια, αρχιτέκτονα και φίλη μου Σωτηρία Κριεμάδη για την πολύτιμη συνεισφορά της κατά τις επώδυνες εργασίες αποτύπωσης κάτω από τον καυτό ήλιο, καθώς και τον συνάδελφο και συμφοιτητή Βαγγέλη Μασαρόκο για τις εύστοχες παρατηρήσεις και συμβουλές του για το σύνολο της εργασίας, όπως και τη φίλη και συνάδελφο Ξένια Κατσιγιάννη. Κλείνοντας τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου Νίκο Μπελαβίλα, Ειρήνη Εφεσίου, Ανδρονίκη Μιλτιάδου, αλλά και τον καθηγητή μου Μανόλη Κορρέ για τις πολύτιμες πληροφορίες και συμβουλές τους.

πηγές και βιβλιογραφικές αναφορές

Όσον αφορά το ζήτημα των "πύργων" ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συνεισφορά του καθηγητή αρχαίας ελληνικής ιστορίας Γιάννη Πίκουλα και συγκεκριμένα το άρθρο του σχετικά με τους αρχαίους πύργους της ανατολικής Πελοποννήσου και της Σίφνου. Αντίστοιχα η μελέτη του John Young ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστική δεδομένου ότι με αφορμή τους πύργους του Σουνίου κάνει μια εκτενή αναφορά σε διάφορα είδη πύργων της αρχαιότητας καθώς και στους μύθους γύρω από αυτούς. Τέλος, σημαντική ήταν η συμβολή της μελέτης του Κωνσταντίνου Τσούρη, σχετικά με τα οχυρωματικά έργα πάνω σε ανανεώσιμες πηγές ή όπως ο ίδιος τα αποκαλεί, τους "πύργους του νερού", αλλά και η μελέτη του Κωνσταντίνου Ντόκου που δημοσιεύεται στο περιοδικό Εώα και Εσπέρια σχετικά με το σύστημα φρούρησης κατά την β' περίοδο της ενετοκρατίας όπως και η δημοσίευση του Siriol Davies στα πλαίσια του PRAP με τίτλο "Administration ad settlement in venetian Navarino" και ιδιαίτερα το κεφάλαιο που αφορά στο ζήτημα της ασφάλειας.

Όσον αφορά την περιοχή μελέτης, μία από τις πρώτες βιβλιογραφικές αναζητήσεις, κατά την έναρξη της μελέτης, αποτέλεσαν τα πρωτότυπα και μεταφρασμένα οδοιπορικά έργα - χρονικά δύο περιηγητών, του François Rouchonville με το έργο του "Voyage en Morée" που περιγράφει την αναπάντεχη παραμονή του στο Μοριά το 1799 και του William Martin Leake³ με το έργο του "Travels in Morea", που περιγράφει το οδοιπορικό του στην Πελοπόννησο που ξεκινά στις 22 Φεβρουαρίου του 1805. Αλλά και το πολύτιμο χρονικό της Γαλλικής αποστολής στην Πελοπόννησο το έτος 1829. Πολύτιμη επίσης πηγή αποτέλεσε η τριμηνιαία περιοδική έκδοση "Hesperia", της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα και συγκεκριμένα τα τεύχη που αφορούν το πρόγραμμα με τίτλο "PRAP - Pylos Regional Archeological Project", το οποίο οργανώθηκε την άνοιξη του 1990 και σκοπός του ήταν, μέσω της επιφανειακής ανασκαφής, να εξερευνήσει προϊστορικές και ιστορικές εγκαταστάσεις σε μία περιοχή με επίκεντρο το παλάτι του Νέστορος, ενώ η έρευνα επεκτάθηκε σε όλα τα μέχρι τότε γνωστά σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος σε μια ακτίνα 30τχλμ.⁴ Σχετικά με την περιοχή της Μεσσηνίας, πολύ μεγάλη ήταν η συμβολή των ποικίλων δημοσιεύσεων του Ηλία Αναγνωστάκη, της Αριστέας Καββαδία, της Άννας Αβραμέα, του Νίκου Κοντογιάννη, του Μιχαήλ Κορδώση, της Κωνσταντίνιας Παπακοσμά, και πολλών ακόμη μελετητών.

Επιπλέον ένα μεγάλο σύνολο πληροφοριών συλλέχθηκε από την περιοδική έκδοση "Πελοποννησιακά" που κυκλοφορεί από το 1956, της εταιρείας πελοποννησιακών σπουδών και αποτελεί μια συστηματική καταγραφή της πελοποννησιακής ιστορίας καθώς και από τα πρακτικά των διεθνών και τοπικών συνεδρίων Πελοποννησιακών σπουδών, αλλά και πρακτικά άλλων συνεδρίων όπως το Σιφναϊκό ή συνέδρια σχετικά με την οχυρωματική αρχιτεκτονική. Ιδιαίτερα σημαντική επίσης υπήρξε η συμβολή των πρακτικών του διεθνούς συμποσίου της εταιρείας μεσσηνιακών αρχαιολογικών σπουδών και του Ινστιτούτου βυζαντινών μελετών σχετικά με τους παράκτιους οικισμούς της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας. Οι περιοδικές εκδόσεις "Βυζαντινά Σύμμικτα" του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών (ΙΒΕ) και του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (ΕΙΕ), όπως και τα περιοδικά "Heros", "Ενάλια", "Αρχαιολογία και Τέχνες" συνέβαλαν σημαντικά στην εξέλιξη της παρούσας μελέτης, όπως επίσης και τα "Αρχαιολογικά Δελτία" των ετών 1961-1967, που περιγράφουν τις αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Μεσσηνίας. Τέλος σχετικά με ο ζήτημα των χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων στο Βυζάντιο πολύτιμη ήταν η έκδοση του κέντρου βυζαντινών ερευνών επιμέλειας Μοσχονά που περιλαμβάνει τα πρακτικά του β' διεθνούς συμποσίου.

3 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, υπήρξε Βρετανός στρατιωτικός, τοπογράφος, αρχαιολόγος, και περιηγητής στην Ελλάδα και Μικρά Ασία

4 J. L. Davis, Susan E. Alcock, John Bennet, Yannis G. Lolos, and Cynthia W. Shelmerdine (1997), "Pylos Regional Archaeological Project, Part I: Overview and the Archaeological Survey", *Hesperia* 66/3, σελ. 391

15 GIUGNO 1964

Quindicinale

PERCHÉ DOVREMMO TUTTI
PRENDERE UNA RISOLUZIONE

LA RISOLUZIONE

ESECUZIONE DEL GIUDIZIO DIVINO
SULLA FALSA RELIGIONE

PREVISIONE
DEL NUOVO ORDINE DI COSE DI DIO

Annunziante
IL REGNO
DI GEOVA

εικ.01 - Torre di Guardia (πηγή: διαδίκτυο)

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που διερευνήθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας, προτού ακόμη αποσαφηνιστούν τα όρια μελέτης χωρικά και χρονικά, αποτέλεσαν τα αυθύπαρκτα πυργοειδή οικοδομήματα κάθε χρήσης και εποχής. Έτσι λοιπόν, αφετηρία της εργασίας αυτής αποτελεί η παρουσίαση ορισμένων μόνον αυθύπαρκτων οικοδομημάτων που συναντούμε σε διάφορα σημεία της ηπειρωτικής και νησιώτικης χώρας και χωροθετούνται τόσο σε παράλιες - παράκτιες θέσεις όσο και σε ποικίλα σημεία της ενδοχώρας. Πρόκειται για κτίσματα εποπτείας θαλάσσιων και χερσαίων δρόμων τα οποία φαίνεται να κατασκευάζονται καθ' όλες τις χρονικές περιόδους, αλλά και κτίσματα με διαφορετική χρήση που έχουν όμως πάντοτε εμφανές το στοιχείο της άμυνας και της οχύρωσης, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο. Σε σχέση με τη λειτουργία και την εποχή κατά την οποία κατασκευάζονται τα κτίσματα αυτά, διαφοροποιούνται τόσο ως προς τη θέση, το σχήμα και τις διαστάσεις αλλά και ως προς τις επιμέρους οικοδομικές τους λεπτομέρειες.

1.1 γενικά στοιχεία

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση ορισμένων παραδειγμάτων θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε εν συντομία στους όρους που ευρέως χρησιμοποιούνται ώστε να περιγράψουν τέτοιου είδους “οχυρές” κατασκευές. Σύμφωνα με τον Γ. Πίκουλα, δόκιμοι όροι είναι οι εξής: φυλάκιο, guardhouse, patrol station, φρουκτωρία, watchtower, signal tower και πύργος, tower⁵, ενώ επίσης συχνά χρησιμοποιείται και ο όρος “δίκτυο” αλλά η χρήση του είναι συμβατική προκειμένου να περιγράψει πύργους κατασκευασμένους όχι “τυχαία” αλλά κατόπιν μελέτης και οργάνωσης ώστε να καλύπτουν τις αναγκαίες αποστάσεις και να επικοινωνούν μεταξύ τους, γεγονός που αυτόματα παραπέμπει σε έργο κρατικό και όχι σε ιδιωτική πρωτοβουλία.⁶

Κατά την αρχαιότητα τα κτίσματα αυτά αποκαλούνται “φρουκτωρίες” και συνήθως αποτελούν ένα δίκτυο μεταφοράς της πληροφορίας με τη χρήση της φωτιάς ή του καπνού με χαρακτηριστικό παράδειγμα την περιγραφή από τον Αισχύλο, στο έργο “Αγαμέμνων” [εικ.02] τον 5^ο αιώνα, ενός τέτοιου δικτύου φρουκτωριών κατά τη μετάδοση στο Άργος της είδησης της άλωσης της Τροίας το 1184π.Χ. Η λέξη “φρουκτωρία” περιγράφει τη μετάδοση σημάτων με πυρσούς κατά τη διάρκεια της νύκτας σε μακρινές αποστάσεις⁷, τη νυχτερινή περιφυλακή δια των φρουκτών ή λαμπάδων⁸ και έχει ως ρίζα τη λέξη “φρουκτός” που σημαίνει ξεροψημένος, καβουρντισμένος [ετυμ. Αρχ. < φρύγω].⁹ Από τη λέξη φρουκτωρία προέρχεται η λέξη φρουκτωρός, δηλαδή, ο της φρουκτωρίας επιμελούμενος - φρουρός.¹⁰ Μία ενδιαφέρουσα ερμηνεία της προέλευσης της λέξης βρίσκουμε στο ελληνολατινικό ετυμολογικό λεξικό όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η λέξη προέρχεται από τη σύνθεση των λέξεων “πύργος” και “ουρώ”, δηλαδή φυλάσσω.

Φρουκτωρία εστίν η παρ' ημίν λεγομένη βίγλα ή φανός, κυρίως η δια πυρός φυλακή, γίνεται δε παρὰ το πύργος και το ουρώ το φυλάσσω προυκτουρία και τροπή της 'ου' διφθόγγου εις 'ω' προυκτωρία, ώσπερ βουν βων δωρικώς και του ψιλού εις δασύ Φρουκτωρία η εν της νύξι γινομένη λαμπηδών ούπερ λέγομεν φανόν και άλλως εστί πυρ πυρός και ουρώ το σημαίνον το φυλάττω και εκ

5 ο όρος, “πύργος”, θα χρησιμοποιείται αρκετά στο εξής, αν και συμβατικά, δεδομένου ότι αναφέρεται κυρίως σε πύργους που αποτελούν τμήμα των τεχνών μιας πόλεως και όχι για μεμονωμένες κατασκευές της υπαίθρου (βλ. Πίκουλας Γ.)

6 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Hogos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 247

7 Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, σελ. 1906

8 T. Lexicon Graeco-Prosdodiacum olim vulgatum, σελ. 1054

9 Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), ό.π., σελ. 1906

10 T. Lexicon Graeco-Prosdodiacum olim vulgatum, σελ. 1054

Απ' την Ίδη ο Ήφαιστος το ολόλαμπρο φως,
 με τον έναν στον άλλο πυρσό,
 προς τα 'δω ακοντίζει τη φλόγα!
 Στο Ερμαίο, της Λήμνου ξερόβουνο, το στείλ' η
 Ίδη,

κι απ' αυτό το νησί,
 ο απόκρημνος βράχος του Δία, ο Αθως,
 με μια τρίτη μεγάλη φωτιά
 την παρέλαβε.
 Κι η περίτρανη φλόγα,
 λαμπερή ταξιδεύτρα φωτιά,
 προς απόλαυση,
 από πάνω απ' τη ράχη της θάλασσας
 ως χρυσόφεγγη δάδα ηλιόφωτη έρχεται
 και τη λάμψη αναγγέλει στη σκοπιά του
 Μακίστου.

Κι ο βιγλάτορας,
 ούτ' ανέμελος ούτ' απερίσκεπτος μέσα στον ύπνο
 χωμένος,
 του αγγέλου το χρέος δεν έχασε
 και το φως του πυρσού μακριά,
 στου Ευρίπου το ρέμα,
 κι από κει στους σκοπούς του Μεσάπιου έστειλε!
 Κι οι σκοποί,
 με σωρό από θάμνους ανάβοντας φλόγες,
 τ' ανπιφέγγισαν,
 το 'στειλαν πέρα.

Και η φλόγα χωρίς ν' ασθενήσει με μαύρο καπνό,
 του Ασωπού τα πλατάγματα πέρασε,
 λες και ήταν φεγγάρι ολόγιομο,
 και ψηλά,

στις κορφές του βουνού Κιθαιρώνα,
 μία άλλη φωτιά πομποδόρομο ξεσήκωσε.
 Κι η φρουρά το μακρόσταλο φως δεν τ'
 αρνήθηκε,

και μια νέα φωτιά πέρα ως πέρα ξαπόστειλε,
 και η φλόγα,

προσπερνώντας απάνω απ' τη λίμνη Γοργόπη,
 στο Αιγίπλαγκτον όρος ερχόμενη,
 τον θεσμό της φωτιάς μη τυχόν και ξεχάσουν
 παρότρυνε.

Κι οι σκοποί θρασομάνισαν άφθονες φλόγες
 φωτιάς,
 που τον κόλπο Σαρωνικό τον περάσανε
 φέγγοντας,

κι από κει στο Αραχναίο το όρος εφόρμησαν,
 και με μίας
 σε σκοπιές κοντινές καταφτάσανε.
 Και να τώρα,
 το φως,

που προπάπου του έχει της Ίδης τη φλόγα,
 στους Ατρείδες,

στις στέγες του οίκου τους έφτασε.
 Τέτοιες εγώ Φρυκτωρίες καθόρισα,
 αλλεπάλληλα η μία να ανάβει την άλλη φωτιά
 και τη νίκη της πρώτης κερδίζει κι η έσχατη.

Τέτοια λέω σημάδια και σήματα
 απ' την Τροία ο άντρας μου στέλνει σ' εμένα.

{Κλ.} "Ήφαιστος΄Ίδης λαμπρόν έκπέμπων σέλας.
 φρυκτός δὲ φρυκτὸν δευρ' ἀπ' ἀγγάρου πυρός
 ἔπεμπεν·Ίδη μὲν πρὸς Ἑρμαῖον λέπας
 Λήμνου· μέγαν δὲ πανὸν ἐκ νήσου τρίτον
 Ἀθῶν αἶπος Ζηνὸς ἐξεδέξατο,
 ὑπερτελής τε, πόντον ὥστε νωτίσαι
 ἰσχυῆς πορευτοῦ λαμπάδος πρὸς ἠδονήν,
 πεύκη τὸ χρυσοφεγγές, ὡς τις ἥλιος,
 σέλας παραγγείλασα Μακίστου σκοπαῖς·
 ὁ δ' οὔτι μέλλων οὐδ' ἀφρασιμόνως ὕπνω
 νικώμενος παρήκεν ἀγγέλου μέρος·
 ἐκάς δὲ φρυκτοῦ φῶς ἐπ' Εὐρίπου ροὰς
 Μεσσαπίου φύλαξι σημαίνει μολόν.
 οἱ δ' ἀντέλαμψαν καὶ παρήγγειλαν πρόσω
 γραίας ἐρείκης θωμὸν ἄψαντες πυρί.
 σθένουσα λαμπὰς δ' οὐδέπω μαυρουμένη,
 ὑπερθορούσα πεδίον Ἀσωπού, δίκην
 φαιδρᾶς σελήνης, πρὸς Κιθαιρώνος λέπας,
 ἤγειρεν ἄλλην ἐκδοχὴν πομποῦ πυρός.
 φάος δὲ τηλέτομπον οὐκ ἠναίνετο
 φρουρά, πλέον καίουσα τῶν εἰρημένων,
 λίμνην δ' ὑπὲρ Γοργῶπιν ἔσκηψεν φάος,
 ὄρος τ' ἐπ' Αἰγίπλαγκτον ἐξικνούμενον
 ᾧτρυνε θεσιμὸν μὴ χατίζεσθαι πυρός.
 πέμπουσι δ' ἀνδαίοντες ἀφθόνω μένει
 φλογὸς μέγαν πύγωνα, καὶ Σαρωνικοῦ
 πορθμοῦ κάτωπτον πρῶν' ὑπερβάλλειν πρόσω
 φλέγουσαν· εἶτ' ἔσκηψεν, εὐτ' ἀφίκετο
 Ἀραχναῖον αἶπος, ἀστυγείτονας σκοπᾶς·
 κάπειτ' Ἀτρείδων ἐς τόδε σκίηπτι στέγος
 φάος τόδ' οὐκ ἄπαππον Ἰδαίου πυρός.
 τοιοῖδε τοί μοι λαμπαδηφόρων νομοί,
 ἄλλος παρ' ἄλλου διαδοχαῖς πληρούμενοι·
 νικᾷ δ' ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος δραμῶν.
 τέκμαρ τοιοῦτον σύμβολόν τε σοὶ λέγω
 ἀνδρὸς παραγγείλαντος ἐκ Τροίας ἐμοί.

τούτου γίνεται φρυκτωρία και καθ' ὑπέρθεσιν του 'ρ' και τροπή του 'π' εις 'φ',
 Φρυκτωρία.¹¹

Παράλληλα χρησιμοποιείται και η λέξη “Βίγλα” η οποία ερμηνεύεται ως ψηλό σημείο από όπου μπο-
 ρεί κανείς να ελέγχει μια περιοχή (σκοπιά, παρατηρητήριο) και προέρχεται ετυμολογικά από τη λατι-
 νική λέξη “Vigilia” που σημαίνει “φυλακή” ή “σκοπιά”.¹² Παράγωγο της λέξης βίγλα είναι ο “Βιγλά-
 τορας”, το πρόσωπο δηλαδή που βιγλίζει συνώνυμο του “φρουρός”, “παρατηρητής” [ετυμ. Μασν.
 < λατ. Vigilatōr < vigilia]¹³ ενώ από την ίδια ρίζα προέρχεται και το ρήμα “Βιγλίζω” που σημαίνει: α)
 εποπτεύω ως σκοπός με το βλέμμα τη γύρω περιοχή (συνώνυμο: φρουρώ, επιθεωρώ) και β) κοι-
 τάζω από μακριά, διακρίνω (συνώνυμο: ξεχωρίζω).¹⁴ Παράλληλα υπάρχουν και άλλες παρόμοιες
 λέξεις στην ιταλική γλώσσα, όπως Vigilanza: επιτήρηση, επίβλεψη | Vigilante: επιτηρητής, επόπτης |
 Vigile: φύλακας | Vigilare; εποπτεύω, επιτηρώ, ελέγχω, προσέχω | Vigilatore: επόπτης, επιτηρητής
 (βιγλάτορας).

Η λέξεις Βίγλα ή βάρδια στα ιταλικά φέρουν το όνομα sentinella/ vedetta/ spia, ενώ ο Βιγλάτορας:
 guardia, guardian, guardatore/ uno che fa la fentinella. Αντίστοιχα το ρήμα Βιγλίζω μεταφράζεται:
 far la guardia, spiare, Βιγλίζομαι: spiarfi, Βιγλισμα: spiamento, il far la guardia, il far la fentinella και
 τέλος Βιγλισμός: spiato.¹⁵ Επίσης το παρατηρητήριο στα ιταλικά αποκαλείται “Torre di guardia” ή
 “Torre di avvistamento”, ενώ η φρυκτωρία “Torre di segnalazione” όπου segnalazione ερμηνεύεται
 ως σήμα. Αντίστοιχα στα γαλλικά το φυλάκιο αποκαλείται “Corps de garde”, το φρυκτώριο “Poste
 de guard” και το παρατηρητήριο “Tour de guet”.¹⁶ Οι φρυκτωρίες, κατά τη βυζαντινή περίοδο ονο-
 μάζονταν “καμινοβίγλια”, σύνθετη λέξη από τις λέξεις “καμίνι” και “βίγλα”. Το πρώτο συνθετικό,
 περιγράφει τον λάκκο που άνοιγαν οι καμινάρηδες, όπως στα καμίνια, για να τοποθετήσουν την
 εύφλεκτη ξυλεία, τα ξερά χόρτα και τους θάμνους ώστε να ανάψουν τη φωτιά κατά τη διάρκεια της
 νύκτας, ή τα βρεμένα σανά και την κοπριά βοειδών για τη δημιουργία έντονου καπνού κατά τη διάρ-
 κεια της μέρας. Συνοψίζοντας λοιπόν, φρυκτωρίες, πύργοι, πυργίσκοι, φανόπυργοι, πρόβολοι, φυ-
 λάκια, βίγλες ή βάρδιες, είναι ορισμένες από τις λέξεις που περιγράφουν τα κυλινδρικά και όχι μόνον
 οχυρά κτίσματα - παρατηρητήρια, τα οποία συχνά αλλά όχι αποκλειστικά αποτελούν ένα παράκτιο ή
 χερσαίο δίκτυο παρατήρησης και μετάδοσης μηνυμάτων.¹⁷

Στην συνέχεια θα γίνει μια σύντομη αναφορά σε ορισμένα παραδείγματα αυθύπαρκτων “πύργων”
 κατασκευασμένων από την αρχαιότητα ως την περίοδο της Λατινοκρατίας και της Τουρκοκρατίας
 σε ποικίλες γεωγραφικές ενότητες, όπως για παράδειγμα την Πελοπόννησο, το Αρχιπέλαγος, την
 Εύβοια, την Αττική αλλά και εκτός ελληνικών συνόρων, τη Σαρδηνία. Δεδομένου ότι η χρήση των
 κτισμάτων αυτών, όπως θα αποδειχθεί, σε μεγάλο βαθμό είναι διαχρονική και ταυτόχρονα αξιολογώ-
 ντας τη λειτουργία τους ως το σημαντικότερο κριτήριο το οποίο καθορίζει τη μορφή και τη θέση τους,
 επιλέχθηκε στη παρουσίαση που ακολουθεί να ταξινομηθούν, όχι βάσει γεωγραφικών ή χρονολογι-
 κών κριτηρίων, αλλά απόλυτα βάσει λειτουργικών. Η παρουσίαση ξεκινά με μια κατηγορία πύργων
 (με αγροτικό, οικιστικό, οχυρό χαρακτήρα) η οποία πιθανά θα μπορούσε να παραλείπεται από τη
 συγκεκριμένη μελέτη παρόλ' αυτά όμως τα συγγράμματα που έχουν γραφτεί σχετικά με αυτήν συ-
 νέβαλαν σημαντικά στην κατανόηση των δεδομένων, τη διεξαγωγή της έρευνας και τη διαμόρφωση
 των υπόλοιπων κατηγοριών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η δεύτερη και τρίτη κατηγορία που αφορά
 στο χερσαίο και παράκτιο δίκτυο εποπτείας αντίστοιχα και τέλος μια ξεχωριστή κατηγορία συνιστούν

11 Etymologicum graecae linguae gudianum et alia grammaticorum scripta e codicibus manuscriptoris nunc primum edita, σελ. 557

12 Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, σελ. 363

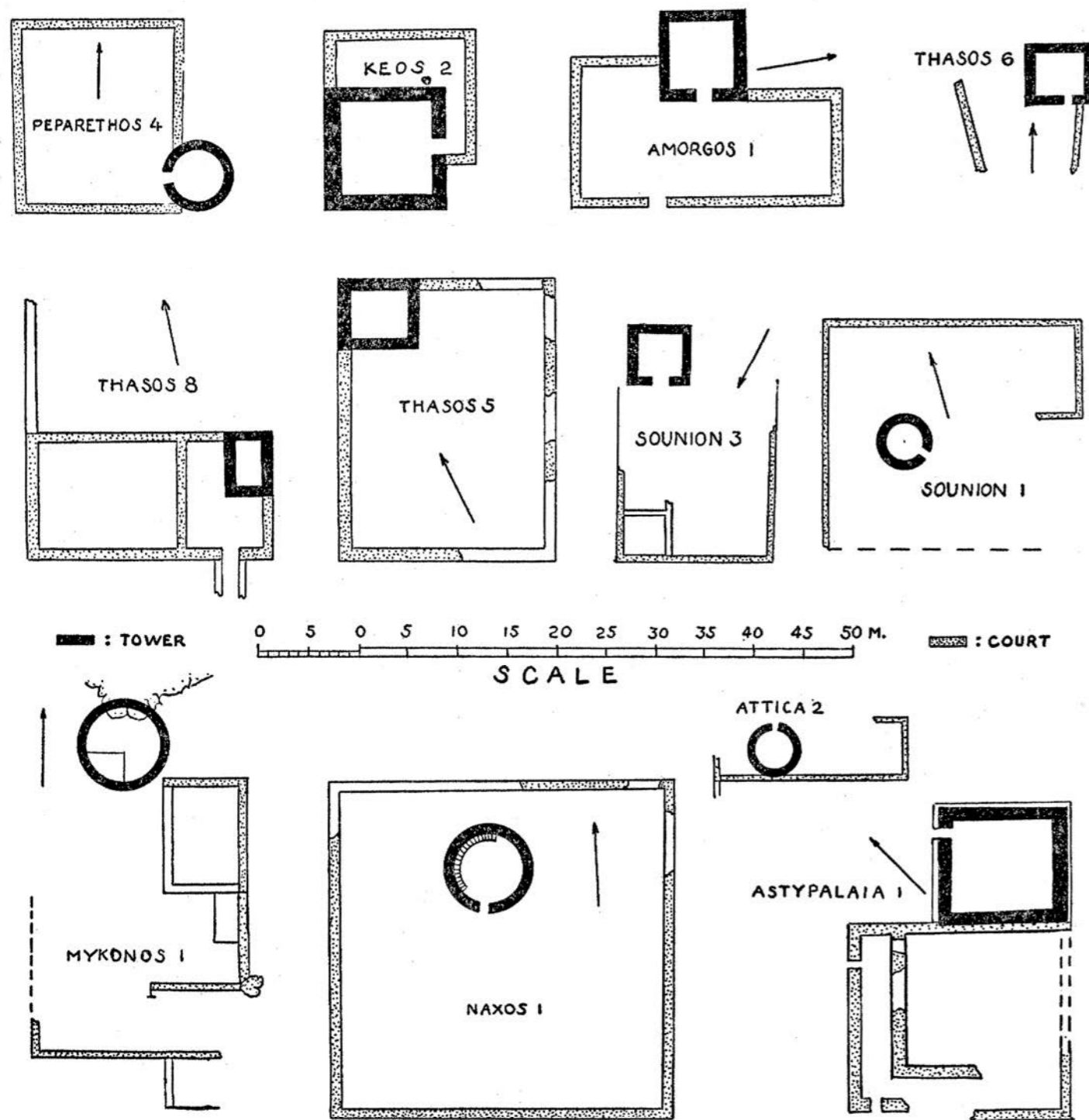
13 Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), ό.π., σελ. 363

14 Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), ό.π., σελ. 363

15 Tesoro Della Lingua Greca-Volgare Ed Italiana, σελ. 71-72

16 Καλοπίση-Βέρτη Σ. και Παναγιωτίδη-Κεσισόγλου Μ. (επιστ. Επιμ.) (2010), πολύγλωσσο εικονογραφημένο Λεξικό όρων
 Βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης

17 Κίσης Γιάννης (2004), “Οι Βίγλες της Χίου” στο Ασδραχάς Σπ., Τζαμπζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της Θάλασσας,
 Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 139

εικ.03_ twelve towers and court complexes, John Young (1956), *Studies in south Attica*, [πληγή: *Hesperia* 25/2, σελ. 139]

τα οχυρά καταφύγια. Ασφαλώς υπάρχουν και άλλα ήδη αυθύπαρκτων οχυρών κατασκευών αλλά στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας δεν ήταν δυνατόν να μελετηθούν και έτσι ενδεικτικά αναφερόμαστε στα παραπάνω.

1.2 πύργοι με αγροτικό/ οικιστικό χαρακτήρα

Ήδη την αρχαιότητα, μία πρώτη κατηγορία πύργων που συναντούμε τόσο στην ηπειρωτική όσο και στη νησιωτική χώρα είναι οι αυθύπαρκτοι πύργοι με οικιστικό/ αγροτικό/ οχυρό χαρακτήρα. Στο Σούνιο εντοπίζονται έξι αρχαίοι πύργοι, στο νησί της Λευκάδας σε δεκαπέντε θέσεις εντοπίζονται τα θεμέλια δεκαεννιά πολυώροφων κατασκευών τετράγωνου ή κυκλικού σχήματος,¹⁸ στη Σίφνο εντοπίζονται πενήντα επτά πύργοι ενώ πολλοί ακόμη εντοπίζονται στη Θάσο, την Αμοργό, την Κέα και αλλού. Αυτού του είδους οι πύργοι δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης, όπως ήδη αναφέρθηκε, αλλά η εξέτασή τους καθώς και τα συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκαν οι μελετητές τους είναι πολύτιμα και μπορούν να αποτελέσουν το θεμέλιο της παρούσας εργασίας και για αυτόν τον λόγο η κατηγορία αυτή προηγείται στην παρουσίαση.

Μία από τις πληρέστερες και κατατοπιστικότερες μελέτες είναι η καταγραφή του John Young στην περιοχή του Σουνίου, όπου εντοπίζει έξι αρχαίους πύργους τους οποίους χαρακτηριστικά αποκαλεί "tower-like structures". Πρόκειται για πύργους με σχήμα κυκλικό, τετράγωνο ή ορθογώνιο που χρονολογούνται από τον 6^ο ως τον 3^οπ.Χ. αιώνα, ενώ πλάι τους σε πολλές περιπτώσεις εντοπίζονται συνοδευτικά κτίσματα. Ο Young προκειμένου να τεκμηριώσει τη χρήση τους χρησιμοποιεί τη μέθοδο "εις άτοπον απαγωγή" και παραθέτει διάφορες θεωρίες, σχετικά με τη χρήση που κατά καιρούς έδωσαν σε τέτοιου είδους κτίσματα οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο σύνολο πύργων στο βόρειο σύνορο της Αττικής που φυλάσσει τα σύνορα ως ένα δίκτυο άμυνας και καταλήγει ότι στην περίπτωση του Σουνίου δεν θα μπορούσε να ισχύει κάτι αντίστοιχο δεδομένου ότι δεν υφίσταται ούτε χερσαίο σύνορο προς φύλαξη ούτε αρχαίο πέρασμα.¹⁹ Στην συνέχεια απορρίπτει την πιθανότητα να πρόκειται για κτίρια "παρατηρητήρια" (watchtowers), όπως τελικά χαρακτηρίστηκαν οι δύο πύργοι στη Μεγαρίδα από τον Tillyard κατ' αντιστοιχία των πύργων "φρυκτωριών" που εντοπίζονται στο Αιγαίο και έχουν αναγνωριστεί ως τέτοιοι από τον Ross, και συμπληρώνει πως αν επρόκειτο για παρατηρητήρια, θα έπρεπε να σχετίζονται με κάποιου είδους οχυρό στη γύρω περιοχή. Αποκλείει επίσης το ενδεχόμενο να πρόκειται για φάρους, χρήση που πιθανολογεί για ένα παρόμοιο κτίσμα στο νησί της Θάσου. Σχετικά με τον ισχυρισμό της χρήσης τους ως "φρυκτωρίες" (χαρακτηριστικά τις αποκαλεί beacon towers) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι εν γένει επικρατεί ευρέως η άποψη ότι όλοι οι αρχαίοι πύργοι ανήκουν σε ένα τεράστιο δίκτυο κατασκευών που εκπέμπουν σήματα καπνού και φωτιάς αλλά σπεύδει να αντικρούσει αυτήν την άποψη βασισμένος στην παρατήρηση ότι αρκετοί από τους πύργους της Σίφνου απέχουν μεταξύ τους μονάχα 3-5 λεπτά περπατώντας και ως εκ τούτου μια τέτοια κατασκευή δεν θα είχε ουσιαστικό λόγο ύπαρξης. Τέλος διατυπώνει την παλιότερη και δημοφιλέστερη άποψη ότι πρόκειται για κτίσματα που λειτουργούσαν ως "καταφύγια" του ντόπιου πληθυσμού κατά τις επιδρομές των πειρατών και συμπληρώνει ότι αυτή η άποψη, αν και δεν μπορεί άμεσα να αποδειχθεί, φαίνεται να ταιριάζει περισσότερο με τη γραμμική διάταξη των παράκτιων πύργων στις Κυκλάδες αλλά την αμφισβητεί ως χρήση στους πύργους του Σουνίου δεδομένης της θέσης και του μεγέθους τους.²⁰

Ο Young διατυπώνει ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες και ιδιαίτερα χρήσιμες παρατηρήσεις, χρησιμοποιώντας στοιχεία από 80 συνολικά πύργους στον ελλαδικό χώρο [εικ.03]. Οι πύργοι του Σουνίου, όπως μας πληροφορεί, είναι μεταξύ όλων, οι μικρότεροι με εξαίρεση δύο. Η πλειοψηφία των πύργων

18 Morris P. Sarah (2001), "The towers of Ancient Leukas, results of a topographic survey, 1991-1992", *Hesperia* 70/3, σελ. 285-347

19 εξαίρεση ίσως αποτελεί το πέρασμα εκείνο πάνω στο οποίο βρίσκεται ο πύργος της Πριγκίπισσας (κυκλικός με εξωτερική διάμετρο 5,5μ., ένας από τους 6 πύργους)

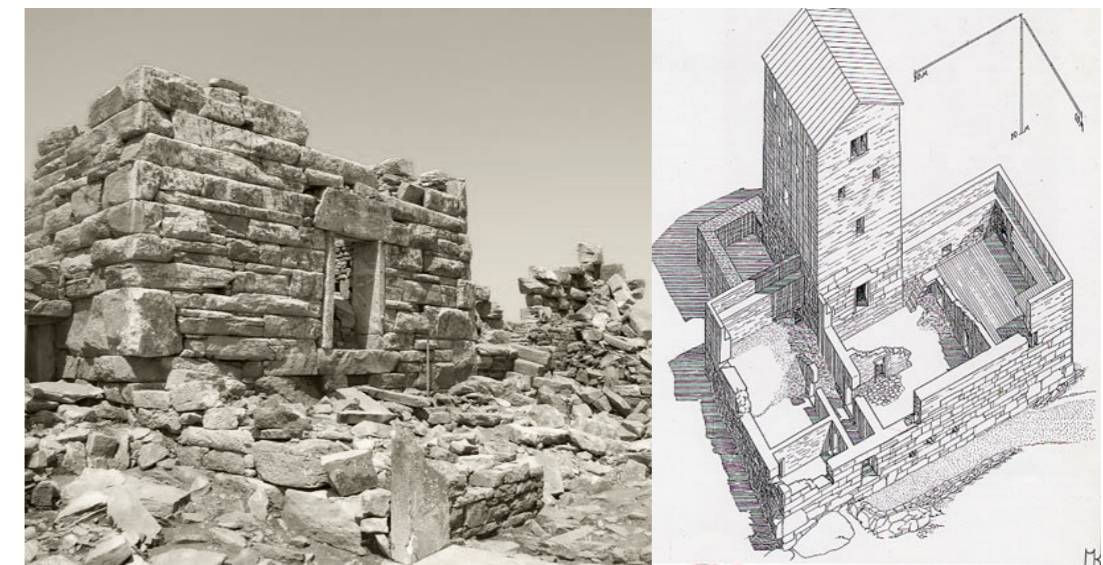
20 Young John H. (1956), "Studies in south Attica, country estates at Sounion", *Hesperia* 25/2, σελ. 122-132

(59 από 80) έχουν διάμετρο μεταξύ 5,15-9,20 μέτρα ενώ σημειώνονται και 18 πύργοι με διάμετρο 10-12 μέτρα και ένας μόνο πύργος με διάμετρο 14 μέτρα. Επιπρόσθετα, από σύνολο 80 πύργων, μονάχα δύο (Μεγαρίδας και Κέας) διατηρούν το συνολικό τους ύψος ενώ άλλοι τρεις διατηρούν το μεγαλύτερο τμήμα του. Μελετώντας τη σχέση διαμέτρου-ύψους διαπιστώνει ότι η διάσταση του ύψους είναι 2-2.5 φορές το μήκος της διαμέτρου και παρατηρεί ότι η εξωτερική διάμετρος μειώνεται καθ' ύψος, είτε εξαιτίας της χρήσης μικρότερων λίθων, είτε με τη δημιουργία μιας-δύο υποχωρήσεων της λιθοδομής στην εξωτερική παρειά της τοιχοποιίας.²¹ Όσον αφορά στις θύρες, στο Σούνιο όπως και αλλού κατά πλειοψηφία, αντικρίζουν είτε το νότο είτε την ανατολή. Ο χώρος του ισόγειου χρησιμοποιείται για διάφορες εργασίες που συνδέονται με το αγρόκτημα, ενώ οι ανώτεροι όροφοι χρησιμεύουν κυρίως για την αποθήκευση των προϊόντων. Στη λειτουργία αυτή συνηγορεί και η κατασκευή μεγάλων ανοιγμάτων στους ορόφους, τα οποία εξυπηρετούν την απευθείας είσοδο στον όροφο δίχως την παρενόχληση των εργασιών που διενεργούνται στο ισόγειο. Επιπλέον, σε ορισμένους πύργους παρατηρούνται προεξέχοντες λίθοι "φουρούσια", τα οποία με τη βοήθεια ενός σχοινού θα μπορούσαν πιθανά να εξυπηρετούν την ανέλκυση των προϊόντων. Ορισμένες φορές, στους ορόφους κατασκευάζονται επιπλέον και μικρά παράθυρα τα οποία όταν είναι προσανατολισμένα στο βορρά δεν είναι μεγαλύτερα από σχισμές. Στους πύργους με κυκλική κάτοψη η σκάλα έχει σπειροειδή μορφή, στους παραλληλόγραμμους καταλαμβάνει και τις τέσσερις πλευρές του πύργου, ενώ καταγράφθηκαν και περιπτώσεις όπου δεν εντοπίστηκε σκάλα. Οι σπές των ξύλινων δοκών μέσα στο πάχος της τοιχοποιίας μαρτυρούν τον τρόπο κατασκευής των ορόφων από ξύλο, όπως για παράδειγμα στον πύργο της Αγίας Μαρίας στην Κέα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι πύργοι διέθεταν εσωτερικά χωρίσματα επιμερίζοντας τον χώρο σε δύο ή τέσσερα τμήματα-δωμάτια, ενώ σε τρεις περιπτώσεις εντοπίστηκαν εντός του πύργου στέρνες ή πηγάδια.²² Ο Young σημειώνει ότι παρότι υπάρχουν εκατοντάδες ερείπια πύργων δεν σώζονται τα κατάλοιπα των προσκισμάτων τους και θεωρεί ότι αυτό συμβαίνει εξαιτίας της ευτελούς κατασκευής των τελευταίων σε αντίθεση με τη στιβαρή δομή των πύργων. Από αυτά τα προσκίσματα, το σημαντικότερο αποτελεί η "αυλή" η οποία συνήθως είναι παραλληλόγραμμη και είτε εφάπτεται στον πύργο είτε τον περιβάλλει μαζί με άλλα κτίσματα του αγροκτήματος που εξυπηρετούσαν ποικίλες δραστηριότητες. Ο πύργος, η αυλή και η οικία είναι τα στοιχεία εκείνα που για τον Young αποτελούν το ελληνικό αγρόκτημα.²³

Τη χρήση των πύργων σε πολλές περιπτώσεις μαρτυρούν και διάφορα εργαλεία, όπως για παράδειγμα σε πύργο στη Σίφνο και την Αμοργό βρέθηκε ο μύλος για την παραγωγή λαδιού. Ταυτόχρονα τα υπολείμματα αρχαίων αναβαθμών στην γύρω περιοχή σημειώνουν την πιθανή καλλιέργεια αμπελιών (Σίφνος και Θάσος). Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στο συμπέρασμα ότι οι πύργοι αυτοί αποτελούν τμήμα ενός αγροκτήματος, ενώ συγκεκριμένα στην περίπτωση του Σουνίου, όπου στην περιοχή καταγράφονται αρχαία λατομεία, θεωρείται πιθανό η χρήση τους, η τουλάχιστον κατά πλειοψηφία, να σχετιζόταν με την εξόρυξη, την κατεργασία και τη φύλαξη μετάλλων αντί καρπών και άλλων γεωργικών προϊόντων.²⁴ Ο Young σημειώνει ότι το ισόγειο χρησιμοποιείται για την αποθήκευση λαδιού σε πίθους, ή κρασί σε αμφορείς και παράλληλα αποτελεί τον κύριο χώρο εργασίας, ενώ οι υπόλοιποι όροφοι αποτελούν τον χώρο αποθήκευσης του εξοπλισμού και της σοδειάς διασφαλίζοντας έναν χώρο ξηρό, δίχως υγρασία κατάλληλο για τη φύλαξη του καρπού. Εξηγεί ότι, λόγω ανάγκης διασφάλισης μεγάλου χώρου φύλαξης, αν το κτίσμα επεκτεινόταν πολύ σε μήκος θα υπήρχε δυσκολία εξεύρεσης ξυλείας για την κατασκευή της στέγης και επομένως η επέκταση καθ' ύψος αποτελεί προφανή επιλογή. Επιπλέον η οροφή του πύργου διασφαλίζει ανεμπόδιση θέα προς το αγρόκτημα και τους εργαζόμενους, ενώ το κτίσμα συνολικά προσφέρει ασφάλεια από ληστρικές επιδρομές.²⁵

Μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα διαπιστώνεται μια υπερεκτίμηση του στρατιωτικού χαρακτήρα οποιουδήποτε πύργου, ενώ οι διάφοροι ερευνητές έβλεπαν μόνον καπνούς και φλόγες από φρυκτωρίες και θεωρούσαν κάθε ύψωμα ως τον ενδιάμεσο κρίκο ενός δικτύου επικοινωνίας που κάλυπτε όλη την Ελλάδα. Ο John Young ήταν από τους πρώτους ερευνητές, που βάσει των πύργων στο Σούνιο, τόνισε τον αγροτικό χαρακτήρα που μπορεί να έχει μια οχυρή κατασκευή, ως τμήμα μιας αγροικίας, ενώ στη δεκαετία του '70 οι γνώσεις μας εμπλουτίστηκαν με τη δημοσίευση οχυρών αγροικιών από τον χώρο του Εύξεινου Πόντου.²⁶ (Hans Lohmann, πύργοι στη ΝΑ Αττική) Ο Γ. Πίκουλας υπογραμμίζει ότι ένας πύργος που δεν παρέχει θέα κερδίζει μια θετική ένδειξη για αγροικία, ενώ παράλληλα δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως η στιβαρή δομή ενός πύργου του εξασφαλίζει διαχρονική χρήση και πολυποικίλη λειτουργία ανάλογα με τις συνθήκες κάθε εποχής.²⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πύργος της Αγίας Τριάδας, στο νησί της Αμοργού [εικ.04-05] στην περιοχή της αρχαίας πόλης της Αρκεσίνης, οικοδόμημα του 4^{ου}π.Χ. αιώνα. Ο πύργος είναι πολυώροφος με διαμπερή ανοίγματα, περιλαμβάνει εσωτερική αυλή και γύρω του εντοπίζονται νεότερες κατασκευές που σχετίζονται με αγροτικές εγκαταστάσεις (συστήματα συλλεκτήριων αγωγών, ομβροδεξαμενή, κτιστός φούρνος, ελαιοπιεστήριο, ζευγόσπιτο) υποδηλώνοντας τη διαχρονική χρήση του χώρου από την αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια. Σύμφωνα με το πόρισμα της εφορείας, πάμπολλα στοιχεία συνθέτουν τον αμυντικό του χαρακτήρα, ως "οχυρό", όπως η ισχυρή κατασκευή και το μεγάλο ύψος του, και συμπληρώνουν ότι χρησίμευε ως "φρυκτώριον" για τη μετάδοση φωτεινών σημάτων σε άλλους πύργους, ως αμυντικός προορισμός "καταφύγιο" για την προστασία από πειρατικές ή άλλες επιθέσεις, αλλά και ως κατοικία, "ενδιαίτημα" από τους λίγους κατοίκους του αλλά πιθανώς και από τους εργαζόμενους στους διπλανούς αγρούς. Η επιλογή της θέσης του μεμονωμένου οχυρού οικοδομήματος στο χαμηλό βραχώδες ύψωμα της Αγίας Τριάδας που δεσπόζει και ελέγχει το πέραςμα και όλα τα εύφορα χωράφια μαρτυρά την άρρηκτη σχέση του με την εκμετάλλευση των παρακείμενων αγρών και την αποθήκευση των αγροτικών προϊόντων (σιτηρά, κρασί, λάδι, όσπρια).²⁸

εικ.04_ πύργος Αγ. Τριάδας, αριστερά: φωτογραφία
εικ.05_ πύργος Αγ. Τριάδας, αρχιτεκτονικό σχέδιο απεικόνισης Μ. Κορρές, 1975

21 Young John H. (1956), "Studies in south Attica, country estates at Sounion", *Hesperia* 25/2, σελ. 134-135

22 Young John H. (1956), ό.π., σελ. 136-137

23 Young John H. (1956), ό.π., σελ. 138

24 Young John H. (1956), ό.π., σελ. 140-141

25 Young John H. (1956), ό.π., σελ. 142-143

26 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Ηρόδοτος - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 251

27 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 251

28 Πληροφορίες από την ιστοσελίδα του υπουργείου πολιτισμού σχετικά με τον πύργο της Αγίας τριάδας αμοργου, διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1806&era=2&group=3

Αντίστοιχα στη Σίφνο οι ερευνητές²⁹ μέχρι το 1998, εντοπίζουν 57 αυθύπαρκτες οχυρές κατασκευές, “πύργους”³⁰ σε μία έκταση μόλις 74 τετραγωνικών χιλιομέτρων αποτελώντας μια ιδιάζουσα περίπτωση λόγω της μοναδικής σχέσης αριθμού μνημείων και εκτάσεως (57/77=1,35). Επιπλέον, αξιολογείται ότι η απόλυτη επικράτηση ενός και μόνον σχήματος, του “κυκλικού” με μέγιστη διάμετρο τα 8 περίπου μέτρα. Οι διαστάσεις σε συνδυασμό με τη θέση των πύργων επιτρέπουν να διακρίνουμε εκείνους που η πρωταρχική τους χρήση ήταν αυτή της “φρυκτωρίας”. Εύστοχα σημειώνει ο Γ. Πίκουλας ότι η μικρή διάμετρος αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την κατασκευαστική οικονομία του έργου, δηλαδή ότι δεν είναι αναγκαίος ένας μεγάλος εσωτερικός χώρος σε ένα κτίσμα το οποίο δεν κατασκευάζεται για τη διαμονή ανθρώπων ή αποθήκευση υλικών αγαθών. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με την εποπτεύουσα και περιοπτη θέση του πύργου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για “φρυκτωρία”. Αντίθετα, η μεγάλη διάμετρος και η δίχως απρόσκοπτη θέα θέση ενός πύργου, συνηγορούν στο ότι η πρωταρχική του χρήση θα πρέπει να ήταν διαφορετική. Πιθανά να αποτελούσε το οχυρό ή μη, τμήμα μιας αγροικίας, δηλαδή το χώρο φύλαξης της σοδειάς και προστασίας ανθρώπων σε δύσκολους καιρούς. Τρία μονάχα μνημεία έχουν διψήφια διάμετρο³¹, ενώ το κυκλικό σχήμα αποτελεί τον κανόνα γεγονός το οποίο σχετίζεται πιθανά με τη ντόπια ισχυρή παράδοση που υπαγορεύει την κατασκευή κυκλικού κτίσματος αλλά κυρίως με τα ίδια τα υλικά δομής (μάρμαρο, σχιστόλιθος, ξύλο), η απαίτηση για τα οποία (για παράδειγμα μήκος ξύλινης δοκού πατώματος) σε μία κυκλική κατασκευή είναι εκ των πραγμάτων μικρότερη από ότι σε μια ορθογώνια.³²

Θα πρέπει πάντοτε να έχουμε πάντοτε υπόψη μας, σημειώνει ο Γ. Πίκουλας, ότι οι πύργοι με τη στιβαρή δομή τους εξασφαλίζουν διαχρονική χρήση και πολυποικίλη λειτουργία ανάλογα με τις συνθήκες κάθε εποχής και επομένως κάθε μνημείο δεν έχει διαχρονικώς την ίδια χρήση. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, όπως η κεραμική, αποτελούν πολύτιμα στοιχεία για την ταυτότητα των μνημείων αλλά δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ένας πύργος είναι πιθανό να μην αντιστοιχεί χρονολογικά με την κεραμική της θέσης του, όπως επίσης η κεραμική δεν σημαίνει απαραίτητα ότι προσδιορίζει την αρχική του χρήση.³³ Η συνεξέταση λοιπών των κριτηρίων που συγκροτούν την ταυτότητα κάθε μνημείου αδιαμφισβήτητα παρέχει μια ευκρινέστερη εικόνα του θέματος. Στο άρθρο του ο Γ. Πίκουλας σημειώνει ότι το Αιγαίο και συγκεκριμένα οι Κυκλάδες αποτελούν εντελώς διαφορετική περίπτωση από την ηπειρωτική Ελλάδα και παραμένει αρκετά επιφυλακτικός σχετικά με την έκδοση τεκμηριωμένου πορίσματος και ερμηνείας.³⁴ Οι ενδείξεις συνηγορούν πως πολλοί πύργοι της Σίφνου είχαν πρωτίστως “οικιστικό” χαρακτήρα (οχυρό τμήμα αγροικίας ή μικροσυνοικισμού) και αποτελούσαν χώρο φύλαξης της σοδειάς και προστασίας των ανθρώπων σε δύσκολους καιρούς και δεν ανήκαν σε κρατικό δίκτυο και συμπληρώνει ότι αυτό που αποτελεί εξαίρεση στην ανατολική Πελοπόννησο στη Σίφνο και στις υπόλοιπες Κυκλάδες φαίνεται να αποτελεί τον κανόνα.³⁵

1.3 χερσαίο δίκτυο εποπτείας

Δεύτερη κατηγορία πύργων αποτελεί το χερσαίο δίκτυο ελέγχου των προσβάσεων και στη συνέχεια παρουσιάζονται ορισμένα παραδείγματα. Στην ανατολική Πελοπόννησο η έρευνα του Γ. Πίκουλα συγκέντρωσε συνολικά 32 πύργους³⁶ που κτίστηκαν μεταξύ 4^{ου} και 3^{ου}π.Χ. αιώνα.³⁷ Βασικά κριτήρια για την κατάταξη των πύργων αποτέλεσαν οι διαστάσεις, το σχήμα, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της κατασκευής, τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, η κεραμική κ.α.³⁸ Η μέγιστη διάμετρος που καταγράφηκε για τους κυκλικούς πύργους είναι τα 12μ (ανεμόμυλος Νεμέας) ενώ η επικρατούσα είναι τα 6,5 μέτρα, σε αντίθεση με τις ορθογώνιες κατασκευές όπου το μέγιστο μήκος πλευράς φτάνει τα 20 μέτρα.³⁹ Όσον αφορά το υψόμετρο της θέσης τους ποικίλει αλλά ποτέ δεν ξεπερνά την υψομετρική καμπύλη των 1.000 μέτρων. Η κατασκευή των πύργων της Πελοποννήσου ήταν έργο κρατικής μέριμνας και αποτελούσε είτε ένα δίκτυο ελέγχου παρόδιων διόδων (πχ. αμαξήλατοι δρόμοι) είτε σημεία ευρύτερου οπτικού ελέγχου για τα παρακείμενα οικιστικά κέντρα της περιοχής.⁴⁰ Στην Κορινθία και στη Σικυωνία⁴¹ υπάρχουν λιγότεροι πύργοι, σχεδόν όλοι ορθογώνιοι, τοποθετημένοι σε επικαίρες θέσεις που ελέγχουν πρωτίστως το οδικό δίκτυο και τις ευπαθείς παραμεθόριες περιοχές, ενώ στη Φλεισσία και στην Αργεία⁴² ο αριθμός των πύργων αυξάνεται εντυπωσιακά και κάθε πρόσβαση ελέγχεται πλήρως από σύστημα κατασκευών. Αντίστοιχα, στη Θυρεάτιδα⁴³ Αρκαδίας υπάρχει επίσης δίκτυο πύργων του δεύτερου μισού του 4^{ου}π.Χ. αιώνα για τον έλεγχο των προσβάσεων σε αυτήν. Στην Αρκαδία πύργοι ιδρύθηκαν μόνον στην ανατολική, στην επικράτεια της Μαντινείας και της Τεγέας, εξασφαλίζοντας πρωτίστως τον έλεγχο του οδικού δικτύου και οργανώνοντας ένα κοινό αμυντικό δίκτυο. Στην υπόλοιπη αρχαία Αρκαδία, σε μια έκταση όση η μισή Πελοπόννησος δεν υπάρχει ούτε ένας πύργος, όπως και στη Λακωνία και την υπόλοιπη νότια Πελοπόννησο.⁴⁴

Αντίστοιχα στην Αττική, στις βόρειες παρυφές του Μεγάλου Βαθυχωρίου, βορειοανατολικά της Ψάθας εντοπίζεται κυκλικός πύργος [εικ.06] με διάμετρο 6,2 μέτρα, ύψος 12,5 μέτρα και τοιχοδομία τραπεζιόσχημη - ισόδομη που διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση και οριοθετείται από περίβολο. Το κτίσμα είχε τέσσερις ορόφους, όπως μαρτυρούν οι τρεις σειρές δοκοθηκών που διακρίνονται στο εσωτερικό του, ενώ στον ανώτερο όροφο είχαν ανοιχθεί έξι ισομεγέθη παράθυρα πάνω από τα οποία υπήρχε ενδεχομένως επικλινή στέγη που πιθανά επέτρεπε τη συγκέντρωση και απορροή του βρόχινου νερού, μέσω της υδρορροής που διατηρείται στην ανατολική πλευρά, στο ύψος του πατώματος του τέταρτου ορόφου. Οι τοξοθυρίδες, και τα παράθυρα για μικρούς καταπέλτες, εντάσσουν τον πύργο στην κατηγορία των “στρατιωτικών” κτισμάτων, αν και η χρήση του για περιφρούρηση της αγροτικής περιοχής σε περιόδους ειρήνης είναι μάλλον βέβαιη. Νοτιοανατολικά και σε απόσταση περίπου 500 μέτρων βρίσκεται ένας ακόμη πύργος, τετράγωνος, πλευράς 5,5μ. και ύψους 10 μέτρων. Οι πύργοι των Βαθυχωρίων εντάσσονται στο αμυντικό σύστημα της Μεγαρίδος χώρας, του 4^{ου}π.Χ. αιώνα και φύλασσαν τον ορεινό αυτό δρόμο για την ασφαλή διέλευση των στρατευμάτων από την Πελοπόννησο προς τη Βοιωτία. Πρόκειται για την οδό που ακολουθούσαν οι στρατοί, όποτε ήθελαν να αποφύγουν τους Αθηναίους, οι οποίοι ήλεγχαν τον ομαλότερο προς ανατολικά και πέρα από τα βουνά δρόμο.⁴⁵

29 Ο Γ. Πίκουλας, στο άρθρο του μας ενημερώνει ότι με την καταγραφή των πύργων ασχολήθηκε συστηματικά ο Ν. Ashton, αλλά τελικά δεν κατάφερε να δώσει μια ολοκληρωμένη ερμηνεία

30 Ενδεικτικά αναφέρονται ο Άστρος πύργος, από τους αρχαιότερους, στον λόφο βορειοανατολικά του πλατύ γιαιού, ο πύργος του Καδέ, ο Μαύρος πύργος στα Εξάμπελα και το Καμναναριό.

31 Πίκουλας Γιάννης (2000), “Με αφορμή τους πύργους της Σίφνου” στο Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου Σίφνος, 25-28 Ιουνίου, Τόμος Α' Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα: Εταιρεία Σιφναϊκών μελετών, σελ. 264-265

32 Πίκουλας Γιάννης (2000), ό.π., σελ. 265

33 Πίκουλας Γιάννης (2000), “Με αφορμή τους πύργους της Σίφνου” στο Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου Σίφνος, 25-28 Ιουνίου, Τόμος Α' Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα: Εταιρεία Σιφναϊκών μελετών, σελ. 265

34 Πίκουλας Γιάννης (2000), ό.π., σελ. 266

35 Πίκουλας Γιάννης (2000), ό.π., σελ. 267-268

36 Συγκεκριμένα, 23 πύργοι εντοπίστηκαν στην Αργολίδα, 8 στη ΒΑ και 15 και δυτική Κορινθία, 3 στη μεθόριο Κυνουρίας και Αργολίδας, ενώ στην Αρκαδία εντοπίστηκαν 5 μόνο πύργοι και μάλιστα αποκλειστικά στην ανατολική (Μαντινεία). Αντίθετα, στο μεγαλύτερο μέρος της Λακωνίας δεν εντόπισε κανένας. (βλ. Πίκουλας Γ., ό.π., σελ 248)

37 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Hogos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 248

38 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 248

39 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., 249

40 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 250

41 Η Σικυώνα ήταν αρχαία ελληνική πόλη χτισμένη στην περιοχή της Δυτικής Κορινθίας

42 Αρχαία πόλη του Άργους Αργολίδος

43 Η Θυρέα (Ελληνικό) είναι μια αρχαία πόλη που βρίσκεται πάνω από την πεδιάδα της Θυρεάτιδος, 8 χιλιόμετρα από το Άστρος

44 Πίκουλας Γιάννης (2000), ό.π., σελ. 266

45 Πληροφορίες για τους πύργους των βαθυχωρίων από την ιστοσελίδα του υπουργείου πολιτισμού, διαθέσιμη στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=20946

εικ.06_ πύργος Μεγάλου Βαθυχωρίου, Αττική [πηγή: διαδίκτυο]

Ανατολικότερα, στην περιοχή του Μαραθώνα σε υψόμετρο 330μ, εντοπίζεται ο πύργος της Οινόης των μέσων του 4^{ου} αιώνα, τετράγωνος, με πλευρά 8.90 μέτρων στην κατώτατη στάθμη και σωζόμενο ύψος 14.30 μέτρων. Από τις δοκοθήκες⁴⁶ στο εσωτερικό του εκτιμάται ότι υπήρχαν τέσσερις όροφοι, ενώ η ανώτατη σειρά δοκοθηκών πιθανολογείται ότι στήριζε τη στέγη. Η είσοδος πιθανά βρισκόταν στη βόρεια πλευρά, ενώ στους ορόφους διακρίνονται τοξοθυρίδες και πιθανά δύο παράθυρα για μικρούς καταπέλτες στον ανώτερο όροφο. Η θέση, το μέγεθος και ο εξοπλισμός του κτίσματος ενισχύουν την άποψη του "στρατιωτικού" του χαρακτήρα και θεωρείται πιθανό να αποτελούσε τμήμα του γενικότερου αμυντικού συστήματος της Αθήνας κατά τον 4^οπ.Χ. αιώνα ελέγχοντας τη βασική οδό Αθήνας - Θήβας που διερχόταν λίγο βορειότερα, ενώ πιθανά λειτουργήσε και ως "φρυκτωρία" λόγω της οπτικής του επαφής με τουλάχιστον τρεις ακόμη στρατηγικές θέσεις.⁴⁷

1.4 παράκτιο δίκτυο εποπτείας

Επόμενη κατηγορία, που αφορά στο κύριο θέμα της παρούσας μελέτης, αποτελεί το σύστημα της παράκτιας παρατήρησης και μετάδοσης μηνυμάτων, μια από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της εκτεταμένης πειρατείας και της αστάθειας σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, κυρίως μετά τον 14^ο αιώνα⁴⁸ με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Αρχιπέλαγος όπου διαμορφώθηκε, από το 1209 έως τον 19^ο αιώνα, ένα δίκτυο οικισμών και επιλεγμένων τοποθεσιών, "βίγλες" ή "βάρδιες", που επόπτευαν και έλεγχαν οπτικά τόσο τις θαλάσσιες όσο και τις στεριανές προσβάσεις.⁴⁹ Τα παρατηρητήρια αυτά προσέφεραν τη δυνατότητα εκτεταμένης παρατήρησης των ναυτικών διαδρομών από

τις διαδοχικές στεριές που συναντούν οι ναυτικοί δρόμοι.⁵⁰ Παράλληλα προσέφεραν οπτικό έλεγχο των αγκυροβολίων και των θαλάσσιων διόδων, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις σχετιζόνταν με την προστασία της κοινότητας από τη θαλάσσια απειλή αλλά και με τη διάθεση κυριαρχίας της κοινότητας, δηλαδή τον ενεργό έλεγχο της θαλάσσιας κινητικότητας.⁵¹ Το εκτεταμένο δίκτυο του Αρχιπελάγους απεικονίζεται στο υλικό των χαρτογράφων και χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι χάρτες του Cristoforo Buondelmonti (1420), όπου στις απεικονίσεις του διακρίνονται δύο είδη πύργων. Αυτοί που λειτουργούν αποκλειστικά ως παρατηρητήρια και εκείνοι που λειτουργούν ως οχυρά καταφύγια ύστατης άμυνας ή και ως αποθήκες για τη σοδειά.⁵² Ο περιηγητής Pierre Belon (1546), στο οδοιπορικό του κατά την περίοδο των περιηγήσεων του στις ελληνικές θάλασσες, αφιερώνει ένα κεφάλαιο στη δράση των πειρατών και γράφει χαρακτηριστικά ότι δεν υπάρχει ύψωμα παραθαλάσσιο, νησιώτικος βράχος ή ακρογιαλιά που να μην διαθέτει "παρατηρητήριο" και συμπληρώνει ότι οι βιγλάτορες, αν δουν καράβι, καταλαβαίνουν αμέσως αν πρόκειται για κουρσάρικο, από τον τρόπο που κινείται. Αν είναι πειρατικό ανάβουν φωτιά, αν πάλι είναι μέρα, ρίχνουν στη φλόγα προσανάμματα ώστε να παραχθούν πυκνοί καπνοί και με αυτόν τον τρόπο οι κάτοικοι ειδοποιούνται μέρα και νύκτα ώστε να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα. Όταν νυχτώσει κάθε βίγλα ανάβει μια φωτιά την οποία παρατηρούν οι πολίτες και τα χωριά και εφόσον η φωτιά καίει κανονικά, σημαίνει ότι όλα πάνε καλά και δεν υπάρχει κίνδυνος. Αν όμως οι βιγλάτορες δουν κουρσάρικο καράβι, ανάβουν επιπλέον φωτιές ανάλογα με τον αριθμό των καραβιών και αν οι φωτιές είναι πάρα πολλές σημαίνει ότι δεν μπορούν να προσδιορίσουν τον αριθμό τους.⁵³

Οι Ιωαννίτες Ιππότες κατασκευάζουν παράκτιους πύργους παρατήρησης σε πολλά νησιά όπως Κω, Χάλκη, Τήλο, Νίσυρο, Κάλυμνο, Λέρο και Σύμη. Στη Ρόδο είχαν προγραμματίσει την κατασκευή βιγλών κυκλικής κάτοψης ήδη από το 1366 αλλά τελικά το σχέδιο τέθηκε σε εφαρμογή το 1474 από το οποίο σώζονται τα ερείπια δύο βιγλών, ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο G. Gerola αναγνώρισε πέντε.⁵⁴ Δεν είναι όμως μόνον η Ελλάδα ο τόπος που συναντούμε τέτοιου είδους οικοδομήματα. Οι Ιππότες μετέφεραν την εμπειρία τους στη Μάλτα και εμπλούτισαν το προ του 1530 δίκτυο με νέους τετράγωνους πύργους, όπως στην Κύπρο όπου συναντούμε τόσο τετράγωνους (Κίτιο, Πύλα, Αλαμινός) όσο και κυκλικούς (Ακάκι).⁵⁵ Στη Σικελία κατασκευάστηκαν 137 πύργοι παρατήρησης κατά μήκος των νότιων και ανατολικών ακτών της, μεταξύ του 1535 και του 1543, ενώ στο βασίλειο της Νάπολης το 1567 υπήρχαν 313 πύργοι.⁵⁶ Στις Βαλεαρίδες νήσους και στη μεσογειακή ακτογραμμή της Ισπανίας κατασκευάζονται βίγλες τουλάχιστον από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, ενώ στην Αραγόνα με τις παράκτιες αλυκές το σύστημα ήταν πλήρως ανεπτυγμένο λόγω της άμεσης πειρατικής απειλής από τη γειτονική βορειοαφρικανική ακτή.⁵⁷ Σε χάρτες της περιόδου 1831-1835 επισημαίνονται παράκτιοι "ργγος" σε διάφορα σημεία των ακτών της Πελοποννήσου,⁵⁸ ενώ άλλες βίγλες συναντούμε στην Εύβοια, Άνδρο, Ικαρία, Σκόπελο και σε άλλα νησιά του Αιγαίου.

Πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο διοίκησης και επάνδρωσης, κατασκευής και επέκτασης αλλά και διαρκούς χρήσης τέτοιων κτισμάτων λαμβάνουμε από το παράκτιο σύστημα άμυνας της Σαρδηνίας [εικ.07-09], "Torri Costiere", η ιστορία τους οποίου ανιχνεύεται μεταξύ του έβδομου και του δέκατου πέμπτου αιώνα, όταν οι Σαρακηνοί και οι Βερβερίνοι πειρατές διενεργούν επιδρομές στη Μεσόγειο. Την ώθηση για την κατασκευή ενός δικτύου άμυνας έδωσε ο βασιλιάς της Ισπανίας Φίλιππος Β' το 1587, με την ίδρυση της "Royal Administration of Towers" (Βασιλική Διοίκηση των Πύργων) που στόχο είχε την κατασκευή νέων πύργων που θα εξασφάλιζαν τη συνεχή εποπτεία των παραλιών,

50 Μπελαβίλας Νίκος (1997), ό.π., σελ. 65

51 Μπελαβίλας Νίκος (1997), ό.π., σελ. 66

52 Μπελαβίλας Νίκος (1997), ό.π., σελ. 68

53 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.392

54 Κίζης Γιάννης (2004), "Οι Βίγλες της Χίου" στο Ασδραχάς Σπ., Τζαμτζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της Θάλασσας, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 139

55 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 139

56 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 139

57 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 139

58 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 139

46 Οι δοκοθήκες έχουν διαστάσεις 15x15, 9x12 και βάθος 15εκ. ενώ το πάτωμα διαμόρφωσε ως επί το πλείστον μια κύρια δοκός (40x40) περί το μέσο του πύργου και επί αυτής στηρίζονται δευτερεύοντες δοκοί (22x28) ανά 55-70εκ. περίπου, ενώ από πάνω υπάρχει μια κόμη σειρά μικρότερων δοκών (9x10 ανά 25εκ.) (βλ. Κασίμης Βασίλης, σελ. 15,19)

47 http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=20947

48 Κίζης Γιάννης (2004), "Οι Βίγλες της Χίου" στο Ασδραχάς Σπ., Τζαμτζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της Θάλασσας, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 139

49 Μπελαβίλας Νίκος (1997), Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας, Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσεύς, σελ. 67

εικ.07_ Παράκτιοι πύργοι στην Σαρδηνία - Torri Costiere, Sardegna, Italy (δεξιά)

εικ.08_ torre del prezzemolo (πάνω)

εικ.09_ Torre di Sa Mora (κάτω) [πηγή: wikipedia]

ακρωτηρίων, χερσονήσων και σπηλιών που ευνοούν τις επιθέσεις σε πλοία, αλλά και των ποταμών, ρεμάτων ή άλλου είδους σημείων από όπου θα μπορούσαν τα εχθρικά πλοία να εφοδιάζονται πόσιμο νερό. Έτσι, σε έκθεση που συντάσσεται το 1572, σημειώνεται ότι εκτός των 17 υφιστάμενων πύργων είναι απαραίτητο να κατασκευαστούν 54 νέοι πύργοι με στόχο την έγκαιρη προειδοποίηση με τη βοήθεια της φωτιάς κατά τη διάρκεια της νύκτας και τον καπνό κατά τη διάρκεια της μέρας. Οι πύργοι μεταφέρουν το μήνυμα είτε προς τους γειτονικούς τους πύργους, είτε προς τους συνορεύοντες οικισμούς, ενώ ορισμένοι, οι μεγαλύτεροι, είχαν ανατεθεί σε ένα σχήμα διοίκησης με οπλίτες και στρατιώτες για την αντιμετώπιση τυχόν επίθεσης. Δυστυχώς όμως το έργο επέκτασης του δικτύου δεν πραγματοποιήθηκε άμεσα λόγω έλλειψης κονδυλίων. Το ίδιο έτος, σε μια επιστολή του Φιλίππου Β', κυρώνεται επισήμως το όργανο διοίκησης των Πύργων και δίνονται οδηγίες σχετικά με την επιβολή ενός νέου φόρου με στόχο την εξασφάλιση των απαραίτητων κεφαλαίων για την κατασκευή των πύργων, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1622, ένα πρόγραμμα ανακαίνισής τους επέφερε ακόμη μεγαλύτερη φορολογία.⁵⁹

Τα επόμενα χρόνια η λειτουργία των πύργων τροποποιείται και μετατρέπονται σε ένα πολύτιμο εργαλείο για τον έλεγχο του λαθρεμπορίου, την προστασία από τις λοιμώξεις και τις επιδημίες καθώς και την ενθάρρυνση της εποίκησης των εγκαταλελειμμένων περιοχών. Μια πρώτη έκθεση αποκαλύπτει 90 πύργους, μερικοί από τους οποίους βρίσκονται σε κατάσταση αποσύνθεσης, ενώ το προσωπικό που εργάζεται σε αυτούς ανέρχεται στα 269 άτομα. Μεταξύ των ετών 1724- 1734 ανατίθεται ο σχεδιασμός και η ανακαίνιση του αμυντικού δικτύου με στόχο την προστασία των κατοίκων και των δραστηριοτήτων τους, ενώ μεταξύ των ετών 1729-1766 πραγματοποιείται μια σειρά ανασχηματισμών στον τρόπο διοίκησης τους. Το 1767 καταγράφονται 266 ένοπλοι υπάλληλοι επιμερισμένοι σε 64 ενεργούς πύργους, ενώ καταγράφονται αιτήματα για έργα άμεσης αποκατάστασης που αφορούν σε 25 πύργους ενώ σημειώνονται άλλοι 7 πύργοι που καταρρέουν. Το 1842, με τη σύσταση του φιλελεύθερου κράτους, οι πύργοι δεν αποτελούν πλέον σημεία φρούρησης, ενώ το 1849 διερευνώνται πιθανά σενάρια εναλλακτικής αξιοποίησής τους. Ωστόσο, η προσπάθεια είναι ανεπιτυχής και το 1853-1856 επιβεβαιώνεται η αναποτελεσματικότητά του παράκτιου αμυντικού συστήματος του νησιού και η οριστική εγκατάλειψή του. Το γεγονός επισφραγίζεται με διάταγμα στις 25 Απριλίου 1867, σύμφωνα με το οποίο το Υπουργείο Άμυνας καταργεί τη στρατιωτική χρήση τους, ενώ το 1989 ο Υπουργός Εσωτερικών και ο Πρόεδρος του Περιφερειακού Συμβουλίου κυρώνουν και επισήμως την απενεργοποίηση του παράκτιου αμυντικού συστήματος.⁶⁰

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των παράκτιων παρατηρητηρίων στη Σαρδηνία αποτελεί ο πύργος Torre del Prezzemolo [εικ.08], Capo Sant'elia στο Κάλιαρι, ο οποίος χρονολογείται στον 15^ο αιώνα και βρίσκεται σε μικρό σχετικό υψόμετρο (35 μέτρα) και σε πολύ κοντινή απόσταση από την ακτή (45 μέτρα) που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του. Είναι κυκλικός, με διάμετρο βάσης 4.30 μέτρα, ύψος 11 μέτρα και διαθέτει ένα μοναδικό άνοιγμα στα 4 περίπου μέτρα από το έδαφος, ενώ το δώμα, που αποτελεί το σημείο περιπολίας, καλυπτόταν από ένα ημικυκλικό παράπηγμα φτιαγμένο από καλάμια και κεραμίδια.⁶¹

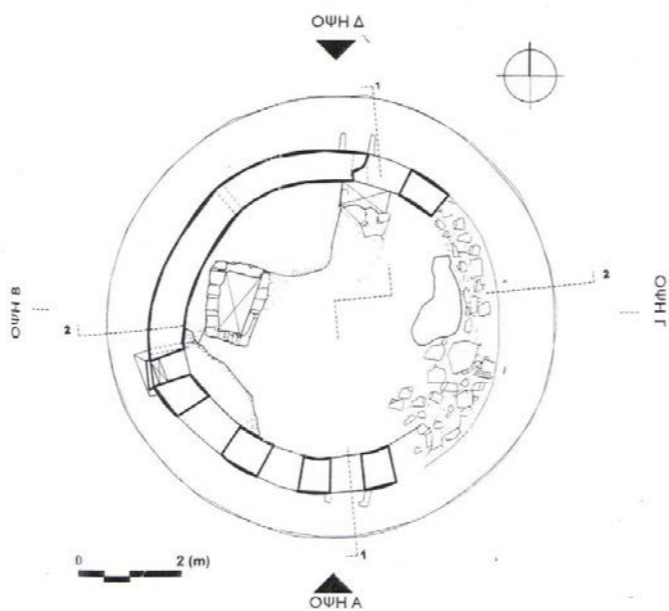
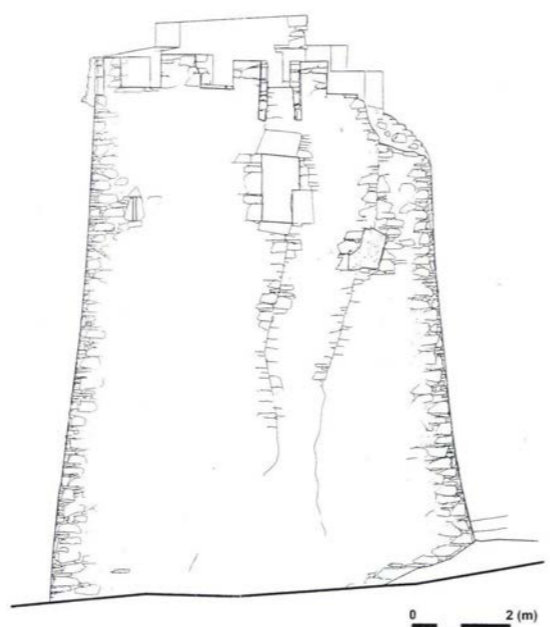
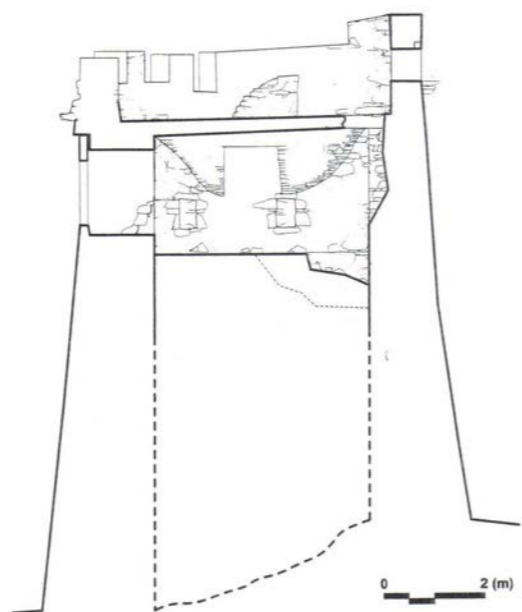
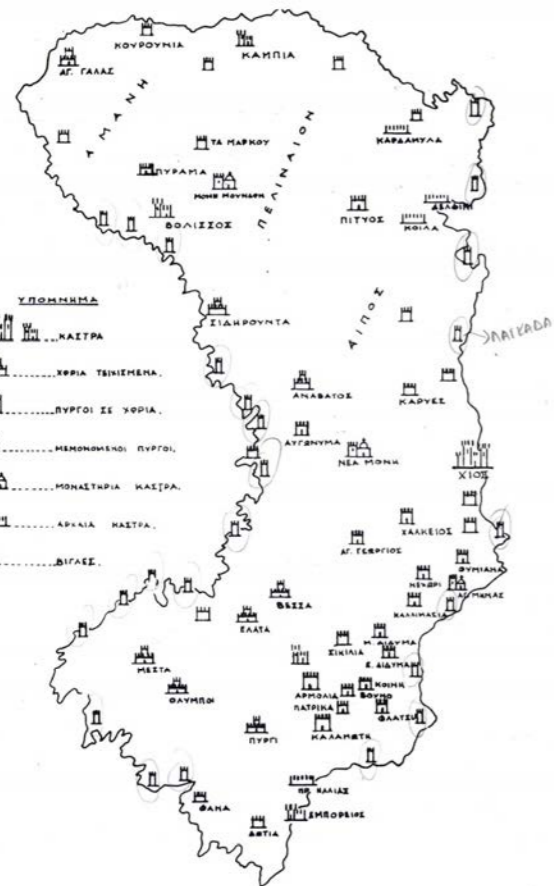
Αντίστοιχα, παράκτιο δίκτυο παρατήρησης και μετάδοσης μηνυμάτων συναντούμε και στο νησί της Χίου όπου μια σειρά παράκτιων πύργων [εικ.10-12] αποτελεί τμήμα του αμυντικού δικτύου του νησιού που αναπτύχθηκε επί Γενουκρατίας (1346-1564) και συνέχισε να λειτουργεί έως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα με στόχο την προστασία του νησιού και ιδιαίτερα των μαστιχοκαλλιεργείων από τις πειρατικές επιδρομές.⁶² Οι βίγλες της Χίου συγκροτούν ένα δίκτυο πλήρους εποπτείας της θάλασσας και των ακτών και η μεταξύ τους απόσταση κυμαίνεται από 1,6-3,8 χιλιόμετρα. Σχετικά με το ζήτημα της απόστασης, ο περιηγητής Andre Thevet, το 1549 αναφέρει απόσταση μισής λεύγας, ο Jean de

59 Torri Costiere della Sardegna. Διαθέσιμο στο: <http://www.sardegnotorri.eu>

60 Torri Costiere della Sardegna. Διαθέσιμο στο: <http://www.sardegnotorri.eu>

61 Torri Costiere della Sardegna. Διαθέσιμο στο: <http://www.sardegnotorri.eu/macroaera-b-torre-del-prezzemolo/>

62 Κίρης Γιάννης (2004), "Οι Βίγλες της Χίου" στο Ασδραχάς Σπ., Τζαμπζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της Θάλασσας, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 139

εικ.10_ Βίγλα της Ελίντας, σχέδια Γ.Κίζης (δεξιά) [πηγή: Η Ελλάδα της Θάλασσας, σελ.143]
 εικ.11_ Γ. Τσαπέλας (αριστερά πάνω) [πηγή: κάστρα και πύργοι στη Χίο, ημερολόγιο, 1973]
 εικ.12_ (αριστερά κάτω) χάρτης της Χίου 1591

Thevenot το 1656 αναφέρει απόσταση τριών ή τεσσάρων μιλίων, ενώ ο Ιερώνυμος Ιουστινιάνης, το 1586, θεωρεί ότι η απόσταση μεταξύ δύο βιγλών είναι ένα μίλι. Μέχρι σήμερα έχουν εντοπιστεί 34 βίγλες (24 από τις οποίες έχουν κηρυχθεί διατηρητέες), ενώ μεταξύ τους υπάρχουν κενά που διακόπτουν τη συνέχεια του δικτύου και πιθανά οφείλονται στο γεγονός ότι ορισμένες από αυτές έχουν πια εξαφανιστεί. Σύμφωνα με υπολογισμούς υπολογίζεται ότι υπήρχαν πάνω από 50-60 βίγλες στην περίμετρο του νησιού.⁶³ Οι περισσότεροι κατεστραμμένες βίγλες βρίσκονται στα βόρεια του νησιού, ενώ αντίθετα οι βίγλες της νότιας και ιδιαίτερα της δυτικής Χίου βρίσκονται σε σαφώς καλύτερη κατάσταση με ορισμένες να εντοπίζονται σχεδόν άθικτες (βίγλα Παχύ, βίγλα Λειβαδιού Μεστών, βίγλα Τραχηλιού Λιθίου, βίγλα Ελίντας). Η βίγλα, εκτός από τον ρόλο της απλής επόπτευσης έπαιξε και τον ρόλο του αμυντικού φυλακίου εξοπλισμένη με ελαφρύ οπλισμό. Είχε στοιχειώδη αμυντική διαμόρφωση (κυλινδρικό σχήμα, σκάρπα, πολεμίστρες και καταχύστρες), ήλεγχε τους γεγονικούς όρμους και μετέδιδε μηνύματα σχετικά με το σημείο επερχόμενης απόβασης και τον αριθμό πλοίων.⁶⁴

Μία τυπική βίγλα στη Χίο [εικ.10,13] έχει μέση διάμετρο στην περιοχή του κορμού 7,50 μέτρα και συνολικό ύψος 12 περίπου μέτρα. Ο κορμός της είναι συνήθως κυλινδρικός ενώ η βάση διαμορφώνεται με σκάρπα. Σε στάθμη 8 περίπου μέτρων από το έδαφος διαμορφώνεται ένα δωμάτιο με ημικυλινδρικό ή χαμηλωμένο θόλο που διαμορφώνει και το δώμα το οποίο περιβάλλουν επάλξεις.⁶⁵ Η λιθοδομή κατασκευάζεται από τοπικούς λίθους, ελαφρά λαξευμένους στην εξωτερική τους όψη, συνδεδεμένους με ισχυρό ασβεστοκονίαμα με προσθήκη πλινθοσυντρίματος (κουρασάνι) και διαιρείται σε οριζόντιες στάθμες με χαρακτηριστικούς συνεχείς αρμούς δόμησης. Σε κάθε βίγλα φαίνεται να απασχολούνταν δύο βιγλάτορες που άλλαζαν μεταξύ τους βάρδιες, ενώ ο κάθε βιγλάτορας πήγαινε εκ περιτροπής κάθε δεύτερη Κυριακή στο χωριό, προκειμένου να δει τους δικούς του και να προμηθευτεί τα τρόφιμα της εβδομάδας.⁶⁶

εικ.13_ Βίγλα Ελίντας, Χίος [πηγή: εργασία Γκλαβά, Πιτσιδιανάκη]

63 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 140
 64 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 140
 65 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 144
 66 Κίζης Γιάννης (2004), ό.π., σελ. 140

1.5 σημεία εποπτείας και οχυρά καταφύγια

Τελευταία κατηγορία αποτελούν τα οχυρά καταφύγια. Στο νησί της Λέσβου σώζονται τα ερείπια 20 πύργων⁶⁷, 17 τετράγωνων ή ορθογώνιων, κτισμένων ως επί το πλείστον με ισόδομη τοιχοποιία και διαστάσεις μεταξύ 8-11.30 μέτρα και τριών κυκλικών πύργων με διάμετρο από 6,2-14,5 μέτρα, κτισμένοι με λέσβια τοιχοδομή. Οι περισσότεροι από αυτούς κτίστηκαν μάλλον κατά την ελληνιστική εποχή (167π.Χ.) και ο ρόλος τους πιθανά ήταν η φύλαξη στρατηγικών σημείων των θαλάσσιων και χερσαίων συνόρων και των βασικών περασμάτων. Οι ισόδομοι πύργοι είναι κτισμένοι χαμηλά στις ρεματιές και σπάνια έχουν οπτική επαφή μεταξύ τους, οι περισσότεροι όμως είχαν τη δυνατότητα να επικοινωνούν μέσω γειτονικού υψώματος, "βίγλας" που ορισμένες φορές είχε οπτική επαφή με την ακρόπολη. Η μεταξύ των πύργων απόσταση κυμαίνεται από 1-7 χιλιόμετρα και θεωρείται πιθανό οι ίδιοι οι κάτοικοι των γύρω οικισμών να φρόντιζαν για τη λειτουργία τους και σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής να κατέφευγαν εκεί για προστασία. Βασικός τρόπος επικοινωνίας πιθανά ήταν η φωτιά και ο καπνός, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι χρησιμοποιούταν ο αχός της κοχύλας⁶⁸, στοιχείο που αξιοποιούταν μέχρι πρόσφατα από τους τσοπάνηδες.⁶⁹

Στην Εύβοια εντοπίζεται επίσης μια σειρά αμυντικών ορθογώνιων φράγκικων και ενετικών πύργων⁷⁰, κτισμένων μεταξύ του 13^{ου} και 15^{ου} αιώνα, που φρουρούσαν περάσματα, ποτάμια, παράκτιες περιοχές κ.α. ενώ σε περιπτώσεις επιδρομών πρόσφεραν καταφύγιο στους κατοίκους των γύρω περιοχών [εικ.14]. Στα δώματα των πύργων υπήρχαν φρουροί οι οποίοι αγνάντευαν τον ορίζοντα και ειδοποιούσαν τους γύρω οικισμούς όταν εντόπιζαν εχθρούς.⁷¹ Και εδώ οι πύργοι δεν διαθέτουν παράθυρα, πάρα κατακόρυφες πολεμίστρες και μια μικρή υπερυψωμένη είσοδο. Ο πύργος περιλάμβανε 4-5 ορόφους, διαμορφωμένους με ξύλινα πατώματα, και υπόγειο που διέθετε πηγάδι ή στέρνα με πόσιμο νερό για τις ανάγκες των κατοίκων του πύργου σε καιρό πολιορκίας. Ο επόμενος όροφος, που αντιστοιχούσε στη βάση, αποτελούσε τον χώρο φύλαξης των προμηθειών και κυρίως των τροφίμων, ενώ οι δύο επόμενοι όροφοι ήταν οι χώροι διαβίωσης. Τα κτίσματα επιστεγάζονται με θόλο που διαμορφώνει το δώμα το οποίο περιβάλλεται από επάλξεις ενώ η επικοινωνία στο εσωτερικό πραγματοποιείται με ξύλινη μετακινούμενη κλίμακα. Η τοιχοποιία κατασκευάζεται με αργούς λίθους και το πάχος της μεταβάλλεται καθ' ύψος.⁷²

εικ.14_ δίδυμοι πύργοι Μύτικα, Εύβοια [πηγή: διαδίκτυο]

67 Ο Koldewey περιγράφει 8 πύργους, 3 ο Κοντής, έναν ο Παρασκευαϊδης και έναν ο Βαλαβάνης ενώ κατά τη διάρκεια νεότερων ερευνών καταγράφηκαν άλλοι 7 πύργοι της ίδιας κατηγορίας

68 Μαρτυρία για τη χρήση της κοχύλας κατά την αρχαιότητα βρίσκουμε στο έργο του Ευριπίδη, Ιφιγένεια εν Ταύροις, στίχος 303 "κόχλους πεφυσών συλλέγων τε εγχωρίους". Όπου ένας βοσκός καλεί τους συντρόφους του να μαζευτούν για να αντιμετωπίσουν έναν ξένο.

69 Κουμαρέλας Βασίλης (1995), "Άγνωστοι πύργοι και περίβολοι της αρχαίας Ερεσσού", Αρχαιολογία και τέχνες 54, σελ. 4-46

70 Ενδεικτικά αναφέρονται ο πύργος των Ψαχνών, του Βασιλικού, του Λιάντιου, του Κατωμουλά.

71 Βασιλάτος Νίκος (1992), Κάστρα και πύργοι της Εύβοιας, εκδόσεις Μπάλντερ, σελ. 17-18

72 Βασιλάτος Νίκος (1992), ό.π., σελ. 20

Ιδιαίτερη περίπτωση τέλος αποτελούν οι συλλογικοί πολεμόπυργοι στη Μάνη, κτισμένοι τον 18^ο και 19^ο αιώνα, που διατάσσονται μεταξύ των συγγενικών κτισμάτων των οικισμών. Πρόκειται για πολυώροφα (3-4 πατώματα) λιθόκτιστα κτίσματα, ύψους 9-10μ, που αποτελούνται από ένα δωμάτιο ανά όροφο (διαστάσεων περίπου 3.00x4.00 μέτρων) διαθέτουν ελάχιστα παράθυρα και είναι εξοπλισμένα με πολεμικά στοιχεία, όπως πολεμότρυπες, καταχύστρες κ.α. Πρόκειται για ιδιωτικά συλλογικά κτίσματα της αιματοσυγγενικής ομάδας τα οποία αποτελούσαν οχυρά καταφύγια και μαχητήρια σε κρίσιμες στιγμές.⁷³

1.6 πορίσματα

Από τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, στον ελλαδικό και όχι μόνο χώρο, διαπιστώνει κανείς μια ποικιλία "αυθύπαρκτων" κατασκευών με ποικίλες χρήσεις και λειτουργίες, εγκατεστημένων σε διάφορες θέσεις-τοποθεσίες και κατασκευασμένων σε ένα μεγάλο εύρος χρονικών περιόδων. Στην ενότητα που ακολουθεί επιχειρείται η διάκριση των κατασκευών αυτών σε διάφορες κατηγορίες, οι οποίες εν μέρει έχουν ήδη αναφερθεί, με κριτήριο καταρχήν την γεωγραφική τους θέση, κατά δεύτερον τη λειτουργία τους και κατά τρίτον τον συνδυασμό των παραπάνω, δηλαδή θέσης και λειτουργίας. Τέλος επιχειρείται μια ακόμη διάκριση με κριτήριο το ιδιοκτησιακό καθεστώς, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η χρονολογία κατασκευής δεν αποτελεί κριτήριο στην παρούσα μελέτη και δεν θα μας απασχολήσει για την ώρα.

1.6.1 καθορισμός κριτηρίων και κατηγορίες πύργων

κριτήριο Α: γεωγραφική θέση

Με κριτήριο τη γεωγραφική θέση των αυθύπαρκτων κατασκευών μπορούμε εύκολα να τις κατατάξουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες, τις "παράκτιες" και τις "χερσαίες" κατασκευές. Με τον όρο "παράκτιες" συμπεριλαμβάνουμε όλες εκείνες τις κατασκευές που βρίσκονται στην παράκτια ζώνη, σε χαμηλό υψόμετρο και σε πολύ μικρή απόσταση από τη θάλασσα και για να το διατυπώσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια, θα μπορούσαμε να ορίσουμε συμβατικά μια ζώνη με πλάτος που δεν ξεπερνά τα 150 μέτρα από την ακτογραμμή⁷⁴. Αντίστοιχα "χερσαίες" είναι όλες οι υπόλοιπες κατασκευές που βρίσκονται στην ενδοχώρα. Οι χερσαίες κατασκευές με τη σειρά τους διακρίνονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες, βάσει του υψόμετρου τους. Η πρώτη κατηγορία αφορά εκείνους τους πύργους που βρίσκονται σε σημεία με ιδιαίτερα μεγάλο σχετικό υψόμετρο, κορυφές βουνών, ενώ μια δεύτερη κατηγορία αφορά εκείνες τις κατασκευές που βρίσκονται σε μικρής σχετικά έκτασης επιφάνειες ή ακόμη και σε επίπεδα σημεία. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι δεν είναι το απόλυτο υψόμετρο αυτό που έχει ενδιαφέρον αλλά το σχετικό, δηλαδή η σχέση του υψόμετρου με την ευρύτερη περιοχή, ή όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει ο Πίκουλας "το υψόμετρο δεν έχει την ίδια καθοριστική σημασία αφού αναγκαστικά υποτάσσεται στο εδαφικό ανάγλυφο".⁷⁵ Για παράδειγμα μια κατασκευή σε υψόμετρο 400 μέτρων, όπου η γύρω περιοχή διαμορφώνεται στα 50 μέτρα, έχει πολύ μεγαλύτερη οπτική εμβέλεια από μια κατασκευή στα 800 μέτρα, όπου η γύρω περιοχή διαμορφώνεται στα 600 μέτρα. Έτσι, τα 520μ του Ανεμόμυλου της Νεμέας ως δίοδος υπερτερούν λειτουργικά από τα 905μ του Αγίου Νικολάου στο Τουρνίκι. Μία πρώτη πάντως παρατήρηση ως προς το υψόμετρο ιδρύσεως ενός πύργου, βάσει της μελέτης του Γ. Πίκουλα, είναι το γεγονός ότι η υψομετρική καμπύλη των 1000μ

73 Σαΐτας Γιάννης (1992), Μάνη, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ.135

74 Τ08-λίμνη Παπά:45μ, Τ10-Λούτσα:110μ, Τ11- Μεμί:85μ

75 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Horos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 249

αποτελεί αξεπέραστο όριο και αυτό πιθανά οφείλεται στη δυσκολία μόνιμης διαμονής μιας φρουράς στο υψόμετρο αυτό.⁷⁶ Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα της σχέσης-απόστασης του φυλακίου με τον εκάστοτε οικισμό είναι πιθανό να απαντά σε διάφορα ζητήματα και θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Η θέση ιδρύσεως λοιπόν έχει ως στοιχεία ταυτότητας το υψόμετρο, τη μορφή της τοποθεσίας αλλά και το τοπωνύμιο το οποίο πολύ συχνά το απηχεί και διασώζει στους νεότερους τη λειτουργική αξία της όποιας κατασκευής.

κριτήριο Β: λειτουργία

Από τα παραδείγματα που προαναφέρθηκαν, με κριτήριο τη λειτουργία, διακρίνουμε τρεις μεγάλες κατηγορίες. Πρώτη κατηγορία αποτελούν οι “κατασκευές με αγροτικό χαρακτήρα” που αποτελούν χώρο επεξεργασίας γεωργικών και άλλων προϊόντων, αλλά και διασφαλίζουν ασφαλή χώρο αποθήκευσης των προϊόντων αυτών καθώς και τον χώρο επεξεργασίας τους. Μία δεύτερη κατηγορία αποτελούν οι κατασκευές που αποτελούν “οχυρά καταφύγια”, χώρους δηλαδή στους οποίους συναθροίζονται άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο, ενώ τέλος την τρίτη κατηγορία απαρτίζουν οι κατασκευές που χρησιμοποιούνται ως “παρατηρητήρια”, “φυλάκια” ή “φρουκτώρια” και είναι κατηγορία που στο εξής θα μας απασχολήσει περισσότερο. Αυτή η τελευταία κατηγορία σε αντίθεση με την πρώτη και ορισμένες φορές και με τη δεύτερη, αφορά κτίσματα τα οποία, σε πολλές αν όχι σε όλες τις περιπτώσεις, διαμορφώνουν ένα σύνολο, ή καλύτερα ένα “δίκτυο” κατασκευών. Πρόκειται για κτίσματα τα οποία “συνδέονται” με ένα οικιστικό σύνολο, όπως έναν οικισμό, μια πόλη, μία καστροπολιτεία, ή ακόμα πιο συχνά αποτελούν τμήμα μιας μεγαλύτερης ή μικρότερης αλυσίδας κτισμάτων που στόχο έχουν την προστασία και τη μεταφορά – αναμετάδοση της πληροφορίας, που κατά κύριο λόγο σχετίζεται με το ζήτημα της ασφάλειας, της έγκαιρης προειδοποίησης ενός συνόλου ανθρώπων για τον επερχόμενο κίνδυνο, και την επίτευξη της οχύρωσης και της άμυνας. Τα στοιχεία που συνδράμουν στην αμυντική χρήση είναι πολλά, όπως η σπιβαρή κατασκευή, η ισχυρή θεμελίωση, το υπολογίσιμο ύψος, η ανυπαρξία ανοιγμάτων αερισμού ή φωτισμού και εισόδου, η κατασκευή επάλξεων, ενώ το προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι πάντοτε ο έλεγχος και η εξασφάλιση των κεκτημένων.⁷⁷

κριτήριο Γ: θέση και λειτουργία

Όσον αφορά στη λειτουργία, της τρίτης κατηγορίας, αυτή του παρατηρητήριου, φυλακίου, φρουκτώριου μπορούμε να προβούμε σε μια επιπλέον κατηγοριοποίηση αν εξετάσουμε με προσοχή τη θέση αυτών των κατασκευών. Έτσι διακρίνουμε έξι συνολικά κατηγορίες πύργων, τρεις κατηγορίες για τους χερσαίους και άλλες τρεις για τους παράκτιους πύργους, που αποτελούν εξειδίκευση του πύργου-παρατηρητήριου-φυλακίου.

Πρώτη κατηγορία αποτελούν τα παράκτια παρατηρητήρια-φρουκτώρια εποπτείας των θαλάσσιων δρόμων, όρμων και γενικά σημείων απόβασης, τα οποία εποπτεύουν και ειδοποιούν είτε άλλα αντίστοιχα σημεία, είτε απευθείας τους οικισμούς, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Μία δεύτερη συγγενής κατηγορία αποτελούν τα παράκτια - παραρεμάτια παρατηρητήρια τα οποία εποπτεύουν και πιθανά ρυθμίζουν την προσέγγιση και τροφοδοσία σε πόσιμο νερό που προσφέρουν οι εκβολές των ρεμάτων, ενώ μια τρίτη κατηγορία αποτελούν τα παρατηρητήρια τα οποία δεν εποπτεύουν ένα συγκεκριμένο σημείο αλλά ο προορισμός τους είναι να αποτελούν τα κέντρα αναμετάδοσης του μηνύματος. Οι δύο πρώτες κατηγορίες λοιπόν λειτουργούν ως παρατηρητήρια - φυλάκια - φρουκτώρια, ενώ η τρίτη κατηγορία αφορά αποκλειστικά στις φρουκτώριες.

Όσον αφορά στα χερσαία παρατηρητήρια διακρίνουμε άλλες τρεις κατηγορίες, σε συνάρτηση πάντοτε με την τοποθεσία ιδρύσεως τους που είναι καταλυτική για αυτήν καθαυτή την παρουσία τους

76 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 249

77 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Horos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 253

και την παραπέρα λειτουργική τους αξία. Έτσι, ένας αυχένος μεταξύ δύο ορεινών όγκων ή πτυχώσεων του εδάφους δεν μπορεί παρά να αποτελεί τη δίοδο επικοινωνίας των περιοχών που ενώνει και ταυτόχρονα διαχωρίζει ως σαφής υδροκριτική γραμμή. Σε μια τέτοια τοποθεσία η παρουσία ενός πύργου, ως “παρόδιου φυλακίου” ή “φρουκτώριου” θα ήταν αναντίρρητα επιβεβλημένη. Το ίδιο ισχύει και για το ύψωμα που παρέχει δυνατότητες οπτικού ελέγχου, τουλάχιστον 180 μοιρών, μίας νευραλγικής για το παρακείμενο οικιστικό κέντρο περιοχής,⁷⁸ σε αντίθεση με ένα πύργο στο βάθος μιας κοιλάδας, σχεδόν αθέατος και μακριά από τον οδικό άξονα, που έχει όλες τις ενδείξεις υπέρ του να χαρακτηριστεί ως το οχυρό τμήμα μιας αγροικίας, όπως αναλυτικά προαναφέρθηκε.⁷⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα παρόδιου φυλακίου αποτελεί ο πύργος στο Βασιλικό, που βρίσκεται νότια από τον λόφο, ανάμεσα στα χωριά Βασιλικό και Καλλιρόη της Μεσσηνίας. Εντοπίζεται ανάμεσα στα τοπωνύμια Ξηρόβρυση και Βίγκλες και κατέχει μια πολύ επίκαιρη τοποθεσία πάνω στο δρόμο που οδηγεί από τη ΒΑ Μεσσηνία στην πεδιάδα του Σουλιμά και από κει στην υπόλοιπη Τριφυλία. Ακριβώς απέναντι του σε απόσταση 1.100μ περίπου υψώνεται ο λοφίσκος που φιλοξενεί το μεσαιωνικό κάστρο και τον ομώνυμο σημερινό οικισμό. Η ύπαρξη λοιπόν ενός φυλακίου στην περιοχή είναι αναμενόμενη και χρονολογείται στα τέλη του ΣΤ' με αρχές του Ε' αιώνα.⁸⁰ Το φυλάκιο επιτηρούσε τον ζωτικό δρόμο που διασχίζει την περιοχή, ενώ γύρω του υπάρχουν τα κατάλληλα σημεία για την ύπαρξη οχυρών, στα οποία έγκαιρα εξαιτίας των μικρών αποστάσεων θα μπορούσαν να αποσυρθούν οι ένοικοι του.⁸¹

Συγγενής με αυτήν την κατηγορία είναι και τα χερσαία παρατηρητήρια που συνιστούν μια οχυρή συνοριακή γραμμή, με πύργους που κατασκευάζονται σε επίκαιρες θέσεις για τον συστηματικό έλεγχο και την οργανωμένη άμυνα της επικράτειας της πόλης κράτους που τους ίδρυσε, όπως συνέβαινε στα βορειοδυτικά σύνορα της Αττικής και αναφέρθηκε παραπάνω και επομένως οι χαρακτηρισμοί τους ως φρουκτώρια ή φυλάκια είναι απόλυτα δικαιολογημένη, αν λάβει κανείς υπόψη του και την παρόδια σημασία τους.⁸² Τέλος την τρίτη κατηγορία συνιστούν τα χερσαία παρατηρητήρια σε πολύ μεγάλα σχετικά υψόμετρα, που αποτελούν σημεία εποπτείας με οπτική 360° και αποτελούν ενδιάμεσους σταθμούς επικοινωνίας και αναμετάδοσης. Τα παρατηρητήρια αυτά έχουν το ρόλο φρουκτωρίων κορυφών, “βίγκλες” για την έγκαιρη προειδοποίηση.

κριτήριο Δ: ιδιοκτησιακό καθεστώς

Με αφορμή τη λειτουργία και κριτήριο το ιδιοκτησιακό καθεστώς διακρίνουμε δύο κατηγορίες αυθόπαρκτων κατασκευών. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν όλες εκείνες οι κατασκευές που είναι αποτέλεσμα “ιδιωτικής πρωτοβουλίας”, είτε ατομικής (πρωτοβουλία κάποιου γαιοκτήμονα), είτε συλλογικής (μοναστήρια, οικογένειες) και πρόκειται για τις κατασκευές με αγροτικό χαρακτήρα καθώς και για οχυρά καταφύγια. Η δεύτερη κατηγορία αφορά σε κατασκευές “κρατικές” και εδώ εμπίπτουν τα παρατηρητήρια, τα φυλάκια και τα φρουκτώρια. Πρόκειται για κατασκευές που είναι αποτέλεσμα κρατικού σχεδιασμού και χρηματοδοτούνται και υλοποιούνται επίσης από τον κρατικό φορέα, όπως για παράδειγμα είδαμε παραπάνω τους παράκτιους πύργους της Σαρδηνίας.

78 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 250

79 Πίκουλας Γιάννης (1995), ό.π., σελ. 251

80 Πίκουλας Γιάννης (1984), “Το φυλάκειο στο Βασιλικό και η σημασία του για την ιστορική τοπογραφία της περιοχής”, Πελοποννησιακά Παράρτημα 10 - Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (27-29 Νοεμβρίου 1982), σελ. 177-179

81 Πίκουλας Γιάννης (1984), ό.π., σελ. 183

82 Πίκουλας Γιάννης (1995), Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα: Horos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σελ. 253

1.6.2 επιγραμματικά

Συνοψίζοντας όσα προαναφέρθηκαν, παρατίθενται επιγραμματικά στη συνέχεια οι κατηγορίες των αυθύπαρκτων κατασκευών [εικ.15] όπως διαμορφώθηκαν βάσει των κριτηρίων που τέθηκαν προκειμένου να αποτελέσουν τον οδηγό ώστε να χαρακτηρίσουμε ορθά κάθε κατασκεύασμα αυτού του είδους.

Με κριτήριο λοιπόν τη γεωγραφική θέση διακρίνουμε τις εξής δύο κατηγορίες:

- Παράκτιους πύργους
- Χερσαίους πύργους

Με κριτήριο τη λειτουργία και βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα το μέγεθος του οικοδομήματος, τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία και το εύρος της οπτικής εμβέλειας διακρίνουμε τις εξής τρεις κατηγορίες:

- Κατασκευές με αγροτικό χαρακτήρα,
- Παρατηρητήρια, φυλάκια, φρουκτώρια
- Οχυρά καταφύγια.

Με κριτήριο τη γεωγραφική θέση σε συνδυασμό με τη δεύτερη κατηγορία λειτουργίας (Παρατηρητήρια, φυλάκια, φρουκτώρια) διακρίνουμε τις εξής έξι κατηγορίες παρατηρητηρίων:

Παράκτια παρατηρητήρια:

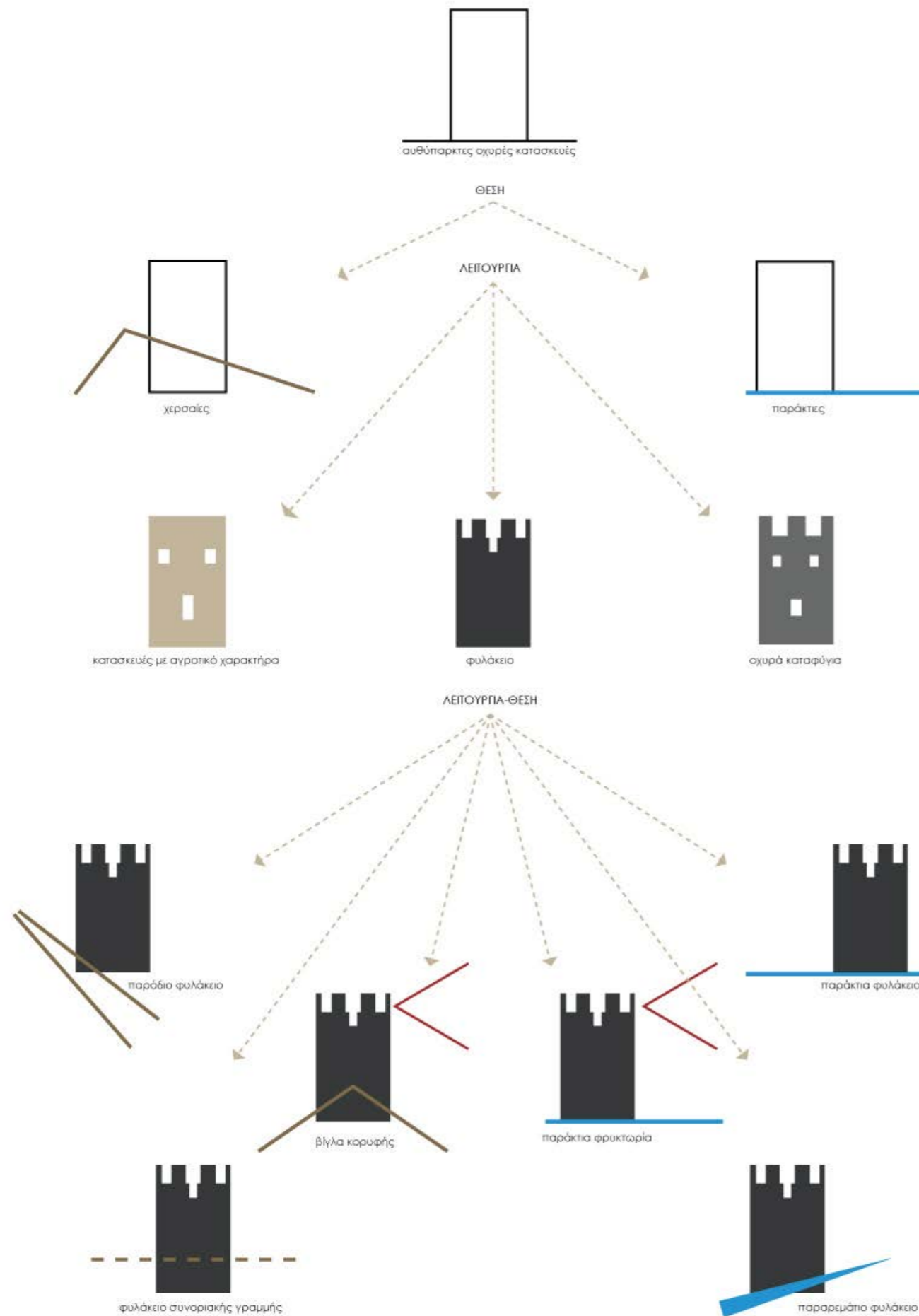
- Εποπτείας θαλάσσιων δρόμων, κόλπων και σημείων απόβασης
- Εποπτείας σημείων εκβολής ρεμάτων και τροφοδοσίας πόσιμου νερού
- Εποπτείας θαλάσσιων δρόμων και αναμετάδοσης της πληροφορίας

Χερσαία παρατηρητήρια:

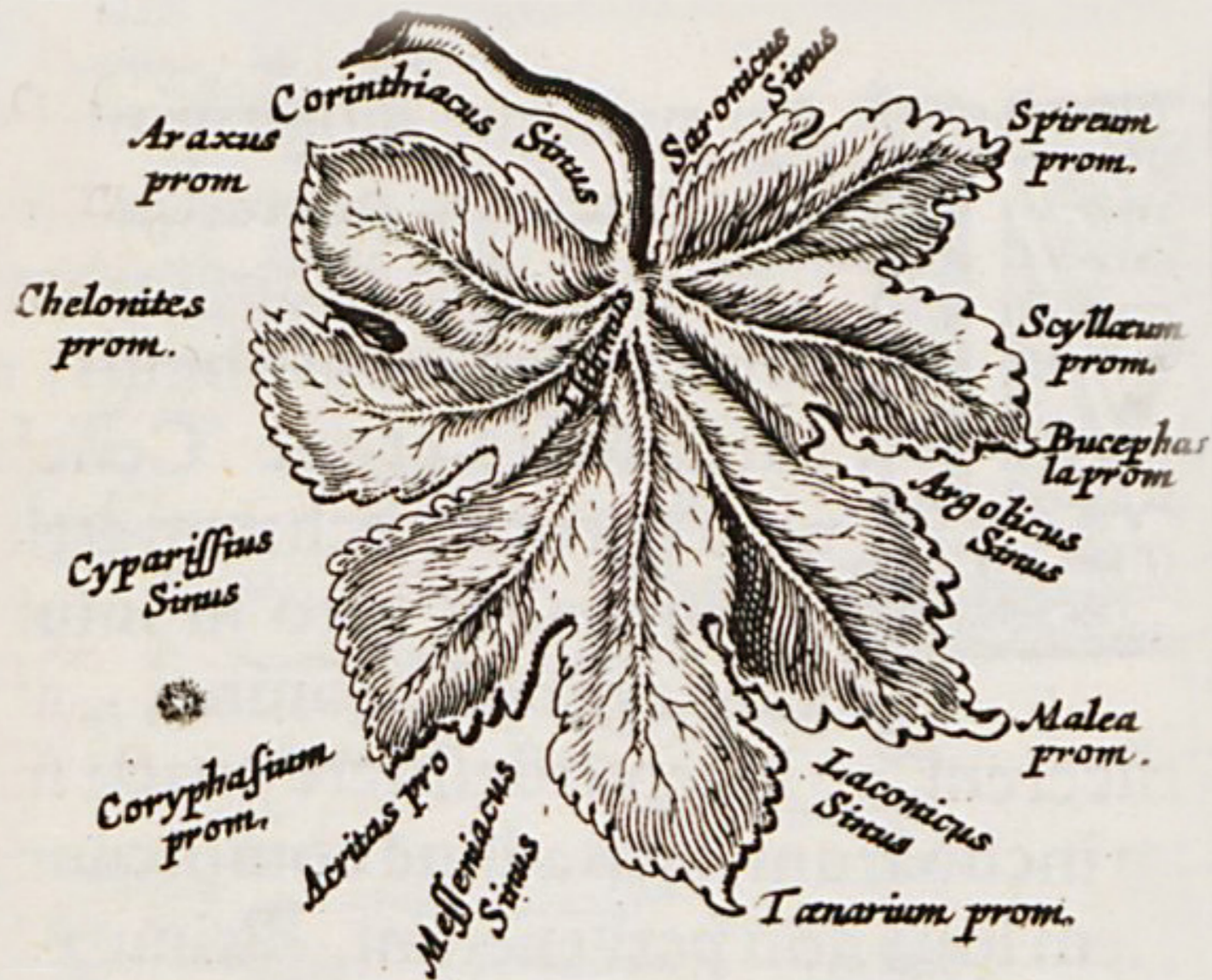
- Εποπτείας παρόδιων προσβάσεων
- Εποπτείας και άμυνας συνοριακών γραμμών
- Ευρείας Εποπτείας και ενδιάμεσης επικοινωνίας (παρατηρητήρια κορυφών-βίγλες)

Τέλος με κριτήριο το ιδιοκτησιακό καθεστώς αλλά και τον τρόπο υλοποίησης (φορέας σχεδιασμού και χρηματοδότησης) διακρίνουμε τρεις ακόμη κατηγορίες:

- Ιδιωτικές ατομικές κατασκευές (ατομικοί, πχ. οχυρό τμήμα κατοικίας, πύργος αγροκτήματος),
- Ιδιωτικές συλλογικές κατασκευές (συλλογικοί, πχ. πολεμόπυργοι Μάνη, μοναστήρια) και
- Κρατικές κατασκευές (αποτέλεσμα κρατικού σχεδιασμού, πχ. βίγλες, φρουκτώριες, φυλάκια)

εικ.15_ σχηματική απεικόνιση: διάκριση και κατηγοριοποίηση πύργων βάσει θέσης, λειτουργίας και συνδυασμού των δύο

εικ.16_ απεικόνιση της Πελοποννήσου ως Πλατανόφυλλο, Laurenberg Johann (1661)

Η περιοχή η οποία θα μας απασχολήσει σε αυτό το κεφάλαιο περιλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου και εστιάζει στο παράκτιο τμήμα της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας, με βόρειο όριο το ακρωτήριο Κορυφάσιο στη βόρεια απόληξη του κόλπου του Ναυαρίνου και νοτιοανατολικό όριο την πόλη της Κορώνης, συμπεριλαμβανομένων της νήσου Σφακτηρίας, του συμπλέγματος των μεσσηνιακών Οινουσσών καθώς και άλλων μικρότερων νησίδων. Προκειμένου να γνωρίσουμε την ιστορία και τα δεδομένα της περιοχής θα αναφερθούμε σε διάφορα ζητήματα δίνοντας έμφαση σε αυτά που αφορούν στην κοινωνικοπολιτική αστάθεια (επιδρομές, αναταράξεις, διεκδικήσεις), τη θαλάσσια κινητικότητα (εμπόριο, ταξίδια, πειρατεία) και ασφαλώς στον κίνδυνο, την απειλή και την ασφάλεια αλλά και τα μέσα προστασίας. Τα δεδομένα που θα αναφερθούν συχνά δεν αφορούν αποκλειστικά τη συγκεκριμένη περιοχή αλλά ολόκληρη την Μεσόγειο και αφορούν στο διάστημα από την πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο, την ύστερη βυζαντινή περίοδο, που φιλοξενεί στην ίδια χερσόνησο τρεις ξεχωριστές "αυτοκρατορίες", το Δεσποτάτο του Μορέως, το Πριγκιπάτο της Αχαΐας και τις Ενετικές κτήσεις, αλλά και στην οθωμανική περίοδο και τη σύντομη περίοδο της β' ενετοκρατίας (1685-1715). Κάθε μια από τις περιόδους αυτές έχει τα δικά της χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν το οικιστικό και κοινωνικό περιβάλλον και έχει αφήσει τα δικά της κατάλοιπα στην περιοχή, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

2.1 γενικά στοιχεία

Η Πελοπόννησος συνδέεται με μια στενή λωρίδα γης με τη Στερεά Ελλάδα και αποτελεί μια φαρδιά ορεινή χερσόνησο η οποία διαμελίζεται σε τέσσερις μικρότερες χερσονήσους με βαθείς κόλπους (Ναυπλίου, Λακωνίας, Μεσσηνίας) και κατά την αρχαιότητα συγκρίνεται με πλατανόφυλλο [εικ.16] ενώ στους βυζαντινούς χρόνους κατατάσσεται στα «κατωτικά μέρη».⁸³ Στις διάφορες πηγές είναι γνωστή με το όνομα Αχαΐα, Ελλάς, Κατωτικά/ Κάτω μέρη, Μορέας/ Μοριάς, Morea/ Μορία.⁸⁴ Η ονομασία Πελοπόννησος είναι άγνωστη για τους Δυτικούς από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, οι οποίοι χρησιμοποιούν το όνομα "Μορέας", το οποίο αρχικά έφερε η περιοχή της Ηλείας, αργότερα όμως περιλαμβάνει ολόκληρη την Πελοπόννησο. Οι Ιταλοί την αποκαλούν "Amorea", ωστόσο οι βυζαντινοί συνεχίζουν να χρησιμοποιούν την ονομασία "Πελοπόννησος". Ο Fallmeayer⁸⁵ αποδίδει την ονομασία στο σλαβικό "more", ο Horf υποστηρίζει ότι προέρχεται από τη λέξη "Ρωμαία", ενώ ο Πετρίδης αποδίδει την ονομασία στην παλιά πόλη "Μοριάται". Ο Lingenthal ταυτίζει τον Amorea με το επίθετο κοίλη και επομένως Μορέας σημαίνει την αρχαία Κοίλην Ήλιδα, ενώ κατά τον Χατζηδάκη και τον Krumbacher η ονομασία σημαίνει περιοχή με αφθονία μορέων, μορεόφυτη.⁸⁶ Αυτήν την τελευταία εκδοχή υιοθετεί και ο Rouqueville ως πιθανή μεταξύ άλλων.⁸⁷

Το πρώτο χρονολογημένο χειρόγραφο που σχετίζεται με την Πελοπόννησο είναι ο κώδικας Br. Mus. Add. 28816⁸⁸ του 12^{ου} αιώνα και όπως μας πληροφορεί ο Antoine Bon, είναι η πρώτη φορά που

83 Με τον όρο "κατωτικά" μέρη, οι βυζαντινοί συγγραφείς εννοούν εν γένει τον νότιο ελλαδικό χώρο και την Πελοπόννησο ειδικότερα, Αβραμέα Άννα (2000), "Η παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ.11

84 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Αη., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 27

85 Jakob Philipp Fallmeayer (10 Δεκεμβρίου 1790, Τίρολο - 26 Απριλίου 1861, Μόναχο) ήταν Αυστριακός περιηγητής, δημοσιογράφος, πολιτικός και ιστορικός, περισσότερο γνωστός για τις περιηγητικές αφηγήσεις του και τις θεωρίες του σχετικά με τη φυλετική καταγωγή των Νεοελλήνων

86 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.242

87 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολίδη, σελ.85

88 γράφτηκε από τον Ανδρέα μοναχό Ωλένης, τον Μωράιο, το έτος 1111, στη μονή του Σωτήρος, του μοναχού Μελετίου, στην Αττική και περιέχει τις επιστολές του αποστόλου Παύλου

αναφέρεται σε γραπτό κείμενο η λέξη "Μωραίας"⁸⁹ Ο Άραβας γεωγράφος Edrisi, στο πιο σπουδαίο γεωγραφικό και φιλολογικό έργο του 12^{ου} αιώνα με τίτλο "χαρά σε κείνον που επιθυμεί να διασχίσει τις χώρες του κόσμου" γνωστό και ως "Βιβλίο του Ρογήρου", κατατάσσει την Πελοπόννησο στα νησιά. Ο Edrisi κάνει τα περισσότερα ταξίδια του μεταξύ 1116-1117, ωστόσο δεν φαίνεται να επισκέπτεται τις βυζαντινές περιοχές της Πελοποννήσου πριν το 1153.⁹⁰ Το οδοιπορικό έχει αφετηρία την Κόρινθο με κατεύθυνση προς τα δυτικά και διατρέχει περιφερειακά ολόκληρη τη χερσόνησο. Μας πληροφορεί ότι η Πελοπόννησος περιλαμβάνει 13 πόλεις καθώς και έναν μεγάλο αριθμό οχυρωμένων τόπων και χωριών, ενώ σε άλλο σημείο του έργου σημειώνει 50 πόλεις εκ των οποίων τις 16 τις χαρακτηρίζει ενδιαφέρουσες και ονομαστές⁹¹ σημειώνοντας επιπλέον ονομαστικά 21 φρούρια ή πόλεις, ορισμένα από τα οποία δεν έχουν μέχρι σήμερα ταυτιστεί.⁹²

Ο σημερινός νομός της Μεσσηνίας [εικ.17] και ειδικά ο παράλιος χώρος, συγκριτικά με άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, παρουσιάζει το παράδοξο ότι σχεδόν ποτέ, ή πιο σωστά σπανίως, αναφέρεται στις πηγές παρότι είναι βέβαιη η εμπλοκή του ως σταθμού ή περάσματος σε όλα τα μείζονα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στον χώρο που συνδέει την Ανατολή με τη Δύση. Ο Ηλ. Αναγνωστάκης επισημαίνει ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα, μέχρι στιγμής, ελάχιστα συνδράμουν στον σχημασμό μιας σαφούς εικόνας των οικισμών, των εγκαταστάσεων και των δραστηριοτήτων του πληθυσμού της περιοχής, τόσο κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο όσο και κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους.⁹³

εικ.17_ Μεσσηνία, χαλκογραφία Johannes Laumberg, Amsterdam 1661 [πηγή: MIET 348Δ - Η Πελοπόννησος χάρτογραφία και ιστορία, σελ. 94]

"όσο και αν οι πηγές σιωπούν και η αρχαιολογική μαρτυρία, χερσαία ή ενά-
λια, μόλις που κατορθώνει να αρθρώσει αβέβαιο χρονολογικά λόγο με τα εκεί
ναυάγια, όστρακα, λιθοσωρούς, είναι παραπάνω από βέβαιο ότι τα λιμάνια και οι
οικισμοί του παράλιου μεσσηνιακού χώρου υπήρξαν πολυσύχναστα και δραστήρια
σημεία των θαλάσσιων δρόμων της πρωτοβυζαντινής περιόδου."⁹⁴

Οι παράλιοι οικισμοί της Αβίας, Κορώνης, Ασίνης, Μεθώνης, Πύλου-Κορυφασίου και Κυπαρισσίας, οι νησίδες και οι όρμοι αποτέλεσαν υπό διαφορετικές συνθήκες και αιτίες σημαντικούς σταθμούς ελλιμενισμού, τροφοδοσίας, αναγκαστικής καταφυγής και προσάραξης για ανάπαυλα πληρωμάτων και ταξιδιωτών.⁹⁵

2.1.1 γεωπολιτικά και ιστορικά δεδομένα

Η Πελοπόννησος, από τα αυτοκρατορικά ρωμαϊκά χρόνια, αποτελεί τμήμα της "Επαρχίας Ελλάδος"⁹⁶ ή Αχαΐας, εκτεινόταν από τις Θερμοπύλες ως το Ταΐναρο και είχε πρωτεύουσα την Κόρινθο.⁹⁷ Στα τέλη του 8^{ου} αιώνα ιδρύεται το αυτοτελές "θέμα Πελοποννήσου"⁹⁸ με διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο την Κόρινθο καθώς και έδρα του στρατηγού του βυζαντινού στρατού, ενώ γίνονται σημαντικές προσπάθειες ανοικοδόμησης των πόλεων και ενίσχυση του πληθυσμού τους που έχουν αποδεκατιστεί από τις επιδρομές.⁹⁹ Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο "Περί Θεμάτων" έργο του (10^{ος} αιώνας) αναφέρει την ύπαρξη σαράντα πόλεων στο θέμα Πελοποννήσου (ονομαστικά μνημονεύονται πέντε: Κόρινθος, Σικυών, Άργος, Λακεδαιμόνια και Πάτρα) ενώ κριτήριο για το χαρακτηρισμό ενός οικισμού ως "πόλη" αποτελεί η αναφορά του στις πηγές, η αναγραφή του στα εκκλησιαστικά τακτικά ως έδρα επισκοπής ή μητρόπολης, η ύπαρξη κάστρου, η άσκηση στο συγκεκριμένο οικιστικό χώρο επαγγελματών κυρίως αστικού χαρακτήρα, καθώς και η ύπαρξη σημαντικής πυκνότητας κτιρίων που να δικαιολογούν την τεκμηρίωση αυτή. Οι βυζαντινές πόλεις της Πελοποννήσου διακρίνονται σε αυτές που είναι κτισμένες επάνω σε αρχαιότερες πόλεις (Κόρινθος, Πάτρα, Άργος, Λακεδαιμόνια, Δαμαλά, Νίκλι) και σε εκείνες που εμφανίζονται για πρώτη φορά την περίοδο αυτή και χαρακτηρίζονται ως "Πόλεις-Κάστρα" όπως η Μονεμβασία, η Καρουύπολη και το κάστρο Μαΐνης.¹⁰⁰

Μισό αιώνα πριν την έλευση των Φράγκων λοιπόν η Πελοπόννησος διαθέτει 13 πόλεις και πολλά φρούρια εκ των οποίων οι Φράγκοι βρίσκουν μονάχα δώδεκα σε ολόκληρη τη χερσόνησο. Η Πελοπόννησος περιλαμβάνει την ισχυρή πόλη της Κορίνθου, το Ναύπλιο, το Άργος, τη Μονεμβασία, η εμπορική πόλη της Πάτρας, η Ανδραβίδα, η Κυπαρισσία που τότε ονομαζόταν Αρκαδία, νοτιότερα

94 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002), ό.π., σελ. 137

95 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002), ό.π., σελ. 137

96 Η βυζαντινή αυτοκρατορία στο τέλος του 4^{ου} αιώνα αποτελείται από τέσσερις "Επαρχίες" (Ανατολή, Ιλλυρικός, Ιταλία και Γαλατία), οι οποίες με τη σειρά τους διαιρούνται σε "Διοικήσεις". Η Επαρχία του Ιλλυρικού περιλαμβάνει δύο διοικήσεις (Δακίας και Μακεδονίας, δηλαδή την Ελλάδα και τα Βαλκάνια). Στην Δύση θεσμοθετούνται δύο μεγάλες περιφέρειες, "Εξαρχάτα", αυτό της Ιταλίας, με πρωτεύουσα τη Ραβέννα και το εξαρχάτο της Καρχηδόνας με πρωτεύουσα την ίδια. Οι αρχηγοί αυτών των περιφερειών ονομάζονται "Εξαρχοί" και συγκεντρώνουν όλη την πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Τα Εξαρχάτα με τη σειρά του υποδιαιρούνται σε "Δουκάτα" και για την Ιταλία το Εξαρχάτο της Ραβέννας περιλαμβάνει τα δουκάτα: Πεντάπολης, Βενετίας, Ρώμης, Περούτζια, Νεάπολης και Καλαβρίας. Λίγο αργότερα, η ίδια αρχή εφαρμόστηκε και στα βυζαντινά εδάφη της Μικράς Ασίας τα οποία διαιρέθηκαν σε τέσσερα "Θέματα" (Αρμενιανό, Οψικιον, Ανατολικό και το θέμα των Θρακισίων) που διοικούσαν από στρατηγούς ενώ στην Ευρώπη, η "Ελλάδα" και η "Θράκη" αποτελούν η καθμία από ένα "Θέμα". Σιγά σιγά η βυζαντινή κυβέρνηση επεκτείνει τον θεσμό της οργάνωσης των θεμάτων, σε μια προσπάθεια στρατιωτικής ενίσχυσης των απειλούμενων περιοχών από τους γείτονες, και έτσι κατατομεί περαιτέρω τα παλαιότερα θέματα. Το σύστημα των θεμάτων τελειοποιείται μεταξύ 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα. Ενδεικτικά στην Ευρώπη έχουμε τα θέματα: Θράκης, Μακεδονίας, Στρυμόνα, Θεσσαλονίκης, Ελλάδος, Πελοποννήσου (από το 811), Κεφαλληνίας, Νικόπολης, Δυρραχίου, Δαλματίας, Σικελίας, Λογγοβαρδίας και Λουκανίας, ενώ στη θάλασσα τα θέματα της Σάμου και του Αιγαίου.

97 Αβραμέα Άννα (2000), "Η παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 11

98 Κόντη Βούλα (2000), "Η βυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 35

99 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 36-37

100 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 44-45

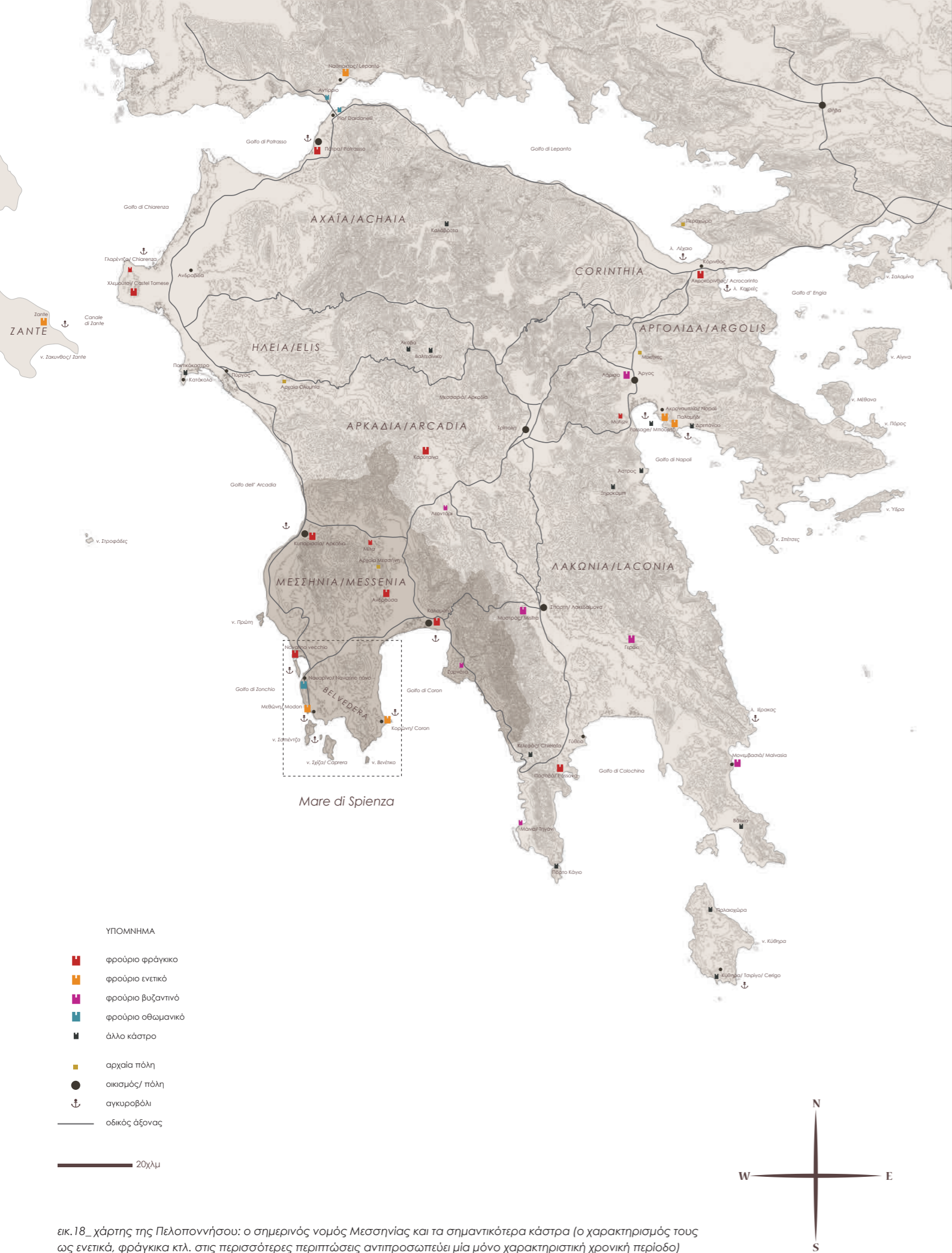
89 Τσελίκας Α. (1987-88), "Παρατηρήσεις σε Πελοποννησιακά χειρόγραφα του 11ου, 12ου και 13ου αιώνας", Πελοποννησιακά, Πρακτικά Γ' ΔΣΠΣ, τ. Β', σελ. σελ. 492

90 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Α. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: MIET, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 32

91 Κορδώνης Μιχαήλ (1981-82), "Η περιγραφή της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου από τον Άραβα περιηγητή Edrisi", Πελοποννησιακά Παράρτημα Β - Πρακτικά Β' ΔΣΠΣ, τ. Β', σελ. 261

92 Κορδώνης Μιχαήλ (1981-82), ό.π., σελ. 262

93 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002), "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνία και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 137

εικ.18_χάρτης της Πελοποννήσου: ο σημερινός νομός Μεσσηνίας και τα σημαντικότερα κάστρα (ο χαρακτηρισμός τους ως ενετικά, φράγκικα κτλ. στις περισσότερες περιπτώσεις αντιπροσωπεύει μία μόνο χαρακτηριστική χρονική περίοδο)

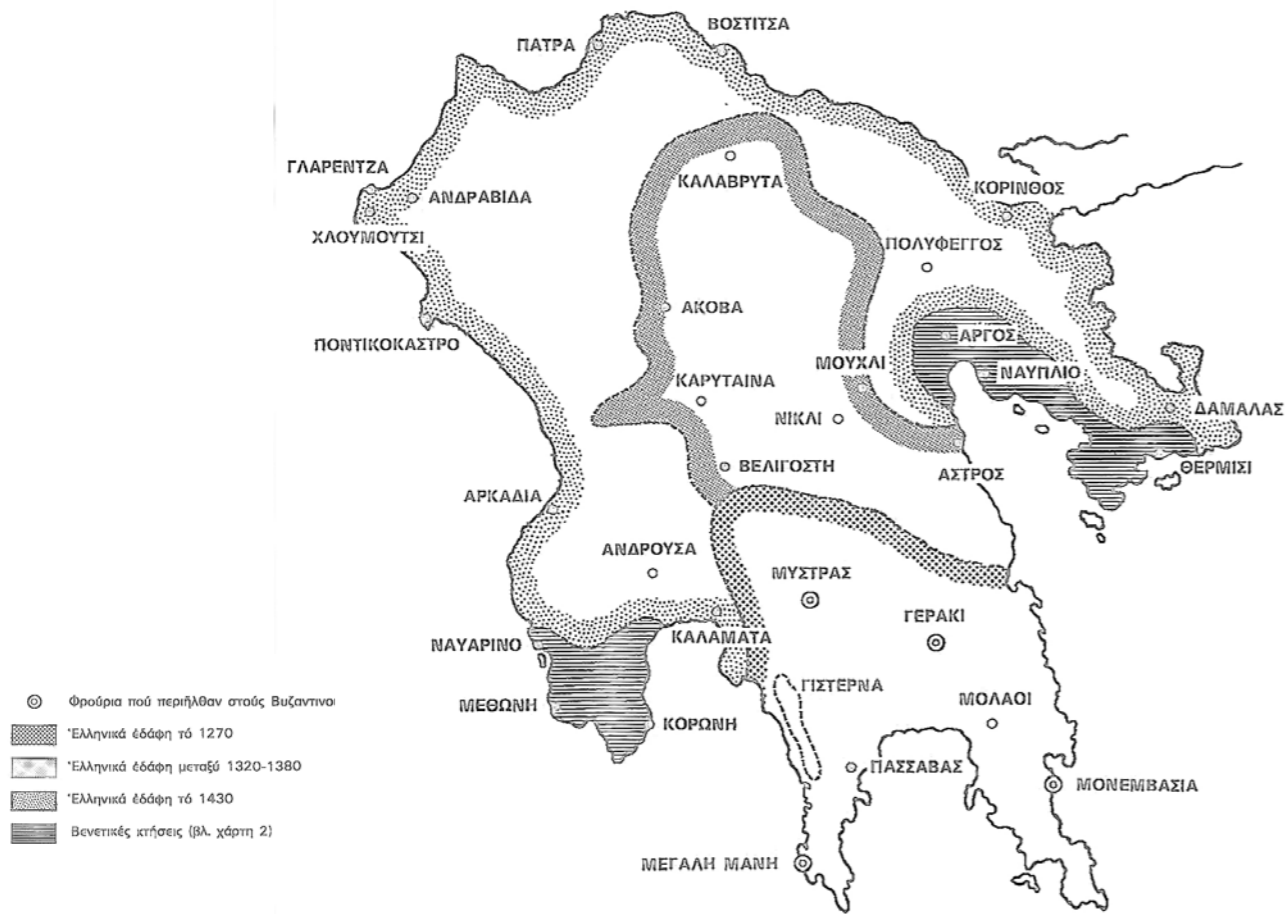
το λιμάνι της Μεθώνης η οποία ήταν εγκαταλελειμμένη έπειτα από την καταστροφή που υπέστη το 1125 από τους Ενετούς οι οποίοι κατέστρεψαν τα κρησφύγετα των πειρατών, την Κορώνη με την τεράστια παραγωγή λαδιού, την Καλαμάτα, τη Μάινα, τη Λακαιδαίμονια και στο κέντρο της χερσονήσου τη Μεσαρία, σημερινή Αρκαδία.¹⁰¹ [εικ.18]

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (Οκτώβριος 1204) οι Σταυροφόροι με αρχηγό τον Βονιφάτιο Μομφερρατικό (Boniface Marquis Montferrat) και οι Ενετοί σύμμαχοί τους διαμοιράζουν τα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε ισότιμα τμήματα. [εικ.19-20] Οι Ενετοί, όντας εμπορικός λαός, διασφαλίζουν για αυτούς τα καλύτερα λιμάνια, νησιά και εμπορικά σημεία¹⁰² με στόχο να εξασφαλίσουν άσυλο για τους εμπόρους και τους ναυτιλομένους και να εξυπηρετήσουν το εμπόριο το οποίο αποτελεί τη δύναμη και συμβάλει στην ευημερία της πατρίδας τους με τον καλύτερο τρόπο.¹⁰³ Στην Πελοπόννησο λαμβάνουν την περιφέρεια της Λακαιδαίμονιας, τα Καλάβρυτα, την περιφέρεια της Πάτρας και της Μεθώνης κ.α. όπως και τα νησιά του Ιονίου (Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο και Λευκάδα), τμήμα της Εύβοιας, νησιά του του Σαρωνικού και του Αιγαίου, ενώ τον Αύγουστο του 1205 αγοράζουν και την Κρήτη.¹⁰⁴ Εκτός όμως από τις εδαφικές διεκδικήσεις οι Ενετοί φροντίζουν να διατηρήσουν και τα εμπορικά προνόμια που είχαν κατακτήσει την προηγούμενη περίοδο, κατά τη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας.¹⁰⁵

Την εποχή αυτή η πόλη της Μεθώνης είναι ερημωμένη, ενώ η Κορώνη παραδίδεται αμέσως στις δυνάμεις του Βιλλεαρδουίνου όταν διασφαλίζονται στους κατοίκους της οι ιδιοκτησίες και τα σπία τους.¹⁰⁶ Σύμφωνα με το "Partitio terrarum Imperii Romaniae", τον κατάλογο οριστικής κατανομής των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου είχε παραχωρηθεί στη Βενετία.¹⁰⁷ Ωστόσο από το 1205-1206 ο Γοδεφρίγος Βιλλεαρδουίνος και ο Γουλιέλμος Σταμπλίνης ήταν αυτοί που κατέκτησαν ένα μεγάλο τμήμα της δυτικής Πελοποννήσου μέχρι τη Μεθώνη, την Κορώνη και την Καλαμάτα.¹⁰⁸ Η Βενετία όμως διεκδικεί τους δύο πολύτιμους σταθμούς, Μεθώνη και Κορώνη, στην πορεία προς την Κρήτη και την Αίγυπτο και τελικά, το 1206 έπειτα από μάχη, οι Ενετοί καταλαμβάνουν τις δύο περιοχές. Τα τείχη της Μεθώνης για μια ακόμη φορά καταστρέφονται, ως μέτρο πρόληψης, ενώ η Κορώνη μετατρέπεται σε σταθμό εποπτείας, ανεφοδιασμού και συντήρησης όλων των διερχόντων πλοίων και μετατρέπεται σε επίσημη αποικία της Βενετίας.¹⁰⁹ Από το σημείο αυτό ξεκινά η μακρά βενετική κυριαρχία στις δύο πόλεις που αποτελούν το δίκτυο προστασίας των γαλερών και άλλων θαλάσσιων μέσων στην πορεία τους προς την ανατολική Μεσόγειο.¹¹⁰

Το "Πριγκιπάτο της Αχαΐας" που ιδρύεται το 1205 διαιρείται σε 12 Βαρονίες έχει έδρα την Ανδραβίδα και επικεφαλής το Γοδεφρίγο Βιλλεαρδουίνου.¹¹¹ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι Φράγκοι σε αντίθεση με τους βυζαντινούς υιοθέτησαν τους όρους Αχαΐα και Μορέας και έτσι, η Πελοπόννησος μετονομάστηκε σε "Πριγκιπάτο της Αχαΐας" ενώ παράλληλα στη λαϊκή γλώσσα επικράτησε το τοπωνύμιο "Μορέας", το οποίο εμφανίζεται στις πηγές από το 13^ο ως τον 15^ο αιώνα.¹¹² Ο πρίγκιπας της Αχαΐας και ο Δόγης της Βενετίας που εκπροσωπούταν από τον διοικητή Μεθώνης και Κορώνης, Ραφαήλ

101 Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company, σελ. 22-24
 102 Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company, σελ. 27-29
 103 Μομφεράτος Α. (1914), *Μεθώνη και Κορώνη επί Ενετοκρατίας υπό κοινωνικήν, πολιτικήν και δημοσιονομικήν έποψιν*, Αθήνα: τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου, σελ. 4
 104 Miller William (1908), ό.π., σελ. 27-29
 105 Miller William (1908), ό.π., σελ. 30
 106 Miller William (1908), ό.π., σελ. 38
 107 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ. 59
 108 Nappetti Andrea (2011), *Ατλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 16
 109 Miller William (1908), ό.π., σελ. 39
 110 Miller William (1908), ό.π., σελ. 40
 111 Miller William (1908), ό.π., σελ. 50
 112 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ. 61

εικ.19_ η Πελοπόννησος από τον 13ο ως τον 15ο αιώνα (η επανεγκατάσταση των βυζαντινών μετά την Δ' Σταυροφορία) [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ.21, χάρτης 1]

εικ.20_ οι Βενετοί στην Πελοπόννησο 13ος - 16ος αιώνας [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ.23, χάρτης 2]

Geno, συναντιούνται στη Σαπιέντζα προκειμένου να ρυθμίσουν τα μεταξύ τους θέματα σχετικά με τις διεκδικήσεις στη Μεθώνη και την Κορώνη.¹¹³ Εκεί ο Βιλλεαρδουίνος δέχεται όλες τις αξιώσεις της Γαληνοτάτης στις δύο περιοχές και η συμφωνία κατοχυρώνεται το 1209 με τη συνθήκη της Σαπιέντζας βάσει της οποίας ο Δόγης εγκαθίσταται οριστικά στις δύο πόλεις, συμπεριλαμβανομένων των περιχώρων τους,¹¹⁴ ενώ όριο των βενετικών κτήσεων στο βορρά αποτελεί το ρέμα που εκβάλλει στον κόλπο του Ναυαρίνου.¹¹⁵ Η Μεθώνη και η Κορώνη εξελίσσονται την περίοδο αυτή σε σημαντικά αστικά κέντρα και ονομάζονται από τους Βενετούς "oculi capitales comunis", δηλ. μάτια της Βενετίας, επειδή τα λιμάνια τους ανήκαν στους σημαντικότερους εμπορικούς σταθμούς στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου και συγχρόνως αποτελούσαν στρατιωτικές βάσεις. Κατά τη διάρκεια του 13^{ου} αιώνα εκτελούνται στις δύο πόλεις οχυρωματικά έργα, επιδιορθώνεται και ενισχύεται το κάστρο της Κορώνης και κτίζεται το τείχος της Μεθώνης,¹¹⁶ ενώ πρώτοι φρουράρχοι, "castellani"¹¹⁷, ορίζονται ο Giovanni Quirini και ο Jacopo Dolfino.

Ο 13^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται γενικά ως περίοδος ευμάρειας και ηρεμίας μέχρι το 1262 όπου δημιουργείται η βυζαντινή επικράτεια η οποία αργότερα εξελίσσεται στο "Δεσποτάτο του Μορέως".¹¹⁸ Το 1259, μετά τη μάχη της Πελαγονίας, ο Βιλλεαρδουίνος αναγκάζεται να παραχωρήσει τα κάστρα της Μονεμβασίας, Μεγάλης Μαΐνης και Μυστρά στους Βυζαντινούς σηματοδοτώντας την αποδυνάμωση της φράγκικης κυριαρχίας στην Πελοπόννησο.¹¹⁹ Η Μεσσηνία τότε μετατρέπεται σε παραμεθόριο περιοχή και η ανάγκη για την κατασκευή οχυρώσεων γίνεται ακόμη πιο επιτακτική, τόσο από τους Φράγκους όσο και από τους Βυζαντινούς. Τα οχυρά, εκτός από τη διασφάλιση των εδαφών και τον έλεγχο του πληθυσμού, εξυπηρετούν την ανάγκη ελέγχου των περασμάτων που διανοίγονται στους ορεινούς όγκους. Οι περίβολοι των μεσσηνιακών οχυρώσεων έχουν συνήθως αμελή κατασκευή και ακολουθούν τις φυσικές διαμορφώσεις, ενώ σε τακτά διαστήματα ενισχύονται από πύργους. Γενικά παρατηρούμε ότι οι οχυρώσεις στα χρόνια αμέσως μετά την κατάκτηση είναι περισσότερο απλοϊκές και πιθανόν βεβιασμένες, χωρίς εκζήτηση ή προσοχή στις αμυντικές λεπτομέρειες, ενώ αντίθετα στα κάστρα που κτίζονται από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα και έπειτα, χρησιμοποιούνται αμυντικές πρακτικές περισσότερο εξελιγμένες και νέα κατασκευαστικά στοιχεία.¹²⁰ Χαρακτηριστικό επίσης των κάστρων διαχρονικά αποτελούν οι μεγάλες κινστέρες, είτε διάσπαρτες στο εσωτερικό είτε στο ισόγειο πύργων, όπου αποθηκεύονται τα όμβρια ύδατα για την ύδρευση των κατοίκων κυρίως κατά την περίοδο της πολιορκίας.¹²¹

Οι δύο τειχισμένες αποικίες Μεθώνης και Κορώνης καταλαμβάνουν μικρές χερσονήσους και περιβάλλονται από τη θάλασσα στο μεγαλύτερο τμήμα τους, στοιχείο ιδιαίτερα φιλικό για τους Βενετούς, ενώ για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν επικοινωνούν μεταξύ τους παρά μόνο δια θαλάσσης. Ο εχθρός αναμένεται ως επί το πλείστον από την ξηρά και αυτός είναι ο λόγος που η οχύρωση προς το χερσαίο τμήμα είναι περισσότερο ενισχυμένη. Κύριος στόχος της πολιτικής της Βενετίας αποτελεί η διεξαγωγή του εμπορίου και η διασφάλιση των αποικιών της και έτσι διαρκώς προσβλέπει στην επέκταση και ισχυροποίηση των ορίων της, μέσω πωλήσεων, ανταλλαγών ή παραχωρήσεων εδαφών. Στην πρακτική αυτή συμβάλει σημαντικά και η προοδευτική αποδυνάμωση του Πριγκιπάτου αλλά και

113 Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company, σελ. 59
 114 Μομφεράτος Α. (1914), *Μεθώνη και Κορώνη επί Ενετοκρατίας υπό κοινωνικήν, πολιτικήν και δημοσιονομικήν έποψιν*, Αθήνα: τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου, σελ. 4
 115 Miller William (1908), ό.π., σελ. 59
 116 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ. 71
 117 Όσον αφορά στον τρόπο διοίκησης η Βενετία εφαρμόζει το ίδιο σύστημα σε όλες τις κτήσεις της, διορίζοντας φρουράρχους "castellani", οι οποίοι κατά περίπτωση είχαν από δύο συμβούλους, και αποφάσιζαν και δημοσίευαν τις διαταγές οι οποίες είχαν ισχύ νόμου και διαλαλούνταν στις πλατείες και άλλα κεντρικά σημεία. Βλ. Μομφεράτος Α. (1914), ό.π., σελ. 10
 118 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), ό.π., σελ. 527-528
 119 Miller William (1908), ό.π., σελ. 119
 120 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στη Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεώτερους χρόνους", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β'*, σελ. 527-528
 121 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), ό.π., σελ. 530

η αύξηση της τουρκικής επιθετικότητας ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικά, το 1430, αναφέρονται στην περιοχή επτά δευτερεύοντα ενετικά κάστρα όπου εδρεύουν φρουρές.¹²²

Διανύουμε λοιπόν την εποχή όπου ο Μοριάς διοικείται από βυζαντινούς Δεσποτάδες και Ενετούς Κράτωρες και όπως είναι φυσικό υπάρχει μια εσωτερική διαμάχη που δημιουργεί μεγάλη ένταση στο νοτιότερο τμήμα του.¹²³ Στις 30 Μαΐου 1460, ο Μυστράς παραδίδεται στους Τούρκους, το 1463 το Άργος και ακολουθούν οι υπόλοιπες ενετικές κτήσεις.¹²⁴ Τον Μάρτιο του 1460, ο Μωάμεθ Β' κατακτά την Πελοπόννησο και στα χέρια των Βενετών απομένουν μονάχα τα κάστρα της Κορώνης, της Μεθώνης, του Ναβαρίνου, του Ναυπλίου και της Μονεμβασίας.¹²⁵ Όλο αυτό το διάστημα ο Ενετοί επιδίδονται σε συνεχείς επιδιорθώσεις και ενισχύσεις των τειχών,¹²⁶ ενώ τον Αύγουστο του 1500 ο Γιακουμπ Πασά (Yakub Pasha) κατακτά το κάστρο της Μεθώνης και ο Αλί Πασά (Ali Pasha) και ο Καπουτάν Πασά (Karudan Pasha) επιτίθενται στο Παλαιόκαστρο του Ναυαρίνου από ξηρά και θάλασσα και το κατακτούν [εικ.21]. Η Κορώνη επίσης παραδίδεται και ο Αλή Πασάς γίνεται ο νέος διοικητής του Μοριά.¹²⁷ Η ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 και η ολοκληρωτική καταστροφή του οθωμανικού στόλου αποτέλεσε σημαντικό κτύπημα για την αυτοκρατορία με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ανασφάλεια στα δυτικά παράλια ως προς πιθανές επιδρομές από τον χριστιανικό στόλο του Ιωάννη της Αυστρίας, όπως συνέβη για παράδειγμα το 1572 όταν επιτέθηκε στο Παλιό Ναυαρίνο και σε οθωμανικά πλοία στην περιοχή της Μεθώνης.¹²⁸ Όλα αυτά συντέλεσαν σε μια εκτεταμένη οικοδομική δραστηριότητα, όπως για παράδειγμα την κατασκευή του Νιόκαστρου και του Μπούρτζι στη Μεθώνη, με χαρακτηριστικό γνώρισμα την εκτεταμένη χρήση της οπτής πλίνθους, ιδίως στη θολοδομία.¹²⁹

εικ.21_ Ναυαρίνο, Μεθώνη, Κορώνη: λιμάνια και οχυρώσεις, απεικόνιση της μάχης της Μεθώνης μεταξύ Οθωμανών και Ενετών (1500), Francois De Belleforest, Paris 1575

122 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στη Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεότερους χρόνους", Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β', σελ. 524-525

123 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), "A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece – the southwestern Morea in the 18th century", *Hesperia* 34, American School of classical studies at Athens, σελ. 10

124 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ. 61

125 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), Α, ό.π., σελ. 11

126 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στη Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεότερους χρόνους", Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β', σελ. 530

127 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), Α, ό.π., σελ. 11

128 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στη Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεότερους χρόνους", Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β', σελ. 532

129 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), ό.π., σελ. 532

Η περίοδος που αποκαλείται β' Ενετοκρατία (1685-1715) αποτελεί την τελευταία μεγάλη προσπάθεια της Γαληνοτάτης να δημιουργήσει μια επικράτεια μετά την οριστική απώλεια της Κρήτης (1669). Αποτελεί το διάστημα κατά το οποίο η Μεσσηνία αποτελεί ξεχωριστό διοικητικό διαμέρισμα με πρωτεύουσα το Νιόκαστρο της Πύλου.¹³⁰ Η βενετική κυριαρχία ωστόσο διαρκεί μονάχα τρεις δεκαετίες μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1715, όταν οι Οθωμανοί ξανακερδίζουν τον Μοριά λόγω της αριθμητικής τους υπεροχής αλλά και του καλύτερου οπλισμού. Το Ναβαρίνο παραδίδεται ειρηνικά αλλά οι Ενετοί το παραδίδουν στις φλόγες καθώς πλησιάζει ο Αλί Πασά στις 10 Αύγουστου του 1715.¹³¹ Έτσι ξεκινά η δεύτερη περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας κατά την οποία η οθωμανική διοίκηση καταβάλει σημαντικές προσπάθειες για την αναβίωση των οχυρωμένων οικισμών, την επαναφορά των εκδιωχθέντων Τούρκων και την επισκευή των οχυρώσεων και των δημόσιων κτιρίων.¹³²

2.1.2 δημογραφικά και διοικητικά δεδομένα

Οι παράκτιες περιοχές κατά τη ρωμαϊκή εποχή σε σύγκριση με την προγενέστερη περίοδο κατοικούνται πιο εντατικά (ρωμαϊκή οικιστική εγκατάσταση στο Διαλισκάρι, βόρεια του όρμου του Ναυαρίνου), ωστόσο οι εισβολές των γερμανοβαβερικών φύλλων (3^{ος} - 5^{ος} αιώνας) αλλά και οι μεγάλες καταστροφές που προκαλούν οι σεισμοί κατά τον 6^ο αιώνα οδηγούν τον πληθυσμό στην ενδοχώρα. Κατά τον 7^ο - 8^ο αιώνα η παρουσία των Σλάβων συνεισφέρει σε μία περίοδο ακμής αν και την ίδια στιγμή η πειρατεία οδηγεί τον ντόπιο πληθυσμό στην εγκατάλειψη των παράκτιων περιοχών για μια ακόμη φορά. Έγγραφα από την περίοδο της Φραγκοκρατίας σημειώνουν μια συνέχεια στο οικιστικό μοντέλο μέχρι την εποχή του "Μαύρου Θανάτου", στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, που πλήττει την περιοχή και συρρικνώνει σημαντικά τον πληθυσμό της. Το κενό αυτό, κατά κάποιο τρόπο, έρχεται να συμπληρώσει η μετανάστευση των αλβανικών φύλλων τον 14^ο - 15^ο αιώνα.¹³³ Με τη λήξη του βενετοτουρκικού πολέμου τον 15^ο αιώνα και την επικράτηση των Οθωμανών καταγράφεται μια άνοδος του πληθυσμού, στοιχείο που αποτυπώνεται σε έγγραφο του 1530 το οποίο καταγράφει πληθυσμό 200.000 για το σύνολο της Πελοποννήσου. Ωστόσο το 1688 καταγράφεται μείωση του πληθυσμού και αυτό ίσως οφείλεται στην οικονομική κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 17^ο αιώνα. Το 1689 καταγράφονται 86.000 κάτοικοι ενώ το 1709 ο αριθμός διαμορφώνεται στις 250.000. Η οθωμανική κατάκτηση του 1716 φαίνεται να συνοδεύεται από μια περίοδο ανάκαμψης που οδηγεί σε αύξηση του πληθυσμού (440.000) λίγο πριν το 1821. Για μεγάλο διάστημα επικρατούσε η άποψη ότι κατά τον 18^ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είχε καταφύγει σε ορεινές περιοχές και επέστρεψε μόνο μετά την ελληνική επανάσταση, άποψη που σε μεγάλο βαθμό βασίστηκε στις καταγραφές των περιηγητών των αρχών του 19^{ου} αιώνα που παρουσιάζουν μια εικόνα εγκατάλειψης των παράκτιων περιοχών. Εντούτοις, τα φράγκικα και ενετικά αρχεία δείχνουν ότι πάνω από το 1/3 του πληθυσμού κατοικούσε σε περιοχές με υψόμετρο μικρότερο από 100μ.¹³⁴

Την πληθυσμιακή σύνθεση της πελοποννησιακής χερσονήσου μετά τη φραγκική και ως την τουρκική κατάκτηση παρουσιάζει με επιγραμματικό τρόπο ένα κείμενο των αρχών του 15^{ου} αιώνα, όπου αναφέρεται ότι στην περιοχή κατοικούν Πελοποννήσιοι, (δηλαδή αυτόχθονες), Λακεδαιμόνες (κάτοικοι του βυζαντινού Μυστρά), Σθλαβίνοι (απόγονοι των παλιών Σλάβων), Ιλλυριοί (Αλβανοί), Ιταλοί (δηλαδή Λατίνοι εν γένει), Αιγύπτιοι (Τσιγγάνοι), καθώς και Ιουδαίοι (Εβραίοι). Σε κάθε περίπτωση η Πελοπόννησος έχει υποστεί την εποχή αυτή σημαντική μείωση του πληθυσμού, λόγω των πολέμων με τους Φράγκους, της πειρατείας, των διαφόρων επιδημιών, της γενικότερης ανασφάλειας καθώς και των εσωτερικών συγκρούσεων. Από πλευράς πληθυσμιακής σύνθεσης η περιοχή, παρά

130 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), ό.π., σελ. 533

131 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 18

132 Κοντογιάννης Ν. (2012), "Οι οχυρώσεις της Μεσσηνίας: από το Βυζάντιο στο νεότερο ελληνικό κράτος" στο Μεσσηνία: συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 314

133 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 60-61

134 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 61

τη φραγκική κατάκτηση, διατηρεί τον προέχοντα ελληνικό χαρακτήρα που παρουσίαζε και κατά τους προηγούμενους αιώνες και εκτός από τους αναφερόμενους αυτόχθονες Πελοποννήσιους, τους κατοίκους του βυζαντινού Μυστρά, μαρτυρούνται οι Τζάκωνες και οι Μανιάτες, εγκατεστημένοι σε απομακρυσμένα, ορεινά και δυσπρόσιτα μέρη της πελοποννησιακής χερσονήσου, όπως η Κυνουρία και η Μάνη.¹³⁵ Η μακρά διαμονή των Ενετών στις δύο πόλεις (Μεθώνη και Κορώνη) μετάβαλε την κοινωνική και πολιτική κατάσταση καθώς η ανάπτυξη του εμπορίου με τις χώρες τις Ανατολής επέφερε την αύξηση του πληθυσμού και δημιούργησε μια ιδιόρρυθμη κοινωνική κατάσταση με Εβραίους, Έλληνες, Ενετούς και Αλβανούς να συρρέουν στις δύο πόλεις.¹³⁶

Αμέσως μετά την κατάκτηση από τον Μωάμεθ Β', την περίοδο 1461-1488 ο πληθυσμός στο Μοριά αυξάνεται από 20.000 σε περίπου 30.000 νοικοκυριά (αύξηση 50%), ενώ περισσότερο από το 30% αυτού του πληθυσμού έχουν Αλβανική καταγωγή και οι Τούρκοι αντιπροσωπεύουν μόνον το 15% του συνολικού πληθυσμού το 1461.¹³⁷ Ο Μοριάς με έδρα την Τριπολιτσά διοικείται από έναν Πασά που διορίζεται από την Πύλη και διαιρείται σε Σαντζάκια τα οποία με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε 24 Βιλαέτια ή αλλιώς Καντόνια τα οποία διοικούν Κοτζαμπάσηδες.¹³⁸ Οι περιοχές της Μεθώνης, Κορώνης και Ναυαρίνου αποτελούν τρία εκ των 24 καντονιών.¹³⁹ Το 1645 καταγράφονται είκοσι τρεις περιφέρειες δίχως να περιλαμβάνονται το Ναβαρίνο και η Μάνη ενώ το 1786 ο αριθμός διαμορφώνεται στις είκοσι επτά. Το Ναυαρίνο αν και αποτελεί ξεχωριστό καζά, ήδη από τον 15^ο αιώνα, ανήκει διοικητικά στην περιφέρεια της Μεθώνης μέχρι και τον 18^ο αιώνα.¹⁴⁰ Σύμφωνα με τα "mufassil deffers"¹⁴¹ ο πληθυσμός στη νοτιοδυτική Μεσσηνία, φαίνεται να παραμένει σταθερός μετά την οθωμανική κατάκτηση, ενώ την περίοδο 1512-1520 η περιφέρεια της Μεθώνης, συμπεριλαμβανομένου του Νιόκαστρο, περιλαμβάνει 702 νοικοκυριά (80 μουσουλμανικά, 564 χριστιανικά, 27 εβραϊκά και 22 νοικοκυριά Ρομά) ενώ το Παλαιόκαστρο φιλοξενεί 31 νοικοκυριά (8 μουσουλμανικά, 23 χριστιανικά).¹⁴² Την αμέσως επόμενη περίοδο (1520-1566) ο πληθυσμός φαίνεται να μην μεταβάλλεται (σύνολο 662 νοικοκυριά) αποκαλύπτοντας ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για δραματικές αλλαγές στο εθνολογικό και θρησκευτικό περιβάλλον, αφού το 90% των κατοίκων παραμένουν χριστιανοί. Αντίστοιχα και η περιφέρεια της Κορώνης παραμένει σταθερή με 980 νοικοκυριά, το 1512 και 1.061, το 1566. Τα παραπάνω δημογραφικά στοιχεία υποδεικνύουν κοινωνική και οικονομική σταθερότητα κατά τον 16^ο αιώνα, γεγονός που ενισχύεται και από τα δεδομένα των μη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, οι οποίες μειώνονται κατά 30% από την περίοδο του Σελίμ μέχρι τον Σουλεϊμάν, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται και ο αριθμός των χωριών.¹⁴³

Μόνο στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, οι λατινοοθωμανικοί πόλεμοι επιφέρουν σημαντική μείωση του πληθυσμού, γύρω στο 50%, το 1685. Ο Ενλίγα Celebi επισκέπτεται το Ναβαρίνο, την Μεθώνη και την Κορώνη στο τέλος του οθωμανοβενετικού πολέμου του, γύρω στο 1669 και μας πληροφορεί στο έργο

135 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, σελ. 64

136 Μομφεράτος Α. (1914), Μεθώνη και Κορώνη επί Ενετοκρατίας υπό κοινωνικήν, πολιτικήν και δημοσιονομικήν έποψιν, Αθήνα: τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου, σελ. 9

137 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 12

138 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδη, σελ.85

139 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ.214

140 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), "A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece – the southwestern Morea in the 18th century", *Hesperia* 34, American School of classical studies at Athens, σελ. 21

141 Αποτελούν την καλύτερη πηγή δημογραφικών και οικονομικών στοιχείων σχετικά με το Μοριά την περίοδο πριν την κατάκτηση και μέχρι το 1725. Πρόκειται για έγγραφα τα οποία ετοιμάζονταν συνήθως αμέσως μετά την κατάκτηση μια νέας περιοχής και αφού εγκαθιδρυόταν η νέα διοικητική αρχή. Περιέχουν πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των Μουσουλμάνων και μη, το ποσό των καταβαλλόμενων φόρων ανά νοικοκυριό, τα έσοδα από τα γεωργικών προϊόντων και τις επίσημες τιμές στην επαρχία και στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η μελέτη τους μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τον πληθυσμό, την κοινωνική ανάπτυξη, τις οικονομικές δραστηριότητες και τη δημοσιονομική πολιτική, ενώ συνδυαζόμενα με άλλες πηγές, είναι δυνατό να περιγράψουν με λεπτομέρεια την αλληλεπίδραση μεταξύ της εξουσίας και των τοπικών κοινωνιών ώστε να γνωρίσουμε τις αλλαγές που συνέβησαν στις δομές τόσο των κεντρικών οθωμανικών θεσμών όσο και των επαρχιακών θεσμών. (Zariba F., Bennet J., Davis J., σελ. 12)

142 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 13

143 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 15

του "book of travels" ότι το Ναβαρίνο, τον 16^ο και 17^ο αιώνα αποτελεί τμήμα του καζά της Μεθώνης και διοικείται από έναν βοεβόδα που διαμένει στην Μεθώνη. Το Ναυαρίνο ανεξαρτητοποιήθηκε μόνο έπειτα από τη δεύτερη κατάκτηση των Οθωμανών το 1716. Στο παλαιόκαστρο καταγράφει 85 μικρά σπίτια, 5 καταστήματα και ένα τζαμί, ενώ στο Νιόκαστρο, καταγράφει 33 σπίτια εντός των τειχών και άλλα 600 σπίτια μουσουλμάνων, 2 τζαμιά, 2 σχολεία, 85 καταστήματα στο εξωτερικό. Στα προάστια του Ναυαρίνου, καταγράφει 200 ελληνικά σπίτια, 1 τζαμί, 15 καταστήματα και πολλούς σπαυρώνες και ελαιώνες, αν και θα πρέπει όλα τα παραπάνω νούμερα να ληφθούν υπόψη με επιφύλαξη. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οι Οθωμανοί και οι Έλληνες ζουν σε ξεχωριστές κοινότητες, τις οποίες χωρίζουν τα τείχη του κάστρου, ενώ οι Έλληνες διατηρούν μικρές επιχειρήσεις εκτός του κάστρου παρέχοντας προϊόντα και υπηρεσίες τόσο στους ομοεθνείς όσο και στους Τούρκους, ελάχιστοι από τους οποίους διαμένουν εκτός των τειχών γεγονός που μοιάζει να αποτελεί έναν εθνολογικό και θρησκευτικό διαχωρισμό τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά.¹⁴⁴

Κατά τη δεύτερη περίοδο Ενετοκρατίας η περιφέρεια της Μεσσηνίας διαιρείται σε 9 περιοχές [εικ.22] (Αρκαδία, Φανάρι, Καλαμάτα, Λεοντάρι, Ανδρούσσα, Καρύταινα, Ναυαρίνο, Κορώνη, Μεθώνη) ενώ κάθε χωριό αποτελεί μια ξεχωριστή κοινότητα σε συνέχεια του οθωμανικού συστήματος.¹⁴⁵ Το 1689 ο πληθυσμός της επαρχίας Ναυαρίνου [εικ.23] ανέρχεται στους 1.275 ενώ το 1700 στους 1.797 και αντίστοιχα όλη η περιφέρεια της Μεσσηνίας φιλοξενεί 49.778 κατοίκους.¹⁴⁶ Το 1700, εντός του φρουρίου του Ναυαρίνου κατοικούν 29 οικογένειες και άλλες 30 στα προάστια, ενώ την ίδια στιγμή η Κορώνη φιλοξενεί 335 οικογένειες, η Καλαμάτα 404, το Άργος 209, η Τρίπολη 274, ενώ το Ναύπλιο ήταν η πολυπληθέστερη πόλη με 1.952 οικογένειες.¹⁴⁷ Το Νιόκαστρο καθίσταται η πρωτεύουσα της περιφέρειας της Μεσσηνίας και έδρα του στρατιωτικού διοικητή της επαρχίας. Λίγο πριν την ενετική κατάκτηση εντός του κάστρου υπάρχουν 185 σπίτια και 24 καταστήματα, 13 σπίτια επιπλέον στην ακρόπολη ενώ στα προάστια βρίσκονται 67 σπίτια και 2 καταστήματα.¹⁴⁸ Από το 1700 ο πληθυσμός στο Μοριά μειώνεται, ενώ οι Ενετοί προσπαθούν να παροτρύνουν ανθρώπους από τα Ιόνια νησιά και τα νησιά του Αιγαίου να κατοικήσουν τις ερημωμένες περιοχές.¹⁴⁹

Ο οθωμανοενετικός πόλεμος οδηγεί σε περαιτέρω μείωση του πληθυσμού και σε σημαντικές καταστροφές των ιδιοκτησιών και των φρουρίων Μεθώνης, Κορώνης και Ναυαρίνου.¹⁵⁰ Σύμφωνα με το κτηματολογικό έγγραφο Π880, αμέσως μετά την οθωμανική επανακατάκτηση (1715), η κοινότητα του Ναβαρίνου περιλαμβάνει 29 ελληνικά σπίτια στο προάστιο και 160 περίπου μουσουλμανικά σπίτια εντός των τειχών τα οποία όμως σε μεγάλο βαθμό έχουν καταστραφεί. Χαρακτηριστικά, το 1716, το ένα τρίτο των ιδιοκτησιών της επαρχίας του Ναυαρίνου καταγράφονται ως εγκαταλελειμμένες και διαπιστώνεται ότι επί ενετοκρατίας, οι εκτάσεις δεν καλλιεργούνταν τόσο εντατικά όσο κατά την οθωμανική κυριαρχία, πριν το 1685. Είναι προφανές, ότι οι δύο πόλεμοι που μεσολάβησαν, μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα των 30 ετών, είχαν σημαντικές συνέπειες στη ζωή και την ιδιοκτησία των κατοίκων και υποβάθμισαν σημαντικά την οικονομική κατάσταση της επαρχίας.¹⁵¹ Οι Οθωμανοί πια όχι απλά ενθαρρύνουν, αλλά επιβάλλουν με διαταγή στον ντόπιο πληθυσμό (Τούρκους και Έλληνες) που είχε αναχωρήσει να επιστρέψει στη γη του και στα σπίτια του μαζί με τις οικογένειές του και να επανακτήσει τις ιδιοκτησίες και τις εκτάσεις του.¹⁵²

144 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 16-17

145 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 66-67

146 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 67

147 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 71

148 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 70

149 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), "A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece – the southwestern Morea in the 18th century", *Hesperia* 34, American School of classical studies at Athens, σελ. 17

150 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 18

151 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 19

152 Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), ό.π., σελ. 19

εικ.22_ Τα *territorii* κατά την απογραφή του 1700. Με την παχύτερη γραμμή χωρίζονται οι 4 *provincie* 14. Ναυαρίνο, 15. Κορώνη, 16. Μοδόν [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ. 165, χάρτης 6]

εικ.23_Territory of Navarino, population in 1700. After Panagiotoopoulos 1985, pp. 250,262. R.J. Robertson [Hesperia 73/1, σελ. 69]

Από το χειρόγραφο υπόμνημα "*Considerations sur la Moree*"¹⁵³ (1786) παίρνουμε πληροφορίες για την Μεσσηνία λίγα χρόνια πριν την απελευθέρωση ορισμένες από τις οποίες παρατίθενται στην συνέχεια. Καταγράφονται 7 πόλεις και 203 χωριά με συνολικό πληθυσμό 19.800 κατοίκους, ενώ το Ναυαρίνο, η Μεθώνη, η Κορώνη και η Καλαμάτα αναφέρονται μεταξύ των 18 σημαντικότερων πόλεων της Πελοποννήσου και το φρούριο της Μεθώνης ως ενός εκ των τριών σημαντικότερων μαζί με αυτό του Ναυπλίου και της Μονεμβασίας. Πιο συγκεκριμένα στην περιφέρεια της Κορώνης υπάγονται 57 χωριά με συνολικό πληθυσμό 5.000 κατοίκους και αποτελεί το κέντρο του εξαγωγικού εμπορίου διεξαγόμενου από τους Γάλλους. Η Μεθώνη αποτελεί ένα πολύ σημαντικό φρούριο αν και κακοδιατηρημένο, ενώ το λιμάνι της είναι ιδιαίτερα ασφαλές όταν δεν επικρατούν ανατολικοί και δυτικοί άνεμοι. Στην πόλη υπάγονται 43 χωριά και ο πληθυσμός της ανέρχεται στους 4.000 κατοίκους. Τέλος το Ναυαρίνο διαθέτει ένα από τα ωραιότερα και ασφαλέστερα λιμάνια στην Ανατολή, το οποίο εκτίθεται μόνον σε νοτιοδυτικούς ανέμους και είναι κατάλληλο για πολύ μεγάλα πλοία. Το Ναυαρίνο περιλαμβάνει 38 χωριά και ο πληθυσμός του συνολικά ανέρχεται στους 3.000 κατοίκους.¹⁵⁴ Ο συντάκτης του υπομνήματος υπογραμμίζει την πλεονεκτική θέση της Πελοποννήσου από πολιτική και εμπορική άποψη, λόγω της καίριας θέσης της στο σταυροδρόμι Δύσης – Ανατολής και σημειώνει ότι όποιος κατέχει την Πελοπόννησο δύναται εύκολα να κατακτήσει την Κρήτη, την Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου και επομένως να δεσπόζει στον θαλάσσιο δρόμο. Για τους παραπάνω λόγους το υπόμνημα καταλήγει στην πρόταση κατάληψης της Πελοποννήσου, ορίζοντας δύο σημεία απόβασης, το Ναυαρίνο και το Ναύπλιο, καθιστώντας τη Μεσσηνία μια εκ των δύο αφετηριών.¹⁵⁵

Τις πρώτες πληροφορίες για τα τρία μεσσηνιακά φρούρια της ελεύθερης Ελλάδας, κατά την περίοδο του Ιωάννη Καποδίστρια, παίρνουμε από τους πολιτειακούς πίνακες, με ημερομηνία 1 Φεβρουαρίου 1830, όπου αναφέρονται στις τότε υπάρχουσες πόλεις και χωριά της κάθε επαρχίας. Σύμφωνα με αυτούς, οι τρεις επαρχίες (Κορώνης, Μεθώνης και Νεοκάστρου) φιλοξενούν 7.032 ανθρώπους και περιλαμβάνουν συνολικά 92 οικισμούς, εκ των οποίων οι τρεις (Κορώνη, Μεθώνη και Νεόκαστρο) χαρακτηρίζονται ως "πόλεις". Οι υπόλοιποι 89 οικισμοί χαρακτηρίζονται ως "χωριά", εκ των οποίων 50 βρίσκονται στην Κορώνη, 19 στη Μεθώνη και 20 στο Νιόκαστρο. Το σύνολο των οικογενειών των 89 οικισμών ανέρχονται στις 1.992, εκ των οποίων 1139 ζουν στην επαρχία Κορώνης, 472 στην επαρχία Μεθώνης και 381 στην επαρχία του Νιόκαστρου.¹⁵⁶

Σήμερα, ο νομός Μεσσηνίας έχει έκταση 2.991 τχλμ και περιλαμβάνει 6 δήμους (Καλαμάτας, Μεσσηνίας, Πύλου-Νέστορος, Τριφυλίας, Οιχαλίας και δυτικής Μάνης) με αντίστοιχες πρωτεύουσες τις: Καλαμάτα, Μεσσήνη, Πύλο, Κυπαρισσία, Μελιγαλά και Καρδαμύλη. Ο σημερινός δήμος Πύλου-Νέστορος προέκυψε από τη συνένωση των δήμων Κορώνης, Μεθώνης, Παπαφλέσσα, Πύλου, Νέστορος και Χιλιχωριών κατά τη νέα διοικητική διαίρεση της Ελλάδας το 2011, σύμφωνα με το πρόγραμμα "Καλλικράτης". Το 2011 ο δήμος Πύλου - Νέστορος είχε μόνιμο πληθυσμό 21.077 κατοίκους (απογραφή ΕΛΣΤΑΤ 2011).

153 Πρόκειται πιθανά για αντίγραφο, περιλαμβάνει 39 φύλλα, είναι ανυπόγραφο και έχει χρονολογική ένδειξη 1786 και βρίσκεται στα αρχεία του υπουργείου εξωτερικών της Γαλλίας. Στο πρώτο μέρος δίδει λεπτομερή τοπογραφική καταγραφή της Πελοποννήσου καθώς και ιστορικά, οικονομικά και διοικητικά στοιχεία, ενώ στο δεύτερο μέρος αναπτύσσει το σχέδιο κατάληψης της Πελοποννήσου από τα γαλλικά στρατεύματα

154 Μπέλια Ελένη (1978), "Ειδήσεις περί Μεσσηνίας από Γαλλικών υπόμνημα του 1786", Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977), σελ. 283-285

155 Μπέλια Ελένη (1978), ό.π., σελ. 286-288

156 Λουκάτος Σπύρος (1984), "Πολιτειακά Κορώνης, Μεθώνης και Νεοκάστρου, 1830", Πελοποννησιακά Παράρτημα 10 - Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (27-29 Νοεμβρίου 1982), σελ. 209-215

2.2 Κοινωνικοπολιτική αστάθεια, διεκδικήσεις και ανασφάλεια

Τρεις επαναστάσεις των Σλάβων¹⁵⁷ σηματοδοτούν την μέση βυζαντινή περίοδο της Πελοποννήσου. Στους αιώνες που ακολουθούν, οι Σλάβοι παραμένουν στις περιοχές τους χωρίς άλλες εξεγέρσεις ενώ και κατά τη διάρκεια της κατάληψης της Πελοποννήσου από τους Φράγκους προβάλλουν και αυτοί αντίσταση στους Σταυροφόρους.¹⁵⁸ Την ίδια περίοδο και μέχρι την έλευση των Σταυροφόρων, οι εξωτερικοί κίνδυνοι που απειλούν τη χερσόνησο προέρχονται είτε από το βορρά, με επιδρομές των Βουλγάρων, είτε από τη θάλασσα, με τις πειρατικές επιδρομές των Αράβων πρώτα και των Νορμανδών αργότερα. Οι επιδρομές των Βουλγάρων στην Πελοπόννησο φαίνεται πως ξεκινούν στις αρχές του 10^{ου} αιώνα. Στη θάλασσα, η ισχυρή παρουσία των Αράβων στη Μεσόγειο, μετά την κατάκτηση της Κρήτης το 827 και της Σικελίας λίγο αργότερα, έχει ως αποτέλεσμα, τα παράλια της Πελοποννήσου να υφίστανται τις συνέπειες επαναλαμβανόμενων πειρατικών επιδρομών. Ταυτόχρονα, τα λιμάνια της χρησιμεύουν ως βάσεις-αγκυροβόλια και ως σταθμοί ανεφοδιασμού του βυζαντινού στόλου στις διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις του εναντίον τους.¹⁵⁹ Οι Άραβες, μετά το 872, λεηλατούν τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου (Μεθώνη, Πύλο, Πάτρα και τα χωριά πλησίον της Κορίνθου) και ως εκ τούτου στέλνεται βυζαντινός στόλος για να τους αντιμετωπίσει. Λίγο αργότερα, κατά τη διάρκεια επιδρομής Αράβων της Αφρικής κατά της Μεθώνης, ο βυζαντινός στόλος τους υποτάσσει και ο ναύαρχος αφιερώνει στο ναό της Μεθώνης τα πλοία και τα λάφυρα που είχε συγκεντρώσει. Οι επιδρομές των Αράβων μειώνονται μετά την ανάκτηση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς και κυρίως μετά τα τέλη του 10^{ου} αιώνα, ωστόσο ποτέ δεν παύουν τελείως. Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα οι ακτές της Αργολίδας υφίστανται πειρατικές επιθέσεις¹⁶⁰, ενώ το 1147 οι Νορμανδοί, με επικεφαλής το βασιλιά τους Ρογήρο, επεδράμουν κατά της Πελοποννήσου κατά τη διάρκεια ναυτικών πολεμικών επιχειρήσεων σε βυζαντινά εδάφη.¹⁶¹ Έτσι, η Μεθώνη και η Κορώνη, δύο από τα σημαντικότερα λιμάνια-σταθμοί της νότιας Πελοποννήσου υφίστανται τις επιδρομές τόσο των Αράβων κατά τον 9^ο και 10^ο αιώνα όσο και τις επιθέσεις των Νορμανδών αργότερα.¹⁶²

Στο εσωτερικό της Πελοποννήσου από τα τέλη του 9^{ου} αιώνα, άλλα κυρίως από το 10^ο αιώνα και έπειτα ξεκινά μια νέα περίοδος ομαλότητας και οικονομικής ευρωστίας που θα διαρκέσει ως τις παραμονές της λατινικής κατάκτησης. Οι Σλάβοι είτε εκχριστιανίζονται, είτε απωθούνται και τα νέα εκκλησιαστικά μνημεία που οικοδομούνται πιστοποιούν την πλήρη επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας στη χερσόνησο.¹⁶³ Την ηρεμία που επικρατεί επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η Πελοπόννησος γίνεται πόλος έλξης και καταφύγιο, μοναχών¹⁶⁴ και κοσμικών που εγκαταλείπουν την πατρίδα τους εξαιτίας εχθρικών επιδρομών, ενώ παράλληλα η σχετική ηρεμία και οικονομική ευημερία αντικατοπτρίζονται σε όλες τις οικονομικές¹⁶⁵, εμπορικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων της.¹⁶⁶ Ένδειξη

157 Πρώτα (805) επαναστατούν οι Σλάβοι της περιοχής έξω από την Πάτρα και επιτίθενται με την βοήθεια των Σαρακηνών κατά της πόλης. Κατά τη διάρκεια των ετών 841-842, οι Σλάβοι επαναστατούν και πάλι αλλά υποτάσσονται γρήγορα από τον βυζαντινό στρατό, με ορισμένες μόνον εξαιρέσεις, ενώ τελευταία φορά τα σλαβικά φύλα επαναστατούν τον 10^ο αιώνα.

158 Κόντη Βούλα (2000), "Η βυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 36-37

159 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 39

160 όπως αναφέρεται στο Υπόμνημα του επισκόπου Αργούς και Ναυπλίου Λέοντος ο οποίος, το 1144, μετέφερε τις μοναχές της μονής Άρειας, που βρίσκεται λίγο έξω από το Ναύπλιο, στην ενδοχώρα, στην τοποθεσία του Βούζη, για το φόβο των θαλαπτιών ληστών, κατά πάσαν αδείαν τα πάντα ληζομένων. (Κόντη Βούλα, σελ. 40)

161 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 40

162 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. σελ. 50

163 Κόντη Βούλα (2000), "Η βυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 40-41

164 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο όσιος Λουκάς ο Στεριώτης ο οποίος κατεβαίνει από τη Στερεά Ελλάδα και μονάζει για δέκα χρόνια σε περιοχή έξω από την Κόρινθο. Αντίστοιχα, ο Ηλίας ο Νέος έρχεται από την Ιταλία, η οποία πλήττεται από αραβικές επιδρομές και εγκαθίσταται σε μονή λίγο έξω από τη Σπάρτη.

165 Βασικά προϊόντα της πελοποννησιακής γης αποτελούν το λάδι, το κρασί και το σιτάρι ενώ καταγράφεται και το επάγγελμα του ναυτικού, κογχυλευτή (αλιείς δηλαδή και βαφείς πορφύρας), χαρτοποιού έμπορου, οικοδόμου, εργάτη κατεργασίας μεταξιού, βαφέας υφασμάτων, ζωγράφος, μαρμαράς κ.ά. Επιπλέον, τα βιοτεχνικά εργαστήρια κεραμικής, υαλοουργίας και μεταλλοτεχνίας, κυρίως στις μεγάλες πόλεις, αποκαλύπτουν επιπρόσθετες δραστηριότητες.

166 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 41

επίσης για τη σχετικά καλή οικονομική κατάσταση του πληθυσμού της Πελοποννήσου αποτελεί η εξαγορά τον 10^ο αιώνα μέρους της υποχρέωσης της "στρατιάς", αντί σημαντικού χρηματικού ποσού και παροχής ίππων.¹⁶⁷ Η οικονομική κατάσταση αντανάκλαται επίσης στα μνημεία¹⁶⁸ και στα καλλιτεχνικά έργα όπου η επιμέλεια στην κατασκευή φανερώνει και πάλι την οικονομική τους άνεση,¹⁶⁹ ενώ ενδεικτικό τέλος, είναι η μελέτη κυκλοφορίας του χρήματος που παραμένει σταθερή και φανερώνει ανάκαμψη και σταθερή ανοδική τάση.¹⁷⁰

Μετά τη Δ' Σταυροφορία, την εγκαθίδρυση των Φράγκων και των Βενετών στην Πελοπόννησο και την ίδρυση του δεσποτάτου του Μυστρά (1262) και καθ' όλη την ύστερη βυζαντινή εποχή, η περιοχή της Μεσσηνίας αποτελεί κατεξοχήν χώρο διεκδικήσεων και εντάσεων μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων. Οι δύο πλευρές, Βενετία και Δεσποτάτο του Μυστρά διεκδικούν εδάφη στην περιοχή με αποκορύφωμα το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα, οπότε ενισχύεται ο ανταγωνισμός για εδαφική επέκταση δεδομένης και της πολιτικής αποδυνάμωσης και σταδιακής εδαφικής συρρίκνωσης του πριγκιπάτου της Αχαΐας. Παράλληλα, οι συνεχείς τουρκικές επιδρομές και οι πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ Φράγκων και Βυζαντινών, ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, η διείσδυση αλβανικών πληθυσμιακών ομάδων στην περιοχή, αλλά και ο διαρκής ανταγωνισμός με τη Γένοβα υποχρεώνουν τη Βενετία να διασφαλίσει και να ενισχύσει την κυριαρχία της, στην εύφορη μεσσηνιακή ενδοχώρα, οχυρώνοντας καλύτερα τα κεκτημένα εδάφη της και προσαρτώντας συγκεκριμένα φρούρια.¹⁷¹

Από το ανέκδοτο αντίγραφο του Αργυρόβουλλου του τελευταίου δεσπότη του Μυστρά, Θωμά Παλαιολόγου, πληροφορούμαστε για την εκχώρηση στη Βενετία, τον Ιούλιο του 1454, των χωριών "Γρίζι" και "Μανιατοχώρι", στην ευρύτερη περιοχή Μεθώνης και Κορώνης, έπειτα από επανειλημμένα αιτήματα της Βενετίας για επιστροφή ορισμένων εδαφών στην περιοχή και την οριστική παραίτηση των δικαιωμάτων του Θωμά Παλαιολόγου.¹⁷² Στην παραμεθόριο ζώνη της Μεσσηνίας, μεταξύ των εδαφών του πριγκιπάτου και των βενετικών κτήσεων, επικρατεί ιδιαίτερα ρευστή και συγκεκριμένη κατάσταση που καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την υπεράσπιση των βενετικών κτήσεων απέναντι στους ξένους εισβολείς, αφού τα ενετικά χωριά είναι διάσπαρτα στην περιοχή και κάποιες φορές εντελώς αποκομμένα από τα δύο μεγάλα κέντρα της βενετικής κυριαρχίας (Μεθώνη, Κορώνη). Οι συχνές επιδρομές των Τούρκων προκαλούν μεγάλες καταστροφές στην ύπαιθρο, ενώ πολλοί αγρότες οδηγούνται στην αιχμαλωσία, ζημιώνοντας σοβαρά τη δημοσιονομική πολιτική των δύο βενετικών κτήσεων.¹⁷³ Χαρακτηριστικά, το 1401, κατά την επιδρομή τουρκικών στρατευμάτων στην περιοχή της Κορώνης ένας μεγάλος αριθμός Βενετών υποτελών, που δεν μεταφέρεται έγκαιρα εντός των τειχών της Κορώνης, σύρεται στην αιχμαλωσία ενώ περιουσίες καταστρέφονται και ζώα ληστεύονται.¹⁷⁴ Αυτή η πραγματικότητα, σε συνδυασμό πάντοτε με την τουρκική απειλή και τον μακροχρόνιο ανταγωνισμό με τη Γένοβα, υποχρεώνει τη Γαληνότατη να εξετάσει για πρώτη φορά τη δυνατότητα αμοιβαίας ανταλλαγής εδαφών και πληθυσμών με το Πριγκιπάτο. Βασική της επιδίωξη είναι η απόκτηση του "Γρίσι" και της "Κόσμινας", καθώς το πρώτο βρισκόταν στη μέση της απόστασης από τη Μεθώνη στην Κορώνη ενώ το δεύτερο κοντά στο παραμεθόριο βενετικό χωριό "Βουνάρια". Παράλληλα η Γαληνότατη εκτελεί οχυρωματικά έργα στην ευρύτερη περιοχή και συστήνει ειδικό σώμα περιπολίας,

167 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 41

168 Σε αντίθεση με την πρωτοβυζαντινή περίοδο και τις μνημειώδεις παλαιοχριστιανικές βασιλικές κατά τη Μέση περίοδο απαντώνται δύο κυρίως αρχιτεκτονικοί τύποι ναών, τρίκλιτοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι με τρούλλο, αρκετά μεγάλων διαστάσεων και μικρότεροι ή μεγαλύτεροι μονόχωροι ναοί. Είναι συχνά κτισμένα με πλινθο-περίκλειστη τοιχοδομία, ενώ τις περισσότερες φορές στο εσωτερικό τους είναι κατάγραφα με τοιχογραφίες και κατά περίπτωση υπάρχει κεραμοπλαστικός διάκοσμος, επιμελημένα δάπεδα και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη (κιόνες, κιονόκρανα, τέμπλα, κ.α.). (Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 42-43)

169 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 42-43

170 Κόντη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 43-44

171 Κόντη Βούλα (2000), "Η βυζαντινή Πελοπόννησος" στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ.57

172 Παπακοσμά Κ. (2007), "Εδαφικές διεκδικήσεις της Βενετίας στη Ν. Μεσσηνία (Α' μισό του 15^{ου} αιώνα) με αφορμή ανέκδοτο Αργυρόβουλλο του Θωμά Παλαιολόγου", Εώ και Εσπέρια 7, σελ. 60-61

173 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 64-65

174 Παπακοσμά Κ. (2007), "Εδαφικές διεκδικήσεις της Βενετίας στη Ν. Μεσσηνία (Α' μισό του 15^{ου} αιώνα) με αφορμή ανέκδοτο Αργυρόβουλλο του Θωμά Παλαιολόγου", Εώ και Εσπέρια 7, σελ. 65

που αποτελείται από έξι έφιππους άνδρες, με στόχο τη διατήρηση, την ασφάλεια και τη διάσωση των αγροτών αλλά και των περιουσιών τους.¹⁷⁵

Η ανησυχία για ενδεχόμενη σύμπραξη των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ρόδου με τη γενουατική αρμάδα επαναφέρει στο προσκήνιο, τον Σεπτέμβριο του 1403, το σχέδιο της Βενετίας για την απόκτηση του Γκίσι, αλλά και του φρουρίου του Ναυαρίνου, τα οποία επιδιώκει να αγοράσει ήδη από το 1385 έναντι του ποσού των 1.500 και 4.000 δουκάτων αντιστοίχως.¹⁷⁶ Η κατάσταση για τις βενετικές κτήσεις επιβαρύνεται περαιτέρω από την αναζωπύρωση του πολέμου μεταξύ του πρίγκιπα της Αχαΐας και του Βυζαντινού Δεσπότη το φθινόπωρο του 1406, όταν τα βυζαντινά στρατεύματα λεηλατούν τις βενετικές κτήσεις της Μεθώνης καθώς και τα παραμεθόρια χωριά Αβραμιό (Avramio) και Σπανοχώρι (Spanochori) προκαλώντας καταστροφές ύψους 30.000 υπερπύρων, ενώ οι συνολικές ζημιές που υπέστησαν οι Ενετοί υποτελείς στην ευρύτερη περιοχή ξεπερνούν τα 100.000 υπέρπυρα.¹⁷⁷ Η ανάγκη για καλύτερη αμυντική θωράκιση των βενετικών εδαφών γίνεται περισσότερο από ποτέ επιτακτική και έτσι τον Αύγουστο του 1407 επανέρχεται το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης και της προσάρτησης των "Γκίσι", "Ναυαρίνο", "Κόσμινα", "Λαχανάδα", Canada ή Ia Cannata και άλλων γειτονικών χωριών, η γεωγραφική εγγύτητα των οποίων με τη Μεθώνη και την Κορώνη τα καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμα για την ασφάλεια των βενετικών κτήσεων, αλλά και για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων Βενετών υπηκόων και υποτελών.¹⁷⁸

Στο μεταξύ, Τούρκοι και Αλβανοί επιδρομείς λυμαινόνταν κατ' εξακολούθηση την ευρύτερη αγροτική περιοχή της Ν. Μεσσηνίας, ενώ τον Αύγουστο του 1410 ένα νέο κύμα επιδρομών στα περίχωρα της Κορώνης υποχρεώνει τη Βενετία να διατάξει την άμεση μεταφορά του αγροτικού πληθυσμού και των αγροτικών αποθεμάτων από το χωριό "Λογγά" και όχι μόνο, σε διάφορα φρούρια της περιοχής, όπως το "Κάστρο-Φράγκο" (Castrifranchum /Castellum Francum/Castel Francho).¹⁷⁹ Το 1411 η επίτευξη της συμφωνίας πλησιάζει, αφού τα εδάφη θα δινόντουσαν ως αντάλλαγμα-δωρεά για την απονομή βενετικής υπηκοότητας στην πριγκιπική οικογένεια, αλλά τελικά η επίσημη μεταβίβαση δεν επιτευχθεί και πάλι.¹⁸⁰ Δεν είναι, όμως, μόνον η γενουατική απειλή που επιβάλλει την ενίσχυση της βενετικής παρουσίας στη Ν. Μεσσηνία, αλλά και η διαρκής και μόνιμη, πλέον, τουρκική απειλή.¹⁸¹ Από τον Μάιο του 1417, η αναζωπύρωση των εχθροπραξιών μεταξύ Φράγκων και Βυζαντινών έχει επιζήμια αποτελέσματα για τις βενετικές κτήσεις της Μεσσηνίας, καθώς τα βυζαντινά στρατεύματα, εισβάλλοντας σε ενετικά εδάφη, επιδίδονται σε συλλήψεις ανθρώπων, αρπαγές ζώων και πυρπολήσεις χωριών.¹⁸²

Η Βενετία όλο το διάστημα από το 1421-1423 διαπραγματεύεται τόσο με τους Λατίνους όσο και με τους Βυζαντινούς και παρατηρεί την ολοένα επεκτεινόμενη κυριαρχία των βυζαντινών στην Μεσσηνία. Συγκεκριμένα το Γκίσι, η Λαχανάδα και η Κόσμινα, αν και ανήκαν ακόμη, σε θεωρητικό επίπεδο, στο πριγκιπάτο, είχαν ήδη περιέλθει τον Μάιο του 1421 στην κατοχή του δεσπότη Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου.¹⁸³ Τελικά, το 1423, επιτυγχάνει τη συμφωνία για την αγορά του Ναυαρίνου έναντι 1.000 δουκάτων από τον πρίγκιπα της Αχαΐας και παραλαμβάνει επίσης τα χωριά Γκίσι και Μανιατοχώρι από τους Βυζαντινούς.¹⁸⁴ Η έναρξη της βενετικής κυριαρχίας στα δύο χωριά είναι καταλυτική για την αμυντική ανασυγκρότηση των βενετικών εδαφών στη Ν. Μεσσηνία, αλλά και για την ομαλή πλέον χερσαία επικοινωνία των δύο κτήσεων (Μεθώνης και Κορώνης). Μέχρι τότε η σύνδεσή τους ήταν εφικτή μόνον δια της θαλάσσιας οδού, δεδομένης της μεγάλης αβεβαιότητας που επικρατούσε από

175 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 65

176 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 65

177 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. σελ. 66

178 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 67

179 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 68

180 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 68-69

181 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 71

182 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 71

183 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 72-73

184 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 74

τις συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις μεταξύ Φράγκων και Βυζαντινών, αλλά και τις σφοδρές επιδρομές Τούρκων και Αλβανών. Ωστόσο, μετά την οριστική προσάρτηση του Γκίσι επιτρέπεται για πρώτη φορά στους Καστελλάνους Μεθώνης και Κορώνης να χρησιμοποιούν πλέον και τους χερσαίους δρόμους για τις μετακινήσεις τους. Παράλληλα, οι σχέσεις μεταξύ των δύο ηγετικών δυνάμεων, Βενετών και Βυζαντινών, αρχίζουν να εξομαλύνονται μπροστά στον κοινό τουρκικό κίνδυνο.¹⁸⁵

Η πειρατεία ωστόσο αποτελεί μια ιδιαίτερα επικερδή και διαχρονική δραστηριότητα σε ολόκληρη την Μεσόγειο. Σε αναφορά (1278) τριών βενετών δικαστών που εκτιμούν την καταστροφή που υπέστη η Γαληνοτάτη τα τελευταία χρόνια εξαιτίας των πειρατών στα ελληνικά χωρικά ύδατα διακρίνουμε ξεκάθαρα την κατάσταση της ανασφάλειας που επικρατεί. Οι πειρατές είναι Γενοβέζοι Ενετοί, Λομβαρδοί, Σικλιάνοι, Καταλάνοι, Έλληνες, Σλάβοι και άλλοι, ενώ από τους διασημότερους είναι ο John de lo Cano, από την Ανάφη που επιχειρεί κυρίως στη θάλασσα γύρω από την Εύβοια, ο γενοβέζος Andrea Gaffore, καθώς και ο ιππότης της Θεσσαλονίκης Roland ο οποίος επιχειρεί μέχρι τη Ζάκυνθο. Το Ναύπλιο, η Μονεμβασιά, η Σκόπελος, η Κέα, η Σαμοθράκη αποτελούν κατεχοχρήν περιοχές δράσης για τους πειρατές,¹⁸⁶ ενώ το εμπόριο, υπό αυτές τις συνθήκες διεξάγεται με τεράστιο ρίσκο, ιδιαίτερα στην περιοχή μεταξύ των νησιών. Η κίνηση μεταξύ της Άνδρου και Εύβοιας είναι ιδιαίτερος επικίνδυνος, ενώ οπουδήποτε υπάρχει ένα καλό λιμάνι (Παγασικός κόλπος, λιμάνι Ίου, Σούδας, Σαντορίνης, Ναυαρίνου) υπάρχει και πρόσφορο έδαφος για τους πειρατές. Η γειτονική στη Μεσσηνία, Μάινα έχει ιδιαίτερος κακή φήμη, όπως και ο Κορινθιακός κόλπος και το πέρασμα μεταξύ Κέρκυρας και ηπειρωτικής Ελλάδας αλλά και η Ιθάκη, η Κεφαλονιά και ο Αμβρακικός κόλπος.¹⁸⁷

Το καθεστώς ανασφάλειας όμως στην Μεσσηνία δεν φαίνεται να εκλείπει ούτε την περίοδο μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774) και αποτυπώνεται στην περιγραφή του ολλανδού αξιωματικού του ναυτικού σχετικά με το συμβάν κατά το οποίο ένα ολλανδικό πλοίο φορτωμένο με φορτίο μεγάλης αξίας καταλήγει στο λιμάνι της Κορώνης έπειτα από σημαντικές φθορές που υπέστη εξαιτίας μεγάλης θύελλας μεταξύ Κυθήρων και Ταινάρου. Το φορτίο του αποβιβάζεται στο λιμάνι και λίγο αργότερα επιβιβάζεται σε άλλο πλοίο προκειμένου να μεταφερθεί στη Σύμρνη, ενώ στο μεσοδιάστημα που το εμπόρευμα παραμένει στο λιμάνι, περιγράφεται η αγωνία των εμπλεκόμενων που διατυπώνουν τον φόβο να χαθεί το φορτίο δεδομένης της κατάστασης αναρχίας που επικρατεί στην περιοχή. Συγκεκριμένα αναφέρουν την αγωνία τους σχετικά με τον Μανιάτη πειρατή Πέτρο Μαυρομιχάλη που διαθέτει μεγάλο πλοίο με 18 κανόνια και 150 περίπου άνδρες και ο οποίος πρόσφατα είχε ληστέψει βενέτικο πλοίο από τα κανόνια Μεθώνης.¹⁸⁸

Ακόμη και αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν η Πελοπόννησος με την καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου στο Ναυαρίνο (Οκτώβριος 1827) ησυχάζει από πλευράς εχθροπραξιών, η Μεσσηνία δεδομένου ότι ο Ιμπραήμ παραμένει στην Πελοπόννησο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1828, συνεχίζει να ζει κάτω από το πέπλο της αγωνίας. Ο κίνδυνος νέας επίθεσης του εχθρού εναντίων των πόλεων και των χωριών είναι καθημερινός και μόνιμος και χαρακτηριστική απόδειξη αγωνίας αποτελεί η επιστολή στις 30 Απριλίου 1828 των δημογερόντων και του αστυνόμου Μεσσηνίας προς τον διορισμένο γενικό αρχηγό Κολοκοτρώνη όπου εκφράζουν τον φόβο ότι ο εχθρός σχεδιάζει έφοδο από τα μεσσηνιακά φρούρια ως τη Σπάρτη, ενώ παράλληλα σχολιάζουν τη νωθρότητα και την αδιαφορία του ταλαιπωρημένου λαού. Αναφέρουν επίσης ότι έχουν ειδοποιηθεί οι βάρδιες που έχουν ταχθεί πλησίον των φρουριών και σε περίπτωση εξόδου του εχθρού θα έδιναν τα συνήθη σήματα με φωτιές ώστε να ειδοποιηθούν οι κάτοικοι και να κατευθυνθούν προς τα ορεινά μαζί με τα παιδιά και τα ζωντανά τους. Το έγγραφο καταλήγει με μια έκφραση απελπισίας και διατυπώνει έκκληση να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα ώστε να μην κινδυνέψει να χαθεί ο ταλαιπωρημένος λαός της Μεσσηνίας.¹⁸⁹

185 Παπακοσμά Κ. (2007), ό.π., σελ. 76-77

186 Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company, σελ. 155-156

187 Miller William (1908), ό.π., σελ. 156-157

188 Slot B.J. (1978), "Επεισόδειον εις Κορώνης με ολλανδικό πλοίον το 1778" Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, σελ. 278-282

189 Γιανναρόπουλος Ιωάννης (1978), "η Μεσσηνία ολίγον προ της αναχώρησης του Ιμπραήμ", Πελοποννησιακά Παράρτημα

2.3 Θαλάσσια και παράκτια κινητικότητα

2.3.1 διεθνείς σχέσεις και σταθμοί ανεφοδιασμού

Καθ' όλη τη βυζαντινή περίοδο, αλλά και προγενέστερα, Ιταλία και Πελοπόννησος αναπτύσσουν στενές σχέσεις, που παίζουν σημαντικό ρόλο ιδιαίτερα κατά τον 5^ο και 9^ο αιώνα, περίοδο επιδρομών των Βανδάλων και Αράβων αντίστοιχα.¹⁹⁰ Όταν το βόρειο τμήμα της Ιταλικής χερσονήσου περνά στον έλεγχο των Λογγοβάρδων και αργότερα των Φράγκων και τμήματα της νότιας Ιταλίας και Σικελίας καταλαμβάνονται σταδιακά από τους Άραβες, οι κτήσεις του Βυζαντίου περιορίζονται στο θέμα Σικελίας και σε περιοχές της νότιας Ιταλίας. Αυτή την κρίσιμη περίοδο των σλαβικών επιδρομών η Πελοπόννησος, ιδιαίτερα μετά την ίδρυση του θέματος Πελοποννήσου, ενισχύει ακόμη περισσότερο τις επαφές της με τη Δύση.¹⁹¹ Η εγκατάσταση των Αράβων στην Κρήτη και τη Σικελία αφήνει εκτεθειμένα στις επιδρομές τα Ιόνια νησιά, τα παράλια της Δυτικής Ελλάδας και την Πελοπόννησο, που μετατρέπονται σε συνοριακές περιοχές, με αποτέλεσμα η Πελοπόννησος να υφίσταται από το ένα μέρος τις αραβικές επιδρομές και από το άλλο την υποδοχή και τον ανεφοδιασμό των στρατευμάτων που ήταν επιφορτισμένα με την υπεράσπιση των δυτικών συνόρων. Έτσι κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο η Πελοπόννησος αποκτά πολιτικοστρατιωτικό ρόλο και γίνεται απαραίτητη για τη στήριξη των βυζαντινών θέσεων στη νότια Ιταλία και τη σύνδεσή τους με την Κωνσταντινούπολη. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το κλείσιμο της Εγνατίας οδού, λόγω της σλαβικής παρουσίας, έχει ως συνέπεια ο θαλάσσιος δρόμος που περνά αναγκαστικά από τα πελοποννησιακά λιμάνια να γίνει η αποκλειστική οδός επικοινωνίας μεταξύ Δύσης και Ανατολής.¹⁹²

Ιδιαίτερα πυκνή είναι η επικοινωνία της Ιταλίας με την Πάτρα και αποτελεί ήδη από τον 9^ο αιώνα υποχρεωτικό σταθμό διέλευσης των βυζαντινών πρεσβειών προς τη Δύση ενώ παράλληλα στις πρώτες δεκαετίες του 9^{ου} αιώνα δέχεται το μεγαλύτερο ποσοστό του μετακινούμενου πληθυσμού εξαιτίας των αραβικών επιδρομών.¹⁹³ Σημαντικό σταθμό αποτελεί και η Κόρινθος, με τα δύο λιμάνια της (Λέχαιο και Κεγχρεές)¹⁹⁴, αλλά και η Μεθώνη η οποία ήδη από τον 4^ο αιώνα αποτελεί σκάλα των ταξιδιών προς τους Αγίους Τόπους. Στο Εγκώμιο της Αγίας Παύλας, γραμμένο από τον Ιερώνυμο, περιγράφεται το ταξίδι της από τη Ρώμη προς τους Αγίους Τόπους και σημειώνονται ως σταθμοί τα στενά της Μεσσηνίας, η Μεθώνη, ο Μαλέας και τα Κύθηρα, ενώ για τις εμπορικές επαφές της Μεθώνης με τη νότια Ιταλία μια πρώτη αναφορά βρίσκουμε στη λατινική παραλλαγή του βίου του Ιλαρίωνα που γράφτηκε από τον Ιερώνυμο.¹⁹⁵ Το λιμάνι της Μεθώνης παρουσιάζει έντονη εμπορική δραστηριότητα ακόμη και πριν την βενετική κυριαρχία αφού μαζί με τη Σφακτηρία αποτελεί ενδιάμεσο σταθμό για τα πλοία από την Ανατολή με προορισμό τη Δύση, ενώ η σπουδαιότητα αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι δύο φορές¹⁹⁶ τουλάχιστον χρησιμοποιήθηκε από τον βυζαντινό στόλο ως σταθμός ανεφοδιασμού.¹⁹⁷ Επιπλέον, οι στρατιώτες του θέματος Πελοποννήσου συμμετέχουν και σε πολεμικές επιχειρήσεις στη νότια Ιταλία γεγονός που μαρτυρείται πρώτη φορά σε κείμενα σχετικά με το λιμάνι του Ίερακος, βόρεια της Μονεμβασιάς, σύμφωνα με τα οποία ο Ανδριανός (878) επιλέγει το εν λόγω λιμάνι, πριν από αυτό της Μεθώνης και της Σφακτηρίας, ως αγκυροβόλι του στόλου που είχε ξεκινήσει από την Κων-

5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, σελ. 289-292

190 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), "Πελοπόννησος και Νότια Ιταλία: σταθμοί επικοινωνίας στη μέση βυζαντινή περίοδο", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 470

191 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 471

192 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 472

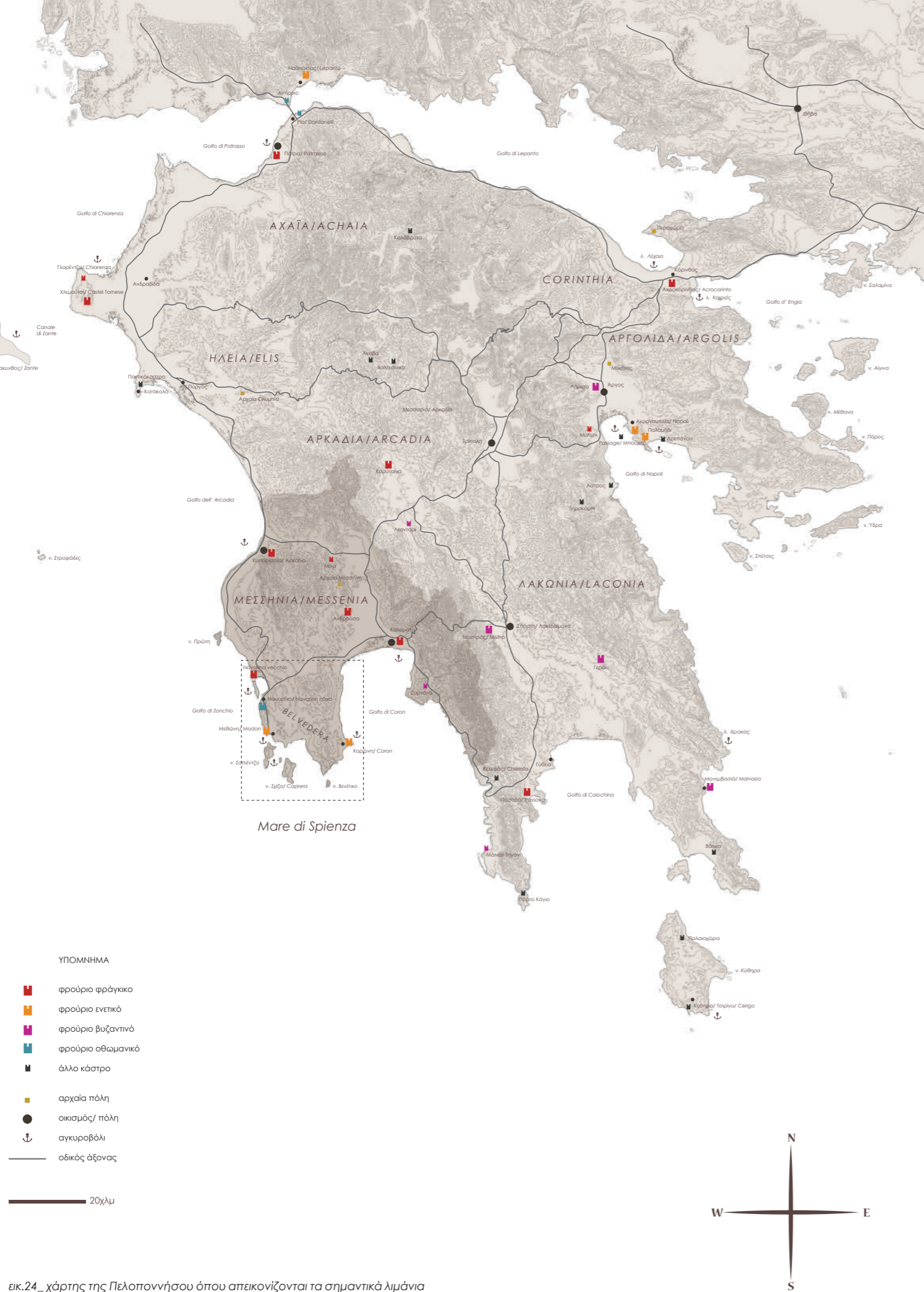
193 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 473-474

194 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 476

195 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 480

196 Αρχικά το 533 στην εκστρατεία για την ανακατάληψη της Αφρικής από τον Βελισάριο με δρομολόγιο: Κωνσταντινούπολη-Μαλέας-Ταιναιο-Μεθώνη-Ζάκυνθος-Σικελία-Αφρική) και το 879, για να αντιμετωπιστεί ο αραβικός στόλος που επέδραμε κατά της Ζακύνθου και της Κεφαλληνίας, ο ναύαρχος Νάσαρ κατέπλευσε στο λιμάνι της Μεθώνης. (βλ. Γκατζής, σελ. 481)

197 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), "Πελοπόννησος και Νότια Ιταλία: σταθμοί επικοινωνίας στη μέση βυζαντινή περίοδο", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ.481

εικ.24_ χάρτης της Πελοποννήσου όπου απεικονίζονται τα σημαντικά λιμάνια

σταντινούπολη ώστε να βοηθήσει τις πολιορκούμενες από τους Άραβες Συρακούσες.¹⁹⁸ Η πρακτική μεταφοράς στρατευμάτων στην Ιταλία αποκτά μόνιμο χαρακτήρα μερικά χρόνια αργότερα (921) και διαπιστώνεται από το γεγονός ότι τους δίνεται η δυνατότητα στους πελοποννήσιους στρατιώτες που θα συμμετείχαν στην εκστρατεία της Λογγοβαρδίας να εξαγοράσουν την υπηρεσία τους.¹⁹⁹

2.3.2 εμπορική δραστηριότητα και λιμάνια

Η Πελοπόννησος λοιπόν, την οποία χωρίζει από την Ιταλία το Ιόνιο και η Αδριατική θάλασσα, προσφέρει τα λιμάνια της [εικ.24] για σταθμό και καταφύγιο των καραβιών που διαπλέουν τις θάλασσες φορτωμένα με πολεμιστές, προσκυνητές και εμπόρους.²⁰⁰ Το εμπόριο με την Κωνσταντινούπολη και τη Δύση, διεξάγεται κυρίως από τους θαλάσσιους δρόμους και σε όλη την έκταση της Πελοποννήσου διαμορφώνονται σημαντικά λιμάνια. Στη βόρεια ακτή από την αρχαιότητα τα δύο λιμάνια της Κορίνθου αποτελούν τους κυριότερους εμπορικούς κόμβους μεταφοράς προϊόντων, ενώ στην ανατολική ακτή βρίσκεται το Ναύπλιο, ο Ιέραξ και η Μονεμβασία. Νοτιοδυτικά δεσπόζουν τα δύο λιμάνια Κορώνης και Μεθώνης και λίγο βορειότερα η Πύλος. Βορειοδυτικά είναι κτισμένη η Πάτρα, που αποτελεί τον πρώτο σταθμό των προερχόμενων από την Ιταλία και τη Σικελία πλοίων που προσεγγίζουν τη χερσόνησο, στην πορεία τους προς την Ανατολή.²⁰¹ Εμπορικές σχέσεις της Πελοποννήσου παρατηρούνται καθ' όλη τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου, κυρίως με τους Ιταλούς.

εικ.25_Ενετικές εμπορικές ρότες

Οι εμπορικές συναλλαγές είναι πιο στενές με τους Βενετούς, οι οποίοι με αλληπάλληλα χρυσόβουλα των βυζαντινών αυτοκρατόρων αποκτούν το προνόμιο “ελεύθερης εμπορίας” σε αρκετές παράλιες

198 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 483

199 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 485

200 Αβραμέα Άννα (2000), “Η παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή Πελοπόννησος” στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 11

201 Κόννη Βούλα (2000), “Η βυζαντινή Πελοπόννησος” στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 41-42

περιοχές της αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί το 1171, επί βασιλείας Μανουήλ Κομνηνού, στην προσπάθεια να περιορίσουν τα προνόμια αυτά δίνουν εντολή να αιχμαλωτιστούν οι Ενετοί υπήκοοι που εμπορεύονταν στη Λακεδαιμόνα και να δημευτούν οι περιουσίες τους, με αποτέλεσμα την αντίδραση των Βενετών και την επίθεσή τους με πλοία κατά διαφόρων περιοχών, μεταξύ των οποίων και της Μεθώνης. Τα προνόμια ανανεώθηκαν τελικά και πάλι το 1198.²⁰² Την εμπορική σχέση με τις ιταλικές πόλεις αποδεικνύουν σφραγίδες που βρέθηκαν στην Κόρινθο και την Κεφαλονιά και χρονολογούνται από τον 9^ο ως τον 11^ο αιώνα.²⁰³ Ως τόποι αναχώρησης, στάθμευσης, διέλευσης ή προορισμού των μετακινουμένων μαρτυρούνται, η Πάτρα, η Κόρινθος, η Μεθώνη, η Μονεμβασία, ο Ιέραξ, ο Μαλέας και η Σπάρτη ενώ αντίστοιχα στη νότια Ιταλία τα πιο πολυσύχναστα λιμάνια σε σχέση με την Πελοπόννησο είναι το Ρήγιο, η Κατάνη, η Πάνορμος, οι Συρακούσες, το Μπάρι και το Ταυρομένιο. Ωστόσο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι μετακινήσεις αυτές δεν κατανέμονται με την ίδια συχνότητα στον χρόνο αλλά σημειώνεται αύξηση του αριθμού των μετακινήσεων στην Πελοπόννησο την περίοδο μεταξύ 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα, την κρίσιμη δηλαδή για τις ιταλικές πόλεις περίοδο της αραβικής επέκτασης.²⁰⁴

Η εμπορική δραστηριότητα συνεχίζει να αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό και της υστεροβυζαντινής Πελοποννήσου. Τα λιμάνια της δυτικής Πελοποννήσου έχουν εμπορικές επαφές με τις ιταλικές πόλεις, κυρίως τη Βενετία, τα νησιά του Ιονίου και τα λιμάνια των Δαλματικών ακτών, όπως η Ραγούζα, ενώ η Πάτρα, η Γλαρέντζα, η Μεθώνη και η Κορώνη αποτελούν τα κέντρα εμπορικών συναλλαγών και εξαγωγών πολλών προϊόντων όπως λάδι, σιτηρά, κρασί, λαχανικά, λινάρι, μετάξι, βαμβάκι, μέλι, κεριά και αλάτι.²⁰⁵ [εικ.25] Οι Μοραίτες, εξάγουν τα 8/10 της παραγωγής σταφίδας και τα φορτώνουν σε ολλανδικά και δανέζικα βαπόρια, ενώ εξάγουν επίσης σιτάρι στην Βενετία, την Ανκόνα, την Γένοβα και την Τριέστη και μαλλί προς το Λιβόρνο και την Μασσαλία. Στην Μασσαλία εξάγουν επίσης λάδι, μετάξι, βαμβάκι, δέρματα κατσικιών, κιννάβαρι και βελανίδια. Στην Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη εξάγουν βούτυρο, κρασιά, τυριά, φρούτα και λαχανικά, ενώ στα Ιόνια νησιά εξάγουν βρώμη, κριθάρι, καύσιμα και ξυλεία. Αντίστοιχα, τα εισαγόμενα προϊόντα είναι πολύ λιγότερα (ύφασμα, καφές, ζάχαρη, λουλάκι, κερμέζι και μεταξωτές και χρυσές κορδέλες) και το ισοζύγιο εξαγωγών-εισαγωγών διαφέρει κατά ένα πέμπτο προς όφελος του Μοριά. Οι δύο κυριότερες έδρες μεγαλεμπόρων του Μοριά είναι η Κορώνη και το Ναύπλιο με την πρώτη να προτιμάται για την υγιεινή της ατμόσφαιρα και η δεύτερη λόγω της εγγύτητάς της με την Τριπολιτάδα.²⁰⁶ Παρόλα αυτά, αξιοσημείωτο παραμένει το γεγονός ότι μεταξύ 36 εγγράφων που αναφέρονται στην Πελοπόννησο, πριν από τη Δ' Σταυροφορία, μονάχα δύο αναφέρουν την Μεθώνη και κανένα την Κορώνη, ενώ σπάνια γίνεται μνεία για τα εμπορεύματα αγροτικών προϊόντων, με εξαίρεση αναφορά του 1201 για το λάδι της Μεθώνης με προορισμό την Κωνσταντινούπολη.²⁰⁷

Πολλοί έμποροι φαίνεται ότι δεν συναλλάσσονται απλώς στις πόλεις αυτές, αλλά είχαν εγκατασταθεί εκεί, γεγονός που μαρτυρούν τα μνημεία που έκτισαν σε αυτές,²⁰⁸ ενώ αντίστοιχα υπήρχαν και Ενετοί έμποροι οι οποίοι δεν επισκέφθηκαν ποτέ την Πελοπόννησο και οι εμπορικές τους συναλλαγές διεξάγονταν μέσω πρακτόρων. Οι βενετοκρατούμενες κτήσεις (Μεθώνη και Κορώνη) είχαν πολιτική σταθερότητα και προσέφεραν περισσότερες ευκαιρίες πλουτισμού ενώ το θεσμικό πλαίσιο που είχε εξασφαλίσει η Βενετία από τους Φράγκους καθώς και η συστηματική οργάνωση της διακίνησης των προϊόντων, οδήγησαν πολλούς εμπόρους να πλουτίσουν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο έμπορος Domenico Trínisa που εγκαθίσταται στην Κορώνη και σε διάστημα μόλις είκοσι χρόνων αποκτά τόσο μεγάλη περιουσία, ώστε να κτίσει στην πόλη το

202 Κόννη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 42

203 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 486

204 Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), ό.π., σελ. 486

205 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), “Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως” στο Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 74

206 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδη, σελ.381-383

207 Γιακωβάκη Ν., Νανητί Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Α. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 36

208 Κόννη Βούλα (2000), ό.π., σελ. 42

1329 νοσοκομείο για απόρους. Στην εμπορική δραστηριότητα ωστόσο συμμετείχαν σε όλη την περίοδο και Έλληνες έμποροι κάτοικοι των δύο πόλεων, η παρουσία των οποίων μαρτυρείται μέχρι και το λιμάνι της Ραγούζας το 15^ο αιώνα.²⁰⁹ Εκτός από τα λιμάνια βέβαια, διακίνηση πολλών αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων διεξαγόταν και στο εσωτερικό της Πελοποννήσου κατά τις πολυήμερες εμποροπανηγύρεις που τελούνταν σε αρκετές περιοχές, όπως στο Λιβάδι των Βερβένων, στο Νίκλι, στην Ακόνα της Μεσσηνίας, αλλά και στις παραθαλάσσιες πόλεις Γλαρέντζα και Μεθώνη.²¹⁰

2.3.3 Θαλάσσια ταξίδια και ναυτικοί δρόμοι

Εκτός όμως από την εμπορική δραστηριότητα μυριάδες προσκυνητών-ταξιδιωτών περνούν από τις ελληνικές θάλασσες, ήδη από τους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού, καθώς συρρέουν προς την Ιερουσαλήμ που αποτελεί τόπο προσκυνήματος.²¹¹ Τα καράβια αράζουν στα λιμάνια των νησιών και του Μοριά, τα οποία αποτελούν ενδιάμεση στάση για ανεφοδιασμό, ενώ παράλληλα λειτουργούν και ξενοδοχεία, τα “καταγώγεια” και τα “πανδοχεία” της αρχαιότητας.²¹² Κατά τον 15^ο - 16^ο αιώνα η μεταφορά των προσκυνητών στους Αγίους Τόπους αποτελεί τη βιομηχανία της εποχής και κερδοφόρα πρακτορεία λειτουργούν σε όλες τις χώρες με κυριότερη τη σκάλα επιβίβασης της Βενετίας προς την Ελλάδα και την Ανατολή.²¹³ Μία από τις καθιερωμένες διαδρομές που ακολουθούν οι ευρωπαίοι προσκυνητές ως τον 10^ο αιώνα είναι η διαδρομή Ιταλία – Αιγαίο,²¹⁴ η οποία διαρκεί δεκαπέντε έως είκοσι μέρες από τη Μασσαλία ως την Πόλη και πρόκειται για ένα τολμηρό ταξίδι δεδομένου ότι ολόκληρη η Μεσόγειος βρίσκεται στο έλεος των πειρατών. Το σύνθημα δρομολόγιο που ακολουθούν οι γαλέρες είναι: Μάλτα - Τσιρίγο - κεντρικό Αιγαίο - Ελλησπόντος ή εναλλακτικά Βενετία – Κέρκυρα – Μεθώνη - Αιγαίο - Δαρδανέλια.²¹⁵ Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα πραγματοποιούνται επιπλέον ταξίδια που δεν έχουν ως κίνητρο θρησκευτικούς ή επαγγελματικούς λόγους αλλά μονάχα τη φιλομάθεια και την περιέργεια του ταξιδευτή, στοιχεία που συνδέονται άμεσα με την ιταλική Αναγέννηση στη Δυτική Ευρώπη.²¹⁶ Η αναβίωση του κλασσικού πνεύματος οδηγούν τους αρχαιολάτρες στην Ελλάδα, η οποία ως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα παρέμενε άγνωστη,²¹⁷ και έτσι ενισχύεται η επικοινωνία της Ευρώπης με τη νεότερη Ελλάδα,²¹⁸ ενώ παράλληλα αναπτύσσεται και η συλλογή αρχαιοτήτων.²¹⁹ Πέρα όμως από τους προσκυνητές, τους κυνηγούς αρχαιοτήτων, τους ελληνομαθείς και λατινομαθείς αρχαιολόγους και τους πραγματικούς περιηγητές - τουρίστες του μεσαίωνα, στις ελληνικές θάλασσες ταξιδεύουν επίσης έμποροι, με προορισμό την Ανατολή, διπλωματικοί εκπρόσωποι των ηγεμόνων της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, επιστήμονες (γεωγράφοι, ζωολόγοι, βοτανολόγοι, γιατροί), ζωγράφοι και αρχιτέκτονες, στρατιωτικοί και πράκτορες ευρωπαϊκών κρατών σε μυστικές αποστολές για τη συγκέντρωση στρατιωτικών πληροφοριών.²²⁰

Οι μετακινήσεις των μεμονωμένων ταξιδιωτών είναι σποραδικές μέχρι και τον 8^ο αιώνα ενώ πυκνώνουν από τον 9^ο και 10^ο αιώνα απηχώντας την αύξηση της ναυτιλιακής κίνησης, δεδομένου ότι για τις μετακινήσεις αυτές χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο τα εμπορικά πλοία.²²¹ Οι περισσότεροι τα-

ξιδιώτες είναι Άγγλοι και συστηματοποιούν τα ταξίδια τους την τελευταία δεκαετία του 16^{ου} αιώνα, ενώ παράλληλα πληθαίνουν και οι εκδόσεις ταξιδιωτικών χρονικών²²² που αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών για την Ελλάδα του 17^{ου} αιώνα.²²³ Οι ταξιδιώτες καταγράφουν σχολαστικά τις μετακινήσεις τους σε ένα είδος ναυτικού ημερολογίου, όπως ο Γάλλος *Bertandon de la Brocquiere* που ταξιδεύει στους Αγίους τόπους το 1432 και περνά από την Κέρκυρα, την “καλή και ωραία” πόλη του Μωριά Μεθώνη και την εύφορη Κρήτη.²²⁴ Ο *Lithgow* ταξιδεύει στο εσωτερικό της Πελοποννήσου²²⁵ ενώ ο Κυριάκος από την Ανγώνα ταξιδεύει τον 15^ο αιώνα στον ελληνικό χώρο και ιδιαίτερα στο Αιγαίο και γράφει τα “Commentaria”, τα οποία αποτελούν πολύτιμα σημειωματάρια.²²⁶

Κάθε ταξίδι τον Μεσαίωνα, χερσαίο ή θαλάσσιο, είναι επικίνδυνο, δύσκολο και κουραστικό και ασφαλώς απαιτεί μεγάλη προετοιμασία. Τα θαλάσσια ταξίδια είναι πιο επικίνδυνα αλλά σημαντικά συντομότερα ενώ αντίθετα τα ταξίδια στην ξηρά είναι πιο κουραστικά. Η ταχύτητα στην στεριά είναι σχετικά μικρή και δεν βελτιώνεται ουσιαστικά από την αρχαιότητα μέχρι και τον 18^ο αιώνα, αφού ο ταξιδευτής διανύει το πολύ 30-40χλμ/μέρα, σε αντίθεση με τα μεσαιωνικά πλοία τα οποία αναπτύσσουν αρκετά μεγαλύτερη ταχύτητα. Ο Βενιαμίν εκ Τουλέδης, γύρω στο 1150, χρειάστηκε 4 μέρες με φουρτούνες και καταιγίδες για να διανύσει μια απόσταση 400χλμ (Κύπρος – Ρόδος), ενώ άλλος ταξιδευτής το 1481 για την ίδια διαδρομή υπό φυσιολογικές καιρικές συνθήκες χρειάστηκε δύο μέρες ή ακόμα και μία ο ταξιδευτής στο τέλος του 16^{ου} αιώνα.²²⁷ Είναι προφανές λοιπόν ότι η ταχύτητα του θαλάσσιου ταξιδιού δεν είναι σταθερή αφού επηρεάζεται σημαντικά από τα καιρικά φαινόμενα (άνεμος) αλλά και από την πειρατεία, ενώ απαραίτητο εφόδιο αποτελεί η διαρκής παρουσία ενός πλοηγού που γνωρίζει τους ανέμους, τους υφάλους και τις αποστάσεις μεταξύ διαδοχικών λιμανιών.²²⁸

Όσον αφορά στη μέση ταχύτητα των πλοίων σημαντικές πληροφορίες αντλούμε από τον ιστορικό Γεώργιο Σφρατζή, ο οποίος αναφέρεται στο χρονικό του σε πολλά ταξίδια μεταξύ των ετών 1420-1451. Περιγράφει τουλάχιστον 16 ταξίδια από την Κωνσταντινούπολη προς τον Μοριά είτε εξολοκλήρου δια θαλάσσης είτε μεικτά, δηλαδή δια της χερσαίας οδού από την Κόρινθο ή τον Εύριππο και έπειτα. Σχετικά με την απόσταση Κωνσταντινούπολη – Μοριάς μας δίνει χρονικά στοιχεία σε δύο περιπτώσεις. Στο πρώτο ταξίδι διανύει 700χλμ σε 25 μέρες (28χλμ/μέρα), ενώ σε επόμενο ταξίδι διανύει 980χλμ σε 20 μέρες (50χλμ/μέρα). Οι βυζαντινοί κατά μέσο όρο υπολογίζουν τρεις εβδομάδες περίπου για τη διαδρομή αυτήν υπό φυσιολογικές καιρικές συνθήκες.²²⁹ Έναν αιώνα ωρότερα ο Νικηφόρος Φρηγοράς μας πληροφορεί ότι ο Ιωάννης Κατακουζηνός χρειάστηκε μια εβδομάδα για μια απόσταση 300χλμ μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Τενέδου (50χλμ/μέρα), ενώ ο Ιωάννης Παλαιολόγος χρειάστηκε μόλις δύο ημέρες για την ίδια απόσταση (150χλμ/μέρα).²³⁰ Ο *Nicolaso da Martoni*, τον Ιούλιο του 1394, διασχίζει το Αιγαίο [εικ.26] και χρειάζεται 2 μέρες από το νοτιοδυτικό άκρο της Πελοποννήσου ως τα Κύθηρα (150χλμ, 75χλμ/μέρα), 5 μέρες από εκεί ως τη Μήλο(30χλμ/μέρα), 1 μέρα από τη Μήλο στην Αστυπάλαια (190χλμ/μέρα), 2 μέρες ως τη Ρόδο (105χλμ/μέρα) και 6 μέρες ως την Αλεξάνδρεια (100χλμ/μέρα). Αντίστοιχα ο Ισπανός *Pero Tafur* τον Ιούνιο του 1436, ταξιδεύει από την Κέρκυρα στη Μεθώνη (380χλμ) και χρειάζεται 4 μέρες (100χλμ/ημέρα) και άλλα δύο μερόνυχτα μέχρι την Κάνδια (175χλμ/μέρα).²³¹ Διαπιστώνει λοιπόν κανείς ότι η μέση ημερήσια ταχύτητα είναι τουλάχιστον 30-50χλμ/μέρα, ενώ πολλές φορές φαίνεται να φτάνει τα 100-150χλμ. αν και θα πρέπει να

209 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), ό.π., σελ. 74-75

210 Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), ό.π., σελ. 75

211 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.28-31

212 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.36

213 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.60-61

214 Παράλληλα υπήρχε ο δρόμος της Ουγγαρίας με ποταμόπλοιο από τον Δούναβη και άμαξα από τη Σόφια ως την Κωνσταντινούπολη αλλά ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνος (Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.54-55)

215 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.54

216 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), “Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσια επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 445

217 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.159

218 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.41-42

219 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.124

220 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.51

221 Γκαγκτζής Δ., Λεοντίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), “Πελοπόννησος και Νότια Ιταλία: σταθμοί επικοινωνίας στη μέση βυζαντινή

περίοδο”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ.485

222 ενδεικτικά αναφέρονται τα βιβλία των Biddulph, Lithgow, Sandys, Croyat και Bolount

223 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.45

224 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.38-39

225 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.50

226 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), “Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσια επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 445

227 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), ό.π., σελ. 446

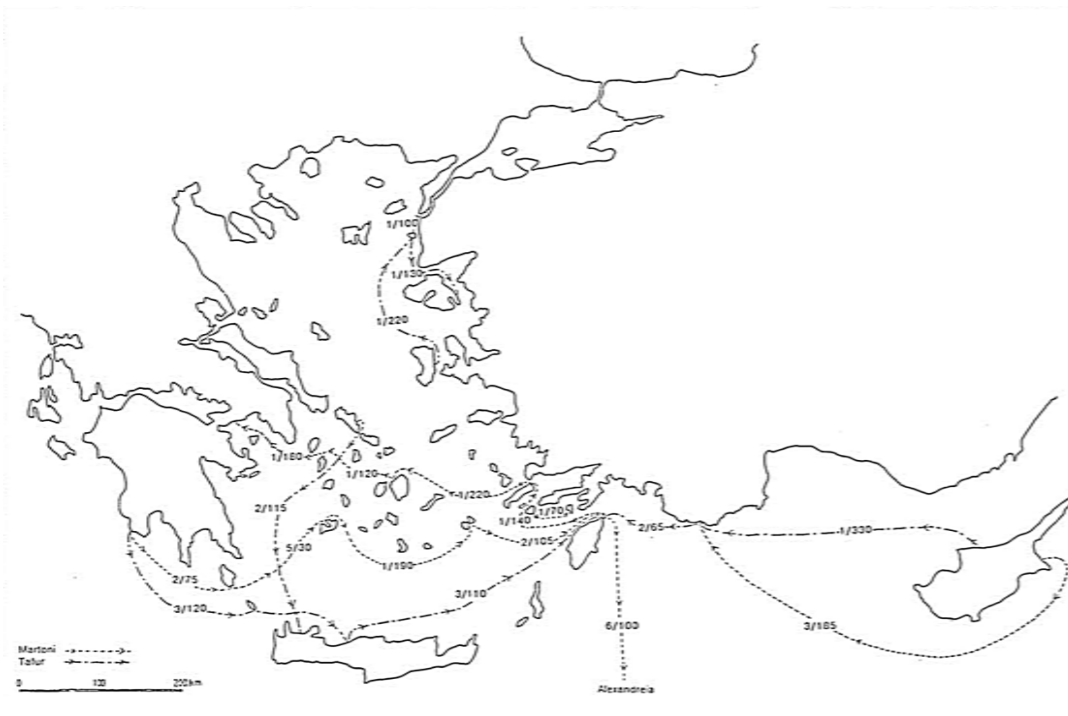
228 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), ό.π., σελ. 436

229 Koder Johannes (1993), “Νησιώτικη επικοινωνία στο Αιγαίο κατά τον όψιμο μεσαίωνα”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 450-451

230 Koder Johannes (1993), ό.π., σελ. 451

231 Koder Johannes (1993), ό.π., σελ. 453

σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία ώστε να έχουμε σαφή εικόνα της σχέσης καθαρού χρόνου πλεύσης και χρόνου ναυλοχίας στους ενδιάμεσους σταθμούς, δηλαδή φόρτωση, επισκευές, διαδικασία επισιτισμού και εφοδιασμού με νερό κ.α.²³²

εικ.26_δρομολογία του Nicola da Martoni και του Pero Tafur [Johannes Koder στο Μοσχονάς: Η επικοινωνία στο Βυζάντιο, σελ.452]

Αυτό το δίκτυο των θαλάσσιων δρόμων και διαδρομών καθορίζει και συνθέτει ένα πλήθος αγκυροβολιών στα ηπειρωτικά και νησιωτικά παράλια επιτρέποντας στα πλοία να ταξιδεύουν με θέα την ξηρά αποφεύγοντας τους πλόδες στο ανοικτό πέλαγος. Ο Fernand Braudel σημειώνει ότι ζωή υπάρχει μόνο κατά μήκος των ακτών ενώ η υπόλοιπη θάλασσα παραμένει κατά κύριο λόγο έρημη. "Ακτοπλωώ" (costeggiare) σημαίνει ότι πλέω παράλληλα με τις ακτές και δεν ανοίγομαι στο πέλαγος και από εκεί προέρχεται η λέξη "ακτοπλοΐα" που περιγράφει μία παράκτια οδό.²³³ Η εποπτεία της στεριάς αποτελεί την καλύτερη πυξίδα αφού ο πλους προσανατολίζεται αμέσως και αποτελεί μία από τις σημαντικότερες αιτίες που η μαγνητική βελόνα δεν έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη ζωή της Μεσογείου.²³⁴ Επιπλέον η θαλασσοπορία σε πέλαγος διάσπαρτό από ακτές και όρμους προσφέρει τη δυνατότητα ασφαλούς καταφυγίου σε περιπτώσεις ξαφνικής κακοκαιρίας,²³⁵ ενώ η ζώνη πλησίον της στεριάς προσφέρει σχετικά πιο ήρεμα νερά. Παράλληλα υπήρχαν ασφαλώς και ευθυπλοϊκές διαδρομές, όπως για παράδειγμα το ταξίδι από την Ισπανία στην Ιταλία μέσω των Βελαερίδων και της νότιας Σαρδηνίας, ή το ταξίδι από την Μάλτα ή την Μεσσήνη προς τη Συρία περνώντας από τον κάβο Μάλια στις ακτές της Κρήτης και της Κύπρου και έπειτα από τη Ρόδο προς την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.²³⁶

232 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), ό.π., σελ. 455

233 Braudel Fernand (2005), Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, Τόμος Α': Ο ρόλος του Περιγύρου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 124-125

234 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 127

235 Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), "Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 436

236 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 125

Ο Ludolph von Suchem, γύρω στο 1350 γράφει σχετικά με την ακτοπλοΐα:

"...Όποιος σκοπεύει να προσκυνήσει τους Αγίους τόπους πρέπει να ταξιδέψει ή με καράβι της γραμμής ή με γαλέρα. Αν ταξιδέψει με καράβι της γραμμής ακολουθεί την ανοικτή θάλασσα γιατί το πλοίο δεν πιάνει διόλου σε λιμάνι. Αλλά αν ταξιδέψει με γαλέρα πρέπει να ξέρει ότι αυτό το καράβι είναι μακρουλό και πλέει από την μία ακρογιαλιά στην άλλη, από το ένα λιμάνι στο άλλο, αρμενίζοντας πάντοτε γιαλό γιαλό και ποδίζοντας τις νύκτες σε λιμάνια. Έτσι όταν περνά η γαλέρα κατά μήκος των ακτών οι επιβάτες βλέπουν ωραίες τοποθεσίες, πολιτείες και κάστρα."²³⁷

Στα νερά της Μεσσηνίας συναντιούνται τρεις μεγάλοι ναυτικοί δρόμοι από και προς την ανατολική Μεσόγειο. Ο πρώτος οδηγεί, κατά μήκος των ακτών της ανατολικής ακτής της Πελοποννήσου διαμέσου της Αργολίδας, της Αττικής και της Εύβοιας, στην Κωνσταντινούπολη και τη Μαύρη Θάλασσα. Ένας δεύτερος δρόμος με αφητηρία την Μονεμβασιά ή και άλλα σημεία μεταξύ Λακωνίας και Αργολίδας, ακολουθώντας τη ρότα των μικρών νησιών Βελοπούλας, Καραβίου, και Φαλκονέρας διαμέσου Αντιμήλου και Μήλου, οδηγεί στο κεντρικό Αιγαίο παίρνοντας είτε βόρεια είτε νότια κατεύθυνση και περνώντας από το ένα νησί του αρχιπελάγους στο άλλο. Τέλος ο τρίτος δρόμος, από τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα, οδηγεί στις βόρειες ακτές της Κρήτης και από εκεί στη Ρόδο και την Κύπρο και καταλήγει στις αγορές της Μικρής Αρμενίας, της Συρίας και της Αιγύπτου.²³⁸ Αντίστοιχα, οι παράκτιες εκτάσεις της Πελοποννήσου αποτελούν το σημείο όπου διασταυρώνονταν όλες οι ρότες από και προς το Ιόνιο πέλαγος με εκείνες από και προς το Αιγαίο. Τα πλοία διασχίζουν το Στενό της Μεθώνης ή όπως συχνά αποκαλείται, το κανάλι της Σαπιέντζας περνώντας από το παράκτιο τμήμα της Μεσσηνίας που εκτείνεται λίγο πολύ από τη νήσο "Πρώτη", μπροστά από τον σημερινό οικισμό της Μαραθούπολης ως και τη νήσο "Βενέτικο", απέναντι από το ακρωτήριο Ακρίτας, το νοτιότερο σημείο του νομού Μεσσηνίας²³⁹. Κατά τον μεσαίωνα η Μεθώνη και η Κορώνη είχαν επισημανθεί από την Βενετία ως τα φυσικά λιμάνια που εξυπηρετούν αυτόν τον θαλάσσιο βραχίονα με τον καλύτερο τρόπο και όπως είναι φυσικό, η κατοχή τους σήμαινε ταυτόχρονα τον έλεγχο της στρατηγικής διαμεσογειακής ναυσιπλοΐας.²⁴⁰ Αυτή η ιδιαίτερα έντονη παρουσία των λιμανιών αποτυπώνεται στον τρόπο που ορισμένες φορές αποκαλούν την Πελοπόννησο οι χρονογράφοι ως "το νησί της Μεθώνης", "Isola di Methone".

Ο Fernand Braudel, στο έργο Μεσόγειος, στο κεφάλαιο που αναφέρεται στα πελάγη και στα παράλια, γράφει για τις παράκτιες περιοχές:

"Η κυριαρχική θέση της παραλιακής ζώνης ήταν τόσο έντονη που η θαλάσσια οδός είχε καταντήσει σχεδόν σαν ποτάμι. Από όποιον τύχαινε να εμφανιστεί μπροστά στις ακτές του, ο κάτοχος αυτής της ζώνης ζητούσε διόδια.... Αξιώνοντας από τα καράβια να πληρώνουν φόρο για τον παράπλου των ακτών τους.... Τίποτα δεν δείχνει καλύτερα σε ποιον βαθμό το εμπόριο ήταν κολλημένο επάνω στις ακτές.... Ένα παρατηρητήριο αρκούσε για να σταματά ή να παρεμποδίζει το πέρασμα των παραπλεόντων πλοίων."²⁴¹

Ο παράπλους των ακτών διαρκεί μερικές εβδομάδες ή ακόμα και μήνες, ενώ παράλληλα με την ευκαιρία του ανεφοδιασμού με τα απαραίτητα ξύλα, νερό και τρόφιμα, επιτρέπει και τη συγκέντρωση

237 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.60

238 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 30

239 Η ονομασία προέρχεται από το όνομα ενός από τα νησιά που συνιστούν τις μεσσηνιακές Οινούσσες, απέναντι από την ευρύτερη περιοχή της Μεθώνης και την προστατεύουν από την ανοικτή θάλασσα.

240 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 29

241 Braudel Fernand (2005), Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, Τόμος Α': Ο ρόλος του Περιγύρου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 125-126

2.2.4 το φαινόμενο της πειρατείας

Στους θαλάσσιους δρόμους, πέρα από τα ταξίδια και το εμπόριο, οργανώνεται όπως έχει ήδη αναφερθεί και η πειρατεία, ο ανεπίσημος ναυτικός πόλεμος.²⁵¹ Τα κουρσάρικα καράβια караδοκούν σε αθέατους όρμους το πέρασμα των караβιών. Η πλειοψηφία των ορμητηρίων βρίσκεται ανάμεσα στο Μωριά και την Κρήτη, κυρίως στις απόμερες βραχοσπηλιές του Τσιρίγου και της Σαπιέντζας διότι από εκεί περνούν τα καράβια για την Κωνσταντινούπολη, τα νησιά του Αιγαίου, τη Σμύρνη και την Παλαιστίνη.²⁵² Οι ελληνικές θάλασσες γίνονται σχεδόν αδιάβατες εξαιτίας των επιδρομών των Αράβων, ενώ από το 823 η Κρήτη μεταβάλλεται σε πειρατικό ορμητήριο που αφανίζει τα νησιά του Αιγαίου.²⁵³ Οι ελληνικές ακτές με τους μικρούς αθέατους κόρφους και τους θαλασσινούς κρυψώνες είναι ιδεώδεις για τους αιφνιδιασμούς όπως μας περιγράφει χαρακτηριστικά ο Γάλλος ιστορικός της πειρατείας Gosse.²⁵⁴

“Όπως τρυπώνουν οι αράχνες στις γωνίες και στις ρωγμές, έτσι και οι κουρσάρει καταφεύγουν στα νησόπουλα του αιγαίου γιατί οι κάβοι, οι βράχοι, οι ξέρες, οι μικροί κόρφοι προσφέρουν τις καλύτερες ευκολίες για ενέδρες, αιφνιδιασμούς, επιθέσεις και διαφυγή.”

Έτσι, όταν τα καράβια μπαίνουν σε ελληνικές θάλασσες, τα πληρώματα βρίσκονται συνεχώς σε συναγερμό και μόλις ο καπετάνιος δει πλεούμενο στον ορίζοντα αλλάζει αμέσως ρότα για να αποφύγει την ανεπιθύμητη συνάντηση, ενώ αν η διασταύρωση είναι αναπόφευκτη τα πληρώματα ετοιμάζονται για ναυμαχία. Η πειρατεία τον 17^ο αιώνα εξελίσσεται σε ένα είδος νομιμοποιημένου de facto καθεστώτος.²⁵⁵ Ο *Louis Deshayes baron de Courmesnin* περιγράφει τέσσερα δρομολόγια που ακολουθούν οι Ευρωπαίοι του 16^{ου} -17^{ου} αιώνα προς τις χώρες της οθωμανικής αυτοκρατορίας και επισημαίνει ότι το ταξίδι δια θαλάσσης κοστίζει φθηνότερα αλλά είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο εξαιτίας των πειρατών.

“Το καράβι είναι υποχρεωμένο να περάσει ανάμεσα Μωριά και Κρήτη. Σε αυτή ακριβώς την περιοχή στήνουν καρτέρι τα κουρσάρικα. Και είναι δύσκολο να τα αποφύγεις”²⁵⁶

Ο κίνδυνος των πειρατών πέρα από τη θάλασσα παραμονεύει και στην ξηρά και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πολλά χωριά των νησιών κτίζονται κατά κανόνα σε απόσταση από την ακτή, ενώ παράλληλα, οι νησιώτες προστατεύονται κατασκευάζοντας πύργους-παρατηρητήρια²⁵⁷, από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή.²⁵⁸ Επιπλέον οι ταξιδιώτες απειλούνται και από τους “ναυαγιστές” οι οποίοι δεν εξαφανίζονται παρά τον 19^ο αιώνα. Ο ναυαγιστής²⁵⁹ διαλέγει μια απόκρημνη βραχώδη ακτή όπου τη νύχτα ανάβει φωτιές, ώστε τα πλοία που περνούν από εκεί να νομίζουν ότι πρόκειται για τα φώτα λιμανιού και έτσι πλησιάζοντας για να βρουν καταφύγιο, εξοκέλλουν στους βράχους προσφέροντας εύκολη λεία.²⁶⁰

Έτσι κατά τον 9^ο αιώνα η πειρατεία στις ελληνικές θάλασσες παίρνει τρομακτικές διαστάσεις και ο

του φορτίου. Πρόκειται για μια σειρά από αγοραπωλησίες και ανταλλαγές από το ένα λιμάνι στο άλλο δεδομένου ότι μόνον τα μεγάλα καράβια που μεταφέρουν σιτάρι και αλάτι ταξιδεύουν γρήγορα, ενώ όλα τα υπόλοιπα μοιάζουν με πλανόδια παζάρια. Αυτή λοιπόν η σημειωτών ναυσιπλοΐα διαμορφώνει την γεωγραφία των παραθαλάσσιων περιοχών. Οι καθημερινές στάσεις δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη γέννηση χωριών με εντυπωσιακή τακτικότητα έτσι ώστε στους παράκτιους θαλάσσιους δρόμους τα λιμάνια να βρίσκονται σε μιας μέρας θαλασσινό ταξίδι απόσταση το ένα από το άλλο.²⁴² Τα νησιά αποτέλεσαν σημαντικούς σταθμούς ανεφοδιασμού κατά μήκος των θαλασσινών δρόμων και προσέφεραν τα σχετικά ήρεμα νερά τους που αναζητά η ναυσιπλοΐα και ανατολικά στο αιγαίο έχουμε το αρχιπέλαγος²⁴³ ενώ βόρεια τα Ιόνια νησιά και τα νησιά της Δαλματίας, που αναπτύσσονται κατά μήκος των ακτών της Βαλκανικής. Έτσι λοιπόν, ταξιδεύοντας από σταθμό σε σταθμό, φτάνεις νησί με νησί από την Βενετία στην Κρήτη και από εκεί στην Κύπρο και τη Συρία.²⁴⁴

Στο τέλος του μεσαίωνα στη Μεσόγειο έχει ολοκληρωθεί ένα δίκτυο εμπορικών πόλεων και λιμανιών,²⁴⁵ με τα τελευταία να βρίσκονται στις διασταυρώσεις των θαλάσσιων και των χερσαίων δρόμων. Ο Braudel γράφει ότι δεν υπάρχει λιμάνι που να μην απολήγει σε αυτό ένας στεριανός δρόμος ή έστω ένας δρόμος του γλυκού νερού, ενώ ταυτόχρονα δεν υπάρχει λιμάνι χωρίς άνοιγμα προς την ηπειρωτική χώρα.²⁴⁶ Τα ιταλικά λιμάνια και ιδιαίτερα η Γένοβα και η Βενετία μονοπωλούν τους δρόμους προς την Ανατολή ήδη από τον 12^ο αιώνα, ενώ τον 13^ο αιώνα, μετά τη Δ΄ Σταυροφορία και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ολοκληρώνουν την απόλυτη κυριαρχία τους στη θάλασσα. Την περίοδο αυτή ξαναχρησιμοποιείται ο “δρόμος του μεταξιού”, που φέρνει το μετάξι από την Ανατολή στην Ευρώπη και παράλληλα δημιουργείται ο “δρόμος των μπαχαρικών” από την Ινδοκίνα.²⁴⁷ Επάνω λοιπόν σε αυτούς τους θαλάσσιους δρόμους χωροθετούνται τα λιμάνια της Μεθώνης, Κορώνης, Κυθήρων, Ναυπλίου, Χαλκίδας, Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου²⁴⁸ από τα οποία περνούν όλα τα δρομολόγια των βενετικών πλοίων, καθιστώντας τις ελληνικές περιφέρειες που βρίσκονται κάτω από την άμεση ή έμμεση κυριαρχία της Γαληνοτάτης, τόπους πρωταρχικής σημασίας για το διεθνές εμπόριο σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο.²⁴⁹ Οι κύριοι σταθμοί, τόσο στην κατεύθυνση Βορρά-Νότου (Κωνσταντινούπολη - Μέση Ανατολή) όσο και στην κατεύθυνση Δύσης-Ανατολής (δυτική Ευρώπη - Μικρά Ασία και Κωνσταντινούπολη) παραμένουν οι ίδιοι δεδομένου του αμετάβλητου των γεωγραφικών και φυσικών παραγόντων, ενώ οι πολιτικοί παράγοντες παραμένουν δευτερεύοντες, γεγονός που επαναβεβαιώνεται από τις πηγές αλλά και τους ελληνικούς πορτολάνους του α΄ μισού του 16^{ου} αιώνα. Ο Πορτολάνος του Delatte δείχνει ότι οι ναυτικοί προσεγγίζουν ορισμένα νησιά αρκετά συχνά, ανεξάρτητα από το μέγεθος τους ή την οικονομική τους σημασία, με κύριο κριτήριο την ασφάλεια των λιμανιών τους από τους ανέμους, την ποιότητα αυτών και την ύπαρξη αρκετού πόσιμου νερού.²⁵⁰

242 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 128

243 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 181

244 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 182

245 Μπελαβίλας Νίκος (1997), Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας, Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 31

246 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 388

247 Μπελαβίλας Νίκος (1997), ό.π., σελ. 31

248 Μπελαβίλας Νίκος (1997), ό.π., σελ. 32

249 Κατρον Σ. Ρ. (1993), “From Syria to Modon and Venice: a difficult voyage of 1443 described in an unknown document”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 544

250 Μπαζαίου-Βαίβας Θεώνη (1993), “Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσια επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα”, στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 447

251 Μπελαβίλας Νίκος (1997), Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας, Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 33

252 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α΄, εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ. 106

253 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 189

254 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 106

255 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α΄, εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ. 107-108

256 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 55

257 Όπως για παράδειγμα στη Νάξο, Αστυπάλαια, Άνδρο, Κω, Κύθνο, Σέριφο, Σίφνο, Σιάθο, Σκόπελο, Αμοργό, Λέρο, Κίμωλο

258 Βελισσαροπούλου Γιούλη (1982), ό.π., σελ. 17

259 Τυπική περίπτωση πειρατή στο πέλαγος και ναυαγιστή στη στεριά αποτελεί ο Νάυπλιος (ιδρυτής του Ναυπλίου και γραφική φιγούρα της μυθολογίας) ο οποίος προκειμένου να εκδικηθεί τους Αχαιούς για τον θάνατο του γιου του Παλαμήδη βυθίζει ανατολικά της Ευβοίας τα ελληνικά πλοία που επιστρέφουν από την Τροία, ενώ σύμφωνα με τον μύθο, έχει την ίδια τύχη με τα θύματα του όταν ταξιδεύοντας με το πλοίο βλέπει μακριά φώτα και πιστεύοντας ότι πρόκειται για λιμάνι, πέφτει στους βράχους όπου τον περιμένει ένας άλλος ναυαγιστής. (Βελισσαροπούλου Γιούλη (1982), ό.π., σελ. 17)

260 Βελισσαροπούλου Γιούλη (1982), ό.π., σελ. 17

εικ.27_χάρτης του κόλπου του Κάλιاري στη Σαρδηνία, απεικόνιση του Joseph Roux, 1804 [πηγή: traveogues.gr]

πειρατής είναι συγχρόνως ναυτικός και έμπορος.²⁶¹ Η αποικιακή αυτοκρατορία της Βενετίας μεταβάλλεται σε θέατρο άγριων πολέμων για την κυριαρχία των θαλασσών, την ασφάλεια των εμπορικών αρτηριών και τον έλεγχο των στρατηγικών σημείων στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα.²⁶² Ωστόσο η ακμή της πειρατείας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στις κερδοφόρες συναλλαγές των τοπικών εμπόρων με τους κουρσάρους, αφού τα λάφυρα των επιδρομών εκποιούνται και μετατρέπονται σε χρυσάφι και εφόδια και οι ντόπιοι συνεργάτες των πειρατών μεταπωλούν τιςπραμάτειες και θησαυρίζουν.²⁶³ Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των μακροχρόνιων πολέμων, οι ναυτικές δυνάμεις δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν τους πειρατές εναντίον των αντιπάλων τους και έτσι όταν η Βενετία αναλαμβάνει με συνθήκη να ξεκαθαρίσει τους κουρσάρους από το Αιγαίο η συνθήκη δεν εφαρμόζεται ποτέ, δεδομένου ότι αυτοί είχαν προσφέρει τις υπηρεσίες τους στη Γαλινοτάτη και έτσι ο ενετικός στόλος πλησιάζοντας τα πειρατικά λημέρια, ειδοποιεί τους κουρσάρους ώστε να μην δημιουργηθεί διπλωματικό επεισόδιο.²⁶⁴

Από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα στο προσκήνιο εισέρχονται και οι Τούρκοι πειρατές, οι περισσότεροι εκ των οποίων ενεργούν αυτόνομα και είναι ανεξάρτητοι ή συνένοχοι με τις αρχές του τόπου όπου βρίσκεται η βάση τους. Η πειρατεία λοιπόν παίρνει πλέον την μορφή ενός ακήρυκτου πολέμου ανάμεσα στους εμπόρους και τους πειρατές, γίνεται τρόπος ζωής για τους κατοίκους της ανατολικής Μεσογείου, ενώ έμποροι και πειρατές συμβιώνουν, πλουτίζοντας χάρη σε δραστηριότητες σχεδόν συμπληρωματικές, δημιουργώντας ένα φαινόμενο παρά-οικονομίας.²⁶⁵ Η τουρκική πειρατεία δυναμώνει μετά τον 16^ο αιώνα, ενώ η κατάσταση επιδεινώνεται με την εμφάνιση των Μπαρμπερινών και ακόμη περισσότερο με τις μεγάλες διεισδύσεις των τουρκικών στόλων, που έχουν προπομπούς και οπισθοφυλακή πειρατικά πλοία.²⁶⁶ Η εμποροναυτική δύναμη της Βενετίας παρακμάζει περί τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ενώ ο αγγλογαλλικός ανταγωνισμός οδηγεί στην αποθράσυνση των κουρσάρων.²⁶⁷

2.4 το ζήτημα της ασφάλειας

2.4.1 φυλάκια επιτήρησης - παρατηρητήρια

Οι θηριωδίες των κουρσάρων ιστορούνται σε όλα τα κείμενα της εποχής και χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι κάτοικοι των νησιών μόλις ξεχωρίσουν στα ανοικτά πανί τουρκικού ή φράγκικου καραβιού κρύβουν τα σκεύη, τα ενδύματα και κάθε πολύτιμο αντικείμενο και διασκορπίζονται στο εσωτερικό, ενώ οι Τούρκοι τους αποκαλούν "τσαουσάν" (λαγούς), επειδή τρέχουν πανικόβλητοι μόλις αντικρύσουν πλεούμενο.²⁶⁸ Στο μεταξύ οι βιγλάτορες αγναντεύουν τη θάλασσα και αν δουν καράβι να αρμενίζει ανοικτά δίνουν σινιάλο για εξόρμηση.²⁶⁹ Ο Guillet στο ταξιδιωτικό χρονικό του περιγράφει την οργανωμένη επαγρύπνηση των Αθηναίων στις ακτές για την απόκρουση αιφνιδιαστικής πειρατικής επιδρομής:

"Πάνω σε έναν απόκρημνο βράχο υπάρχει παλιός πύργος-φανός. Οι Αθηναίοι τον ονομάζουν Πύργο και οι Ιταλοί Torre del fuoco (πύργος της φωτιάς). Οι μόνοι κάτοικοι του Πειραιά είναι δύο φτωχοί Έλληνες φύλακες του πύργου που έχουν εγκατασταθεί εκεί για να επισημαίνουν την εμφάνιση των πειρα-

261 Ahrweiler Helene., Η πειρατεία στο Βυζάντιο (4ος-15ος αιώνας), Αρχαιολογία και τέχνες, τεύχος 03, 1982, σελ. 21

262 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 95-96

263 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.111

264 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.109-110

265 Ahrweiler Helene., ό.π., σελ. 21

266 Braudel Fernand (2005), Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, Τόμος Α': Ο ρόλος του Περιγύρου, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 157

267 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.97

268 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 100

269 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.106

2.4.2 το σύστημα φρούρησης κατά την β' ενετοκρατία

Σχετικά με το σύστημα φρούρησης, κατά την περίοδο της δεύτερης ενετοκρατίας, σημαντικές πληροφορίες παίρνουμε από το γράμμα του "Rettore" του Ναυαρίνου στο οποίο θίγεται το ζήτημα του "καθήκοντος φρούρησης" από ένα μέρος του ντόπιου πληθυσμού. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι από τα μέλη 280 οικογενειών οι περισσότεροι αποτελούν μέλη της αστικής κοινότητας "comunità"²⁷⁷ ή της αγροτικής κοινότητας "comune" και ως εκ τούτου απαλλάσσονται της δημόσιας εργασίας, ενώ από τους λίγους που απομένουν οι επτά έχουν αποσταλεί να εργαστούν στο φρούριο της Κορίνθου. Για αυτούς τους επτά, λοιπόν, ζητείται η εξαίρεση και επιστροφή τους προκειμένου να εκτελέσουν το καθήκον της φρούρησης ώστε να μην επιβαρυνθούν περαιτέρω όσοι έχουν ήδη επωμιστεί άλλου είδους δημόσιες υπηρεσίες.²⁷⁸ Η κατάσταση ανομίας και ανασφάλειας που επικρατεί ακόμη και στα μεγαλύτερα χωριά περιγράφεται σε ένα ακόμη περιστατικό, τον Αύγουστο του 1698, όταν Τούρκοι πειρατές που πιθανά είχαν κρουσώνα στη νήσο "Πρώτη", αφού προσάραξαν στο Βρωμονέρι έκαναν έφοδο στο χωριό Γαργαλιάνοι και συνέλαβαν 19 ανθρώπους τους οποίους σχεδίαζαν να πουλήσουν για σκλάβους στη Μονεμβασιά. Οι ντόπιοι τους κυνήγησαν μάταια, ενώ οι τρεις χωρικοί που ήταν υπεύθυνοι για την εποπτεία σε εκείνο το σημείο δεν κατάφεραν να κρούσουν έγκαιρα τον κώδωνα του κινδύνου και για τον λόγο αυτό έπρεπε να τιμωρηθούν από τον διοικητή, ο οποίος χαρακτηριστικά σημειώνει ότι ακόμη και τα μεγαλύτερα χωριά δεν είναι ασφαλή.²⁷⁹

Κατά αυτόν τον τρόπο, το καθήκον "φρούρησης" αποτελεί μόνιμο αντικείμενο διαμάχης και διαφωνίας μεταξύ των κατοίκων. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά που στέλνουν οι κάτοικοι του προαστίου του Ναυαρίνου, τον Μάρτιο του 1699, προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για την υποχρέωση φύλαξης ενός παραλιακού σημείου σε απόσταση 2 μιλίων, απέναντι από το μικρό νησί του κόλπου²⁸⁰ το οποίο στο παρελθόν φρουρούταν από τους χωρικούς των γύρω χωριών (Μυρσινοχώρι πρώην Πίσπιζα, Μπαλοδημαίικα πρώην Ζαιμόγλι, Κουκουνάρα, Κρεμμύδια και Γιάλοβα, πρώην Cufbei). Οι κάτοικοι του Ναυαρίνου τονίζουν ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στην φρούρηση και αυτής της θέσης δεδομένου ότι ήταν ήδη επιβαρυνμένοι με τη φύλαξη άλλης θέσης πλησίον της τοποθεσίας Άγιος Νικόλας, που είχαν αναλάβει ήδη κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, ενώ χαρακτηριστικά αναφέρεται η φύλαξη μίας ακόμα θέσης με το όνομα "Τρύπιο Λιθάρι" η οποία είχε ανατεθεί σε κάποιον επί πληρωμή και όχι ως αγγαρεία.²⁸¹ Από τη συγκεκριμένη λοιπόν αναφορά πληροφορούμαστε για την ύπαρξη τριών φυλακίων-σκοπιών, στη θέση "Άγιος Νικόλας", "Τρύπιο Λιθάρι"²⁸² και τέλος στη θέση απέναντι από το Χελωνήσι και σε απόσταση 2 μιλίων, πιθανά προς τον οικισμό της Γιάλοβας, η οποία στη συνέχεια θα αποκαλείται θέση "Ξεριάς". Ο Grimani δείχνει ιδιαίτερη προσοχή στην εφαρμογή του μέτρου και υποχρεώνει τους χωρικούς να επιτηρούν παντού τις ακτές, ενώ αυτοί προσπαθούν να αποφύγουν την αγγαρεία και σχεδόν όλοι οι υπόχρεοι, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Προνοητής, φροντίζουν να πληρώνουν άλλους ώστε να τους αντικαθιστούν.²⁸³

Ο κίνδυνος όμως της πειρατείας, στις παράκτιες περιοχές, είναι υπαρκτός ακόμη και σε περιόδους ειρήνης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένα περαστικό, τον Μάιο του 1703, όταν ένα τουρκι-

τών. Την ημέρα υψώνουν μικρή σημαία, όταν διακρίνουν πλοίο και το βράδυ ανάβουν φωτιά. Αυτή η φωτιά καίει όλη νύχτα. Στην ακτή, ανά λεύγα²⁷⁰ υπάρχει παρόμοιος πύργος που τον φρουρούν δύο φύλακες. Αυτά τα παρατηρητήρια τα ονομάζουν βίγλες, μεροβίγλια, νυχτοβίγλια. Όποιος ανακαλύψει πειρατικό πλοίο ρίχνει αναμμένα δαυλιά για να ειδοποιήσει τους γειτονικούς βιγλάτορες. Μόλις δοθεί το σύνθημα όλοι οι κάτοικοι της περιοχής τρέχουν στα όπλα και η είδηση μεταδίδεται από στόμα σε στόμα μέχρι να μάθουν ποιος πύργος έδωσε πρώτος το μήνυμα ώστε να σπεύσουν σε αυτό το σημείο. Αν δεν εμφανισθεί πειρατικό πλοίο, η φωτιά καίει κανονικά για να βλέπουν οι κουρσάροι πως η ακτή φρουρείται καλά."²⁷¹

Έτσι, παράλληλα με τα κάστρα, μικρότερες κατασκευές όπως φυλάκια για την επιτήρηση μιας ορισμένης περιοχής και την μετάδοση μιας επείγουσας είδησης συμπληρώνουν την αμυντική οργάνωση των τόπων.²⁷² [εικ.27] Στην Αδριατική, αλλά και αλλού, μετά το 1580 σημειώνονται μεγάλες αλλαγές και ένα βενετικό έγγραφο αναφέρει σχετικά με την κατασκευή φυλακίων:

"Εδώ και αρκετό καιρό, κυρίως από τότε που οι ακτές της Απουλία οχυρώθηκαν με φυλάκια εφοδιασμένα με γερό πυροβολικό για να προστατεύουν τα παράλια και τα καράβια που θα αναζητούσαν καταφύγιο κάτω από τα κανόνια, από τότε οι κουρσάροι μετέφεραν τις επιδρομές τους βορειότερα και εισέβαλαν στον κόλπο. Εκεί κάνοντας σύντομες και συχνές επιδρομές κατάφεραν να ξεφύγουν από τις γαλέρες που περιπολούσαν."²⁷³

Τα περισσότερα νησιά απειλούνταν από την ίδια τη θάλασσα, η οποία στα μέσα του 16^{ου} αιώνα ήταν όσο ποτέ άλλοτε θέατρο επιχειρήσεων. Οι Βαλεαρίδες η Κορσική, η Σαρδηνία, η Σικελία, έπρεπε συνεχώς να αμύνονται, να κτίζουν παρατηρητήρια, να στήνουν και να ξαναστήνουν οχυρά, να εφοδιάζονται με πυροβόλα, αλλά και να τοποθετούν φρουρές και επικουρικές στρατιωτικές μονάδες στα αγκυροβόλια, μόλις άνοιγε ο καιρός και μαζί με αυτόν η περίοδος των επιχειρήσεων.²⁷⁴

Το ζήτημα λοιπόν της ασφάλειας αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο προκειμένου να κατανοήσουμε το οικιστικό μοντέλο και την απροθυμία κατοίκησης στην παράκτια ζώνη.²⁷⁵ Βασικό πρόβλημα στις αγροτικές περιοχές αποτελεί η "ανομία" η οποία επιδεινώνεται αρχικά από τις μετακινήσεις πληθυσμών κατά τη διάρκεια πολέμων, ενώ αργότερα από την ανεργία που επιφέρει στους στρατιωτικούς η ειρήνη, πρόβλημα το οποίο δεν καταφέρνουν ποτέ να επιλύσουν οι Ενετοί. Πέρα όμως από το πρόβλημα των τοπικών ληστών, οι εξωτερικές εχθρικές επιδρομές αποτελούν έναν ακόμα κίνδυνο. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ζήτημα χρησιμοποιείται από τους Βενετούς ένα σύστημα, κληροδοτημένο από τους Οθωμανούς, κατά το οποίο διορίζουν "Μεϊνάνι" ή αλλιώς "security guards", ενώ τον αρχηγό του εκλέγει η κοινότητα με στόχο να βάλει ένα τέλος στις ληστείες αλόγων και εμπορευμάτων. Στην περιοχή που μελετάμε το πρόβλημα είναι ακόμη πιο οξύ εξαιτίας του γεγονότος ότι ο πληθυσμός είναι διασκορπισμένος, εξού και προτείνεται η συνένωση με την επαρχία της Μεθώνης.²⁷⁶

270 αρχαία ρωμαϊκή μονάδα μήκους ίση με 2,22χλμ και στη νεότερη εποχή 4,452 μέτρα (στην ξηρά), ή τρία ναυτικά μίλια.

271 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.109

272 Μουτσόπουλος Ν. (1973), "το ελληνικό ινστιτούτο φρουριών και πύργων και τα κάστρα της χώρας μας" στο Φρουριακά Χρονικά, Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Φρουριών και Πύργων, σελ. 111

273 Braudel Fernand (2005), Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, Τόμος Α': Ο ρόλος του Περιγύρου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 158

274 Braudel Fernand (2005), ό.π., σελ. 186-187

275 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 75

276 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 75

277 Έναν από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς θεσμούς που εισήγαγαν οι Βενετοί στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο της Β' Ενετοκρατίας αποτελούν οι αστικές κοινότητες, τις οποίες εγκαθίδρυσαν στα κυριότερα αστικά κέντρα της χώρας. Με την ονομασία αστική κοινότητα αποδίδεται ο όρος *comunità* των βενετικών πηγών της εποχής, ο οποίος στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο, όπως και σε άλλες βενετικές κτήσεις στην Ανατολή, π.χ. στα Ιόνια νησιά, αντιδιαστέλλεται στις ίδιες πηγές από τον όρο *comune*. Με τον τελευταίο, οι Βενετοί χαρακτήριζαν τις αγροτικές κοινότητες που υπήρχαν στον ίδιο χώρο και την ίδια περίοδο. (πηγή: Ντόκος (2000), Εώα και Εσπέρια 4)

278 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 76

279 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 76

280 Πιθανά αναφέρεται στο Χελωνήσι, κεντρικά του κόλπου του Ναυαρίνου, ενώ η απόσταση των δύο μιλίων αντιστοιχεί σε απόσταση 3.6χλμ. (Ενετικό *misiglio*: 1738,67μ, ναυτικό μίλι: 1852μ.)

281 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 76

282 Το τοπωνύμιο είναι πολύ πιθανό να σχετίζεται με τη νήσο Σφακτηρία και τη βραχονησίδα Τσιχλι Μπαμπά που αποκαλείται αλλιώς Φανάρι ή Τρυπητή.

283 Ντόκος Κωνσταντίνος (1999-2000), "Οι αστικές κοινότητες και οι αγγαρείες του δημοσίου στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο", Εώα και Εσπέρια 4, σελ. 259

κό πλοίο στα ανοικτά της νήσου "Πρώτης" δέχεται επίθεση από Μαλτέζους κουρσάρους οι οποίοι κλέβουν το ρύζι και το ξαναπουλούν στα γύρω χωριά. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι το ζήτημα της ασφάλειας είναι ιδιαίτερα σημαντικό, τόσο εξαιτίας των εξωτερικών κινδύνων, όπως η πειρατεία, αλλά εξαιτίας και εσωτερικών, όπως οι ληστρικές επιδρομές συμμοριών και επηρεάζει τη ζωή τόσο στην ακτή όσο και στην ενδοχώρα. Ασφαλώς το γεγονός ότι η περιοχή είναι αραιοκατοικημένη καθιστά ακόμη δυσκολότερη την εποπτεία της, όπως επίσης σημαντικά συμβάλλει και η άρνηση συνεργασίας με τις αρχές²⁸⁴ καθώς και το καθεστώς εξαίρεσης από την προσφορά δημόσιας εργασίας που προοδευτικά συσσωρεύει τις αγγαρείες στους ώμους όλο και λιγότερων χωρικών.²⁸⁵

Προκειμένου να γίνει κατανοητό το τελευταίο θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η βενετική διοίκηση εκχωρεί απαλλαγή είτε σε ομάδες πληθυσμού είτε σε μεμονωμένα πρόσωπα, ως ανταμοιβή συνήθως για τις υπηρεσίες τους προς το Δημόσιο. Για παράδειγμα, όσοι έχουν αναλάβει συνεταιριστικά να εκμεταλλούνται τις αλυκές της περιοχής απαλλάσσονται σε αντάλλαγμα, εκτός των άλλων, από την "υποχρέωση" να φρουρούν τις ακτές, να εργάζονται στις δημόσιες οχυρώσεις και στην κατασκευή του ασβέστη, καθώς και να προσφέρουν τα ζώα τους για μεταφορές ή αποστολές.²⁸⁶ Μία δεύτερη κατηγορία απαλλασσόμενων από τις αγγαρείες περιλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συλλήβδην όλα τα μέλη των αστικών κοινοτήτων τουλάχιστον από τις λεγόμενες προσωπικές αγγαρείες. Όπως είναι προφανές, βάσει αυτών των δεδομένων, δημιουργείται μία ακατάσχετη ροπή των κατοίκων των αστικών κέντρων να γίνουν μέλη κοινοτικών συμβουλίων και συνάμα η απαλλαγή των "αστών" από τις αγγαρείες αποτέλεσε την ισχυρότερη αιτία ώστε να επιδιώξουν την ένταξη τους στις κοινότητες, σε συνδυασμό βέβαια με το κοινωνικό κύρος, τα αξιώματα και ίσως τα οικονομικά οφέλη που εξασφάλιζε η ιδιότητα αυτή.²⁸⁷

2.4.3 ενετική στρατηγική πλεύσης

Πέρα όμως από την οργάνωση του συστήματος φρούρησης των ακτών, οι Ενετοί προφυλάσσουν και τα πλοία τους οργανώνοντας και ακολουθώντας συγκριμένη στρατηγική πλεύσης. Στο εμπόριο χρησιμοποιούν κυρίως γαλέρες για τη μεταφορά πολυτιμων αγαθών (μπαχαρικά, μετάξι, κοσμήματα, χρυσό, ασήμι κ.α.) ενώ για τα μικρότερης αξίας εμπορεύματα, (δημητριακά, αλάτι, κρασί, λάδι, σκλάβους κ.α.) χρησιμοποιούν ως επί το πλείστον στρογγυλά σκάφη, "round ships". Οι γαλέρες συγκριτικά με τα μεγάλα στρογγυλά πλοία εξασφαλίζουν γρήγορο και σχετικά ασφαλές ταξίδι για τα προϊόντα, ενώ τις περισσότερες φορές ταξιδεύουν όλες μαζί σε κομβόι, "mude", με τη συνοδεία μοιρών περιπολίας ή και μεμονωμένων στρατιωτικών πλοίων. Πολλές φορές μάλιστα, σύμφωνα με της οδηγίες της Γαληνοτάτης, οι γαλέρες θα έπρεπε να έχουν κατασκευαστεί και εξοπλιστεί αποκλειστικά σε ενετικά αρσενάλια και αποστέλλονται στα λιμάνια με σαφής διαταγές και οδηγίες.²⁸⁸ Χαρακτηριστικά, ήδη από τον 13^ο αιώνα, τα ενετικά ναυτικά καταστατικά καθορίζουν το ποσοστό των φορτίων, το πλήθος και το είδος του πληρώματος, τα πρότυπα των προμηθειών σε τροφή και πολεμικά είδη και ούτω κάθε εξής, ανάλογα με την κατηγορία και τη χωρητικότητα των πλοίων. Προκειμένου να διασφαλίσουν την ασφάλεια των πλοίων και των εμπορευμάτων καθορίζουν συγκεκριμένες προθεσμίες αναχώρησης και διορίζουν εκπαιδευμένους στρατιώτες να συνοδεύουν και να επιτηρούν τα εμπορικά πλοία. Έτσι, όλα τα πλοία αναχωρούν μαζί, υπό τη διοίκηση ενός διορισμένου από την βενετική κυβέρνηση καπετάνιου, και είναι υποχρεωμένα να ακολουθούν και να μην εγκαταλείπουν το κομβόι έως ότου φθάσουν στο λιμάνι προορισμού. Αντίστοιχα ο καπετάνιος έχει γραπτές υποδείξεις από την Γαληνοτάτη που του παρέχει όλες τις απαραίτητες λεπτομέρειες σχετικά με το προσχεδια-

σμένο ταξίδι. Παρόλα αυτά, συχνά κάποιο πλοίο εγκατέλειπε το κομβόι είτε λόγω άσχημων καιρικών συνθηκών (καταιγίδες, ομίχλη κτλ.) είτε λόγω πειρατικών ή άλλων επιδρομών ή ακόμη και εξαιτίας διοικητικών ζητημάτων. Στην περίπτωση αυτή όλα τα πλοία έπρεπε να παραμείνουν μαζί στο επόμενο ενδιάμεσο λιμάνι και δεν έπρεπε να αναχωρήσουν έως ότου συγκεντρωθούν και πάλι όλα μαζί.²⁸⁹

Τέτοιου είδους πληροφορίες μας δίνει έγγραφο, σε βενετική διάλεκτο, που καταρτίστηκε στην Μεθώνη την 1^η Ιουλίου 1443 και διατυπώνει την απόφαση του Συμβουλίου των 12 της Μεθώνης σχετικά με αίτημα καπετάνιου βενετικού εμπορικού κομβόι ερχόμενο από τη Συρία με προορισμό την Βενετία.²⁹⁰ Ο καπετάνιος και τα υπόλοιπα πλοία, σύμφωνα με τις οδηγίες, παρέμειναν στη Μεθώνη για 13 μέρες περιμένοντας τα δύο πλοία που βγήκαν εκτός πορείας, εγκατέλειψαν ξαφνικά το κομβόι και χάθηκαν κάπου στην Πελοπόννησο. Στο μεταξύ περιπολικό σκάφος, "gripra", εστάλη μέχρι το Τσιρίγο προκειμένου να εντοπίσει τα χαμένα σκάφη αλλά δίχως αποτέλεσμα. Τελικά πληροφορήθηκαν από άλλο σκάφος ότι δύο πλοία είχαν εντοπίσει στη Λευκάδα και τους Παξούς, ενώ άλλο σκάφος ερχόμενο από τη Σικελία ενημέρωσε ότι είχε οπτική επαφή με τα δύο πλοία 3 μέρες νωρίτερα στην Κεφαλονιά. Έτσι το συμβούλιο αποφάσισε να επιτρέψει στο κομβόι να αναχωρήσει και να μην περιμένει περαιτέρω.²⁹¹ Από το έγγραφο διαπιστώνει κανείς καταρχάς ότι το λιμάνι της Μεθώνης αποτελεί ένα πολυσύχναστο κομβικό σημείο στο εμπορικό δίκτυο της Βενετίας στην ανατολική μεσόγειο και συγχρόνως αποτελεί και έναν δραστήριο μικρό εμπορικό σταθμό.²⁹² Τη στρατηγική πλεύσης επιβεβαιώνει και άλλο έγγραφο, το 1422, όπου δύο ενετικά πλοία με προορισμό την Τάνα έχουν οδηγίες να φτάσουν χωριστά, "de conserva", μέχρι το λιμάνι της Μεθώνης και εκεί οι καστελάνοι Μεθώνης και Κορώνης θα αποφασίσουν αν θα τους επιτρέψουν να συνεχίσουν χωριστά ή αν θα πρέπει να συνεχίσουν σε "κομβόι" μέχρι την Κωνσταντινούπολη.²⁹³

2.5 πορίσματα

Όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, ο 9^{ος}-10^{ος} αιώνας σημαδεύονται από τις επιδρομές των Σλάβων, ενώ από την κατάληψη της Κρήτης (9^{ος} αιώνα) μέχρι και τον 12^ο αιώνα η παρουσία των Αράβων είναι ιδιαίτερα έντονη και συχνές πειρατικές επιδρομές πλήττουν μεταξύ άλλων και τα παράλια της δυτικής Πελοποννήσου. Δεν είναι όμως μόνον οι Άραβες που ασκούν την πειρατική δραστηριότητα. Γενοβέζοι, Ενετοί, Λομβαρδοί, Σικελοί, Καταλόνοι, Έλληνες, Σλάβοι καθ' όλη τη διάρκεια του 13^{ου} αιώνα οργανώνουν τις ενέδρες τους και πλήττουν το εμπόριο και τα σημαντικότερα λιμάνια, όχι μόνο στη Μεσσηνία αλλά σε ολόκληρη της Μεσόγειο. Πρόκειται για μάστιγα που μετατρέπεται σε χρόνια πάθηση, όπως αποδεικνύει και η αναφορά σχετικά με το ολλανδικό πλοίο στην Κορώνη τον 18^ο αιώνα. Παράλληλα η κατακερματισμένα πολιτικά περιοχή τη Μεσσηνίας αποτελεί τόπο εδαφικών διεκδικήσεων μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων καθ' όλη την ύστερη βυζαντινή περίοδο με αποκορύφωμα το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα οπότε ενισχύεται ο ανταγωνισμός για εδαφική επέκταση μεταξύ Βενετίας και Δεσποτάτου του Μυστρά δεδομένης και της πολιτικής αποδυναμώσεως και της σταδιακής εδαφικής συρρίκνωσης του πριγκιπάτου της Αχαΐας.

Παράλληλα, οι συνεχείς τουρκικές επιδρομές, η διείσδυση αλβανικών πληθυσμιακών ομάδων στην περιοχή, αλλά και ο διαρκής ανταγωνισμός με τη Γένοβα υποχρεώνουν τη Βενετία να διασφαλίσει και να ενισχύσει την κυριαρχία της στην εύφορη μεσσηνιακή ενδοχώρα οχυρώνοντας καλύτερα τα κεκτημένα εδάφη της και προσαρτώντας συγκεκριμένα φρούρια, (πχ. "Γρίζι" και "Μανιατοχώρι"). Αυτή η ιδιαίτερα ρευστή κατάσταση που επικρατεί στις ενετικές κτήσεις επιβάλλει την προστασία των διάσπαρτων ενετικών χωριών που είναι αποκομμένα από τα δύο μεγάλα κέντρα της βενετικής κυρι-

284 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 76-77

285 Ντόκος Κωνσταντίνος (1999-2000), ό.π., σελ. 272

286 Ντόκος Κωνσταντίνος (1999-2000), ό.π., σελ. 273-274

287 Ντόκος Κωνσταντίνος (1999-2000), ό.π., σελ. 273-274

288 Καρρον Σ. Ρ. (1993), "From Syria to Modon and Venice: a difficult voyage of 1443 described in an unknown document", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικωνωνία στο Βυζάντιο, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 544

289 Καρρον Σ. Ρ. (1993), ό.π., σελ. 545

290 Καρρον Σ. Ρ. (1993), ό.π., σελ. 546

291 Καρρον Σ. Ρ. (1993), ό.π., σελ. 547

292 Καρρον Σ. Ρ. (1993), ό.π., σελ. 547

293 Καρρον Σ. Ρ. (1993), ό.π., σελ. 546

Προκειμένου να γνωρίσει ο αναγνώστης την ευρύτερη παράκτια και νησιωτική περιοχή της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας θα ακολουθήσει στο παρόν κεφάλαιο μια αρκετά σύντομη περιγραφή των παράλιων οικισμών, όρμων, νησίδων και άλλων θέσεων, κυρίως ιστορικών αλλά και σύγχρονων με αφετηρία, στο βορρά, το ακρωτήριο Κορυφάσιο και τον όρμο του Ναυαρίνου και κατεύθυνση νότια και ανατολικά ως τον σύγχρονο οικισμό της Κορώνης, στη θέση της αρχαίας Ασίνης. Η περιγραφή καλύπτει ουσιαστικά το νοτιοδυτικό παράλιο τμήμα του σημερινού δήμου Πύλου-Νέστορος καθώς και το σύμπλεγμα των μεσσηνιακών Οινουσσών, μία έκταση που καταλαμβάνει συνολικά περίπου 300χλμ.

3.1 Ναυαρίνο

Ο Άραβας γεωγράφος Al-Idrisi αναφέρεται στο λιμάνι του Ναυαρίνου με το όνομα "Brude" και "Amudah", ενώ σε χάρτη (1160) καταγράφει το τοπωνύμιο "S(a)bukua"²⁹⁴ ενώ αλλού το όνομα "Ιρούντα".²⁹⁵ Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου του Β' (1293) σε μία αναφορά σχετικά με τα όρια της επικράτειας της Μονεμβασιάς σημειώνει ότι εκτείνονται μέχρι την Πύλο, την αποκαλούμενη "Αβαρίνο" που διαθέτει μεγάλο λιμάνι, ενώ το ίδιο όνομα αναφέρεται και στο "Χρονικό του Μορέως". Οι Φράγκοι με τη σειρά τους ονομάζουν την περιοχή "Port-de-Jonc" και πιθανά η ονομασία προέρχεται από τα βούρλα που φυτρώνουν ακόμη στην αμμόδη περιοχή. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, στα ενετικά έγγραφα, προστίθεται ένα σύμφωνο στο όνομα "Αβαρίνος" και μετατρέπεται σε "Ναβαρίνο", ενώ άλλα σχετικά ονόματα είναι το "Porto Junco"²⁹⁶ "Zonclum" και "Zonchino" και "Zonchio". Σε κάθε περίπτωση αυτό που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι το όνομα Ναυαρίνο δεν αφορά μια μονάχα πόλη αλλά οριοθετεί μια ευρύτερη περιοχή που περιλαμβάνει τον όρμο του Ναυαρίνου, τη νήσο Σφακτηρία και τα δύο κάστρα, Παλαιόκαστρο και Νιόκαστρο.²⁹⁷

3.1.1 Λιμάνι Ναυαρίνου

Ο F. Rouquerville περιγράφει το λιμάνι του Ναυαρίνου [εικ.30-31] ως το πιο ευρύχωρο λιμάνι σε ολόκληρο το Μοριά, τις θαλάσσιες εισόδους σε αυτό καθώς και τη νήσο Σφακτηρία. Μας πληροφορεί ότι το πρώτο πέρασμα, που επιλέγουν οι περισσότεροι ναυτικοί, βρίσκεται ακριβώς κάτω από το Νιόκαστρο και αποτελεί τη νοτιότερη είσοδο, ενώ ένα δεύτερο πέρασμα, ελάχιστα βορειότερα, βρίσκεται ανάμεσα στη νήσο Σφακτηρία και τον μεγάλο βράχο με το όνομα "Φανάρι", από όπου περνούν μόνο μικρές βάρκες. Εκεί κοντά, όπως τον πληροφορούν, πάνω στην πούντα της νήσου υπήρχε ένα μικρό οχυρό το οποίο έλεγχε το πέρασμα. Ένα τρίτο πέρασμα, πολύ επικίνδυνο, βρίσκεται στο βορειότερο άκρο του όρμου και προστατεύεται από ένα φυσικό οχυρό ακριβώς πάνω από την αρχαία Πύλο, το Ακρωτήρι Κορυφάσιο.²⁹⁸ Εντός του λιμανιού υπάρχει ένα μικρό βραχώδες νησάκι με το όνομα "Χελωνήσι" ή "Χελωνάκι", όπως το αποκαλούν οι ντόπιοι σήμερα, το οποίο ο Leake, στο χάρτη, πιθανά από λάθος, ονομάζει "Μαραθονήσι"²⁹⁹. Το λιμάνι του Ναυαρίνου, πέρα από αγκυροβόλι, αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην ιστορία του ανεξάρτητου ελληνικού έθνους, αφού στον κόλπο του πραγματοποιήθηκε η ναυμαχία του Ναυαρίνου στις 8 Οκτωβρίου 1827 η οποία σηματοδότησε την έκβαση της ελληνικής επανάστασης και το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας.

294 McDonald W.A. (1960), "Sphagia-Sphakteria", Πελοποννησιακά τ. Γ'-Δ', σελ. 58
 295 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.214-215
 296 McDonald W.A. (1960), ό.π. σελ. 58-59
 297 Γιαννόπουλος Π., Σαββίδης Α. (2013), Μεσαιωνική Πελοπόννησος, Βυζάντιο, Λατινοκρατία, πρώιμη Τουρκοκρατία, Αθήνα: εκδόσεις Ηρόδοτος, σελ. 154-155
 298 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδή, σελ.48-49
 299 Σχέδιο: volume I pl.4L στο Leake William Martin (1830), Travels in the Morea, volume 1, London: John Murray

εικ.29_χάρτης της Μεσσηνίας, W. M. Leake, Travels in the Morea, Vol.I pl.5 (1830)

εικ.30_ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)

GREECE
THE BAY OF NAVARIN,
 THE ANTIENST PYLOS
 By Capt^o W.H. Smyth, R.N. F.R.S.
S. Point of Kilonoski I. $\begin{cases} 36^{\circ} 54' 50'' N. \\ 21 40 33 E. \end{cases}$
 Variation $14^{\circ} 0' W.$
1823.

3.1.2 Ακρωτήριο Κορυφάσιο

Το ακρωτήριο "Κορυφάσιο" στο βόρειο όριο του όρμου του Ναυαρίνου, εκεί όπου βρίσκεται ο όρμος της Βοιδοκοιλιάς και η λιμνοθάλασσα του Διβαρίου, ταυτίζεται με την ιστορική "Πύλο" στα υστερορωμαϊκά και πιθανά στα πρωτοβυζαντινά χρόνια και ονοματοδοτεί ολόκληρο τον κόλπο και την ευρύτερη περιοχή. Το ίδιο συμβαίνει και κατά τους βυζαντινούς χρόνους με το όνομα "Αβαρίνο(ς)" που πιθανά αποτελεί κοινό όνομα όλης της περιοχής συμπεριλαμβανομένης και της Σφακτηρίας όπως προαναφέρθηκε. Κατά τους ελληνοσικελικούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους, η ίδια η πόλη "Κορυφάσιο" ή πιθανά μια δεύτερη γειτονική της πολίχνη απλωνόταν ανατολικά της χερσονήσου στη θέση όπου αργότερα κάλυψε η λιμνοθάλασσα. Βόρεια της χερσονήσου, προς τον κόλπο της Βοιδοκοιλιάς, έχουν αποκαλυφθεί παλαιοχριστιανικοί τάφοι, ενώ στο νότιο άκρο, απέναντι από τη Σφακτηρία, στον λαιμό που χωρίζει τη λιμνοθάλασσα από τον κόλπο του Ναυαρίνου αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου βαλανείου ή πρώιμης βασιλικής. Βόρεια και ανατολικά του Κορυφασίου μέχρι την Γιάλοβα, το Πετροχώρι και του Ρωμανού έχει εντοπιστεί πλήθος τάφων των ύστερων χρόνων, ευρήματα που συνηγορούν στο ότι η περιοχή υπήρξε χώρος εγκαταστάσεων για μια περίοδο πολύ μεγαλύτερη από ότι αρχικά πίστευαν οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι. Κατά τα αποστραγγιστικά έργα της λιμνοθάλασσας που άρχισαν το 1962, εντοπίστηκε ένα ασυνήθιστα μεγάλο ελληνοσικελικό νεκροταφείο το οποίο πιθανά βρισκόταν εκατέρωθεν της οδού που οδηγούσε στην σημερινή Γιάλοβα αλλά κατακλύστηκε από τα νερά της λιμνοθάλασσας που άρχισε να σχηματίζεται μετά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους.³⁰⁰

εικ.31_ νότιες εισοδοι του κόλπου του Ναυαρίνου, τμήμα της Σφακτηρίας, ο σύγχρονος οικισμό της Πύλου και το Νικόκαστρο, αεροφωτογραφία

300 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σωτηρία των πηγών και η αποστραγγιστική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνή και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 147

3.1.3 Παλιόκαστρο Ναυαρίνου

Την κορυφή του βραχώδους ακρωτηρίου Κορυφάσιο καταλαμβάνουν σήμερα τα ερείπια του μεσαιωνικού φρουρίου του Ναυαρίνου, που αποκαλείται "Παλιόκαστρο" ή "Παλιό Ναυαρίνο", "Paleo-Avarino" όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Leake.³⁰¹ [εικ.32-33] Χτίστηκε περίπου το 1278 για λογαριασμό του ανιψιού του Νικολάου Γ' Βαίλου της Αχαΐας, ενώ το 1366 ανήκε στην Μαρία των Βουρβόνων, χήρα του πρίγκιπα της Αχαΐας Ροβέρτου του Τάραντα και έγινε αντικείμενο διένεξης μεταξύ των διεκδικητών της εξουσίας στο πριγκιπάτο.³⁰² Οι Βενετοί αγόρασαν το Παλιόκαστρο το 1423 από τον τελευταίο ηγεμόνα της Αχαΐας, Ζαχαρία Κεντυρίωνα και το υπήγαγαν στην δικαιοδοσία της Μεθώνης μέχρι το 1500, όταν δέχτηκε επίθεση από τον Βαγιαζήτ Β'. Οι Τούρκοι κατέστησαν το βόρειο άνοιγμα του κόλπου του Ναυαρίνου, το αποκαλούμενο "πέρασμα της Συκιάς", απροσπέλαστο, επιχώνοντάς το τεχνητά, ώστε να μην μπορούν να προσεγγίσουν μεγάλα πλοία ενώ αμέσως μετά έκτισαν το Νιόκαστρο, στην απέναντι νότια άκρη του κόλπου.³⁰³ Το 1686 το κάστρο ξαναπέρασε στους Βενετούς οι οποίοι σκόπευαν αρχικά να ενισχύσουν τις οχυρώσεις του, εκπιμώντας τη στρατηγική του θέση αφού το κατέτασαν μεταξύ των οκτώ σημαντικότερων κάστρων όπως προκύπτει από την αναφορά των Προβλεπών της Πελοποννήσου και την αναφορά Γρίμανι. Τα σχέδια των Βενετών τελικά δεν υλοποιήθηκαν ενώ πριν το 1715 είχαν ήδη αποφασίσει την καταστροφή του. Κατά την αποχώρησή τους το κάστρο πέρασε στα χέρια των Τούρκων οι οποίοί το κράτησαν μέχρι την επανάσταση.³⁰⁴

εικ.33_ Παλιόκαστρο Ναυαρίνου, Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]

Η είσοδος του κάστρου βρίσκεται στη νότια πλευρά του λόφου από όπου και προσεγγίζεται με ένα ανηφορικό μονοπάτι που ξεκινά από το βόρειο πέρασμα του κόλπου, το "πέρασμα της συκιάς". Το αρχικό σχήμα του κάστρου ήταν τραπεζοειδές και περιλάμβανε δύο οχυρωματικούς περιβόλους. Ο εξωτερικός περίβολος ενισχύεται με τετράγωνους και ημικυκλικούς πύργους και εκτείνεται στις τρεις πλευρές, ενώ στην δυτική που υψώνονται απότομοι βράχοι δεν υπάρχει οχύρωση. Στο ψηλότερο σημείο της βόρειας πλευράς βρίσκεται το εσωτερικό φρούριο το οποίο διαχωρίζεται από το χαμηλότερο τμήμα με εγκάρσιο τείχος ενισχυμένο με ημικυκλικούς πύργους και δύο τετράγωνους, δεξιά και αριστερά της εισόδου. Το τμήμα αυτό έχει δεχτεί τις λιγότερες επεμβάσεις αλλά συνάμα και την μεγαλύτερη καταστροφή. Οι πύργοι και οι επάλξεις έχουν καταπέσει και δεν σώζεται τίποτα στο εσωτερικό, ενώ ο εξωτερικός περίβολος έχει υποστεί πολλές επεμβάσεις τόσο από τους Βενετούς όσο και από τους Τούρκους. Σε ορισμένα σημεία οι οχυρώσεις έχουν θεμελιωθεί πάνω σε αρχαίο οικοδομικό υλικό, ενώ τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν σε τμήματα που προστέθηκαν μετά τον 16^ο αιώνα είναι ασβεστόλιθοι, πωρόλιθοι και τούβλα.³⁰⁵ Στο βορειότερο τμήμα του κάστρου αλλά σε χαμηλότερη

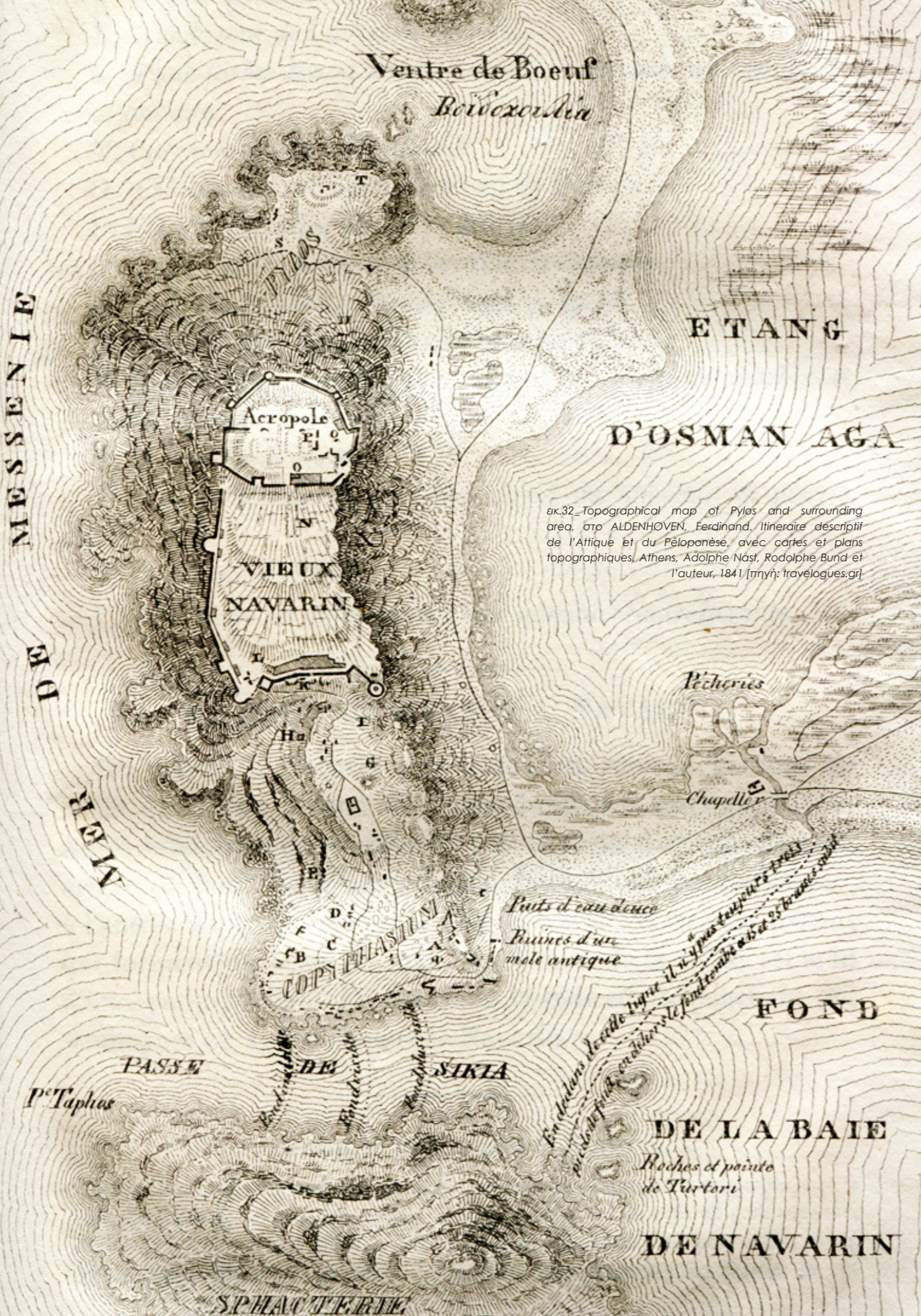
301 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 411

302 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 192

303 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *ό.π.*, σελ. 196

304 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *ό.π.*, σελ. 196-197

305 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 197-198

εικ.32_Topographical map of Pylos and surrounding area, στο ALDENHOVEN, Ferdinand, *Itinéraire descriptif de l'Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques*, Athens, Adolphe Nast, Rodolphe Bund et l'auteur, 1841 [πηγή: travelogues.gr]

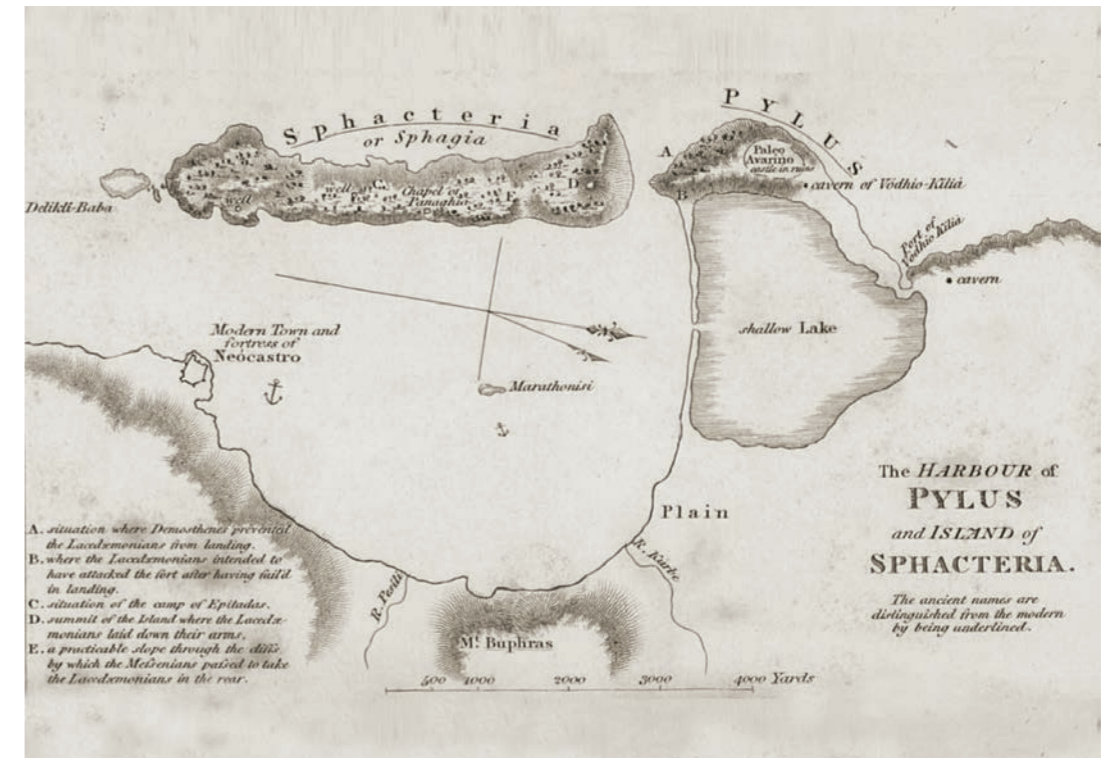
στάθμη, συναντούμε τη “Σπηλιά του Νέστωρα” με την τριγωνική είσοδο, συνολικό μήκος 30 πόδων και 12 πόδια ύψος. Ο Πausanίας αναφέρει ότι η σπηλιά χρησίμευε ως στάβλος για τις αγελάδες του Νέστωρα, ενώ το άνοιγμα που υπάρχει στην οροφή επικοινωνεί με το κάστρο και πιθανά αποτελεί δίοδο επικοινωνίας με το λιμάνι.³⁰⁶ Ο τούρκος περιηγητής Ενλίγια Çelebi (Εβλιγιά Τσελεπή), που έφτασε στην περιοχή τον 17^ο αιώνα, καταγράφει 80 στενά σπίτια χωρίς κήπους, ένα τζαμί και πέντε καταστήματα και μας πληροφορεί ότι το νερό μεταφερόταν με γαϊδούρια από χαμηλά, τα οποία ανέβαιναν μόνα τους και στέκονταν έξω από κάθε σπίτι έτσι ώστε οι κάτοικοι να αδειάσουν το νερό που κουβαλούσαν και αυτά με τη σειρά τους να ξανακατέβουν,³⁰⁷ και πάλι να ανέβουν.³⁰⁸ Ο Rouqueville περιγράφει την Πύλο ως ένα ταπεινό χωριουδάκι με εξήντα περίπου σπίτια και Έλληνες κατοίκους που από πάνω της υψώνεται το οχυρό όπου είναι εγκατεστημένοι μονάχα λίγοι Τούρκοι στρατιώτες και πιο πάνω η κορυφή του όρους “Αιγάλαίο”, ενώ μπροστά της απλώνεται μια ρηχή λίμνη η οποία επικοινωνεί με το λιμάνι από ένα στενό στόμιο.³⁰⁹

3.1.4 νήσος Σφακτηρία

Η νήσος Σφακτηρία είναι εκείνο το μακρόστενο βραχώδες νησί το οποίο ορίζει και προστατεύει τον όρμο του Ναυαρίνου από δυτικά, διαμορφώνοντας το μεγαλύτερο φυσικό λιμάνι της Μεσογείου. Στην κλασική εποχή ολόκληρη η περιοχή που περιλάμβανε το νησί ονομάζεται “Σφαγία” και πιθανά το όνομα υποδηλώνει κάποια σχέση με τελετουργικές θυσίες προς τιμήν του Ποσειδώνα.³¹⁰ Αργότερα το νησί και η ευρύτερη περιοχή μετονομάστηκε σε “Αβαρίνος”, “Jonc” και άλλα παρεμφερή ονόματα³¹¹ ενώ το όνομα “Σφακτηρία” χρησιμοποιείται πιθανά ήδη πριν τον 5^ο αιώνα. Στο νότιο άκρο της Σφακτηρίας, υπάρχει ένα μικρό βραχώδες νησί το οποίο αποτελεί φυσική συνέχεια της Σφακτηρίας και ονομάζεται Φανάρι, Φάρος³¹² ή Τσιχλί Μπαμπά, ενώ μεταξύ αυτού και της Σφακτηρίας υπάρχουν δύο μυτεροί βράχοι που αποκαλούνται “Κουτσούνες”³¹³. Στα έργα των χαρτογράφων πολύ συχνά η Σφακτηρία συγχέεται με το Παλαιόκαστρο, τις Μεσσηνιακές Οινούσσες και τη νήσο Πρώτη³¹⁴. Ο Benedetto Bordone το 1534, στον πορτολάνο που σχεδιάζει, συγχέει τη Σφακτηρία με τη Σαπιέντζα και αυτό είναι ένα λάθος το οποίο εμφανίζεται σε ποικίλους χάρτες των επόμενων δύο αιώνων, ενώ άλλες φορές η Σφακτηρία παραλείπεται εντελώς, σε αντίθεση με τις Οινούσσες που σχεδόν πάντοτε αναφέρονται, γεγονός που επιβεβαιώνει τη στρατηγική τους θέση πάνω στον θαλάσσιο δρόμο προς την Ανατολή.³¹⁵ Δύο μεγάλα ιστορικά γεγονότα σημαδεύουν το νησί της Σφακτηρίας. Πρώτα η ήττα των Λακεδαιμόνιων και η κατάληψη της περιοχής από τους Αθηναίους το 425π.χ., στα πλαίσια του Πελοποννησιακού πολέμου και στη συνέχεια η ναυμαχία του Ναυαρίνου, το 1827.

Ο Θουκυδίδης περιγράφει τη Σφακτηρία ως έρημο τόπο, δίχως μονοπάτια αλλά με δάσος, όπου με μήκος 15 σταδίων χωρίζεται από την ξηρά από δύο στενά, εκ των οποίων το νότιο έχει πλάτος 8-9 τριήρων ενώ το βόρειο μόλις δύο.³¹⁶ Στις 27 Απριλίου 1805 ο W. Leake κάνει τον γύρο της Σφακτηρίας με πλοίο και στη συνέχεια διασχίζει το νησί με τα πόδια, δράπτοντας την ευκαιρία να αναφερθεί στην μάχη Λακεδαιμόνιων και Αθηναίων κατά τον έβδομο χρόνο του πελοποννησιακού πολέμου.³¹⁷ Μας πληροφορεί ότι στη βόρεια απόληξη του νησιού, απέναντι από την αρχαία Πύλο, βρισκόταν παλαιό

κάστρο κτισμένο με αδρές πέτρες, το οποίο επέλεξαν οι Λακεδαιμόνιοι για να εγκατασταθούν θεωρώντας το χρήσιμο σε περίπτωση οπισθοχώρησης.³¹⁸ Κατά την αναζήτηση της αρχαίας οχύρωσης στο βόρειο τμήμα του νησιού, ο Leake δεν διακρίνει τίποτα από αυτήν, παρά τα ερείπια ενός παρατηρητηρίου - φρουκτωρίας “signal tower” μεταγενέστερης περιόδου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.³¹⁹ Το νότιο τμήμα του νησιού είναι βραχώδες, απότομο και δυσπρόσιτο, σχηματίζοντας ένα ξεχωριστό ύψωμα, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα το έδαφος υψώνεται ως γκρεμός από την ανατολική πλευρά, αυτή του λιμανιού, και καταλήγει δυτικά χαμηλό και βραχώδες, καθιστώντας το περισσότερο προσβάσιμο.³²⁰ Στα ανατολικά σημειώνει δύο σημεία εισόδου, το πρώτο στο βορειοανατολικό άκρο, ενώ το άλλο περι το μέσον περίπου, πλησίον της εκκλησίας της Παναγίας. Σημειώνει τέλος ένα πηγάδι στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού καθώς και την κύρια πηγή νερού, ένα όρυγμα στο βράχο, με βάθος 20 ποδιών, το οποίο μοιάζει περισσότερο φυσικό παρά τεχνητό το οποίο βρίσκεται σχεδόν κεντρικά.³²¹ [εικ.34] Ολόκληρη η νήσος έχει χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος από το έτος 1956

εικ.34_ ο κόλπος του Ναυαρίνου, η Σφακτηρία και τα δύο κάστρα, [M. W. Leake 1805, Travels in Morea, Vol1 pl4]

Κατά τις εργασίες αποψίλωσης του εδάφους, το έτος 1961, ανευρέθηκαν όστρακα ελληνιστικών και κυρίως ρωμαϊκών χρόνων μαζί με βυζαντινά και νεότερα διασκορπισμένα σε όλη σχεδόν την έκταση του νησιού, αποδεικνύοντας τη συνεχή χρήση του χώρου από αλιείς, βοσκούς αλλά και τη στρατιωτική φρουρά. Κατά τις εργασίες, εντοπίστηκε το παλαιό φρέαρ³²² το οποίο διαμεύδει την εικασία περί άνυδρου τόπου και ως εκ τούτου ενισχύει την πιθανότητα μόνιμης κατοίκησης, γεγονός που επιβεβαιώνει και ο Rouqueville ο οποίος σημειώνει ότι η Σφακτηρία κατοικείται από λίγες οικογένειες ψαράδων.³²³ Σήμερα, μοναδικό σημείο προσπέλασης στο νησί, από ανατολικά, αποτελεί ο κολπίσκος Μαρανίου, ενώ καθ' όλο το υπόλοιπο μήκος υψώνονται πανύψηλοι κατακόρυφοι βράχοι,³²⁴ ενώ στη νήσο Τσιχλί Μπαμπά, πλάι στον σύγχρονο φάρο, συναντούμε τα ερείπια παλαιού φάρου.³²⁵

306 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 411-412

307 Ο Ενλίγια Çelebi σημειώνει ότι από αυτήν τη διαδικασία πιθανά προήλθε και η παροιμία του Μοριά “Θα σε κάνω πιο ξυπνο από το γαϊδούρι του Ναυαρίνου”

308 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 197-198

309 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδη, σελ.48-49

310 McDonald W.A. (1960), “Sphagia-Sphakteria”, Πελοποννησιακά τ. Γ’-Δ’, σελ. 82

311 McDonald W.A. (1960), ό.π., σελ. 82

312 McDonald W.A. (1960), ό.π., σελ. 63

313 Μπίρης Γιάννης (2000), Ένας Δρόμος στο Νότιο - Χώρα, Πύλος, Μεθώνη: το βασίλειο του Νέστορα και ο μύθος λίθος - περιηγητική και ιστορική αναζήτηση, Αθήνα, σελ. 93

314 Η νήσος Πρώτη, βρίσκεται λίγο βορειότερα απέναντι από τον οικισμό της Μαραθούπολης

315 McDonald W.A. (1960), ό.π., σελ. 63-64

316 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, 1830, σελ. 405

317 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ.401

318 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 406

319 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 409

320 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 410

321 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 410

322 του οποίου τα τοιχώματα είναι υπενδεδυμένα με πλακοειδείς ακατέργαστους λίθους και είναι δύσκολο να χρονολογηθεί

323 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδη, σελ.48-49

324 Αρχαιολογικό Δελτίο, τόμος 19, Μέρος Β’1 – χρονικά, 1964, Αθήνα, 1966, σελ.151

325 Ο παλαιός φάρος έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με το ΦΕΚ 1029/2000

3.1.5 Νιόκαστρο Πύλου

Το Νιόκαστρο, όπως προαναφέρθηκε, οικοδομήθηκε από τους Τούρκους το 1573 και ήταν υπό την κυριαρχία τους μέχρι το 1686 όταν παραδόθηκε στους Βενετούς. [εικ.35-36] Το 1715 οι Τούρκοι ανακατέλαβαν το Νιόκαστρο μαζί με το παλιό Ναβαρίνο και την Κορώνη, ενώ οι Ενετοί πρόβαλαν αντίσταση μονάχα στο κάστρο της Μεθώνης. Τον Απρίλιο του 1770 καταλήφθηκε από τους Ορλώφ, οι οποίοι παρέμειναν εκεί έναν μήνα και έπειτα το εγκατέλειψαν, ενώ το 1821, με την έκρηξη της επανάστασης το κάστρο πολιορκήθηκε από τους Έλληνες και τελικά καταλήφθηκε τον Αύγουστο του 1825. Το 1827, μετά από δίμηνη πολιορκία, ο Ιμπραήμ πασάς έγινε κύριος του κάστρου μέχρι το 1828, όταν ελευθερώθηκε από τον στρατηγό Μαιζόν. Τέλος, κατά τη διάρκεια του β' παγκοσμίου πολέμου λειτουργήσε ως έδρα του ιταλικού στρατηγείου και αργότερα των Γερμανών μέχρι το 1944,³²⁶ ενώ μέχρι σήμερα έχει αποκατασταθεί το μεγαλύτερο τμήμα του.

εικ.36_ άποψη της Σφακτηρίας από το εσωτερικό του φρουρίου ης Πύλου (δυτικός περίδρομος) [2017]

Ο Rouqueville φτάνει στο Ναυαρίνο δια θαλάσσης, στις 11 Φεβρουαρίου και περιγράφει την είσοδό του στο λιμάνι του Ναβαρίνου:

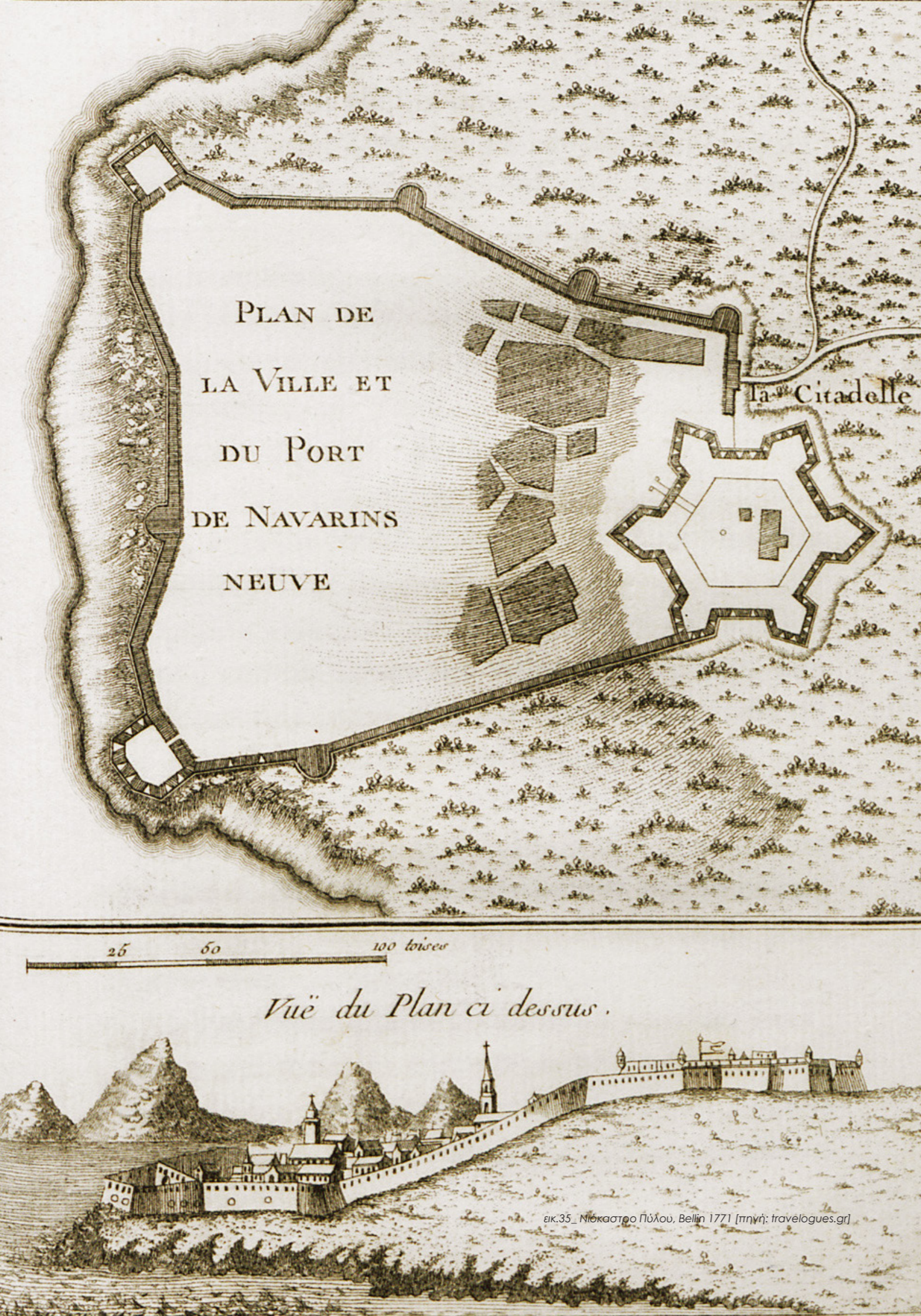
“Πάνω σε ένα ύψωμα βρίσκεται η παλιά πόλη που οι τούρκοι αποκαλούν Αβαρίνο και οι Έλληνες Νεόκαστρο.”³²⁷ ... “Η πόλη είναι κτισμένη πάνω σε ένα ακρωτήριο, στους πρόποδες του όρους Τομεύς. Χρειάζονται πάνω από 10 λεπτά για να φθάσεις από το λιμάνι στην κεντρική της πύλη, που βλέπει προς τα βορειοανατολικά. Το Ναβαρίνο απλώνεται, στενόμακρο, σε έκταση ενός τετάρτου περίπου λεύγας προς τα ανατολικά. Τα οχυρά του αποτελούνται από τέσσερις ιδιόμορφους προμαχώνες, μ’ ολόγυρα κανόνια σιδερένια, δίχως βάσεις. Οι Τούρκοι έκτισαν τα οχυρά αυτά, καθώς και τα τείχη της πόλης, το 1572 και η μοναδική επισκευή που έγινε ήταν το 1770, μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο.”³²⁸

“Για ν’ ανέβεις από το λιμάνι στη νέα πόλη του Ναυαρίνου (στο Νεόκαστρο), θέλεις κανένα τέταρτο. Περνάς μπροστά από κάτι χαριτωμένα σπιτάκια, χτισμέ-

326 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 186

327 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ.46

328 Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολιδη, σελ. 46-47

εικ.35_ Νιόκαστρο Πύλου, Bellin 1771 [πηγή: travelogues.gr]

να πάνω στον ορμίσκο, όπου είχαμε αφήσει το πλοίο μας. Σε λίγο συναντάς μια "βίγλα", χωμένη ανάμεσα σε Κυπαρίσσια και κάπι μουσουλμανικούς τάφους. Το υπόλοιπο τοπίο είναι γυμνό, όλο πέτρες και μυτερούς βράχους, έτσι που δεν έχει τίποτα να ζηλέψεις. Πάντως μια φρουρά είναι απαραίτητη στο Ναυαρίνο, γιατί προς τα ανατολικά βρίσκονται οι πλούσιες περιοχές των Φιλιατρών και της Αρκαδίας.³²⁹

Ο Rouquerville αναφέρεται στο υδραγωγείο που φέρνει γλυφό νερό στο Ναυαρίνο από απόσταση μίας λεύγας,³³⁰ ενώ μας πληροφορεί ότι η πόλη έχει δύο πύλες και οι δρόμοι της είναι στενοί και βρώμικοι, γεμάτοι βλήματα και μπάλες. Στο χαμηλότερο τμήμα της πόλης βρίσκεται η κατοικία του Μπέη, ενώ το παζάρι είναι στον δεύτερο δρόμο αριστερά καθώς μπαίνουμε από την βορειοανατολική πύλη. Κάθε σπίτι έχει τη δική του αυλή με πορτοκαλιές,³³¹ ενώ στα προάστια, όπου υπάρχει ελεύθερη γη είναι καλλιεργημένη. Ανατολικά, στα αριστερά του δρόμου που οδηγεί προς την Μεθώνη υπάρχουν πλείστα μπουστάνια.³³²

Το φρούριο αποτελείται από δύο τμήματα. Νοτιοανατολικά, στο ψηλότερο σημείο, βρίσκεται η ακρόπολη με εξαγωνικό σχήμα και περιμετρική τάφρο από τις τρεις πλευρές, ενώ το υπόλοιπο τμήμα, που είναι και το μεγαλύτερο, απλώνεται προς τα δυτικά μέχρι τη θάλασσα. Η είσοδος του κάστρου βρίσκεται ανατολικά, προς τον σημερινό οικισμό, ενώ το τείχος πλάτους 1.20-2.40μ διαμορφώνεται με επάλξεις. Η πλευρά προς τη θάλασσα, ως πιο ευπρόσβλητη, ενισχύεται από δυο προμαχώνες, ενώ τέσσερις ακόμη κυκλικόι πύργοι ενισχύουν την άμυνα του κάστρου, με διάμετρο από 8 έως 20μ. Η είσοδος της Ακρόπολης βρίσκεται στην βορινή πλευρά, είναι θολωτή και ενισχύεται δεξιά και αριστερά με αντηρίδες, ενώ τα τείχη της είναι σχετικά χαμηλά με μεγάλο πλάτος που στο εσωτερικό διαμορφώνονται διαμερίσματα με ξεχωριστή είσοδο για το καθένα προς την κεντρική αυλή. Στις πέντε γωνίες του εξάγωνου διαμορφώνονται ογκώδεις προμαχώνες με μια δεξαμενή στο εσωτερικό όπου συλλέγονταν τα βρόχινα ύδατα, ενώ ο έκτος προμαχώνας καταστράφηκε στην έκρηξη του 1686. Και εδώ το τείχος ενισχύεται με πολεμίστρες και επάλξεις.³³³ Στο εσωτερικό του κάστρου υπάρχει ο ναός της μεταμόρφωσης του Σωτήρα, ο οποίος αρχικά ήταν τζαμί και στη συνέχεια μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία, ενώ πρόσφορα ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του.

Ο Leake φτάνει στο Νεόκαστρο της Πύλου στις 25 Απριλίου 1805 δια της χερσαίας οδού και μας πληροφορεί ότι εντός του κάστρου κατοικούν 300 οικογένειες Τούρκων, οι οποίοι βρίσκονται σε κατάσταση πείνας και εξαθλίωσης, αποτέλεσμα της περηφάνειας και της απραξίας τους, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ενώ ο κύριος Οικονομόπουλος, τον οποίο επισκέπτεται, είναι ο μόνος Έλληνας κατέχων ιδιοκτησίας και συχνά πέφτει θύμα εκβιασμών των Τούρκων.³³⁴ Σχετικά με το φρούριο σημειώνει ότι στην πλευρά της θάλασσας, όπου και θα έπρεπε να είναι πολύ ισχυρό, έχει υποστεί ισχνές επισκευές από τον βομβαρδισμό του από τους Ρώσους το 1770,³³⁵ ενώ μας δίνει και ορισμένα οικονομικά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι η αγροτική παραγωγή της επαρχίας Νιόκαστρου, που περιλαμβάνει είκοσι χωριά, είναι η συνήθης και το μόνο εξαγόμενο προϊόν είναι 600-700 βαρέλια λάδι τις καλές χρονιές, λίγο πριονόκκι, καπνός και δέρμα κατσίκας.³³⁶

Η σημερινός οικισμός της Πύλου, φιλοξενεί 2.345 κατοίκους, βάσει την απογραφής του 2011, και αποτελεί έδρα του δήμου Πύλου-Νέστορος με συνολικό πληθυσμό 21.077³³⁷. Η πόλη κτίστηκε μετά την απελευθέρωση σε σχέδια των μηχανικών του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος του στρατη-

329 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ. 49-50

330 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ. 47

331 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ. 47

332 Πουκεβίλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), ό.π., σελ. 47

333 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 188

334 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 399

335 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 400

336 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 401

337 Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ 2011

γού Maison.³³⁸ Είναι διατεταγμένη αμφιθεατρικά γύρω από την κεντρική πλατεία των Τριών Ναυάρχων που οι ντόπιοι αποκαλούν "Πλάτανος", χάρη στο αιωνόβιο δέντρο της. Η πόλη διαθέτει μεγάλο μόλο, ο οποίος παραμένει μάλλον αδρανής, δεδομένου ότι το λιμάνι δεν έχει πια ιδιαίτερη δραστηριότητα, ενώ τα τελευταία χρόνια κατασκευάστηκε μεγάλη μαρίνα για μικρά σκάφη. Η κεντρική πλατεία και οι γύρω δρόμοι ανακατασκευάστηκαν το έτος 2016-2017. Χαρακτηριστικό στοιχείο του οικισμού αποτελεί η τοξωτή στοά που σε σχήμα πετάλου "αγκαλιάζει" την πλατεία καθώς και τα χαρακτηριστικά σπίτια με τους μικρούς μεταλλικούς εξώστες και τα περίτεχνα κιγκλιδώματα.

εικ.37_ άποψη του λιμανιού της Πύλου και του Νιόκαστρου από ανατολικά, 1920 [πηγή: travelogues.gr]

3.2 Μεθώνη

Η χερσόνησος της Μεθώνης βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της Πελοποννήσου, νοτιότερα της Πύλου, στις νότιες παρυφές του όρους Άγιος Νικόλας και ήταν οχυρωμένη ήδη από την αρχαιότητα. Η πόλη ταυτίζεται με την ομηρική πόλη "Πήδασος", η οποία αναφέρεται και με το επίθετο "Αμπελόεσσα", ενώ ο Πausanias ονομάζει την πόλη "Μοθώνη" και τους κατοίκους της "Μοθωνάιους" και αναφέρει πως πήρε το όνομα της είτε από την κόρη του Οινέα είτε από το μικρό νησάκι το οποίο ονομαζόταν "Μόθων Λίθος" το οποίο αργότερα οχυρώθηκε και προστάτευε το λιμάνι. Μετά τη λήξη του Β' πελοποννησιακού πολέμου, οι Ναυπλιείς εγκαταστάθηκαν στη Μεθώνη ενώ τον 4^ο π.Χ. αιώνα η πόλη ενισχύθηκε με καλύτερες οχυρώσεις και παρέμεινε αυτόνομη μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.³³⁹ Η πρωτοβυζαντινή Μεθώνη και το ξακουστό λιμάνι της αποτέλεσαν έναν από τους κύριους σταθμούς της θαλάσσιας οδού που οδηγούσε από τη Δυτική Ευρώπη στην ανατολική Μεσόγειο, την Κωνσταντινούπολη και τους Αγίους τόπους και είναι η μοναδική πόλη της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου που συγκριτικά με άλλες αναφέρουν συχνότερα οι πηγές.³⁴⁰

338 Μπίρης Γιάννης (2000), Ένας Δρόμος στο Νότιο - Χώρα, Πύλος, Μεθώνη: το βασίλειο του Νέστορα και ο μόθων λίθος - περιηγητική και ιστορική αναζήτηση, Αθήνα, σελ. 75

339 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 166

340 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνή και Ολυμπία - αστικές και αγροτικές χώρες στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 152-153

3.2.1 Παλιομεθώνη

Στην ανατολική κλιτύ του λόφου του Αγίου Νικολάου, βορειοδυτικά του δρόμου Πύλου-Μεθώνης, σε απόσταση δύο περίπου χλμ. από την Μεθώνη βρίσκεται το λαξευτό κοιμητήριο³⁴¹ του Αγίου Ονούφριου, τμήματα του οποίου χρονολογούνται από τον 3^ο ως τις αρχές του 5^{ου} μ.Χ. αιώνα. Θεωρείται ότι αποτελεί κρικο σε μια αλυσίδα παρόμοιων κοιμητηρίων με διάσκαφους νεκρικούς θαλάμους τα οποία εντοπίζονται από την Μήλο ως την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία.³⁴² Η παρουσία στην Μεθώνη ενός τέτοιου μνημείου επηρεασμένου από τη νότιο-ιταλική νεκρική αρχιτεκτονική πιθανά εξηγείται λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της λειτουργίας της ως βασικός σταθμός των πλοίων μεταξύ των ακτών της ανατολικής Μεσόγειου και αυτών της Ιταλίας.³⁴³ Στο ίδιο σημείο κατά την αρχαιότητα υπήρχε λατομείο παρόλιθου, ενώ κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους το κοιμητήριο μετατράπηκε σε ασκητήριο, εξού και το όνομα Άγιος Ονούφριος.³⁴⁴ Το παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο εντοπίζει ο Leake στις 28 Απριλίου 1805 όταν εγκαταλείπει το Ναβαρίνο και ξεκινά, προς νότο, το ταξίδι για την Μεθώνη.³⁴⁵ Αφού περάσει τα ερείπια του υδραγωγείου της Πύλου, που σήμερα αποκαλούνται "Καμάρες" και τις καλλιέργειες καλαμποκιού και τους ελαιώνες, σε απόσταση δύο περίπου ωρών συναντά το κοιμητήριο το οποίο μας πληροφορεί ότι λειτουργούσε ως παρεκκλήσι και ερημητήριο ενώ τη δεδομένη στιγμή χρησιμοποιούταν ως στάβλος για τα ζώα.³⁴⁶ Ο Δ. Πάλλας μας πληροφορεί ότι λίγο βορειότερα από τον Άγιο Ονούφριο, στα 500 περίπου μέτρα υπάρχει όμοιο μνημείο, ενώ πιθανά ένα τρίτο βρίσκεται στη θέση "Σκίνος", δεξιά στον δρόμο Πύλου-Μεθώνης, με κατεύθυνση την Πύλο.³⁴⁷

Ολόκληρη η περιοχή από τον Άγιο Ονούφριο ως τις θέσεις "Αγάκι" και "Λυκοτόμαρο" ονομάζεται "Παλιομεθώνη" και θεωρείται ότι αποτελεί το υστερορωμαϊκό και πρωτοβυζαντινό ευρύτερο οικιστικό πλέγμα της Μεθώνης. Πρωτοβυζαντινές μαρτυρίες έχουμε και λίγο πιο ανατολικά, στη θέση "Κοκκινιά" όπου εντοπίζονται λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου του παλαιοχριστιανικού ναού "Άγιος Ηλίας", που χρονολογείται ως τον 6^ο αιώνα, ενώ ένα άλλο ψηφιδωτό παλαιοχριστιανικής εποχής αποκαλύφθηκε στη θέση "Λάμπες", ανατολικά της Μεθώνης.³⁴⁸ Βορειοανατολικά της Μεθώνης και σε απόσταση τεσσάρων περίπου χλμ. σε ένα ύψωμα, εντοπίζονται τα ερείπια της εκκλησίας του "Αγιολέου", τύπου μονόκλιτης καμαρωτής τρουλωτής, που χρονολογείται στο τέλος της πρώτης ενετοκρατίας (1206-1500).³⁴⁹

3.2.2 κάστρο Μεθώνης

Οι Ενετοί αρχίζουν να έχουν βλέψεις για το λιμάνι της Μεθώνης ήδη από τον 12^ο αιώνα καθώς βρισκόταν στο μέσον της διαδρομής από τον Βενετία στην Ανατολή. Το 1124 επιτέθηκαν στην Μεθώνη, μετά την άρνηση του Ιωάννη Β' Κομνηνού να τους ανανεώσει τα εμπορικά προνόμια,³⁵⁰ ενώ το 1125 επιτέθηκαν ξανά στην πόλη για να ελευθερώσουν βενετούς εμπόρους που είχαν αιχμαλωτιστεί εκεί από πειρατές, καθώς επέστρεφαν από την Ανατολή.³⁵¹ Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η πειρατεία

341 Περιλαμβάνει 6 θαλάμους με σκαμμένους επίγειους τάφους και αρκετά αρκοσόλια, πηγή: Πάλλας Δ. (1963), "Μεσαιωνικά Μεσσηνίας", Αρχαιολογικό Δελτίο τ.17 (1961-62): Χρονικά Β', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, σελ. 103

342 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002), ό.π., σελ. 153

343 Πάλλας Δ. (1963), "Μεσαιωνικά Μεσσηνίας", Αρχαιολογικό Δελτίο τ.17 (1961-62): Χρονικά Β', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, σελ. 103

344 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002), ό.π., σελ. 152-153

345 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 428

346 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 429

347 Πάλλας Δ. (1963), "Μεσαιωνικά Μεσσηνίας", Αρχαιολογικό Δελτίο τ.17 (1961-62): Χρονικά Β', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, σελ. 104

348 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιο οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνία και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 153

349 Πάλλας Δ. (1963), ό.π., σελ. 104-105

350 Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στην Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεώτερους χρόνους", Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά του ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β', σελ. 524

351 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 166

εικ.38 -Χάρτης της Μεθώνης με τη διάταξη του χριστιανικού και του οθωμανικού κάστρου, Cartosio Gio:anni Francesco (1574) [πηγή: iranologues.gr]

ενισχυόταν από τον Ιωάννη Β' Κομνηνό, σε μία προσπάθεια να ανακαλέσει τα εμπορικά προνόμια των Βενετών που τους είχε παλαιότερα παραχωρήσει ο πατέρας του Αλέξιος.³⁵² Μετά τη Δ' Σταυροφορία η δυτική Πελοπόννησος παραχωρείται στον Βιλλεαρδουίνο που ιδρύει το πριγκιπάτο της Αχαΐας, αλλά οι Ενετοί διεκδικούν τις δύο πόλεις, Μεθώνη και Κορώνη και τις καταλαμβάνουν τελικά το 1206. Η κυριαρχία των Βενετών επικυρώνεται με τη συνθήκη της Σαπιέντζας, το 1209, που υπογράφουν με το Βιλλεαρδουίνο, ο οποίος κάνει όλες τις υποχωρήσεις που είναι απαραίτητες ώστε να διασφαλίσει την βοήθεια τους προκειμένου να υποτάξει την Πελοπόννησο.³⁵³ Οι Ενετοί οχυρώνουν την πόλη η οποία εξελίσσεται σε σημαντικό εμπορικό κέντρο με μεγάλη ευημερία.³⁵⁴ Το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα, ενώ η τουρκική απειλή κάνει την εμφάνισή της, ο Μανουήλ ο Β', το 1415, επιχειρεί τη σύναψη συμμαχίας με τους Βενετούς, αλλά αυτοί αρνούνται και διατάζουν την απαγόρευση πρόσβασης στα εδάφη τους. Το 1417 οι καστελάνοι Μεθώνης και Κορώνης προκαλούν τη ρήξη μεταξύ του πριγκίπα της Αχαΐας και του Δεσπότη του Μυστρά, η οποία οδηγεί σε πόλεμο και για τα επόμενα 40 χρόνια τα βυζαντινά στρατεύματα υπερισχύουν και διευρύνουν τα όρια των κερκτημένων εδαφών. Οι Ενετοί ανταποδίδουν με μέτρα εναντίον των Ελλήνων με αποτέλεσμα τη μείωση του πληθυσμού τους και την ερήμωση του τόπου.³⁵⁵

Τελικά, το 1499, ο Βαγιαζήτ ο Β' πολιορκεί την Μεθώνη, η οποία παραδίδεται στην φωτιά ενώ οι άντρες αποκεφαλίζονται και τα γυναικόπαιδα πωλούνται ως δούλοι. Αυτή η ανάμνηση της σφαγής της Μεθώνης απεικονίζεται σε πολλά περιηγητικά κείμενα του πρώτου μισού του 16^{ου} αιώνα με την περιγραφή ή και απεικόνιση δύο "σωρών-πύργων" από κεφάλια, τους οποίους αποκαλούν "Torri dei martiri", δηλαδή πύργοι των Μαρτύρων.³⁵⁶ Έτσι, μετά από την τριακοσίαν ετών κυριαρχία των Ενετών η Μεθώνη πέφτει στις 9 Αυγούστου 1500 και ερημώνεται σε τέτοιο βαθμό που ο Βαγιαζήτ διατάζει να σταλούν οικογένειες από κάθε χωριό του Μοριά ώστε να αποκτήσει και πάλι πληθυσμό ενώ ταυτόχρονα επισκευάζει τα κατεστραμμένα τείχη.³⁵⁷ Καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα η παρακμή της πόλης είναι εμφανής. Το 1686 οι δυνάμεις του Μοροζίνι πολιορκούν την πόλη, η οποία παραδίδεται στις 10 Ιουλίου³⁵⁸ και έτσι ξεκινά η δεύτερη περίοδος της ενετοκρατίας η οποία όμως δεν διαρκεί πολύ. Το 1715 οι Τούρκοι πολιορκούν το κάστρο και οι Ενετοί το εγκαταλείπουν τρομοκρατημένοι και έτσι η Μεθώνη διατρέχει τη δεύτερη περίοδο τουρκοκρατίας που ολοκληρώνει την παρακμή.³⁵⁹ Το 1825 ο Ιμπραήμ καταλαμβάνει την Μεθώνη και εγκαθίσταται στο διοικητήριο πάνω από την είσοδο του κάστρου μέχρι και τη ναυμαχία του Ναυαρίνου, όπου η πόλη τελικά απελευθερώνεται από τον στρατηγό Μαιζόν, το 1829, μαζί με άλλες πόλεις της Πελοποννήσου.³⁶⁰

Επιπλέον πληροφορίες για την Μεθώνη αντλούμε από τα υστερορωμαϊκά ναυάγια στον κόλπο που ορίζεται από τις νησίδες Σχιζα και Σαπιέντζα που χρονολογούνται ως τον 7^ο αιώνα, από την κεραμική των μεταβατικών χρόνων και τις αδιερεύνητες φρουκτωρίες, φανούς ή καμινοβίγλια στις ακτές και τις βουνοκορυφές βορειοδυτικά της Μεθώνης,³⁶¹ αλλά και από τις σημειώσεις των ταξιδιωτών που περνούν από το λιμάνι. Ο Simone Sigoli, φλωρεντίνος προσκυνητής θαυμάζει το ωραίο και δυνατό καστέλι της Μεθώνης και σημειώνει ότι όλα τα καράβια που αρμενίζουν σε αυτές τις θάλασσες ποδίζουν στο λιμάνι.³⁶² Ο Γάλλος ευγενής Nompar Il Seigner de Gaumont, στο ταξίδι του για του

352 Kevin Andrews (1953), *Castles of the Morea*, New Jersey: the American School of Classical Studies at Athens, σελ. 59

353 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 170

354 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 171

355 Kevin Andrews (1953), *Castles of the Morea*, New Jersey: the American School of Classical Studies at Athens σελ. 59-60

356 Nanetti Andrea (2011), *Ατλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 143

357 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 172

358 Kevin Andrews (1953), *Castles of the Morea*, New Jersey: the American School of Classical Studies at Athens, σελ. 57

359 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 173

360 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 178

361 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνία και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 154

362 Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α'*, εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.254

Αγίους τόπους, ακολουθεί τον καθιερωμένο δρόμο των Γαλλο-Ισπανών: Βαρκελώνη-Μαγιόρκα-Μεθώνη-Κορώνη-Κρήτη-Ρόδο και γράφει για την Μεθώνη ότι είναι όμορφη πόλη, κτήση των Βενετών.³⁶³ Αντίστοιχα ο Ισπανός ευγενής Pedro Tafur περνώντας από την Μεθώνη και την Κορώνη το 1453 γράφει:

"Στη Μεθώνη είδα κήπους με κάθε λογής δέντρα που μου θύμισαν την Ανδαλουσία. Τα σπίτια αρχοντικά. Όλος ο κόσμος μιλάει ελληνικά, αλλά την πόλη κυβερνούν οι Ενετοί...." *"Σε απόσταση έξι μιλίων βρίσκεται η Κορώνη. Μεγάλη πολιτεία με πανίσχυρο κάστρο, υπό την εξουσία της Σινιορίας των Βενετών. Και εδώ μιλάνε ελληνικά... Η βενετική κατοχή του Μοριά οφείλεται στη ζωτική σημασία του για το εμπόριο με την Ελλάδα και τη Μαύρη θάλασσα."*³⁶⁴

εικ.39_ άποψη της Μεθώνης, Vincenzo Coronelli (1687) [πηγή: travelogues.gr]

Το 1480 ένας ανώνυμος παρισινός παπάς μας δίνει πληροφορίες για τους κατοίκους της πόλης, εντός και εκτός των τειχών και σημειώνει τα εξής:

*"Όλοι οι κάτοικοι που ζουν στην πόλη είναι Έλληνες. Εκκλησίες και σχολεία όλα ελληνικά. Έξω από την πόλη υπάρχει μεγάλος αριθμός από άθλια φτωχόσπιτα όπου ζουν σαν άγριοι πάμπωχοι άνθρωποι μαύροι σαν αράπηδες, ελεεινοί, σχεδόν ολόγυμνοι, με μεγάλες γενειάδες και μακριά μαλλιά. Είναι χριστιανοί, εβραίοι και Σαρακηνοί ανακατεμένοι."*³⁶⁵

Αυτός ο περιεργό οικισμός, έξω από την πόλη, έχει παρατηρηθεί από πολλούς ταξιδιώτες και ο προσκυνητής Harff μας πληροφορεί ότι πρόκειται για περίπου 300 οικογένειες τις οποίες αποκαλούν "syginer" και πιθανά πρόκειται για Ασιγγανούς που κατοικούσαν στο Μοριά κατά τον 15^ο αιώνα.³⁶⁶ Ο Φλαμανδός Joos van Ghisèle αρχίζει την περιοδεία του το 1481 και το χρονικό του αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα περιηγητικά κείμενα του μεσαιώνα. Στο όγδοο βιβλίο του αναφέρεται στην

363 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 316-317

364 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 322

365 Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α'*, εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.350

366 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.350

Ελλάδα και σημειώνει για την Μεθώνη ότι τριπλή τάφρος προστατεύει το κάστρο το οποίο φρουρείται από Έλληνες "Stradiotti" που είναι φυγάδες της τουρκοκρατίας.³⁶⁷ Αντίστοιχα, ο κληρικός Pietro Casola ακολουθεί το συνηθισμένο δρομολόγιο Βενετία-Κέρκυρα-Μεθώνη-Κρήτη-Ρόδο και μας δίνει πολλές πληροφορίες σχετικά με το κάστρο και το λιμάνι της Μεθώνης. Μας πληροφορεί για την οχύρωση της πόλης, την μεταξοβιοτεχνία, τα παραγόμενα προϊόντα, τα σπίτια και τους κατοίκους και στην συνέχεια παρατίθεται ένα απόσπασμα:

"Στις 26 Ιουνίου 1494 μείναμε στην Μεθώνη επειδή οι άνθρωποι του караβιού έβγαλαν στην πολιτεία τα εμπορεύματά τους για να κάνουν παζάρι. Η θάλασσα βρέχει τα τείχη του κάστρου και το πόρτο μπορεί να δεχτεί τα μεγαλύτερα καράβια. Το κάστρο έχει δυνατά τείχη και κινητές γέφυρες σε κάθε πύλη, τέσσερις αν δεν κάνω λάθος. Έχει πολλούς πύργους και στα μπιντένια υπάρχουν πολλά κανόνια κάθε διαμετρήματος. Προς την πλευρά της στεριάς είναι πολύ δυνατό το φρούριο και διαρκώς το δυναμώνουν. Η Σινιορία πρόσθεσε εκεί μια μεγάλη τάφρο και διπλή γραμμή, χοντρότοιχο. Όταν τελειώσει το έργο θα είναι καταπληκτική οχύρωση." ... "υπάρχει και ένα προάστειο τειχισμένο και αυτό. Εξακρίβωσα ότι το μεγαλύτερο μέρος της μεταξοβιοτεχνίας βρίσκεται σε αυτό το προάστειο. Πολλοί εβραίοι, άνδρες και γυναίκες ζουν εκεί και δουλεύουν στο μετάξι. Βρώμικος κόσμος, ζέχνουν όλοι. Δεν μου άρεσε διόλου η κοινωνία τους. Μιλώ βέβαια για αυτούς που βρίσκονται έξω από το κάστρο." ...

"Γύρισα στην πολιτεία όπου δεν βρήκα μέγαρα ή σπίτια αξιόλογα. Μου φάνηκε πως οι κάτοικοι είναι πολύ λίγοι, γιατί στον κεντρικό δόμο που πέρασα τα σπίτια ήταν θεόκλειστα και στην αγορά αντάμωσα λίγους ανθρώπους. Όλοι είναι Έλληνες, πετσί και κόκαλο, φοβερό θέαμα. Τα περισσότερα σπίτια μικρά και μεγάλα είναι ξύλινα από τη μέση και πάνω, κυρίως από την πλευρά που βλέπει στο δρόμο." ... "η Μεθώνη έχει άφθονα κρασιά και σιτηρά. Τα κρασιά γίνονται δυνατά με την προσθήκη ρετσίνιου κατά την ζύμωση και αυτό τους δίνει ένα παράξενο άρωμα. Λένε πως αλλιώς δεν διατηρούνται. Αυτή η μυρουδιά δεν μου άρεσε καθόλου."³⁶⁸

Το κάστρο της Μεθώνης καταλαμβάνει ολόκληρη την έκταση του ακρωτηρίου, 91 περίπου στρέμματα και βρέχεται από τη θάλασσα από τις τρεις πλευρές. Βόρεια βρίσκεται η Ακρόπολη, που τη χωρίζει από την ξηρά μια βαθιά τάφρος, ενώ η είσοδος είναι προσιτή από μια πολυτοξωτή πέτρινη γέφυρα. Η πύλη της εισόδου είναι έργο των Βενετών μετά το 1700 και φέρει παραστάδες με κορινθιακά κιονόκρανα, ενώ εκατέρωθεν της υπάρχουν δύο μεγάλοι προμαχώνες. Το τείχος ενισχύεται από τετράγωνους πύργους στην βορειοανατολική πλευρά και έναν μεγάλο στρογγυλό στην βορειοδυτική. Από την κεντρική πύλη, διασχίζοντας δύο ακόμη πύλες βρίσκεται κανείς στο εσωτερικό του κάστρου όπου σώζονται τα ερείπια των σπιτιών, ο πλακόστρωτος δρόμος που οδηγούσε στην "Πύλη της θάλασσας", η πυριτιδαποθήκη, τα ερείπια δύο τούρκικων λουτρών και τα ερείπια της βυζαντινής εκκλησίας της Αγίας Σοφίας. Το βόρειο τμήμα του φρουρίου χωρίζεται από το υπόλοιπο με εγκάρσιο τείχος, ύψους 6μ, το οποίο ενισχύεται με πέντε πύργους και είναι έργο της πρώτης τουρκοκρατίας (1500-1686).

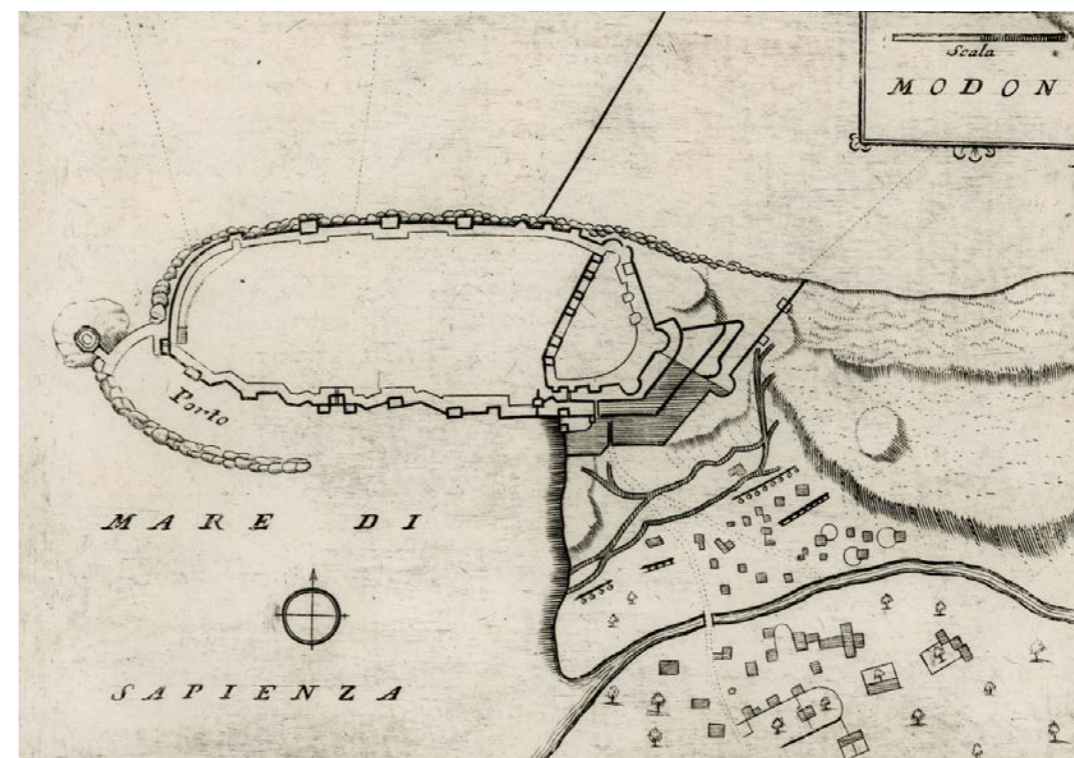
Η πύλη της θάλασσας στο νότο, αναστηλώθηκε πρόσφατα και αποτελείται από δυο τετράγωνους ψηλούς πύργους που επικοινωνούν μεταξύ τους με μια εξέδρα και από εκεί ένας πλακόστρωτος δρόμος οδηγεί στο "Μπούρτζι", το διώροφο οκταγωνικό πύργο, ο οποίος χρονολογείται μετά το 1500 και χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή.³⁶⁹ Ο πύργος "του Βιλλαρδουίνου", λίγο ανατολικότερα, χρονολογείται στα 1707-1715, ενώ το ανεξήγητο σχήμα του καθώς και η στρατιωτικά εκτεθειμένη θέση του

367 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 338

368 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ. 340-341

369 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρο της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 178-182

συνηγορούν στη χρήση του ως χώρος φόρτωσης και εκφόρτωσης των πλοίων.³⁷⁰ Η δυτική πλευρά των τειχών, πάνω από τα απότομα βράχια ενισχύεται από πέντε τετράγωνους πύργους αλλά είναι λιγότερο επιμελημένη καθώς είναι λιγότερο ευπρόσβλητη, ενώ δέχτηκε τις λιγότερες καταστροφές και συνάμα τις λιγότερες επισκευές. Παράλληλα με το ανατολικό τείχος διαμορφωνόταν μόλος και μικρό οχυρωμένο λιμάνι για τα μικρά πλεούμενα, ο οποίος είναι ορατός κάτω από τη επιφάνεια του νερού.³⁷¹ Τον 4^ο π.χ. αιώνα υπήρξαν δύο στιγμές που η Μεθώνη είχε λόγο να υλοποιήσει ευρείας κλίμακας οχυρωματικές επεμβάσεις. Πρώτα, γύρω στο 350π.χ. από τους Σπαρτιάτες που είχαν τον φόβο της συμμαχίας Αθηναίων-Μεσσηνίων και γύρω στο 330π.χ. από τους ίδιους του Μεθωναίους που φοβόντουσαν μια νέα σπαρτιάτικη εισβολή.³⁷² Έτσι, στα τείχη της Μεθώνης, σε δεκαεπτά σημεία του κάστρου εντοπίζονται αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη, δέκα εκ των οποίων βρίσκονται στην αρχική τους θέση ενώ χαρακτηριστικό της αρχαίας τείχισης αποτελεί το ανισόδομο και μικτό σύστημα τοιχοποιίας που το τοποθετούν την περίοδο 330-270π.χ. αλλά και το ισόδομο σύστημα. Επίσης στον βυθό της θάλασσας, μπρος από την πύλη Mandrighio, στην ανατολική πλευρά, αλλά όχι στο τείχος, υπάρχει αρχαία τοιχοποιία επικαλυμμένη με πέτρες και ψαμμίτη για τη δημιουργία δρόμου κατά μήκος του λιμανιού.³⁷³

εικ.40_ άποψη της Μεθώνης, Vincenzo Maria Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]

370 Φουτάκης Παναγιώτης (2004), "Η μελέτη των αρχαίων τειχών τη Μεθώνης", Αρχαιολογία και τέχνες 90, σελ. 68-79

371 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 178-182

372 Το 369π.Χ. ο Επαμεινώνδας απελευθέρωσε μεγάλο τμήμα της μεσσηνιακής γης από του σπαρτιάτες και δημιούργησε και οχύρωσε τη Μεσσήνη που αποτέλεσε την πρωτεύουσα της ελεύθερης Μεσσηνίας και εξελίχθηκε σε σημαντική στρατιωτική δύναμη. Το 356π.χ. η Μεσσήνη σύναψε συμμαχία με την Αθήνα κατά της Σπάρτης ενώ από το 334π.χ άρχισαν οι επαφές με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας που κατέληξαν στη μακεδονική εισβολή στη Λακωνία το 338π.χ. και στην απελευθέρωση της υπόλοιπης Μεσσηνίας, συμπεριλαμβανομένης της Μεθώνης. Βλ. Φουτάκης Παναγιώτης (2004), "Η μελέτη των αρχαίων τειχών τη Μεθώνης", Αρχαιολογία και τέχνες 90, σελ. 70

373 Φουτάκης Παναγιώτης (2004), "Η μελέτη των αρχαίων τειχών τη Μεθώνης", Αρχαιολογία και τέχνες 90, σελ. 72

εικ.41_ άποψη από το εσωτερικό του φρουρίου της Μεθώνης, στο βάθος διακρίνεται η νησος Σαπιέντζα [2017]

Ο Leake το 1805 μας πληροφορεί ότι η πόλη φιλοξενεί 400 οικογένειες Τούρκων, οι οποίοι ζουν σε συνθήκες εξαθλίωσης και απραξίας ενώ η κύρια ενασχόλησή τους είναι η διακίνηση μαύρων σκλάβων, τους οποίους παραλαμβάνουν από την αφρικανική ακτή και πουλούν σε μουσουλμάνους στην Ελλάδα.³⁷⁴ Τα τείχη της πόλης βρίσκονται σε άθλια κατάσταση, αν και από οικοδομική άποψη είναι πολύ καλύτερα από αυτά του Νιοκαστρου της Πύλου και στο μέτωπο της θάλασσας τόσο οι πύργοι όσο και τα τείχη είναι πια ερείπια. Ο Leake σημειώνει ότι είναι αδύνατον να εντοπιστούν υπολείμματα αρχαίας κατοίκησης και οχύρωσης διότι η Μεθώνη είναι από τις σημαντικές και βολικές τοποθεσίες και ως εκ τούτου βρίσκεται μονίμως υπό κυριαρχία. Οι Έλληνες ζουν στα προάστια, βόρεια του κάστρου όπου υπάρχουν 40 σπίτια περίπου, ενώ το καζά περιλαμβάνει 45 χωριά και κατοικείται αποκλειστικά από Έλληνες. Το παραγόμενο λάδι που εξάγεται τις καλές χρονιές φτάνει τα 4.000 βαρέλια, πέρα από αυτό που καταναλώνεται στην περιοχή, ενώ εξάγεται επίσης μια μικρή ποσότητα μεταξίου μαζί με 2.500 οκάδες από την Κορώνη και μικρές ποσότητες κρασιού και βαμβακιού.³⁷⁵

Η σύγχρονη πόλη της Μεθώνης είναι επίπεδη και αναπτύσσεται κατά μήκος δύο βασικών αξόνων, οι οποίοι ενώνονται μεταξύ τους με κάθετα δρομάκια, οργανώνοντας ένα ορθογώνιο πολεοδομικό σύστημα. Το εμπορικό κέντρο βρίσκεται κατά μήκος των αξόνων αυτών και το σύστημα δόμησης είναι συνεχές.³⁷⁶ Στο λιμάνι, το 1870, κατασκευάστηκε ο νεότερος μόλος κοντά στη θέση του παλαιού και διατηρεί ακόμη το όνομα "Μαντράκι".³⁷⁷ Η Μεθώνη υδρευτήκε μόλις το 1988 από τις πηγές στη θέση Μινάγια, ενώ μέχρι τότε η πόλη τροφοδοτούταν από την πηγή στη θέση Αη-Λιάδες με έναν αγωγό που αποσπασματικά σώζεται μέχρι σήμερα στην παραλία της Μεθώνης. Τρεις πυλώνες του συστήματος υδροδότησης εντοπίζονται και απεικονίζονται η γαλλική αποστολή αναχωρώντας από την Μεθώνη.³⁷⁸ Στην ευρύτερη περιοχή εντοπίζονται αρκετά πηγάδια, δύο εκ των οποίων βρίσκονται εντός του οικισμού και αποτελούν έργο των Ενετών.³⁷⁹

εικ.42_ άποψη του κάστρου της Μεθώνης, René Puaux (1932) [πηγή: travelogues.gr]

374 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 431

375 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ. 432

376 Γρηγοράκης Π., Μιγάδη Σ. & Χαραλάμπους Δ. (1984), *Μεθώνη - Κορώνη - Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 23

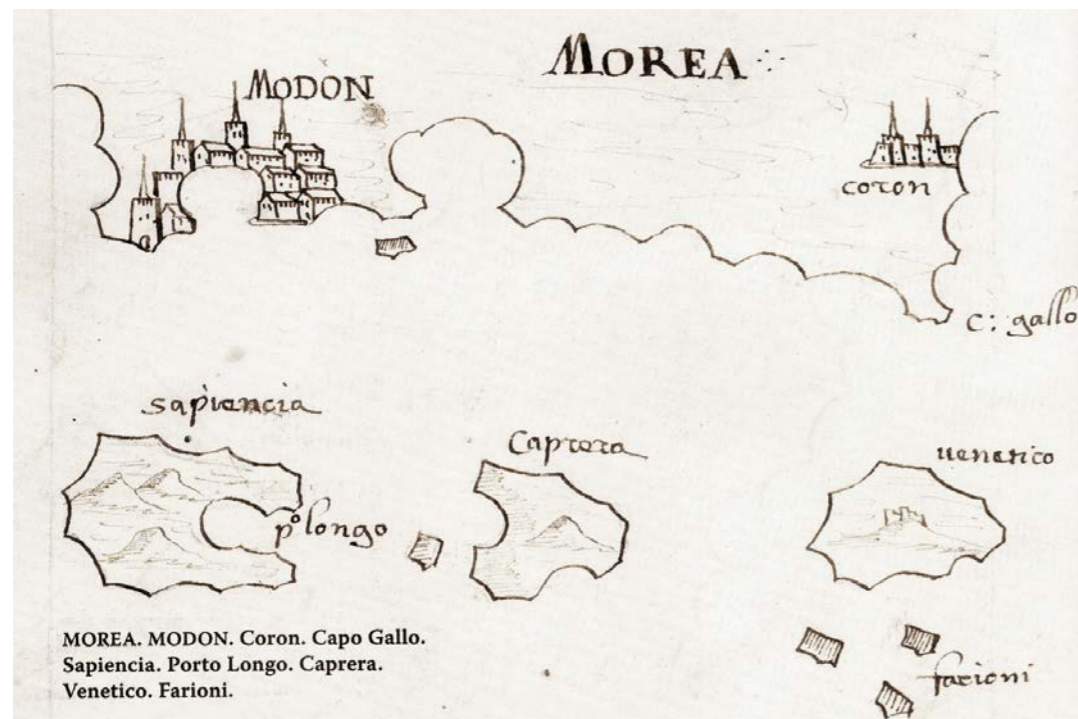
377 Kevin Andrews (1953), *Castles of the Morea*, New Jersey: the American School of Classical Studies at Athens, σελ. 74

378 Blouet Abel (1831), *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français*, volume premiere, Paris: Firmin Didot Freres, Libraires, Bibliothèque nationale de France, σελ. 15

379 Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), "Πρωτοβυζαντινή Πυλία" στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 222

3.3 Μεσσηνιακές Οινούσσες

Απέναντι από τα νότια παράλια της Μεθώνης και της Φοινικούντας βρίσκεται το νησιωτικό σύμπλεγμα των μεσσηνιακών Οινουσσών, το οποίο εκτείνεται ανατολικά μέχρι το ακρωτήριο Ακρίτας. [εικ.43] Το σύμπλεγμα αποτελείται από τέσσερα νησιά τα οποία διαθέτουν ευλίμενους όρμους και σε όλη τη μακραιώνη ιστορία της περιοχής, χρησιμοποιήθηκαν ως σταθμοί ή αγκυροβόλια για τα πλοία που διέπλεαν στα στενά, αλλά και ως κρησφύγετα σε περιόδους αναταραχών. Τα σωζόμενα λείψανα³⁸⁰ συνηγορούν στην εκούσια και προγραμματισμένη χρήση τους και όχι στην τυχαία και αποσπασματική ενώ βασικό πλεονέκτημα υπήρξε η παρουσία πόσιμου νερού, απαραίτητου για την οποιαδήποτε μορφή εγκατάστασης. Τα οικιστικά λείψανα μαρτυρούν συνεχείς, μικρές ή μεγαλύτερες, εγκαταστάσεις χρονολογούμενες από τα προϊστορικά χρόνια, ενώ τα στοιχεία που αντιστοιχούν στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο είναι αρκετά.³⁸¹ Όλα τα στοιχεία που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, σχετικά με τις εγκαταστάσεις, συνηγορούν στη στρατηγική θέση της ευρύτερης περιοχής της Πυλίας και ιδιαίτερα της Μεθώνης, επιβεβαιώνουν τη διαρκή κατοίκηση του χώρου και καθιστούν τη Μεθώνη σπουδαίο ναυτικό κόμβο καθ' όλες τις χρονικές περιόδους.³⁸²

εικ.43_ Χάρτης της Κορώνης, της Μεθώνης και των νησιών Σαπιέντζα, Σχίζα και Βενέτικο, Antonio Millo (1580) [πηγή: travelogues.gr]

3.3.1 Σαπιέντζα

Η Σαπιέντζα είναι το δυτικότερο από τα νησιά των Οινουσσών με συνολική επιφάνεια 963 εκτάρια. Στο πλατύτερο της σημείο έχει πλάτος 3χλμ. ενώ στο στενότερο, στο λαιμό, έχει πλάτος μόνο 300 μέτρα. Στα ανατολικά του νησιού βρίσκεται το "Πόρτο Λόγγο", ένα φυσικό αραξοβόλι με παροχή νερού, που απεικονίζεται στους περισσότερους χάρτες.³⁸³ [εικ.45] Σε υποθαλάσσιες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν το 1962 στον θαλάσσιο χώρο πέριξ της νήσου εντοπίστηκαν, σε απόσταση 10μ. από

380 Βασικό οικοδομικό υλικό των κατασκευών που εντοπίζονται είναι ο ψαμμίτης, ο οποίος απουσιάζει παντελώς από τα τρία πρώτα νησιά και προφανώς μεταφέρθηκε εκεί από την απέναντι ηπειρωτική ακτή στην οποία αφθονεί.

381 Καβαδά-Σπονδύλη Α. (2002), ό.π., σελ. 222

382 Καβαδά-Σπονδύλη Α. (2002), ό.π., σελ. 224

383 Nanetti Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 146

το βόρειο ακρωτήριο με το όνομα "Σπίθα" και σε βάθος 15μ, 34 τμήματα τεμαχισμένων μονόλιθων, αράβδωτων κίωνων μήκους 8μ. από κόκκινο γρανίτη που πιθανά αποτελούσαν φορτίο μεγάλου εμπορικού πλοίου, ενώ πλησίον εντοπίζεται άλλο ένα ναυάγιο 4 λίθινων σαρκοφάγων σε βάθος 15 μέτρων που χρονολογούνται έως και τον 3^ο αιώνα μ.Χ., τεκμηριώνοντας τη χρήση του θαλάσσιου δρόμου. Επιπλέον, κατά μήκος των δυτικών ακτών, εντοπίστηκε πλήθος οξυπύθμενων πήλινων αμφορέων χρονολογούμενων από τους ελληνοιστικούς χρόνους έως και την βυζαντινή εποχή. Γενικά, σε διάφορα και πλείστα τμήματα του κόλπου της Μεθώνης, εντοπίζονται πήλινα αγγεία από την ελληνιστική έως και τη σύγχρονη εποχή, γεγονός που επιβεβαιώνει τη συνεχή χρήση του λιμανιού και του θαλάσσιου δρόμου από την αρχαιότητα έως και τον 19^ο αιώνα.³⁸⁴ Στη χερσαία περιοχή που γειτονεύει με το ναυάγιο των σαρκοφάγων υπάρχουν κτηριακά κατάλοιπα σε επίπεδο θεμελίων και αφθονία οστράκων κυρίως των πρωτοβυζαντινών χρόνων, ενώ σε τμήμα αυτής της περιοχής που διαβρώνεται από τη θάλασσα διατηρείται δάπεδο από ψαμμίτη που χαρακτηρίζεται από όστρακα του 6^{ου}-7^{ου} αιώνα ενώ σε ανώτερο επίπεδο υπάρχει μεταγενέστερο οικοδόμημα από ασβεστόλιθο και ισχυρό ασβεστοκονίαμα, πιθανά μεσοβυζαντινών χρόνων. Στην ίδια περιοχή, σε νεότερους χρόνους, κατασκευάστηκαν ασβεστοκάμινοι, μία από τις οποίες μέσα στο μεσοβυζαντινό κτίριο με μερική χρήση του βόρειου και του ανατολικού τοίχου του.³⁸⁵

Στην περιοχή του ακρωτηρίου "Καρσή" αλλά και στη βραχώδη δυτική ακτή του νησιού αποδίδεται το τοπωνύμιο "Αλατάρια" καθώς εκεί συλλεγόταν το θαλασσινό αλάτι, ενώ στην ίδια ζώνη, λίγο νοτιότερα, στη μέση μιας κοιλάδας βρίσκεται ένα ξέφωτο γνωστό ως "Σπαρτόλακκα". Γύρω του απλώνεται ένα δάσος από αιωνόβιες κουμαριές, φημισμένο λόγω του μεγέθους των δέντρων που φτάνουν σε ύψος 15 μέτρων ενώ συνήθως συναντιούνται ως θάμνοι. Τα γηραιότερα δέντρα υπολογίζεται ότι έχουν ηλικία 400-500 ετών.³⁸⁶ Το πανέμορφο δάσος με τις κουμαριές, καθώς και η γύρω περιοχή συνολικής έκτασης 24 εκταρίων, έχει χαρακτηριστεί από το 1986 «διατηρητέο μνημείο της φύσης». Στο νότιο άκρο του νησιού βρίσκεται ο φάρος της Σαπιέντζας, κτισμένος το 1885, με ύψος 8 μέτρων και εσπιακό ύψος 110 μέτρων.

εικ.44_ Απεικόνιση της Σαπιέντζας, Vincenzo Coronelli (1707) [πηγή: travelogues.gr]

384 Παπαθανασόπουλος Γ. Α. (1964-1965), "Αρχαιότητες Μεσσηνίας", Αρχαιολογικό Δελτίο τ.18 (1963): Χρονικά Α', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, σελ. 93-94

385 https://aristomenismessinios.blogspot.gr/2013/09/blog-post_24.html

386 Nanetti Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 153

Εκ. 5. χάρτης του αγκυραβολίου γύρω από τη Μεθώνη και τη Σαπιέντζα, Jacques-Nicolas Bellin (1771) [πηγή: travelogues.gr]

Ο *Lionardo di Frescobaldi* και ο *Simone Sigoli*, δύο φλωρεντινοί προσκυνητές, μπήκαν τον Σεπτέμβριο του 1384 στη γαλέρα της γραμμής Βενετία-Γιάφα για να ταξιδέψουν στους Αγίους τόπους. Περνώντας από την Μεθώνη περιγράφουν το γερό και καλοτεчиτισμένο κάστρο της ενώ αναφέρουν ότι όλα τα κρασοβάρελα ήταν γεμάτα με μούστο και ρετσίνα, αφού έπεσαν πάνω στον τρύγο. Επιπλέον για το νησί της Σαπιέντζας γράφουν:³⁸⁷

“Αντίκρυ στο λιμάνι της Μεθώνης βρίσκεται ένα μεγάλο ύψωμα, το βουνό της Σαπιέντζας. Εκεί συνήθιζαν να πηγαίνουν κατά την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι και οι ποιητές για τις πνευματικές τους δημιουργίες. Στην κορυφή αυτού του βουνού υπάρχει ένα ξύλινο φρούριο όπου έχουν εγκατασταθεί φρουροί και όταν βλέπουν πανί στον ορίζοντα στέλνουν μηνύματα με κάπι άσπρες σημαιούλες, πόσα καράβια πλέουν και τι λογής. Και έτσι το λιμάνι προστατεύεται χάρη στα δύο βουνά, της Σαπιέντζας και της Μεθώνης, όχι μονάχα από τους ανέμους αλλά και από τους κουρσάρους.”³⁸⁸

3.3.2 Αγία Μαρίνα

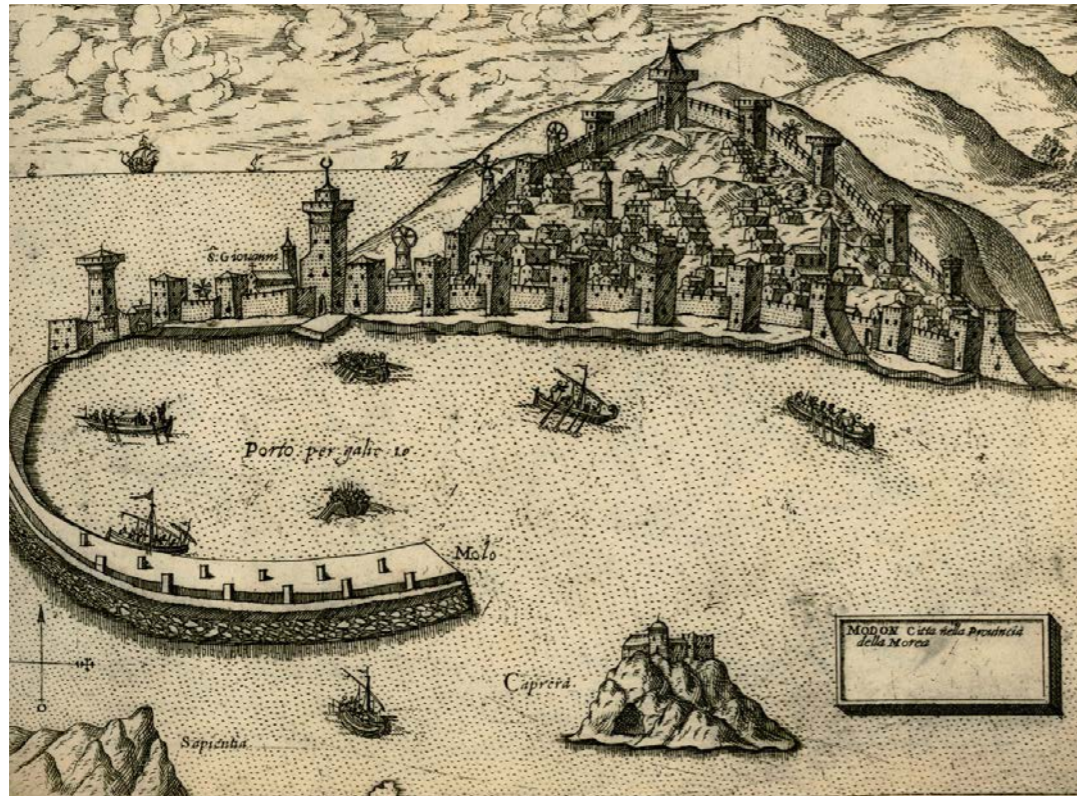
Η Αγία Μαριανή ή Αγία Μαρίνα βρίσκεται στο στενό μεταξύ της Σαπιέντζας και της Σχίζας, έχει ομαλή επιφάνεια και έκταση μόλις ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο. Στην ανατολική ακτή της διατηρούνται κιβωτιόσχημοι τάφοι, κτριακά κατάλοιπα, ένα πηγάδι κτισμένο με ψαμμίτη και δεξαμενή με κουρασάνι, που ανήκουν στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους. Στην κορυφή του λόφου, σε υψόμετρο 30 μέτρων περίπου, συναντούμε τον ομώνυμο ναό και σε επαφή με αυτόν, στη βόρεια πλευρά του σε χαμηλότερο επίπεδο, σώζεται το βόρειο κλίτος παλαιότερου βυζαντινού ναού και διατηρείται ο κόνις μεταξύ τους τοίχος σε επίπεδο ενός περίπου μέτρου κάτω από το έδαφος, ο οποίος στηρίζεται σε τοξοστοιχία που διαμορφώνεται από τρία τόξα. Ο σύγχρονος ναός εδράζεται στα θεμέλια παλαιότερου ναού μεγαλύτερων διαστάσεων, πιθανά παλαιοχριστιανικής βασιλικής και καταλαμβάνει τμήμα του κεντρικού κλίτους του. Ολόκληρη η περιοχή, από την παραλία μέχρι την εκκλησία της Αγίας Μαριανής, είναι διάσπαρτη με όστρακα αγγείων και κεραμιδιών που χρονολογούνται έως και τους μεσοβυζαντινούς χρόνους ενώ εντοπίζονται και ίχνη τοιχοποιίας.³⁸⁹

3.3.3 Σχίζα

Η Σχίζα ή αλλιώς “Καμπρέρα” έχει επιφάνεια περίπου 1.090 εκτάρια, είναι το μεγαλύτερο νησί των Οινουσσών και περιλαμβάνει έξι υψώματα, τη “Βίγλα” (υψόμετρο: 201μ) το “Στρουμπουλό”, τη “Βιγλίτσα” (170μ) τη “Ψηρόβιγλα” (192μ) το “Καράβι” και την “Κάτω Ράχη”.³⁹⁰ Σήμερα, στο μεγαλύτερο τμήμα της αποτελεί πεδίο βολής της πολεμικής αεροπορίας και για τον λόγο αυτό δεν είναι προσβάσιμη. Διατηρεί ίχνη κατοίκησης από τους προϊστορικούς χρόνους ενώ μια μεγάλη εγκατάσταση της ύστερης αρχαιότητας και των πρώιμων βυζαντινών χρόνων εκτείνεται σε πλάτωμα που απολήγει σε ακρωτήρι, στα βορειοανατολικά του νησιού. Περιλαμβάνει βαθύ ευλίμενο όρμο, με δύο μυχούς, στη θέση “Λίμπι” προσφέροντας ασφαλές καταφύγιο, ενώ η στεριά καλύπτεται από όστρακα και κτριακά λείψανα σε επίπεδο θεμελίων, κτισμένα από ντόπιο ασβεστόλιθο. Στην παραλία ενός εκ των δύο μυχών διατηρείται παλαιό πηγάδι με πόσιμο νερό το οποίο είναι ενεργό ακόμη και σήμερα. Στο βορειοανατολικό άκρο της Σχίζας, στον όρμο Καραβοστάσι, έχουν εντοπιστεί πολλά ναύαγια³⁹¹, ενώ

387 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.254
 388 Σιμόπουλος Κυριάκος, ό.π., σελ.254
 389 Καβαβιά-Σπονδύλη Α. (2002), “Πρωτοβυζαντινή Πυλία” στο Θέμης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνή και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 223
 390 Naneffí Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 155
 391 Έχουν εντοπιστεί δύο ελληνιστικά ναύαγια, ένα βυζαντινό (10^{ος} -11^{ος} αιώνας), τρία ρωμαϊκά στη βόρεια είσοδο του όρμου (1^{ος}

στη νότια είσοδο του όρμου σημειώνεται η ύπαρξη προϊστορικού οικισμού.³⁹² Η Σαπιέντζα μαζί με τη Σχίζα χρησιμοποιούταν από τους Ενετούς ως βοσκότοπος και χώρος εκτροφής αλόγων και βοοειδών πιθανά και χοίρων και προβάτων. Στο νησί εντοπίζεται σπήλαιο με το όνομα "Μαύρη Τρύπα" σε υψόμετρο 100 μέτρων από τη θάλασσα, σε μικρή απόσταση από την τοποθεσία "Τρία χαντάκια" και το λιμανάκι της Συκιάς³⁹³.

εικ.46_ άποψη της Μεθώνης, Cammocio Giovanni Francesco (1574) [πηγή: travelogues.gr]

3.3.4 Βενέτικο

Το Βενετικό αποτελεί το ανατολικότερο νησί των Οινουσσών, ακριβώς απέναντι από τη νότια απόληξη του ακρωτηρίου Ακρίτας. Κατά την αρχαιότητα αποκαλούνταν "Θηγανούσσα" ή "Τηγάνι", ενώ κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα είναι γνωστό με το όνομα Άγιος Νικόλαος, πιθανά από το ναό που βρίσκεται σε αυτό.³⁹⁴ Ο Πausanίας αναφέρει: "ανέχει δε ες θάλασσαν ο Ακρίτας και νήσος Θηγανούσσα εστίν έρημος προς αυτού". Είναι ορεινό και απόκρημνο και στο ψηλότερο σημείο του φτάνει τα 174 μέτρα. Στο βόρειο άκρο του καταλήγει σε μια μικρή επίπεδη γλώσσα ξηράς όπου διατηρείται αλυκή, η οποία μπορεί να ανήκει στις επιτόπιες πηγές παραγωγής αλατιού που μαρτυρούνται από τους βυζαντινούς χρόνους, ενώ διασώζονται και τα λείψανα ενός συγκροτήματος (ένα κυρίως κτίριο με δυο προσθήκες και έναν πύργο, διαστάσεις 20x7), ενός κυψελωτού κτιρίου και ενός κτιστού πηγαδιού το οποίο είναι ενεργό μέχρι σήμερα. Το συγκρότημα είναι κτισμένο από ντόπιους ψαμμιτόλιθους, με ισχυρό συνδετικό ασβεστοκονίαμα και οι τοίχοι του έχουν πάχος περίπου 0,80μ. Ο πυρήνας του συγκροτήματος ανάγεται στους βυζαντινούς χρόνους, ενώ μια από τις ύστερες φάσεις του ανήκει πιθανά στον 17^ο -18^ο αιώνα. Το δεύτερο κτίριο, πάνω στον αιγιαλό, είναι τετράγωνης κάτοψης με

π.χ. - 3^{ος} μ.χ. αιώνας) και άλλο ένα ναυάγιο (6^{ος} - 7^{ος} αιώνας) στη νότια είσοδο του όρμου

392 Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), "Πρωτοβυζαντινή Πυλία" στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 223

393 Πρόκειται για σπήλαιο με σταλακτίτες όπου το ολικό μήκος των διαδρόμων και αιθουσών είναι 130 μ

394 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 156

μεγάλα τοξωτά ανοίγματα σε κάθε πλευρά, καλύπτεται με τρουλίσκο και είναι κτισμένο με αργολιθοδομή και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Πιθανολογείται ότι πρόκειται για φάρο (φανό θαλάσσης) ή κτίριο που σχετίζεται με την παραγωγή αλατιού και ανήκει στους μεταβυζαντινούς χρόνους (17^{ος} -18^{ος} αιώνας). Στην ευρύτερη περιοχή αφθονούν ίχνη τοιχοποιίας, διάσπαρτο οικοδομικό υλικό, κεραμίδες και όστρακα, ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι Ενετοί πιθανά χρησιμοποιούσαν το Βενέτικο ως εμπορικό σταθμό πριν τη δημιουργία της εμπορικής βάσης στην Κορώνη.³⁹⁵

3.4 Φοινικούντα

Η Φοινικούντα βρίσκεται στην παράκτια περιοχή μεταξύ Μεθώνης και Κορώνης, στον τελευταίο όρμο πριν το ακρωτήριο Ακρίτας και εκτείνεται ανατολικά της χερσονήσου της Ανάληψης. Ο Πausanίας την μνημονεύει στα Μεσσηνιακά ως το λιμάνι μετά το ακρωτήριο του Ακρίτα, με το όνομα "Φοινικούς Λιμήν", ενώ γύρω στο 155-160μ.Χ. αφού περνά από την αρχαία Ασίνη (σημερινή Κορώνη) φθάνει τελικά στην Μεθώνη και γράφει: «Μετά δε τον Ακρίταν λιμήν τε Φοινικούς και νήσοι κατ'αυτὸν (=αντίκρου του) Οινούσσα» (Μεσσηνιακά, IV, 34, 12.).³⁹⁶ Οι αρχαιολόγοι William McDonald και Richard Simpson που επισκέφθηκαν την περιοχή το 1959 αναφέρονται στην ύπαρξη ακρόπολης πάνω ακριβώς στο λόφο της Ανάληψης³⁹⁷. Θεωρούν την τοποθεσία ιδιαίτερα σημαντική για την Πρωτοελλαδική και Υστεροελλαδική εποχή, όταν οι οικισμοί δημιουργούνται κοντά στη θάλασσα και επισημαίνουν προϊστορικά κεραμικά είδη, διασκορπισμένα σε παχύ στρώμα πάνω στη νότια και δυτική πλαγιά.³⁹⁸ Επιπρόσθετα οι δύο αρχαιολόγοι ισχυρίζονται ότι η ο λόφος της Ανάληψης μάλλον επεκτεινόταν προς νότο, αλλά σήμερα έχει διαβρωθεί από τη θάλασσα. Ο μυχός του όρμου ορίζεται από τη χερσόνησο της Ανάληψης έως τη θέση Λούτσα και προστατευμένος από όλους σχεδόν τους ανέμους προσέφερε ασφαλές αγκυροβόλιο από τον Μάιο έως τον Οκτώβριο.³⁹⁹ Η ρωμαϊκή πολιτεία που εντοπίζεται καταλαμβάνει ολόκληρο τον σημερινό οικισμό και εκτείνεται κατά μήκος της ακτής σε μέτωπο 1,5 χλμ. με μέσο πλάτος περί τα 500 μ.⁴⁰⁰ Η περιοχή δεν έχει ανασκαφεί, αλλά κατά καιρούς, τοπικές εκσκαφές για ύδρευση και άλλες εργασίες αποδίδουν στοιχεία και μεγάλο αριθμό οστράκων ύστερης ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου. Στην περιοχή διατηρείται μεγάλο ερειπωμένο κτίριο της ύστερης αρχαιότητας, με την επωνυμία "Λουτρό", ενώ πλησίον του πολύ κοντά στη θάλασσα, στο ανατολικό άκρο του όρμου, βρίσκονται τα ερείπια μεγάλης βασιλικής⁴⁰¹ στα θεμέλια νεότερου ναού, απόδειξη της συνέχειας της ρωμαϊκής πόλης στα πρωτοβυζαντινά χρόνια.⁴⁰² Στο ανατολικό άκρο του όρμου, κοντά στη θάλασσα, σε σχετικά μικρή απόσταση, σώζεται κυκλικός οχυρός πύργος βυζαντινών χρόνων⁴⁰³ που θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

395 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 157

396 https://aristomenismessinios.blogspot.gr/2013/10/blog-post_6630.html

397 το 1961 δημοσίευσαν στην "Αμερικανική Εφημερίδα της Αρχαιολογίας" (AJA), άρθρο με τίτλο «Προϊστορικοί οικισμοί στη Νοτιοδυτική Πελοπόννησο»

398 Πολλά από τα όστρακα (όπως: ρηχές λεκάνες, άγρια κεραμικά, δύο κομμάτια από κόκκινα κύπελλα, βάση από βάζο σε μονόχρωμη μπογιά κ.ά.) χρονολογούνται στην πρώιμη Πρωτοελλαδική εποχή (2.600-2.200 π.Χ.), ενώ βρέθηκαν και όστρακα Μεσοελλαδικής και Μυκηναϊκής εποχής.

399 Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), "Πρωτοβυζαντινή Πυλία" στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 220-221

400 Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), ό.π., σελ. 220-221

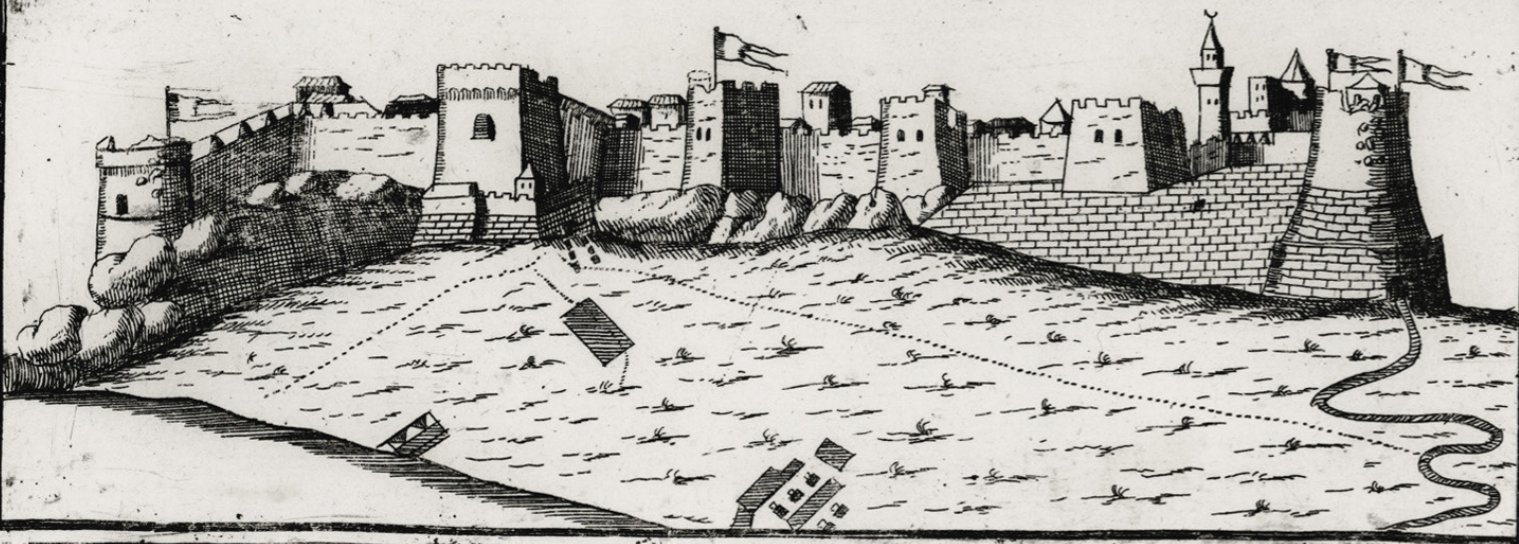
401 Πρόκειται για μεγάλο κτίριο, που απλώνεται σε έκταση 100 τ.μ. περίπου. Διατηρείται ορατή η μεγάλη ημικυκλική αιψίδα και αρκετοί τοίχοι, αποσπασματικά, έως τα 2,50 μ. ύψος. Είναι κτισμένη με αργολιθοδομή από ψαμμίτη και παρεμβολή πλίνθων.

402 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 152

403 Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), ό.π., σελ. 221

εικ.48 Απόψεις του κάστρου της Κορώνης, Vincenzo Maria Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]

εικ.47 Χάρτης της Κορώνης με κάτωψη του κάστρου, Vincenzo Maria Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]

3.5 Κορώνη

Στην ευρύτερη παράκτια περιοχή της Κορώνης εντοπίζονται υστερορωμαϊκές και πιθανά παλαιοχριστιανικές και πρωτοβυζαντινές θέσεις στην περιοχή της Φανερωμένης, νοτιοδυτικά της Κορώνης και στην Αγία Τριάδα προς βορρά.⁴⁰⁴ Ολόκληρη η περιοχή αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό παράλιο χώρο με υπήνεμους όρμους, ορμητήρια και νησίδες-καταφύγια ο οποίος μπορεί να προσφέρει πλούσιες μαρτυρίες για την ευρύτερη περιοχή.⁴⁰⁵

3.5.1 μεσσηνιακή Ασίνη

Η μεσσηνιακή Ασίνη δημιουργήθηκε όταν οι Αργείοι επιτέθηκαν στην Ασίνη Αργολίδας⁴⁰⁶ και την κατέστρεψαν (8^{ος} π.Χ. αιώνας) και οι Ασινάιοι υποχρεώθηκαν να εκπατριστούν και να εγκατασταθούν στη ΝΔ ακτή του Μεσσηνιακού Κόλπου, ως σύμμαχοι της Σπάρτης, όπου τους παραχωρήθηκε γη να χτίσουν και να κατοικήσουν. Τα λείψανα της αρχαίας ακρόπολης είναι ορατά μέχρι σήμερα στο κάστρο της Κορώνης καθώς και τμήματα των λιμενικών εγκαταστάσεων χαμηλά στην ακτή. Οι Δωριείς ή Δρύοπες Ασίνιοι παρέμειναν σύμμαχοι των Σπαρτιατών και η Ασίνη υπήρχε ως περιοκίδα πόλη μέχρι τα τέλη του 7^{ου} π.Χ. αιώνα, δηλαδή μέχρι το τέλος του Β' Μεσσηνιακού πολέμου, ενώ από εκεί και έπειτα γίνεται σπαρτιάτικη επικράτεια σε όλη τη διάρκεια του 6^{ου} και 5^{ου} π.Χ. αιώνα. Μετά την ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα (371 π.Χ) η Ασίνη απομονώνεται περισσότερο ως σύμμαχος της Σπάρτης και οι Θηβαίοι του Επαμεινώνδα ενθαρρύνουν την ίδρυση της αρχαίας Κορώνης⁴⁰⁷, στην ομηρική Αίπεια (πλησίον του σημερινού Πεταλίδιου). Το 50μ.Χ. ο Στράβων σημειώνει την Ασίνη σαν χωριουδάκι που αργοπεθαίνει ενώ ο Πausanias 100 χρόνια αργότερα δεν σημειώνει ολοκληρωτική παρακμή. Από τον 4^ο αιώνα και έπειτα, οι εισβολές Ερούλων και Σλάβων αραιώνουν τον πληθυσμό και μάλιστα τα τελευταία χρόνια της Ρωμαιοκρατίας φαίνεται ότι ο τόπος έχει νεκρωθεί εντελώς. Τον 6^ο μ.Χ. αιώνα οι Μεσσήνιοι της Κορώνης μετακομίζουν και εγκαθίστανται εδώ, αρχικά στην κορυφή του βράχου, όπου βρίσκεται το μεσαιωνικό κάστρο και έπειτα στους πρόποδες του βράχου, στη θέση της αρχαίας Ασίνης.⁴⁰⁸

3.5.2 κάστρο Κορώνης

Το κάστρο της Κορώνης βρίσκεται στο ακρωτήριο Λιβαδειά που εκτείνεται προς τα ανατολικά σχηματίζοντας στα βόρεια ένα απάνεμο αραξοβόλι.⁴⁰⁹ Το κάστρο παραχωρείται στην οικογένεια του Βιλλεαρδουίνου ως τιμάριο αλλά σύντομα η κυριαρχία του περνά στους Βενετούς, η πόλη γίνεται σταθμός ανεφοδιασμού για τα πλοία και αποκτά μεγάλη ακμή αφού γίνεται γνωστή για την βιοτεχνία και το εξαγωγικό της εμπόριο. Η πόλη γνωρίζει μεγάλη ακμή από τον 13^ο-17^ο αιώνα και αποτελεί σημαντικό σταθμό για το εμπόριο της Βενετίας, ενώ η οικονομική της ακμή συνεχίζεται και τον 19^ο αιώνα που αποτελεί εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο.⁴¹⁰ Ο προσκυνητής Simone σημειώνει το 1384 ότι στην Κο-

404 στο χωριό Λιβαδάκι εντοπίστηκε πλήθος ρωμαϊκών και βυζαντινών λειψάνων, ενώ κοντά στην ακτή εντοπίζεται ρωμαϊκό λουτρό.

405 Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιο οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνή και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 152

406 δίπλα στο σημερινό Τολό του Ναυπλίου

407 Ο Pausanias αναφέρει δύο εκδοχές για την ονομασία της: Σύμφωνα με την πρώτη, η Κορώνη πήρε το όνομά της από την Κορώνεια της Βοιωτίας, καθώς ιδρύθηκε από αποίκους αυτής της πόλης, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή πήρε το όνομά της από μία χάλκινη κορώνη (νόμισμα) που βρέθηκε κατά την ανέγερση των τειχών της.

408 https://aristomenismessinios.blogspot.gr/2013/08/blog-post_4732.html

409 Nanetti Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 141

410 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 156

ρώνη βγαίνει το καλύτερο πριονοκόκκι⁴¹¹ που χρησιμοποιείται για τις κόκκινες βαφές.⁴¹² Οι ευρωπαίοι προσκυνητές την επισκέπτονται υποχρεωτικά για ανεφοδιασμό και επισκευή των πλοίων τους και σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους στο κάστρο κατοικούν όχι μόνον Ενετοί αλλά και Έλληνες έμποροι και βιοτέχνες.⁴¹³ Το 1805 ο Leake μας πληροφορεί ότι τις καλές χρονιές η Κορώνη εξάγει 15.000 βαρέλια λάδι, ενώ εξαγωγίμο προϊόν αποτελεί και το μετάξι.⁴¹⁴

Τον Αύγουστο του 1500 οι κάτοικοι της Κορώνης, τρομαγμένοι από τη σφαγή και τη λεηλασία της Μεθώνης και αφού έλαβαν υποσχέσεις για ευνοϊκή μεταχείριση παραδίδονται στους Τούρκους, ενώ το 1532 η πόλη καταλαμβάνεται από τον συμμαχικό στόλο του Αυτοκράτορα Καρόλου 5^{ου} του Πάπα και των Ιπποτών της Μάλτας με επικεφαλής τον Γενουάτη ναύαρχο Andrea Doria. Το 1534 οι συμμαχικές δυνάμεις την εγκαταλείπουν παίρνοντας μαζί τους περισσότερους από 2.000 κατοίκους για να τους εγκαταστήσουν στην κάτω Ιταλία. Το 1685, ο Μοροζίνι καταλαμβάνει την Κορώνη και ξεκινά η β' περίοδος ενετοκρατίας⁴¹⁵ που λήγει το 1715 όταν καταλαμβάνεται και πάλι από τους Τούρκους που ολοκληρώνουν την οικονομική και κοινωνική παρακμή που είχε ξεκινήσει την περίοδο της πρώτης Τουρκοκρατίας.⁴¹⁶ Το 1770 η πόλη γνωρίζει μία ακόμη καταστροφή από τον βομβαρδισμό των Ορλώφ και τελικά απελευθερώνεται το 1828 από το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα με επικεφαλής τον στρατηγό Μαιζόν.⁴¹⁷

Ο William Martin Leake διασχίζοντας τις καλλιέργειες καλαμποκιού, τους ελαιώνες καθώς και δύο τρία μικρά χωριά χτισμένα από ωμόπλινθους και αφού προσπεράσει το "Βαρούσι", το ελληνικό προάστιο της Κορώνης, φτάνει στο σπίτι του Μουσταφά Μπέη δίπλα στη θάλασσα και μας πληροφορεί ότι εντός του κάστρου υπάρχουν 200 περίπου οικογένειες Τούρκων ενώ άλλες 130 ελληνικές οικογένειες βρίσκονται στα προάστια. Το "Βρούσι" όπως και η πόλη εντός των τειχών είναι κτισμένα με πλινθιά και την περίοδο αυτή τα σπίτια των Τούρκων είναι εγκαταλελειμμένα σε ερειπειώδη κατάσταση, αλλά η οχύρωση από άποψη κατασκευής υπερέρχει της Μεθώνης και του Νιόκαστρου της Πύλου. Το κάστρο είναι πολύ απότομο σε όλες τις πλευρές και μοιάζει με την Ακρόπολη της αρχαίας πόλης, από την οποία δεν έχει απομείνει τίποτε παρά μια στέρνα και απομεινάρια ενός τείχους στον λόφο του Πύργου, σε απόσταση 200 γιάρδες δυτικά,⁴¹⁸ καθώς και σε ένα χαμηλότερο σημείο που αποκαλείται Λιβιάδα και εκτείνεται 400 γιάρδες ανατολικά του κάστρου προς τη θάλασσα. Απεικόνιση του κάστρου μας δίνει στο σχέδιο του ο Coronelli, δεδομένου ότι δεν έχουν γίνει ιδιαίτερες επεμβάσεις έκτοτε.⁴¹⁹ Βορειοδυτικά του κάστρου, υπάρχει αμμώδης παραλία, η οποία προσφέρεται για αποβίβαση, ενώ μια ακόμη παραλία (Μεμί) εκτείνεται για δύο μίλια νοτιοδυτικά του κάστρου, αλλά είναι περισσότερο εκτεθειμένη στο νοτιά.⁴²⁰ Το "καζά" περιλαμβάνει 75 χωριά, τα οποία είναι ως επί το πλείστον μικρά και διασκορπισμένα ανάμεσα στους ελαιώνες, ενώ υπάρχει και μια εύφορη κοιλάδα⁴²¹ μεταξύ Κορώνης και Πεταλιδίου.⁴²²

Κατά τον 19^ο αιώνα, η Κορώνη όπως και η Μεθώνη γνωρίζουν μεγάλη οικονομική άνθηση με την καλλιέργεια και το εμπόριο λαδιού και σταφίδας, ενώ αναπτύσσεται ιδιαίτερα η κεραμοποιία και λειτουργούν πολλά καμίνια τα οποία κατασκευάζουν κεραμίδια, πιθάρια και κάθε είδους κεραμικά σκεύη, ονομαστά σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ο μεσοπόλεμος και το κύμα αστυφιλίας φέρνουν τον

411 Το πριονοκόκκι βγαίνει στους κλάδους της βελανιδιάς, έχει σχήμα μικρού ροδιού και περιέχει σκόνη κοκκινωπή ιδεώδη για τις ψυχροβαφές. Επί αιώνες αποτελούσε σπουδαίο έσοδο για ορισμένες περιοχές του Μωριά όπου ευδοκίμουν οι βελανιδιές

412 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.254

413 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 156

414 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ.437-438

415 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 156

416 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), Κάστρα της Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδόσεις Adams, σελ. 157

417 Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), ό.π., σελ. 157

418 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ.436

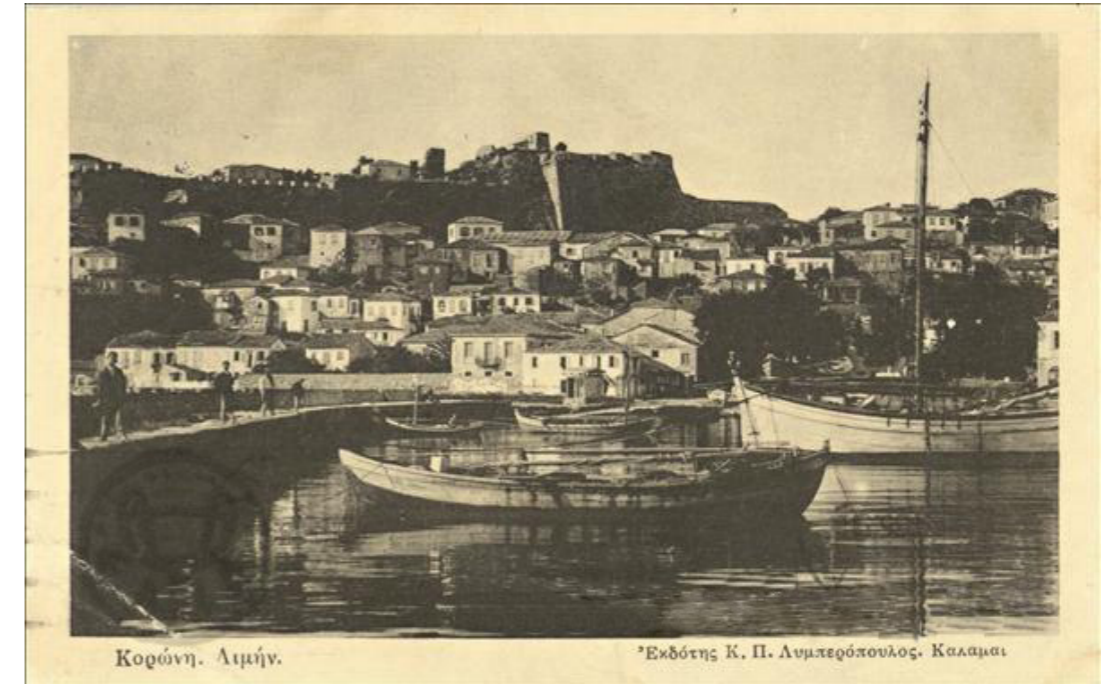
419 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ.437

420 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ.437

421 Στην κοιλάδα βρίσκονται 8-10 χωριά, εκ των οποίων το μεγαλύτερο αποκαλείται Λογγά και όλα μαζί αποκαλούνται "Κακό ρέμα"

422 Leake William Martin (1830), ό.π., σελ.438

μαρασμό και η πόλη εντός του κάστρου ερημώνεται, ενώ ανοικοδομείται η νέα πόλη στο εξωτερικό η οποία αναπτύσσεται σε δύο κατευθύνσεις, τόσο από το λιμάνι (παλιός πυρήνας) προς το ύψωμα όσο και κατά μήκος των τριών κύριων παράλληλων δρόμων. Σήμερα η πλατεία, η εκκλησία και το παραλιακό μέτωπο αποτελούν το εμπορικό κέντρο, ενώ το πολεοδομικό σύστημα ακολουθεί τη γεωμορφία του εδάφους και αποτελείται από τους βασικούς άξονες και τα κάθετα σοκάκια. Τα δημόσια κτίρια και τα αρχοντικά είναι κτισμένα κατά μήκος της παραλίας ενώ στο ύψωμα συναντούμε τα λαϊκά σπίτια. Η δόμηση είναι πυκνή και συνεχής και τα σπίτια έχουν στο μέτωπο του δρόμου τη στενή τους πλευρά.

εικ.49_ άποψη της Κορώνης (1935)

3.6 άλλοι οικισμοί

Ο Martin William Leake, στις 30 Απριλίου 1805, αναχωρεί από την Μεθώνη και κατευθύνεται προς την Κορώνη διασχίζοντας την κοιλάδα της Μεθώνης με τις εκτάσεις καλαμποκιού και μας δίνει πληροφορίες για την Τουρκοκρατούμενη περιοχή. Σε μισή περίπου ώρα συναντά το χωριό "Δελικλιτζ" στα αριστερά του, ενώ έπειτα από μία διαδρομή μιας περίπου ώρας ανάμεσα σε άγονους λόφους καταλήγει σε μια εύφορη κοιλάδα, πιθανά στην κορυφή του ακρωτηρίου Κούλουρας ακριβώς απέναντι από τη νήσο Σχίζα και σημειώνει τον όρμο που ταυτίζεται με τον "φοινίκους λιμνή" του Πausανία. Είκοσι λεπτά αργότερα, διασχίζει το ποτάμι που ρέει από τη Λαχανάδα και σε μισή περίπου ώρα διακρίνει στα δεξιά του τα ερείπια ενός μικρού χωριού, (πιθανά αναφέρεται στην Φοινικούντα). Εκεί, από την πλευρά της θάλασσας, πάνω σε έναν λόφο, στο ακρωτήριο Ακρίτας⁴²³ διακρίνει έναν πύργο-φυλάκιο-παρατηρητήριο, τον οποίο αποκαλεί "guard tower" και θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο. Αφού ανεβεί το άγονο βουνό το οποίο αποτελεί τη συνέχεια του όρους "Temathia", που πλέον αποκαλείται Λυκόδημο, φτάνει σε 40 περίπου λεπτά στο χωριό "Γρίνι" στην κορυφή του βουνού. Κατά την κατάβαση από έναν βραχώδη δρόμο βλέπει από ψηλά τους ατελειώτους ελαιώνες της Κορώνης, και μετά από μιάμιση ώρα εισέρχεται στα εύφορα εδάφη της ανατολικής πλευράς του βουνού και στο χωριό "Kadir-oglu" (ίσως πρόκειται για τη Χρυσοκελλαριά/ Σαρατσός ή την Υάμεια).

423 Το ακρωτήρι Ακρίτας (νοτιοανατολικό τμήμα) ανήκει στο δίκτυο περιοχών Natura με κωδικό GR2550003, όπως και ολόκληρη η περιοχή της Μεθώνης, Φοινικούντας και το σύμπλεγμα των Οινουσσών.

Περνώντας μέσα από ελαιώνες, καλλιέργειες σπηρών και δύο-τρία μικρά χωριά κτισμένα από οπτό-πλινθους φτάνει τελικά μετά από μια περίπου ώρα στο "Βαρούσι", το προάστιο της Κορώνης.⁴²⁴ Λίγα χρόνια αργότερα η Γαλλική Αποστολή αναχωρώντας από τη Μεθώνη με κατεύθυνση την Κορώνη μας δίνει αντίστοιχες πληροφορίες⁴²⁵ για τους οικισμούς, τα ρέματα καθώς και για τον οχυρό μεσαιωνικό πύργο στη θέση Λούτσα.⁴²⁶

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο οικισμός "Γρίζι"⁴²⁷ καθώς και το "Μανιατοχώρι"⁴²⁸ ανήκαν αρχικά στο Πριγκιπάτο της Αχαΐας αλλά δεδομένου ότι βρίσκονταν στην καρδιά των βενετικών κήσεων της Μεθώνης και της Κορώνης, αποτέλεσαν βασικό στόχο της βενετικής διπλωματίας για πολλά χρόνια μέχρι το 1426, όταν φαίνεται ότι υπήχθησαν οριστικά στη βενετική εξουσία.⁴²⁹ Η προσάρτηση των δύο χωριών αποτέλεσε βασικό στόχο της επεκτατικής πολιτικής των Βενετών στη νότια Μεσσηνία, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, εξίσου σημαντικό με την απόκτηση του φρουρίου του Ναυαρίνου, της "Κόσμινας"⁴³⁰ και της "Λαχανάδας"⁴³¹.

3.7 το έργο των χαρτογράφων

Σπουδαίες πληροφορίες για την γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής της Μεσσηνίας, τη θέση, τα ονόματα, το είδος των οικισμών, τα κάστρα, τις καλλιέργειες, τα αγκυροβόλια, τα νησιά, τους υφάλους, τις πηγές κ.α. παίρνουμε από μια πληθώρα χαρτών, πολλοί από τους οποίους βέβαια αποτελούν αντίγραφα προγενέστερων εκδόσεων. Ύστερα από τη σχολαστική μελέτη ορισμένων χαρτών της περιοχής του 16^{ου}-18^{ου} αιώνα, θα καταγράψουμε εδώ ορισμένες παρατηρήσεις, ενώ η αναφορά σε συγκεκριμένους χάρτες θα γίνει με χρονολογική σειρά. Θα πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι στους χάρτες που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια αυτής της εργασίας έγινε μια προσπάθεια να αξιοποιηθεί όσο ήταν δυνατόν η οποία πληροφορία βρέθηκε στους ιστορικούς χάρτες και εντάχθηκε πλάι στα σύγχρονα τοπωνύμια.

424 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ. 434-436

425 Σε μισή περίπου ώρα απόσταση από την Μεθώνη, προσπερνά στα αριστερά το μικρό κατεστραμμένο χωριό "Καλαφάτι" (Calafati) το οποίο πιθανά ταυτίζεται με το Δελικλιτζί που προαναφέρθηκε, ενώ 15 λεπτά αργότερα συναντά μια κινστέρνα και τα ίχνη ενός βενετικού δρόμου. Έπειτα από 23 λεπτά συναντά ένα ρέμα, μια μικρή γέφυρα και έπειτα άλλο ένα ρέμα, ενώ σε 28 λεπτά βρίσκεται στην κορυφή του βουνού όπου σημειώνει στα αριστερά ένα παλαιό "chateau" (ίσως αναφέρεται στη Λαχανάδα). Σε 3 λεπτά συναντά μια ακόμη ενετική γέφυρα και ένα ρέμα, ενώ σε 8 λεπτά στα δεξιά, πλάι στη θάλασσα, αντικρύζει τον μεσαιωνικό όπως χαρακτηρίζει πύργο, ο οποίος βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση, ενώ 7 λεπτά μακριά συναντά τα ίχνη ενός ακόμη πύργου. Σε 3 λεπτά συναντά τον Γρίζοκαμπο και δεξιά εντοπίζει τα ρωμικά λουτρά και τα ερείπια της μεγάλης βασιλικής. Σύντομα συναντά το μονοπάτι που οδηγεί στο βουνό και σε 18 λεπτά συναντά στα αριστερά ένα μικρό χωριό και σε 15 λεπτά ένα ακόμη, δίπλα σε δύο εκκλησίες και μία στέρνα. Στη συνέχεια συναντά το "Παλιοχώρι" (Paleochori) σε απόσταση 4 λεπτών από το ψηλότερο σημείο. Από το σημείο αυτό ο δρόμος κατηφορίζει προς την εύφορη περιοχή της Κορώνης όπου σε μισή περίπου ώρα συναντά ένα ρέμα και δεξιά το χωριό Cadioli και στην μεση ένα οχυρό "Chateau Fort", ενώ έπειτα από 10 λεπτά συναντά ένα ρέμα και σε 8 λεπτά το Χαροκοπίο (Carakorio). Προς τα αριστερά βρίσκεται το χωριό "Caignares" (9 λεπτά) και από εκεί σε 15 λεπτά προς τα αριστερά το χωριό "St Dimiiti" (πιθανά πρόκειται για τη Φαλάνθη). Προς τα δεξιά συναντά το χωριό "Giateroli" (πιθανά Περούλια ή Βουνάρια), ένα νεκροταφείο και κάτι αρχαίους τάφους και σε 20 περίπου λεπτά φτάνει στην Κορώνη.

426 Blouet Abel (1831), *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français*, volume premiere, Paris: Firmin Didot Freres, Libraires, Bibliothèque nationale de France, σελ. 15

427 Το Γρίζι βρίσκεται μεταξύ Φοινικούντας και Κορώνης και ταυτίζεται με το σημερινό Ακριτοχώρι σύμφωνα με τον Α. Bon. Πιθανά οχυρώθηκε στα τέλη του 14ου αιώνα ενώ οι HODGETTS – LOCK αναφέρουν ότι η πρωιμότερη μαρτυρία για το κάστρο του Gísi προέρχεται από βενετικό έγγραφο της 12ης Ιανουαρίου 1417.

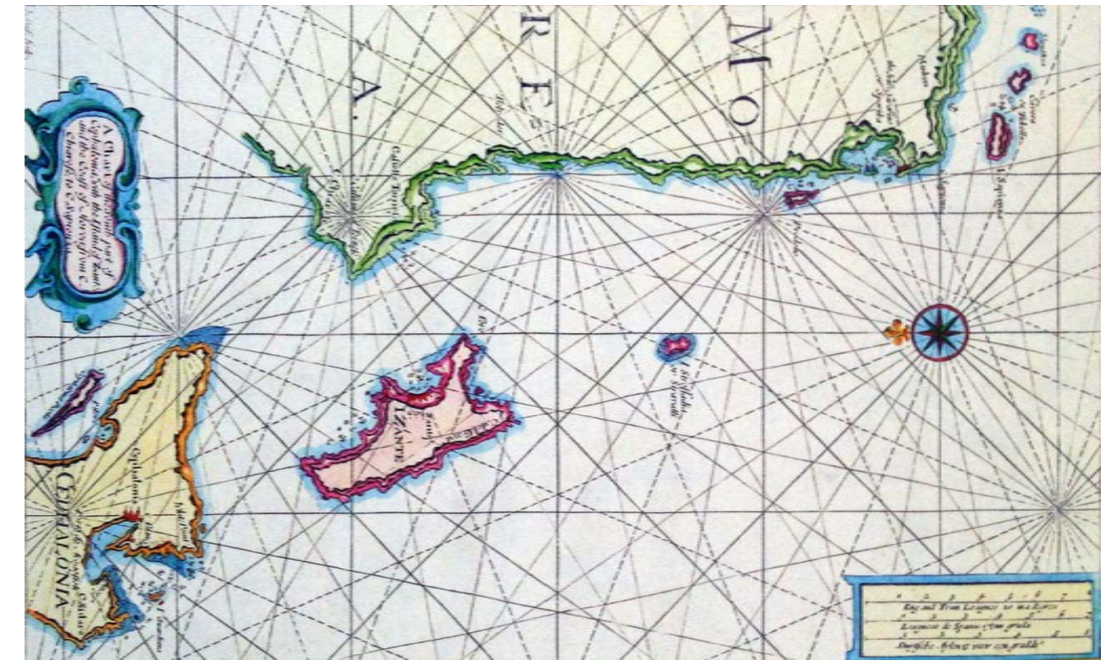
428 Το Μανιατοχώρι βρίσκεται κοντά στο σημερινό Μεσοχώρι σύμφωνα με τον Torring και Thiriét γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την βενετική απογραφή της Πελοποννήσου το 1689, βλ. Παπακοσμά, σελ. 58

429 Παπακοσμά Κ. (2007), "Εδαφικές διεκδικήσεις της Βενετίας στη Ν. Μεσσηνία (Α' μισό του 15^{ου} αιώνα) με αφορμή ανέκδοτο Αργυρόβουλλο του Θωμά Παλαιολόγου", Εώα και Εσπέρια 7, σελ. 57-58

430 Το φέουδο της Κόσμινας (Cosmina), με έδρα το ομώνυμο κάστρο, εντοπίζεται στη Ν. Μεσσηνία, κοντά στη θέση Βουνάρια, βόρεια της Κορώνης, στην περιοχή του Λογγά, σύμφωνα με βενετικό έγγραφο του 1401.

431 Το χωριό Canada ή Ia Cannata, όπως απαντάται σε λατινόγλωσσα έγγραφα, ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Λαχανάδα, στα βορειοδυτικά του Gísi και αποτελούσε τμήμα μαζί με το Gísi και άλλες θέσεις, όπως η νήσος Πρώτη και οι Μύλοι (Moiini/Molendini) της βαρονίας του Nivelet (Nivelleto), η οποία εξαπλωνόταν από το κάστρο του Φαναριού στην Ηλεία έως τον κόλπο του Ναυαρίνου και τη Ν. Μεσσηνία.

Το 1534 ένας άγνωστος Έλληνας ναυτικός γράφει ένα "Πορτολάνο"⁴³² και περιγράφει τις ακτές της Δαλματίας, Αλβανίας, Ηπείρου, Ιονίων νήσων, Μωριά, Κρήτης, Αιγίου, Κύπρου, Αιγύπτου, Συρίας και Καραμανίας αποτελώντας μια ανεκτίμητη πηγή πληροφοριών για την ιστορία της γεωγραφίας και του εμπορίου κατά την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο.⁴³³ Ο ναυτικός χάρτης (1677) του John Seller,⁴³⁴ [εικ.50] του φημισμένου δημιουργού ναυτικών χαρτών, απεικονίζει τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου, από την Μεθώνη και τις μεσσηνιακές Οινούσσες στο νότο, μέχρι την Κυλλήνη, το Castel Tornese και την Κεφαλονιά στο βορρά. Η ηπειρωτική χώρα έχει πράσινο περίγραμμα, ενώ τα νησιά κόκκινο και με το σύμβολο της άγκυρας σημειώνονται τα ασφαλή αγκυροβόλια ως οδηγός των θαλασσοπόρων. Στη Μεσσηνία σημειώνει το αγκυροβόλι του Ναυαρίνου, της Μεθώνης, αυτό στα ανατολικά της Σαπιέντζας και ανατολικά της νήσου Πρώτης. Στο χάρτη πληροφορούμαστε επίσης και δυο ακόμη ονομασίες της νήσου Σχίζας, Caverna και Fukella.

εικ.50_ Μεθώνη John Seller (1677), [πηγή: MIET 444Δ, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.174]

Τρία χρόνια αργότερα ο χάρτης του Frederick de Wit⁴³⁵ (1680) [εικ.52] αποτελεί μια από τις πιο εντυπωσιακές απεικονίσεις του βασιλείου του Μορέως με σχέδια από τα 14 κάστρα (10 της Πελοποννήσου) να περιβάλλουν τον χάρτη της Πελοποννήσου. Στην περιοχή μελέτης σημειώνονται όλα τα κάστρα (το Παλαιόκαστρο Ναυαρίνου σημειώνεται διαφορετικά) καθώς και τα δύο ποτάμια, "Mudary" και "Armiro ol Charandrus", που εκβάλουν στον όρμο του Ναυαρίνου με το όνομα "Porto Grongo". Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ο διαφορετικός συμβολισμός οικισμών και τοπωνυμίων. Στις πηγές του ποταμού Armiro σημειώνεται ο οικισμός "Sigino" και συμβολίζεται με "ο". Νότια του Νιόκαστρου σημειώνεται ο οικισμός "Zonchio" και νοτιότερα, πριν τη Μεθώνη, ο ποταμός "Siloso" ο οποίος στην πορεία του μετονομάζεται σε "Βαλύρα". Στο μέσον περίπου του μήκους του, σημειώνεται ο οχυρός οικισμός "Sogna"⁴³⁶ και δυτικότερα ο οικισμός Misisto (πιθανά Μανιατοχώρι). Με το σύμβολο του οικισμού σημειώνεται και το νησί της Σαπιέντζας και Σχίζας, ενώ ο οικισμός "Grisso" σημειώνεται με σημαιούλα, σύμβολο που δεν εντοπίστηκε σε κανένα άλλο σημείο. Ανατολικότερα σημειώνεται

432 "Isolarii" και "Portolani" αποκαλούνται οι ναυτικοί χάρτες των μεσογειακών ακτών και του αιγαίου πελάγους με ενδείξεις των αποστάσεων και των συνθηκών ναυσιπλοΐας και περιγραφή των νησιών και των λιμανιών

433 Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση, σελ.84

434 Γιακωβάκη Ν., Nanefti An., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 174

435 Γιακωβάκη Ν., Nanefti An., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 164

436 συμβολίζεται με ένα πυργάκι "οΠ" που πιθανά ερμηνεύεται ως οχυρός οικισμός

εικ.51_ Πελοπόννησος, Giacomo Cantelli da Vignola (1690) [πηγή: Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.119]

ο οχυρός οικισμός της "Φανερωμένης" και ο "Anchora". Δυτικά της Φανερωμένης όπως και της Κορώνης σημειώνονται ρέματα και όρμοι. Ο χειμάρρος της Κορώνης ξεκινά πλησίον του οικισμού "Alapre", με νότια κατεύθυνση δυτικά του όρους Θεματιά και διασχίζει τους οικισμούς "Carmo" και "Bohito". Βορειοανατολικά της Κορώνης σημειώνεται ο οικισμός "Lungo", ενώ οι ύφαλοι δίπλα στη νήσο Βενέτικο αποκαλούνται "Coagulo".

εικ.52_ Πελοπόννησος και τα 14 σημαντικότερα κάστρα, Frederik de Wit, (1680), πηγή: MIET 371Δ, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.164]

Ο χάρτης του Μοριά του Johannes Blaeu⁴³⁷ (1688) [εικ.53] συμπίπτει με τις απαρχές της βενετικής ανακατάληψης και σημειώνει με μεγάλη ακρίβεια πολλές περιοχές, ενώ αποτέλεσε το υπόβαθρο για πολλούς άλλους χαρτογράφους. Σημειώνει το όρος "Άγιος Νικόλαος" και απεικονίζει τα δύο Ναυαρίνα, τη Μεθώνη και την Κορώνη, με τον ίδιο τρόπο, όπως και τα υπόλοιπα φρούρια Αρκαδίας (Κυπαρισσίας), Πάτρας, Συκιώνας, Κορίνθου, Ναυπλίου, Μονεμβασιάς, Τσιρίγου, Κυθήρων, Κολοχόνας και Οιτύλου. Με διαφορετικό σύμβολο σημειώνει το κάστρο της Ζαρνάτας, της Μάινης και της Καλαμάτας καθώς και τους οικισμούς Molina, Sogna, Megalorol. Σημειώνει επίσης τα τέσσερα ρέματα της περιοχής, τα δύο που εκβάλουν στον όρμο του Ναυαρίνου, αυτό ανατολικά της Μεθώνης και αυτό δυτικά της Κορώνης. Κατά μήκος του ρέματος της Μεθώνης σημειώνει τρεις οικισμούς (Mististo, Alapre και Sogna). Στο ακρωτήριο Ακρίτα, "Cano Gallo", σημειώνει δύο οικισμούς (Assine και Faneromeni), ενώ βόρεια του ρέματος της Κορώνης σημειώνει τον οικισμό "Millinda" καθώς και το όρος Θεματιά. Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε, μιας και δεν είναι ο κανόνας, ότι σχεδιάζει σωστά τον κόλπο του Ναυαρίνου και σημειώνει σωστά τις νήσους Σφακτηρία και Πρώτη, όπως και τα νησιά των Οινουσσών. Συγκεκριμένα στη Σαπέντζα και τη Σχιζα τοποθετεί μια κουκίδα στην κορυφή των βουνών ενώ στην πρώτη σημειώνει και το αγκυροβόλι "Πόρτο Λόγγο". Ανατολικά της νήσου Βενέτικο αλλά και σε άλλα σημεία (πχ. βόρεια των Στροφάδων) χρησιμοποιεί μικρά σταυρουδάκια προκειμένου πιθανά να σημειώσει τις επικίνδυνες περιοχές ναυσιπλοίας λόγω υφάλων. Αντίγραφο του χάρτη αυτού αποτελεί και ο χάρτης του Pierre Vander Aa⁴³⁸, με χρονολογία 1729.

437 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 117

438 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 125

Την ίδια χρονιά, στο χάρτη του Μοριά (1688) του *Olfert Dapper*⁴³⁹, αναγράφεται το τοπωνύμιο “Πύλος”, λίγο νοτιότερα με το ίδιο σύμβολο “Buthrades” και ακόμα πιο νότια “Zonchio”. Βόρεια της Πύλου σημειώνεται ο ποταμός “Fragium” και βόρεια της Μεθώνης ο ποταμός “Mecystus”, ενώ σημειώνεται και το ρέμα δυτικά της Κορώνης. Το λιμάνι του Ναυαρίνου αποκαλείται “Porte inf amsa Sphragia...”. Σημειώνονται οι οικισμοί Sogna, Molina, Achillum και Platanis, ενώ ο Grissa και Asine, συμβολίζονται διαφορετικά. Ανατολικά σημειώνεται η Φανερωμένη και η Colone και η Κορώνη ως σημαντικό φρούριο.

Αντίθετα, στο χάρτη της Πελοποννήσου του *Giacomo Cantelli da Vignola*⁴⁴⁰ (1690) [εικ.51], δύο μόλις χρόνια αργότερα από τον προηγούμενο, σημειώνονται οι έξι περιφέρειες της Πελοποννήσου και χρησιμοποιούνται τα αρχαία τοπωνύμια (Messenia, Laconia, Elis, Achaia, Arcadia και Argolis). Ωστόσο ο χάρτης έχει αρκετά λάθη ως προς το περίγραμμα και τον προσανατολισμό της χερσονήσου, ενώ η Σφαγεία/ Σφακτηρία έχει πάρει τη θέση της Σαπιέντζας και η νήσος Πρώτη της Σφακτηρίας. Εντύπωση προκαλεί η σαφής τοποθέτηση της πλειοψηφίας των οικισμών επάνω στις παραρεμάτιες ζώνες, όπως για παράδειγμα στην περιφέρεια της Ηλείας. Στην περιοχή του Ναυαρίνου σημειώνονται τα δύο ποτάμια, Minicus και Charदारus (πιθανά από εκεί προέρχεται η ονομασία Χανδρινός, του σημερινού οικισμού), ενώ νοτιότερα σημειώνεται το όρος Τομεύς και λίγο νοτιότερα ο ποταμός Βαλύρα (Balvra). Μεταξύ Πύλου και Μεθώνης σημειώνονται δύο ακόμη οικισμοί, Buthrades και Mecisas οι οποίοι συμβολίζονται με ένα πυργακι με κωνική στέγη. Ανατολικά της Μεθώνης σημειώνονται οι οικισμοί Achilleum Vrbs at Pautus, Colone, Grissa, Asine, Colone el Colonides και Segara.

εικ.53_ Πελοπόννησος απόσπασμα, *Johannes Blaeu* (1688), [πηγή: MIET 696, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.117]

Ο χάρτης του Μοριά (1692) του *Nicolas Sanson*⁴⁴¹, [εικ.54] απεικονίζει τα 12 κάστρα που κατέλαβαν οι Ενετοί κατά τον β' βενετοτουρκικό πόλεμο, με χρονολογίες αλλά γενικά έχει αρκετές ανακρίβειες ως προς την γεωμορφία του τόπου. Σημειώνει το ποτάμι που εκβάλει στον κόλπο του Ναυαρίνου με το όνομα “Armire” ενώ βορειότερα, κατά μήκος του ποταμού τοποθετεί τον οικισμό “Sigino”. Μεταξύ Ναυαρίνου και Μεθώνης σημειώνει έναν οικισμό ή πύργο (?) και αμέσως μετά ένα ποτάμι με το όνομα Bilo... Ανατολικά της Μεθώνης σημειώνεται ο οικισμός Grisso και νοτιότερα αυτού, ένα ακόμη ρέμα, που πιθανά πρόκειται για αυτό της Κορώνης, ενώ ο οικισμός Φανερωμένη τοποθετείται στη θέση Λούτσα (πύργος Π09).

439 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 121

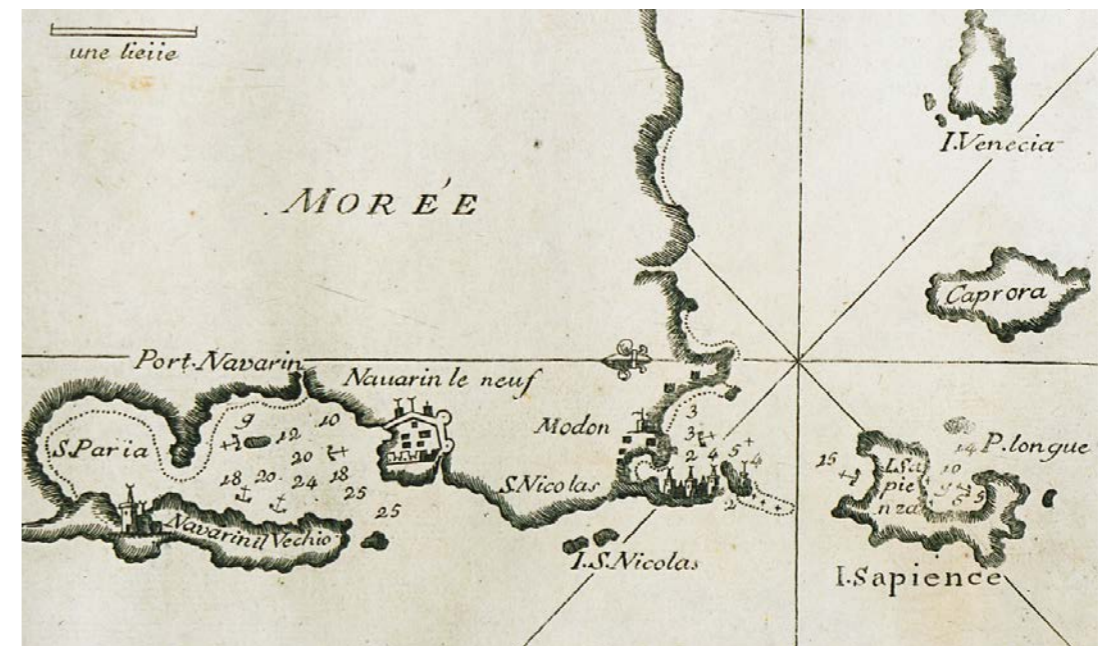
440 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 119

441 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 123

εικ.54_χάρτης της Πελοποννήσου, *Nicolas Sanson* (1692) [πηγή: MIET 648, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ. 123]

Στον δωδεκάφυλλο άτλαντα της Μεσογείου του *Joseph Roux*⁴⁴², που εκδόθηκε στη Μασσαλία το 1764, απεικονίζονται οι ακτές όλης της Μεσογείου με αναφορά στα σημαντικότερα λιμάνια και στα αγκυροβόλια. Ο χάρτης με αριθμό VIII απεικονίζει την Πελοπόννησο, ενώ σε άλλο χάρτη απεικονίζεται το λιμάνι του Ναυαρίνου, της Μεθώνης και της Σαπιέντζας. [εικ.55] Στο λιμάνι του Ναυαρίνου σημειώνονται αγκυροβόλια στα ανατολικά και νοτιοανατολικά του όρμου, ενώ δυτικά της Σφακτηρίας και περίπου στο μέσον της σημειώνονται κατά πάσα πιθανότητα οι επικίνδυνοι ύφαλοι και οι ξέρες. Αντίστοιχα στη Μεθώνη σημειώνεται το αγκυροβόλι στο λιμάνι της καθώς και στα ανοικτά μεταξύ Μεθώνης και Σαπιέντζας, ενώ σε αρκετά σημεία πλησίον των χερσονήσων αλλά και ανατολικά και δυτικά της Αγίας Μαριανής σημειώνεται περιοχή με ξέρες/ υφάλους.

εικ.55_χάρτης του όρμου του Ναυαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και της νήσου Σαπιέντζα, *Joseph Roux* (1804) [πηγή: travelogues.gr]

442 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), ό.π., σελ. 176-177

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι αυθύπαρκτοι πύργοι - παρατηρητήρια για τους οποίους βρέθηκαν κάθε λογής τεκμήρια, κατά τη διάρκεια της έρευνας στην περιοχή της παρακτίας νοτιοδυτικής Μεσσηνίας. Η περιήγηση και καταγραφή ξεκινά από βορρά με κατεύθυνση νότια και ανατολικά. Με αφετηρία το βορειοδυτικό τμήμα του όρμου του Ναυαρίνου και συγκεκριμένα τη νήσο Σφακτηρία συναντούμε τον πρώτο, συνεχίζοντας νότια στην κορυφή του όρους Άγιος Νικόλας, νοτιοδυτικά της Πύλου, συναντούμε έναν ακόμη πύργο, ενώ ανατολικά του όρμου του Ναυαρίνου έχουμε μια αναφορά για δύο ακόμη. Συνεχίζοντας παραλιακά, νότια του Αγίου Νικολάου, σε απόσταση πενήτεμισι περίπου χιλιομέτρων συναντούμε έναν ακόμη πύργο, βόρεια του φρουρίου της Μεθώνης στη θέση "Λίμνη Παπά". Κατόπιν, συνεχίζοντας ανατολικά προς την πόλη της Φοινικούντας και το ακρωτήριο Ακρίτας συναντούμε δεξιά μας, πλησίον της παραλίας με το όνομα Λούτσα, έναν ακόμη πύργο, ενώ στο μεταξύ έχουμε αφήσει στα δεξιά μας το νησιωτικό σύμπλεγμα των μεσσηνιακών Οινουσσών για τα νησιά του οποίου υπάρχει πληθώρα αναφορών. Η περιήγηση ολοκληρώνεται στην ακτή, νοτιοδυτικά του κάστρου της Κορώνης, στη θέση Μεμί, όπου βρίσκεται ο δέκατος σε σειρά πύργος. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι έχουν κωδικοποιηθεί [Π01-Π10] μονάχα οι πύργοι που έχουν εντοπιστεί και ταυτίσει καθώς και αυτοί για τους οποίους υπάρχουν σαφείς γραπτές μαρτυρίες αλλά η θέση τους δεν έχει εξακριβωθεί και στο εξής θα αποκαλούνται "καταγεγραμμένες θέσεις". Ωστόσο οι δύο κατηγορίες διαφοροποιούνται χρωματικά στον χάρτη. [εικ.56] Στη συνέχεια του κεφαλαίου θεσπίζονται τα κριτήρια βάσει των οποίων γίνεται η κατηγοριοποίηση των παραπάνω πύργων, εντοπίζεται, ταυτοποιείται και καταγράφεται το υπάρχον δίκτυο εποπτείας και εν τέλει αξιολογείται. Στην συνέχεια του κεφαλαίου, η αξιολόγηση του δικτύου οδηγεί στην υπόθεση ύπαρξης επιπλέον, μη καταγεγραμμένων θέσεων πύργων, οι οποίες στο εξής θα αποκαλούνται "υποθετικές θέσεις". Οι υποθετικές θέσεις που ορίστηκαν βάσει της αξιολόγησης του δικτύου κωδικοποιούνται με διακριτό τρόπο [Υ01-Υ09] και οι θέσεις τους υποδεικνύονται στο χάρτη με διαφορετικό επίσης σύμβολο και συμβατικά ως προς τη θέση τους. Τα στοιχεία τα οποία θα παρατεθούν παρακάτω, σχετικά με τους πύργους, αφορούν κυρίως την τεκμηρίωση της ύπαρξής τους, την τοποθεσία (θέση, υψόμετρο) τους, τα σημεία φυγής, θέασης και εποπτείας, την πρόσβαση, τη μορφή και λειτουργία τους. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανάλυση, αξιολόγηση και κριτική του πλήρους δικτύου/ δικτύων εποπτείας που συνιστούν τόσο οι εντοπισμένες όσο και οι υποθετικές θέσεις.

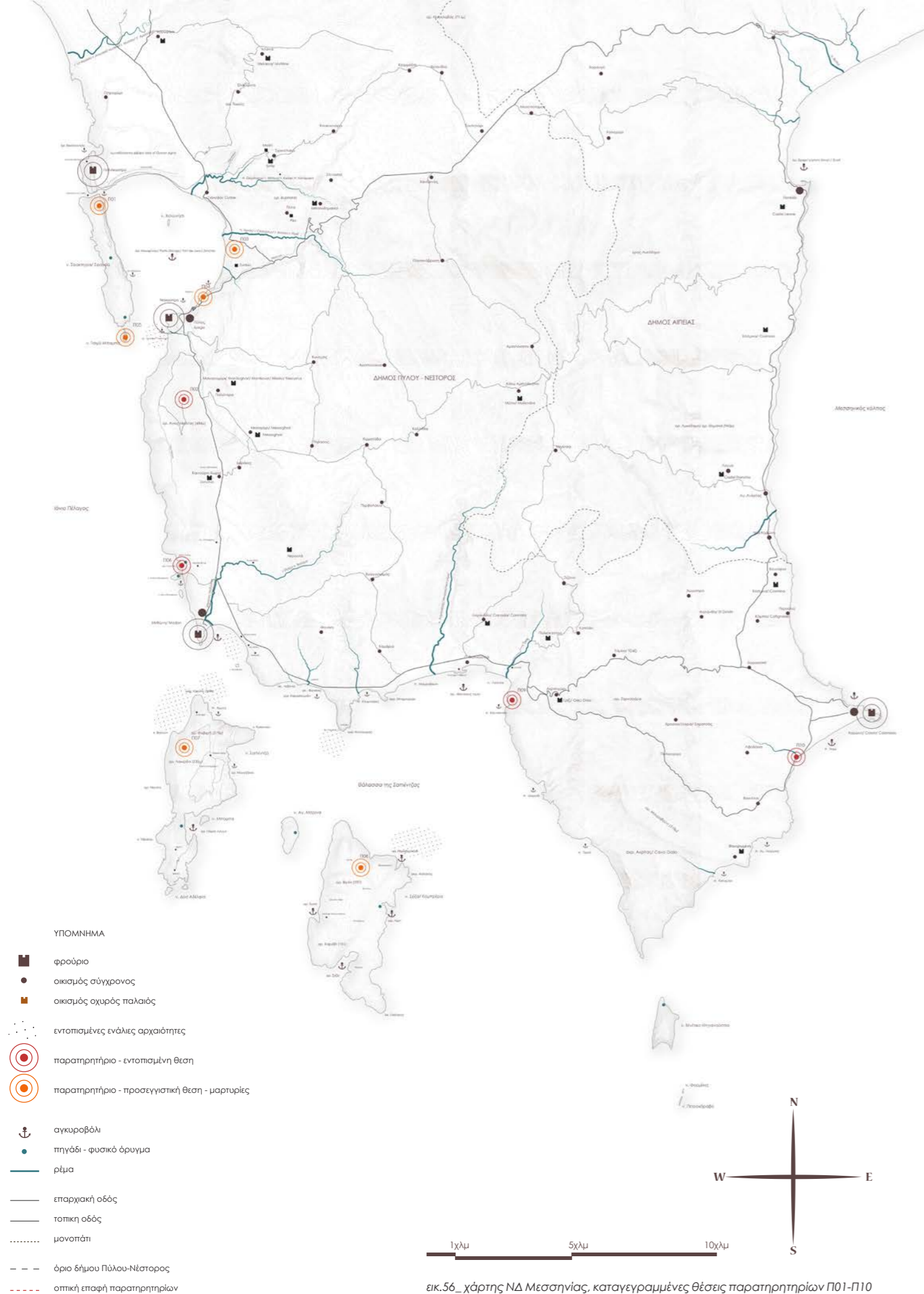
4.1 καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων

Στην συνέχεια του κεφαλαίου ακολουθεί η παρουσίαση μίας προς μίας των καταγεγραμμένων θέσεων όπου εντοπίζεται πύργος-παρατηρητήριο με τεκμήριο τις έγγραφες αναφορές, τις χαρτογραφικές πηγές και τα οικοδομικά τεκμήρια.

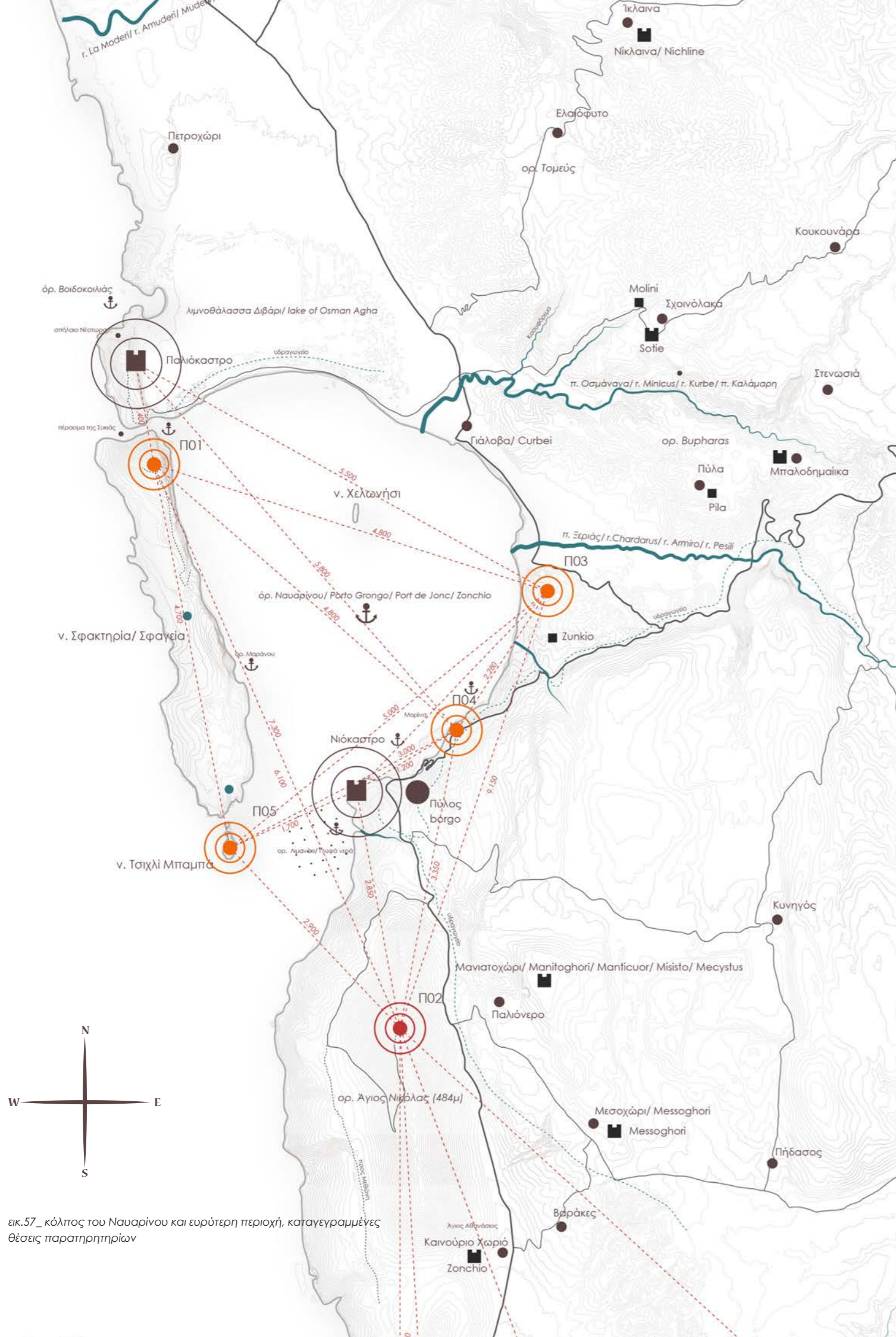
Πύργος στη νήσο Σφακτηρία, Ναυαρίνο [Π01]

Ιδιαίτερα σημαντικό και μη αμφισβητήσιμο στοιχείο που συνηγορεί στην ύπαρξη πύργου-παρατηρητηρίου [Π01] στη νήσο Σφακτηρία αποτελεί η αναφορά σε αυτόν από τον W.M. Leake, όταν τον εντόπισε κατά την αναζήτηση της αρχαίας οχύρωσης στο βόρειο τμήμα του νησιού, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του, το έτος 1805. Χαρακτηριστικά αναφέρεται σε αυτόν με τον όρο "signal tower", δηλαδή "φρυκτωρία", σε αντίθεση με άλλον πύργο που θα δούμε στη συνέχεια τον οποίο αποκαλεί "watch tower", ενώ διευκρινίζει ότι πρόκειται για κτίσμα μεταγενέστερο της αρχαίας τείχισης.⁴⁴³ Ο πύργος δεν έχει εντοπιστεί προς το παρόν, αλλά θεωρείται πιθανό να βρίσκεται στο βορειότερο ύψωμα της

443 Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray, σελ.409

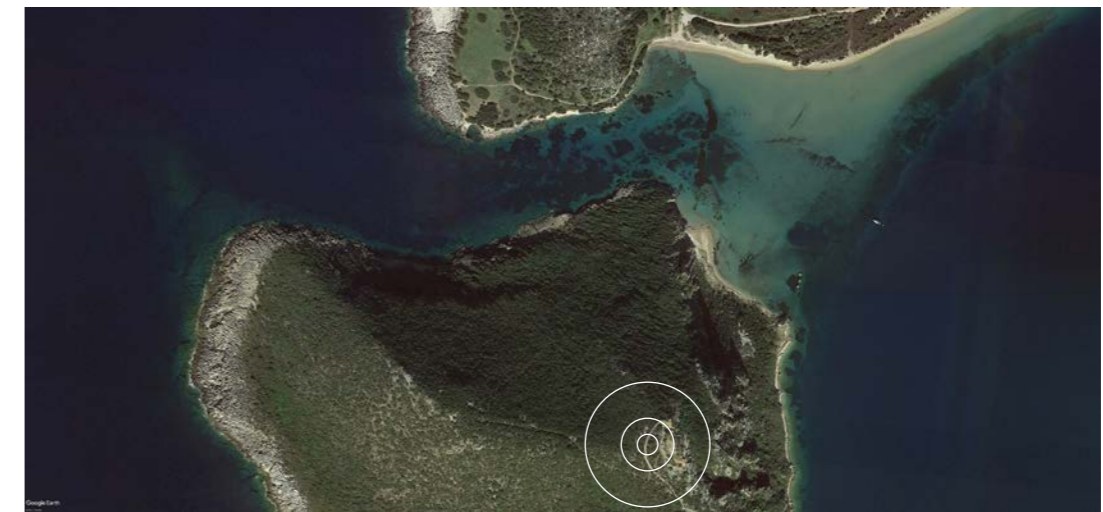

εικ.56_χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π01-Π10

εικ.57_ κόλπος του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων

νήσου σε υψόμετρο 125-140μ [εικ.58] παρέχοντάς ανεμπόδιστη οπτική επαφή τόσο με το Παλαιόκαστρο του Ναυαρίνου όσο και με το Νιόκαστρο της Πύλου αλλά και τη φρουκτωρία [Π02] του Αγίου Νικολάου που θα δούμε στην συνέχεια. [εικ.57] Ο πύργος [Π01] με μια πρώτη ματιά δεν φαίνεται να εξυπηρετεί κάποιον σκοπό, αφού το ίδιο το Παλαιόκαστρο έχει άμεση οπτική επαφή με το Νιόκαστρο αλλά και με τους οικισμούς τους κόλπου. Με μια δεύτερη όμως ματιά διαπιστώνει κανείς ότι λόγω του μεγάλου υψώματος στο βόρειο άκρο της Σφακτηρία είναι προβληματική έως αδύνατη η μεταφορά μηνύματος εντός της περιοχής της νήσου, από το Παλαιόκαστρο⁴⁴⁴ προς το νότιο τμήμα της Σφακτηρίας ή από τις δύο νότιες εισόδους του κόλπου προς την βόρεια Σφακτηρία και το Παλαιόκαστρο. Έτσι οι παραπάνω διαπιστώσεις συνηγορούν στον προσδιορισμό της θέσης του [Π01], όπως σημειώνεται στον χάρτη, στο βορειότερο τμήμα της νήσου που διαθέτει συνάμα το μεγαλύτερο υψόμετρο. Ένα παρατηρητήριο στην εν λόγω θέση θα εξυπηρετούσε στον έλεγχο του βόρειου περάσματος του κόλπου, στην επιτήρηση του σημείου απόβασης στο βορειοανατολικό άκρο της νήσου καθώς και στην αναμετάδοση μηνύματος από και προς το Παλαιόκαστρο. Επιπλέον ένα παρατηρητήριο στη θέση αυτή θα δικαιολογούταν ακόμη περισσότερο και κατά τη χρονική περίοδο κατά την οποία το Παλαιόκαστρο είχε εγκαταλειφθεί, ειδοποιώντας την ευρύτερη περιοχή του Ναυαρίνου για τα πλοία που προσέγγιζαν από βορρά και συγκεκριμένα τη νήσο Πρώτη που όπως αναφέρθηκε αποτελούσε κατεξοχήν καταφύγιο των πειρατών.

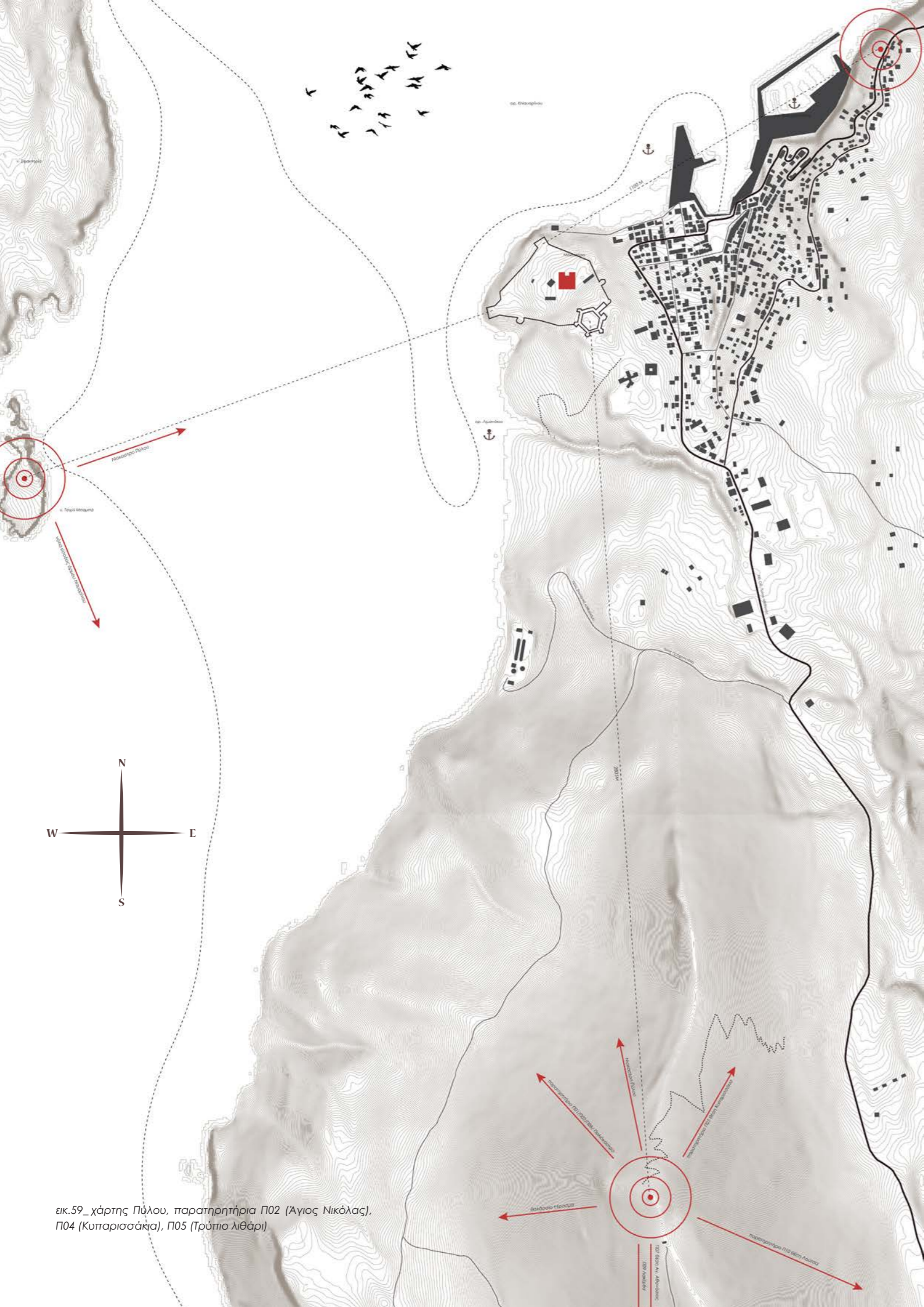

εικ.58_ το πέρασμα της συκιάς και το βόρειο τμήμα της Σφακτηρίας [Π01] αεροφωτογραφία google maps 2013

Πύργος στον Άγιο Νικόλα, Πύλος [Π02]

Στην κορυφή του όρους Άγιος Νικόλας, νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού της Πύλου σε υψόμετρο 484 μέτρων βόρεια του μικρού ομώνυμου ναού και σε απόσταση 130μ. από αυτόν, βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός ακόμη πύργου-παρατηρητηρίου [Π02].[εικ.61] Το αυθύπαρκτο οικοδόμημα χαρακτηρίστηκε ως αρχαίο μνημείο και συγκεκριμένα ως "φρουκτωρία", το έτος 2001, ενώ ορίστηκε περιβάλλοντας χώρος, ζώνη προστασίας, ακτίνας 500 μέτρων.⁴⁴⁵ Ο πύργος βρίσκεται σε ιδιαίτερα μεγάλο ύψωμα σε σχέση με τη γύρω σχεδόν επίπεδη περιοχή και έχει ακτίνα θέασης 360° μέχρι το όρος Λυκόδημο και το ακρωτήριο Ακρίτας στα ανατολικά, την Μεθώνη και τις Οινούσσες προς νότο, τη Σφακτηρία, τη νήσο Πρώτη και τη Μαραθούπολη στο βορρά, καθιστώντας το σημείο ιδανικό για τη δημιουργία σταθμού επικοινωνίας. [εικ.60] Η απόσταση της φρουκτωρίας από τον πύργο [Π01] στη Σφακτηρία είναι περίπου 7.500μ. ενώ η απόσταση από άλλη θέση [Π04] στη θέση "Ξεριάς", που θα δούμε στην συνέχεια, είναι περίπου 5.500μ. Η φρουκτωρία του Αγίου Νικολάου έχει άμεση οπτική επαφή με τα τρία φρούρια (Παλαιόκαστρο, Νιόκαστρο Ναυαρίνου, κάστρο Μεθώνης), με το παρατηρητήριο [Π09] στη θέση Λούτσα, καθώς και με άλλα σημεία. Η απόσταση από το κάστρο της Μεθώνης είναι 8.000μ ενώ από το παρατηρητήριο [Π09] 15.000 μέτρα. Η απόσταση αυτή είναι αρκε-

444 Το Παλαιόκαστρο στο βορειοδυτικό άκρο του έχει υψόμετρο 132μ. ενώ το χαμηλότερο τμήμα του νοτιοανατολικά είναι στα 90μ.
445 ΦΕΚ855Β/2001 Κήρυξη φρουκτωρίας στη θέση Άγιος Νικόλαος δήμου Πύλου νομού Μεσσηνίας, ως αρχαίου μνημείου (5)

εικ.59_χάρτης Πύλου, παρατηρητήρια Π02 (Άγιος Νικόλας), Π04 (Κυπαρισσάκια), Π05 (Τρύπιο λιθάρι)

τά μεγάλη ώστε να ισχυριστούμε με ότι έχουν άμεση επικοινωνία αλλά όχι απαγορευτική αν σκεφτεί κανείς ότι η μέγιστη ορατότητα στη θάλασσα φτάνει τα 18 μίλια (29.000μ) και ότι κατά την επιτόπια έρευνα ο πύργος ήταν ορατός με γυμνό μάτι παρόλο που η ατμόσφαιρα δεν ήταν ιδιαίτερα διαυγής. Στο χάρτη όπου σημειώνονται οι πύργοι καταγράφονται οι οπτικές συνδέσεις κάθε πύργου καθώς και η χιλιομετρική απόσταση (σε οριζόντια προβολή) από τα διάφορα σημεία ενδιαφέροντος. [εικ.57]

εικ.60_ άποψη προς νότο από την κορυφή όρους Αγίου Νικολάου στην Πύλο [Π02] [2017]

Το οικοδόμημα έχει κυκλική κάτοψη με εξωτερική διάμετρο 4.20μ, πάχος τοιχοποιίας στη βάση 0,75μ. και είναι κατασκευασμένο από ημίεργους λίθους και ασβεστοκονίαμα. Το σωζόμενο ύψος σήμερα είναι μόλις 0.30μ (ένος δόμος) ενώ το 2001, σύμφωνα με τα στοιχεία της εφορείας αρχαιοτήτων σωζόταν σε ύψος σχεδόν ενός μέτρου. Προφανώς έχουν γίνει παρεμβάσεις, ενώ σε πολύ κοντινή απόσταση από αυτό έχει κατασκευαστεί ένα κiosk με λίθινη βάση πιθανά χρησιμοποιώντας οικοδομικό υλικό του πύργου. Βάσει των στοιχείων που προέκυψαν από την εξέταση του μνημείου από την αρμόδια υπηρεσία, χρονολογείται στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, ενώ πολύ κοντά στην φρυκτωρία διακρίνονται και άλλα λείψανα τοιχοποιίας, τα οποία προς το παρόν δεν έχουν ταυτιστεί.⁴⁴⁶

Η πρόσβαση στο εν λόγω σημείο είναι σχετικά εύκολη και πραγματοποιείται από τοπική οδό, όχι ασφαλτοστρωμένη, η οποία ξεκινά από την επαρχιακή οδό Πύλου-Μεθώνης και οδηγεί στην κορυφή του όρους και στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου. Η απόσταση από τη διασταύρωση με την επαρχιακή οδό μέχρι την κορυφή είναι συνολικά 5.600μ και η διαδρομή με το αυτοκίνητο διαρκεί 15 περίπου λεπτά. Από εκεί, από το βόρειο περίβολο του ναού, υπάρχει ασαφές μονοπάτι, βραχώδες ανά διαστήματα, το οποίο οδηγεί στην φρυκτωρία που βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο, σε οριζόντια απόσταση 130μ, στο ίδιο σημείο όπου έχει τοποθετηθεί ο τριγωνομετρικός σταθμός της ΓΥΣ. Από το σημείο αυτό υπάρχει εναλλακτικό μονοπάτι στην ανατολική κλιτή του όρους, με μήκος 2.500μ που οδηγεί στην επαρχιακή οδό, λίγο νοτιότερα από την προαναφερθείσα διασταύρωση και η διαδρομή κατάβασης διαρκεί 50 περίπου λεπτά.

εικ.61_ κορυφή όρους Αγίου Νικολάου στην Πύλο [Π02] αεροφωτογραφία google maps 2013

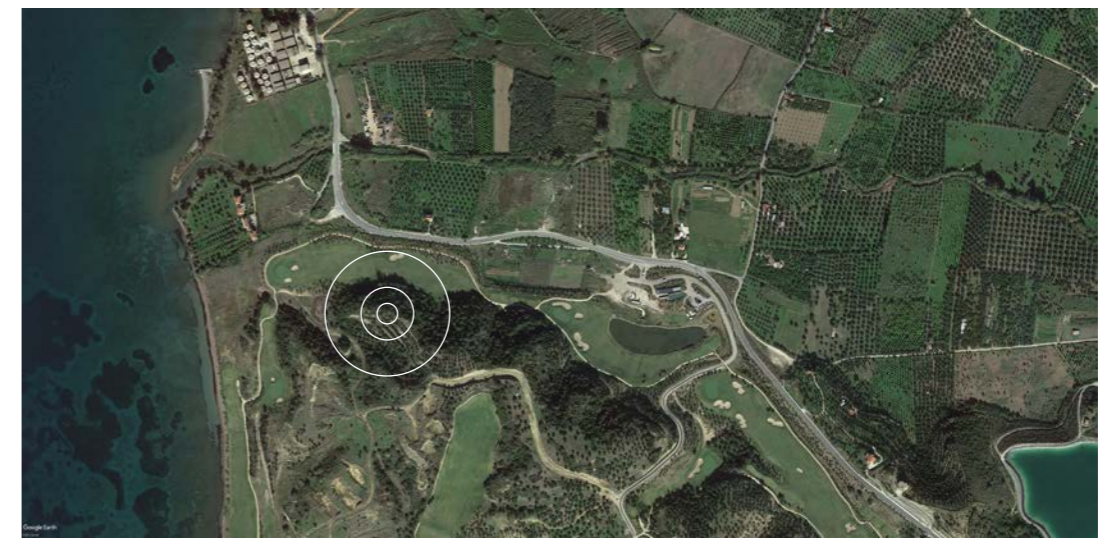
446 ΦΕΚ855Β/2001, εφορεία αρχαιοτήτων Μεσσηνίας

εικ.62_ ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)

Πύργος στη θέση Ξεριάς, Ναυαρίνο [Π03]

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, σχετικά με το σύστημα φρούρησης κατά την περίοδο της β' ενετοκρατίας, γίνεται μνεία σε μία αναφορά σχετικά με τη φύλαξη μίας θέσης-σκοπιάς σε απόσταση 2 μιλίων (3.200μ) από το προάσιο του Ναυαρίνου, απέναντι από το μικρό νησί του κόλπου (πιθανότητα αναφέρεται στο Χελωνάκι), θέση η οποία φρουρούνταν από τους χωρικούς των γύρω χωριών Μυρσινοχώρι (πρώην Πίσπισα), Μπαλοδημαίικα (πρώην Ζαιμόγλι), Κουκουνάρα, Κρεμμύδια και Γιάλοβα (πρώην Curbei).⁴⁴⁷ Αρχικά κρίνοντας από τις θέσεις των χωριών τα οποία εξυπηρετούν τον εν λόγω πύργο και στη συνέχεια αναζητώντας ένα σημείο σε μικρό ύψωμα που να απέχει 3.600μ από την Πύλο και το οποίο να βρίσκεται απέναντι από το Χελωνάκι δεν μπορούμε παρά να θεωρήσουμε ότι ο πύργος [Π03] θα πρέπει να βρισκόταν σε ένα μικρό ύψωμα στο δυτικό τμήμα του κόλπου, νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού "Πύλα", πλησίον της εκβολής του ποταμού Ξεριά και βόρεια του μικρού ναού του Αγ. Βασιλείου. [εικ.63] Η συγκεκριμένη έκταση πλέον ανήκει στο μεγαλύτερο μέρος της στο ξενοδοχειακό συγκρότημα CoTa Navarino και έχει πια διαμορφωθεί ως γήπεδο γκολφ.

εικ.63_ εκβολή ποταμού Ξεριά [Π03] αεροφωτογραφία google maps 2013

Δυστυχώς καμία άλλη αναφορά, σχετικά με τον συγκεκριμένο πύργο, δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστεί μέχρι σήμερα και έτσι θα αναφερόμαστε πλέον σε αυτόν ως τον πύργο [Π03] στη θέση "Ξεριάς" και πάντοτε φυσικά με επιφύλαξη ως προς τη θέση του. Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι ο ποταμός που εκβάλει στον όρμο του Ναυαρίνου⁴⁴⁸ αποτελούσε φυσικό όριο των ενετικών κήσεων⁴⁴⁹ στον βορρά κατά τον 13^ο αιώνα, γεγονός που συνηγορεί στην ύπαρξή του. Το σημείο που πιθανολογείται ότι θα πρέπει να βρισκόταν ο πύργος βρίσκεται σε υψόμετρο 40μ, απέχει από την ακτή 350μ και έχει ανεμπόδιστη οπτική επαφή με τη Σφακτηρία και τον όρμο του Ναυαρίνου αλλά και με τους οικισμούς βόρεια και ανατολικά του κόλπου καθώς και τον οδικό άξονα που έρχεται από την ανατολική Μεσσηνία και το χωριό Χανδρίνος. Ο πύργος [Π03] απέχει 4.800μ από τον πύργο [Π01] στο βόρειο τμήμα της Σφακτηρίας, 5.000μ από τη θέση "Τρύπιο Λιθάρι" [Π05] και 2.300μ από τον πύργο [Π04] στη θέση "Κυπαρίσσια" στην Πύλο, θέσεις στις οποίες θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Ο πύργος στη θέση Ξεριάς φαίνεται να επιτηρούσε την ακτή και να μετάφερε το σήμα κινδύνου στους συνορεύοντες οικισμούς της ενδοχώρας ανατολικά του κόλπου του Ναυαρίνου. Εξίσου πιθανό όμως είναι η λειτουργία του να σχετιζόταν και με την προστασία του σημείου εκβολής του ποταμού Ξεριά στον κόλπο του Ναυαρίνου, που προφανώς αποτελούσε σημείο τροφοδοσίας νερού⁴⁵⁰ για τις γαλιέρες

447 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project. Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 76

448 δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για τον ποταμό Ξεριά ή Καλάμαρη, λίγο βορειότερα

449 Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company, σελ. 59

450 Στον χάρτη του Ναυαρίνου με χρονολογία 1823 σημειώνονται δύο σημεία ανεφοδιασμού νερού (watering place) στις εκβολές

τοποθεσία "Κυπαρισσάκια" και πριν την κατασκευή της Μαρίνας πήγαιναν εκεί για κολύμπι, ενώ η περιοχή προς τα δυτικά αποκαλείται "Χασάπικα" και προς τα ανατολικά "Λούμπα". Μένει λοιπόν να αποκαλυφθούν οι μουσουλμανικοί τάφοι ώστε να επαληθευτεί η τοποθεσία. Το υποθετικό σημείο έχει υψόμετρο 70μ περίπου και απέχει από την ακτή 250μ. [εικ.65,66] Έχει άμεση οπτική επαφή με τα δύο κάστρα του Ναυαρίνου, καθώς και με τους πύργους Π01 και Π05 στην Σφακτηρία και τον πύργο Π03 στη θέση Ξεριάς. Η αναφορά του Rouqueville (1799) αποτελεί τη μοναδική αναφορά γεγονός που πιθανά τοποθετεί την τελευταία χρήση του την περίοδο της β' Τουρκοκρατίας.

εικ.66_ άποψη της Πύλου από τη θέση κυπαρισσάκια [Π05]

Μεταξύ των δύο παραπάνω θέσεων (Ξεριάς και Κυπαρισσάκια), σημειώνεται ένα ακόμη ερειπωμένο παρατηρητήριο "ruined tower" από τον περιηγητή Sir William Gell στο ταξίδι που πραγματοποίησε στην περιοχή του Ναυαρίνου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, λίγο πριν την ελληνική επανάσταση.⁴⁵³ Ο Gell σημειώνει ευλαβικά όλες τις θέσεις από τις οποίες περνά μετρώντας τις αποστάσεις σε λεπτά. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι ξεκινώντας από την πόλη φτάνει σε μία πηγή, κοντά στην οποία συναντά ενετικά πηγάδια και πιθανά ταυτίζεται με την πηγή του Πασά που αναφέρει ο Kevin Andrews στο προάστιο του Ναυαρίνου και που απεικονίζει η γαλλική αποστολή. Από εκεί ο δρόμος συνεχίζει προς την ανατολική ακτή του κόλπου, τμήματα του οποίου μπορεί κανείς ακόμη να διακρίνει. Ο δρόμος όπως σημειώνει η γαλλική αποστολή είναι παράλληλος με το υδραγωγείο που τροφοδοτείται από τις πηγές κοντά στο χωριό Χανδρινός και διασταυρώνεται με το υδραγωγείο σε δύο σημεία, όπου στο δεύτερο βρίσκονται και τα ερείπια ενός παλιού πύργου, σε απόσταση μισής λεύγας⁴⁵⁴ από το την πόλη του Ναυαρίνου.⁴⁵⁵ Ο δρόμος συνεχίζει και οδηγεί σε μια μικρή παράκτια πεδιάδα που αποκαλείται Χαρίτου και από εκεί διασχίζοντας το μικρό βουνό που αποκαλείται ψιλή ράχη, σε μικρή απόσταση από τον ναό του Αγίου Βασιλείου, φτάνει κανείς στην κοιλάδα του ποταμού Ξεριά.⁴⁵⁶ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς που έκανε η μελετητική ομάδα στα πλαίσια του PRAP Project τοποθετεί το παρατηρητήριο που αναφέρει ο Gell και η γαλλική αποστολή στη θέση "Μηδέν", στο σημείο όπου βρίσκεται σήμερα ο τριγωνομετρικός σταθμός και σημειώνει ότι πρόκειται για αρχαιολογικό χώρο κάτι που

453 John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), "Pylos Regional Archaeological Project, Part III: Sir William Gell", *Hesperia* 69/3, σελ. 344

454 1 league = 5.55600 kilometers

455 John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), ό.π., σελ. 358

456 John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), ό.π., σελ. 349-359

δεν ήταν δυνατόν να διευκρινιστεί.⁴⁵⁷ Ο Gell πάντως σημειώνει ότι χρειάστηκε 30 λεπτά προκειμένου να διασχίσει την απόσταση από τον πύργο μέχρι τον ποταμό Ξεριά γεγονός που με δυσκολία θα επιβεβαιωνόταν αν ο πύργος βρισκόταν στη θέση Κυπαρισσάκια αντί για τη θέση Μηδέν, δεδομένου ότι απόσταση είναι περίπου 2.500 μέτρα (μισή λεύγα). Ένα στοιχείο που σίγουρα προκαλεί προβληματισμό σχετικά με τη θέση Μηδέν είναι ότι πρόκειται για ένα σημείο με χαμηλό υψόμετρο (55μ) αλλά κυρίως δίχως οπτική επαφή με το Νιόκαστρο αλλά και την είσοδο του κόλπου. Θεωρείται πιθανό η θέση αυτή να ταυτίζεται με τη θέση Κυπαρισσάκια, δεδομένου ότι θα ήταν υπερβολή να υπάρχουν τρεις πύργοι σε τόση κοντινή απόσταση, αλλά σε κάθε περίπτωση η αναφορά αποτελεί σημαντικότερη μαρτυρία για την ύπαρξη παρατηρητηρίου στην περιοχή, την οποία μάλιστα οι μελετητές αποκαλούν "Miden Vigla".⁴⁵⁸

Πύργος στη θέση Τρύπιο Λιθάρι, Τσιχλί Μπαμπά [Π05]

Στο έγγραφο το οποίο προαναφέρθηκε λίγο παραπάνω, σχετικά με τον πύργο στη θέση Ξεριάς [Π03], γίνεται επίσης αναφορά στην ύπαρξη ενός ακόμη πύργου [Π05] στη θέση "Τρύπιο Λιθάρι", που προς το παρόν παραμένει άγνωστη και δεν έχει ταυτιστεί. Ο πύργος αυτός, πληροφορούμαστε από το έγγραφο, εξυπηρετούταν από τους κατοίκους της Πύλου και όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται επί τουρκοκρατίας οι κάτοικοι όριζαν κάποιον άνθρωπο να εκτελεί επί πληρωμή το χρέος της φρούρησης αντί για τους ίδιους.⁴⁵⁹ Η τοποθεσία Τρύπιο Λιθάρι, ως τοπωνύμιο θα μπορούσε πιθανά να παραπέμπει στο "Φανάρι" ή όπως αλλιώς αποκαλείται "Τρυπητή", το νησάκι δηλαδή Τσιχλί Μπαμπά, νότια της νήσου Σφακτηρίας.⁴⁶⁰ Αν πράγματι θεωρήσουμε ότι η θέση είναι αυτή, τότε το παρατηρητήριο [Π05] απέχει 4.600μ από τον πύργο [Π01] και 3.000μ (οριζόντια απόσταση) από τη φρουκωρία [Π02] του Αγίου Νικολάου, γεγονός που καθιστά εύκολη την επικοινωνία μεταξύ τους. Η θέση αρχικά τοποθετήθηκε ενδεικτικά και με επιφύλαξη στον χάρτη, ενώ στην συνέχεια εντοπίστηκε ίχνος κυκλικού κτίσματος από σχετική αεροφωτογραφία (google earth) του έτους 2013, το οποίο σημειώνεται με επιφύλαξη.[εικ.67]

εικ.67_ Τσιχλί Μπάμπια, θέση Τρύπιο Λιθάρι [Π05] αεροφωτογραφία google maps 2013

457 John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), ό.π., σελ. 358-359

458 John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), "Pylos Regional Archaeological Project, Part III: Sir William Gell", *Hesperia* 69/3, σελ. 359

459 Θεσμός που κληρονόμησαν οι Ενετοί από τους Τούρκους που προηγήθηκαν, βλ. σχετικά Siriol Davies (2004), σελ. 75 και κεφάλαιο 02: το ζήτημα της ασφάλειας - σύστημα φρούρησης κατά την β' ενετοκρατία

460 Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 76

εικ.68_χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας

Η διάμετρος του κυκλικού κτίσματος είναι σχεδόν 5.50μ. διάσταση που συνάδει με άλλους εντοπισμένους πύργους που θα δούμε στην συνέχεια. Ο πύργος [Π05] έχει εύρος θέσης 360° και άμεση οπτική επαφή με τον πύργο στη νήσο Σφακτηρία, με το Νιόκαστρο και τους υπόλοιπους οικισμούς πέριξ του κόλπου. Ο πύργος θεωρείται πιθανό να ήλεγχε τις δύο νοτιότερες εισόδους στον κόλπο του Ναυαρίνου και γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι χρησιμοποιούνταν τουλάχιστον από την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας και σίγουρα μέχρι την β' Ενετοκρατία για την προφύλαξη ενάντια στις πειρατικές επιδρομές. Χαρακτηριστικά, όταν τον Ιούνιο του 1698 ένα τουρκικό σκάφος εισέρχεται στον κόλπο του Ναυαρίνου και το πλήρωμά του αποβιβάζεται στις όχθες της Γιάλοβας, όπου αιχμαλωτίζει 24 ανθρώπους, ο Rettore του Ναυαρίνου είναι τρομοκρατημένος από το γεγονός ότι το πειρατικό σκάφος εισήλθε στον κόλπο δίχως να γίνει αντιληπτό και επαναφέρει το ζήτημα του καθήκοντος φρούρησης στο νησί.⁴⁶¹ Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε απεικόνιση του Νιόκαστρου της Πύλου από τον Girolamo Albrizzi (1687) [εικ.69] αποτυπώνεται τμήμα της Σφακτηρίας ή της νησίδας Τσιχλί Μπαμπά και σημειώνεται με μεγάλη σαφήνεια οχυρό πάνω από το λιμάνι "fortezza sopra il porto".

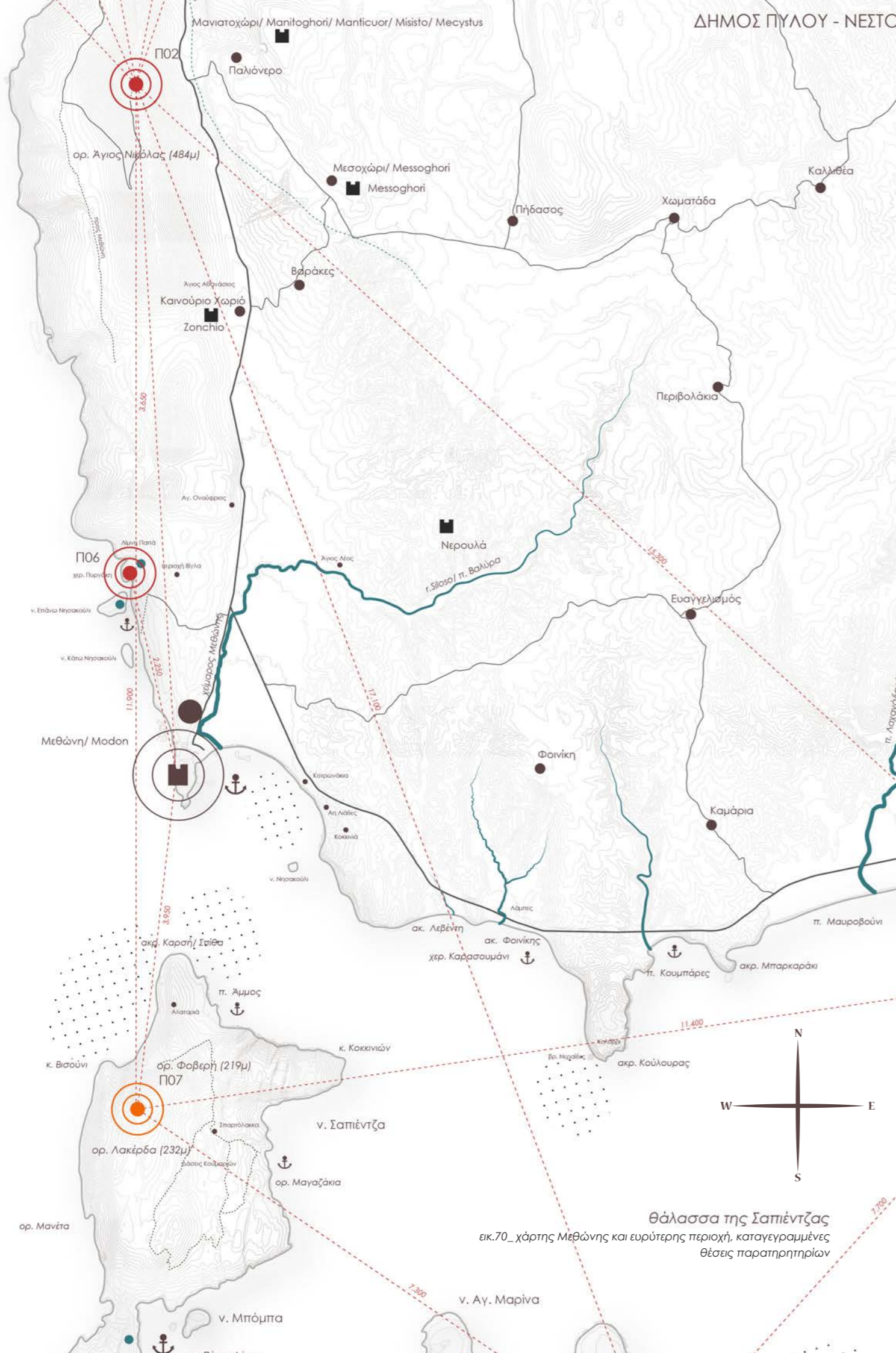

εικ.69_ Το οθωμανικό κάστρο της Πύλου κατά την πολιορκία του από τους Βενετούς στον 17ο Βενετο-οθωμανικό Πόλεμο Girolamo Albrizzi, 1687

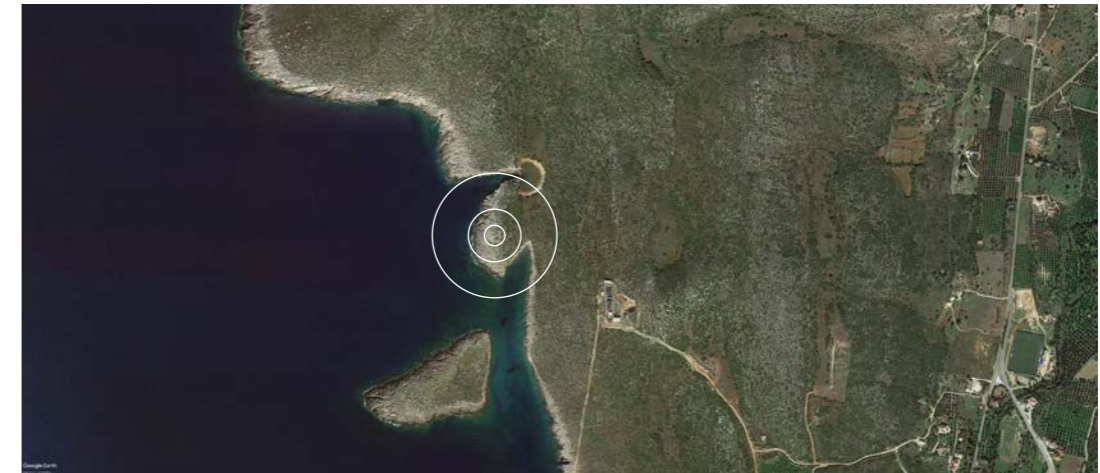
Πύργος στη θέση Λίμνη Παπά, Μεθώνη [Π06]

Ο πύργος [Π06] βρίσκεται στην κορυφή της χερσονήσου Πυργάκι, σε οριζόντια απόσταση 60 μέτρων από την ακτή, σε υψόμετρο μόλις 25μ και σε απόσταση 2.500 περίπου μέτρα βόρεια του κάστρου της Μεθώνης. Ο πύργος βρίσκεται σε περίοπτη θέση και έχει οπτική επικοινωνία προς το νότο, τόσο με το κάστρο της Μεθώνης, όσο και με τη νήσο Σαπιέντζα και το παρατηρητήριο που πιθανολογείται ότι βρισκόταν εκεί. Βόρεια έχει οπτική επικοινωνία με τον ορεινό όγκο με το όνομα Άγιος Αθανάσιος και τη φρουκτωρία [Υ04] που πιθανολογείται ότι βρισκόταν εκεί, αλλά και την τοποθεσία "Βίγλα" στα ανατολικά. [εικ.70-73] Η οριζόντια απόσταση μεταξύ λίμνης Παπά [Π06] και Αγίου Αθανασίου [Υ02] είναι περίπου 1.500μ, ενώ η απόσταση από εκεί μέχρι τη θέση Λακέρδα, στην Σαπιέντζα είναι 6.000 μέτρα.

461 Siriol Davies (2004), ό.π., σελ. 75

Στη βόρεια απόληξη της χερσονήσου Πυργάκι σχηματίζεται μικρός αβαθής κολπίσκος με το όνομα "Λίμνη Παπά" και διαθέτει ένα ιδιαίτερα στενό στόμιο, το οποίο αποτελεί και το μοναδικό βαθύ του σημείο.⁴⁶² Βορειοδυτικά της λίμνης, σε απόσταση 150 περίπου μέτρων υπάρχει η λεγόμενη "Αλαταριά" στην οποία ακόμη και σήμερα μεταβαίνουν οι Μεθωνάιοι για να συλλέξουν το αλάτι από τις μεγάλες κοιλοότητες των βράχων, τα λεγόμενα "σπιθάρια", ενώ βόρεια της λίμνης, βρίσκεται η περιοχή με το όνομα "Διάσελον", δηλαδή διάβαση-πέρασμα, μεταξύ των ορεινών όγκων. Το τοπωνύμιο υποδεικνύει παλαιό μονοπάτι που οδηγούσε από την περιοχή του Ναυαρίνου προς την Μεθώνη και το εντοπίζουμε στον χάρτη του Ναυαρίνου (1823), ενώ στην περιοχή ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

εικ.71_ Ακρωτήρι πυργακι, θέση λίμνη παπά [Π06] αεροφωτογραφία google maps 2013

Νοτιοανατολικά της λίμνης, σε απόσταση μόλις 20-30 μέτρων, υπάρχει όρυγμα εντός των βράχων, με βάθος τριών περίπου μέτρων από όπου πηγάζει πόσιμο νερό, αλλά δυστυχώς δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστεί. Δυτικά της χερσονήσου βρίσκεται το παλαιό λατομείο⁴⁶³, ενώ στη ίδια θέση σήμερα έχει κατασκευασθεί το συγκρότημα επεξεργασίας λυμάτων του βιολογικού καθαρισμού. Λίγο νοτιότερα από τη χερσόνησο, πολύ κοντά στην ακτή, υπάρχουν δύο μικρές νησίδες. Το νοτιότερο από τα δύο είναι το κάτω Νησακούλι με ελάχιστη βλάστηση και το βορειότερο, το πάνω Νησακούλι που είναι το μεγαλύτερο, ενώ στην ανατολική πλευρά του υπάρχει επίσης φυσικό όρυγμα με πόσιμο νερό. Και εδώ, από τις κοιλοότητες των βράχων οι ντόπιοι συνέλλεγαν αλάτι, το οποίο αποκαλείται "αφράλα" ενώ άλλοι μάζευαν κοχύλια και πεταλίδες. Ανατολικά της νησίδας Κάτω Νησακούλι, σχηματίζεται ημικυκλικός λιμενίσκος με το όνομα "Καμινάκι" εξαιτίας του ασβεστοκάμινου, που εύκολα διακρίνει κανείς βορειοανατολικά του λιμενίσκου, ενώ τα ερείπια τουλάχιστον έξι ακόμη ασβεστοκαμίνων σώζονται στην ευρύτερη περιοχή.⁴⁶⁴

Το κτίσμα στην κορυφή της χερσονήσου πυργάκι έχει κυκλική κάτοψη και συμπαγή βάση με εξωτερική διάμετρο 3.90μ και σωζόμενο ύψος 1.80μ. περίπου. Είναι κατασκευασμένο από αργούς και ημίεργους λίθους και άφθονο ισχυρό ασβεστοκονίαμα με παρεμβολή οστράκων, ενώ σε αρκετά σημεία μεταξύ των λίθων παρεμβάλλονται κέραμοι. Στο σωζόμενο τμήμα του κτίσματος έχει διατηρηθεί η τοιχοποιία εν μέρει δεδομένου ότι στο μεγαλύτερο τμήμα της έχει αποκολληθεί η εξωτερική παρειά και

462 Όπως αναφέρει ο Η. Σπονδύλης, "κατά μήκος των τοιχωμάτων της βόρειας πλευράς του περάσματος, διαγράφονται στον ασβεστόλιθο αλληπάλληλα καταποντισμένα ίχνη ακτογραμμής σε βάθη από 1 έως 7 μ. περίπου. Σχετικά με την ονομασία του κολπίσκου έχουν διασωθεί δύο παραδόσεις. Κατά την πρώτη ένας παπάς, ο οποίος είχε μεταβεί εκεί, είδε στην ακτή ένα λαγό, έτρεξε να τον πιάσει και αυτός κολυμπώντας κατευθύνθηκε προς το στόμιο, όπου ο παπάς τον ακολουθούσε και πνίγηκε όταν έφτασε στο βαθύ σημείο αφού δεν ήξερε κολύμπι. Κατά τη δεύτερη παράδοση η επίπεδος αυτή περιοχή ήταν αλώνι για σιπηρά. Ο παπάς μετέβη εκεί να αλωνίσει ήμερα εορτής και δεν λειτούργησε εις την εκκλησία και τότε έγινε σεισμός και καταβυθίστηκε η περιοχή και σχηματίστηκε η λίμνη, ενώ η παραγωγή του παπά καταστράφηκε. [πηγή: <http://methonitv.gr/ad/papa-limna/>]

463 από το όποιον περί το 1990-1992 λάμβαναν την πρώτη ύλη για την επιστροφή του δρόμου Μεθώνης-Κορώνης

464 <http://methonitv.gr/ad/papa-limna/>

Πύργος στη θέση Λακέρδα, Σαπιέντζα [Π07]

Στο νησί της Σαπιέντζας στην κορυφή που ονομάζεται "Λακέρδα", με υψόμετρο 232μ στο βόρειο τμήμα του νησιού, πιθανολογείται ότι βρισκόταν ο πύργος [Π07], σύμφωνα με μαρτυρίες, ενώ στην τοπική λαϊκή παράδοση η τοποθεσία είναι γνωστή ως "Φραγκόβιγλα".⁴⁶⁶ [εικ.74-75] Η τοποθεσία απέχει 3.500μ από το κάστρο της Μεθώνης και 6.000μ από τον πύργο [Π06] στη θέση Λίμνη Παπά και έχει ανεμπόδιστη θέα προς τη φρουρά του Αγίου Νικολάου [Π02] και το παρατηρητήριο στη θέση Λούτσα [Π09]. Θεωρείται βέβαιο ότι στην τοποθεσία αυτή υπήρχε κάποιος είδους οχυρό ή παρατηρητήριο αφού το καταδεικνύουν οι πηγές, ενώ η θέση του υποδεικνύεται από πολλούς ταξιδιώτες και στοιχεία που την επιβεβαιώνουν ανευρίσκονται στους πορτολάνους του 15^{ου} αιώνα. Δυστυχώς όμως μέχρι στιγμής δεν έχουν εντοπιστεί κτηριακά κατάλοιπα. Η μέθοδος επικοινωνίας με σινιάλα φαίνεται να ήταν η πιο συνηθισμένη, ενώ τη νύχτα άναβαν ένα φανάρι και την ημέρα σε περίπτωση τρικυμίας αυτό ανέδιδε μια στήλη καπνού. Σε γκραβούρα του Camocio (1574) απεικονίζεται ερειπωμένο κάστρο, ενώ η παλαιότερη μαρτυρία που ήταν δυνατόν να εντοπιστεί είναι αυτή του Niccolo da Martoni όπου στις 3 Ιουλίου του 1394 γράφει:

"Από την Μεθώνη στην Κορώνη... την Παρασκευή 3 Ιουλίου αντικρίσαμε τα βουνά της νήσου Σαπιέντζας, στην οποία δεν υπάρχει τίποτα εκτός από ένα μικρό φρούριο πάνω σε ένα ύψωμα, που λειτουργεί ως παρατηρητήριο για την ασφάλεια της Μεθώνης και της Κορώνης."⁴⁶⁷

εικ.75_ Στενό Σαπιέντζας, θέση Λακέρδα [Π07] αεροφωτογραφία google maps 2013

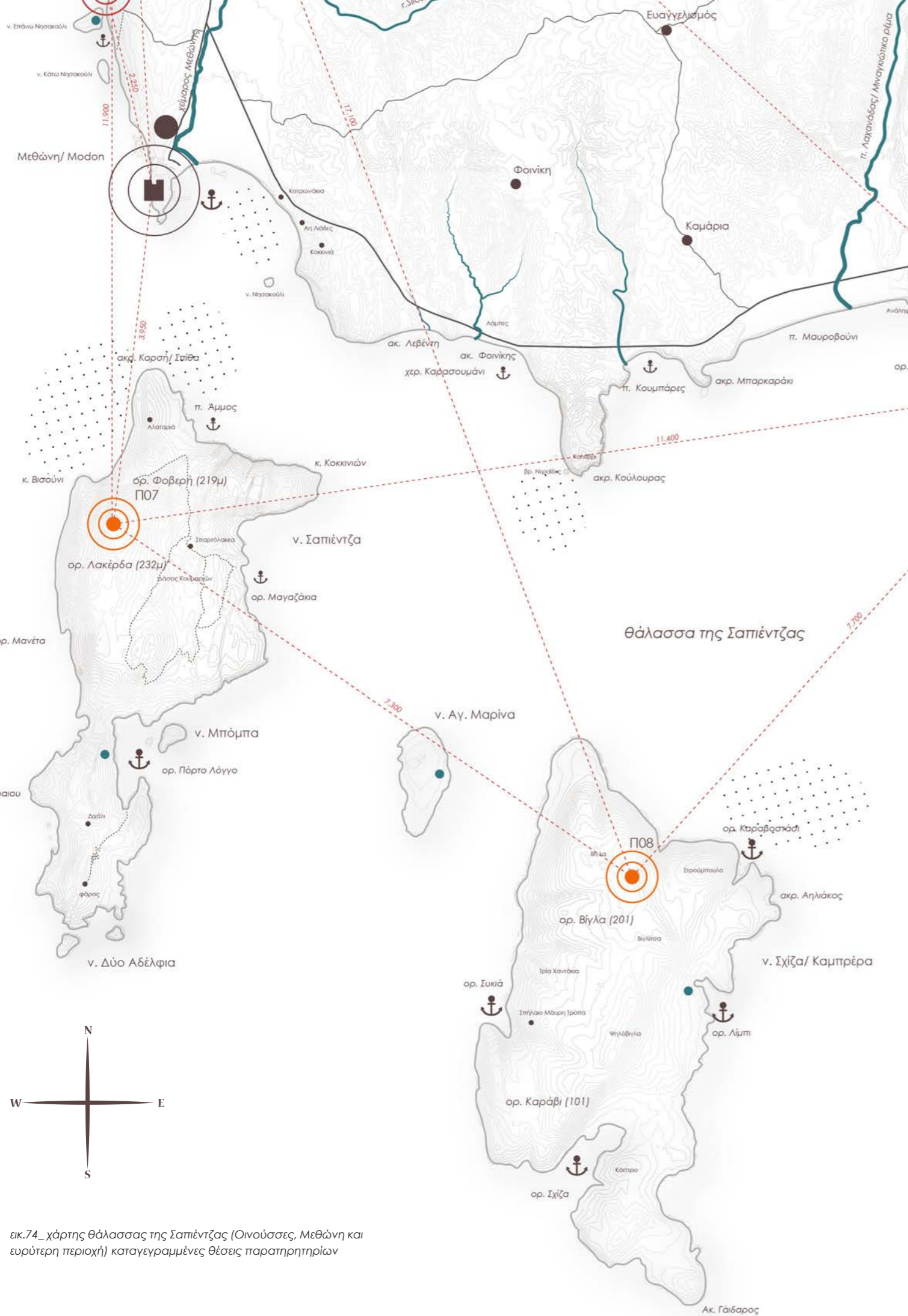
Αντίστοιχα ο Carlo Zeno, επίτροπος του Αγίου Μάρκου και αρχιναύαρχος της ενετικής δημοκρατίας αναφέρεται στην ύπαρξη παρατηρητηρίου και γράφει το 1403 από την Μεθώνη:

"Ενημερώνω τη Σινιορία ότι στις 6 Οκτωβρίου το μεσημέρι, σήματα που έδειχναν πέντε γαλέρες στάλθηκαν από την φρουρά που σταθμεύει στη Σαπιέντζα και για αυτό τον λόγο γρήγορα απέπλευσα από εκεί που ήμουν πηγαίνοντας προς αυτές και βρήκα τρία σκάφη που έρχονται από τα Χανιά και άλλες δύο από την Κορώνη και τους ρώτησαν μήπως είχαν δει άλλα πολεμικά πλοία και μου απάντησαν αρνητικά..."⁴⁶⁸

466 Nanetti Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 148

467 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 148

468 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 148

εικ.74_ χάρτης θάλασσας της Σαπιέντζας (Οινούσες, Μεθώνη και ευρύτερη περιοχή) καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων

Πύργος στη θέση Βίγλα, Σχίζα [Π08]

Τον πύργο ψηλά στην κορυφή βλέπει και ο Νομπρα II και συγκεκριμένα γράφει για την επικοινωνία του παρατηρητηρίου με το φρούριο της Μεθώνης:

“Ένα παρατηρητήριο ψηλά την κορυφή ειδοποιεί για τα πλοία που έρχονται από την θάλασσα και στέλνει σήματα σε μία πόλη που βρίσκεται μπροστά από την εν λόγω νήσο, σε απόσταση 2 μιλίων, που ονομάζεται Μεθώνη.”⁴⁶⁹

Αντίστοιχες πληροφορίες βρίσκουμε και στο Isolario του Buoldemonti, γύρω στα 1420, όπου αναφέρεται:

“Φθάνω τότε μπροστά στην πόλη της Μεθώνης, Σαπιέντζα, η οποία φαίνεται μικρή και άγονη, ώστε ένα περαστικό πλοίο να φυλάγεται συνετά από τους κρυφούς βράχους εδώ, Στη μέση υψώνεται ένα βουνό, από όπου οι κάτοικοι της Μεθώνης παρατηρούν τα πλοία από μακριά, ώστε να πληροφορούν τους παρευρισκόμενους.”⁴⁷⁰

Η νήσος αποτελούσε συνηθισμένο πέρασμα και αγκυροβόλιο [εικ76], αν και δεν εγγυόταν πάντοτε την ασφάλεια καθώς ήταν εκτεθειμένη σε επιδρομές, ενώ ήταν πασίγνωστη και στους πειρατές, ως υποχρεωτικό πέρασμα, που ενέδρευαν για εμπορικά σκάφη.⁴⁷¹ Τα αγκυροβόλια του νησιού χρησιμοποιούνται από τα πλοία που δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν να αράξουν στο ενετικό λιμάνι της Μεθώνης,⁴⁷² ενώ από την περιγραφή του Faber φαίνεται το νησί το 1483 να ήταν ακατοίκητο και το παρατηρητήριο μη επανδρωμένο, γεγονός που πιθανά να συμβάλει στην υπόθεση ότι πρόκειται για ενετικό κτίσμα το οποίο έπαψε να λειτουργεί κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας.

εικ.76_ ερειπωμένο οχυρό στην Σαπιέντζα, απόσπασμα από απεικόνιση του Camocio 1574

εικ.77_ παρατηρητήριο [Π08] στη θέση Βίγλα στη νήσο Σχίζα, αεροφωτογραφία google maps 2013

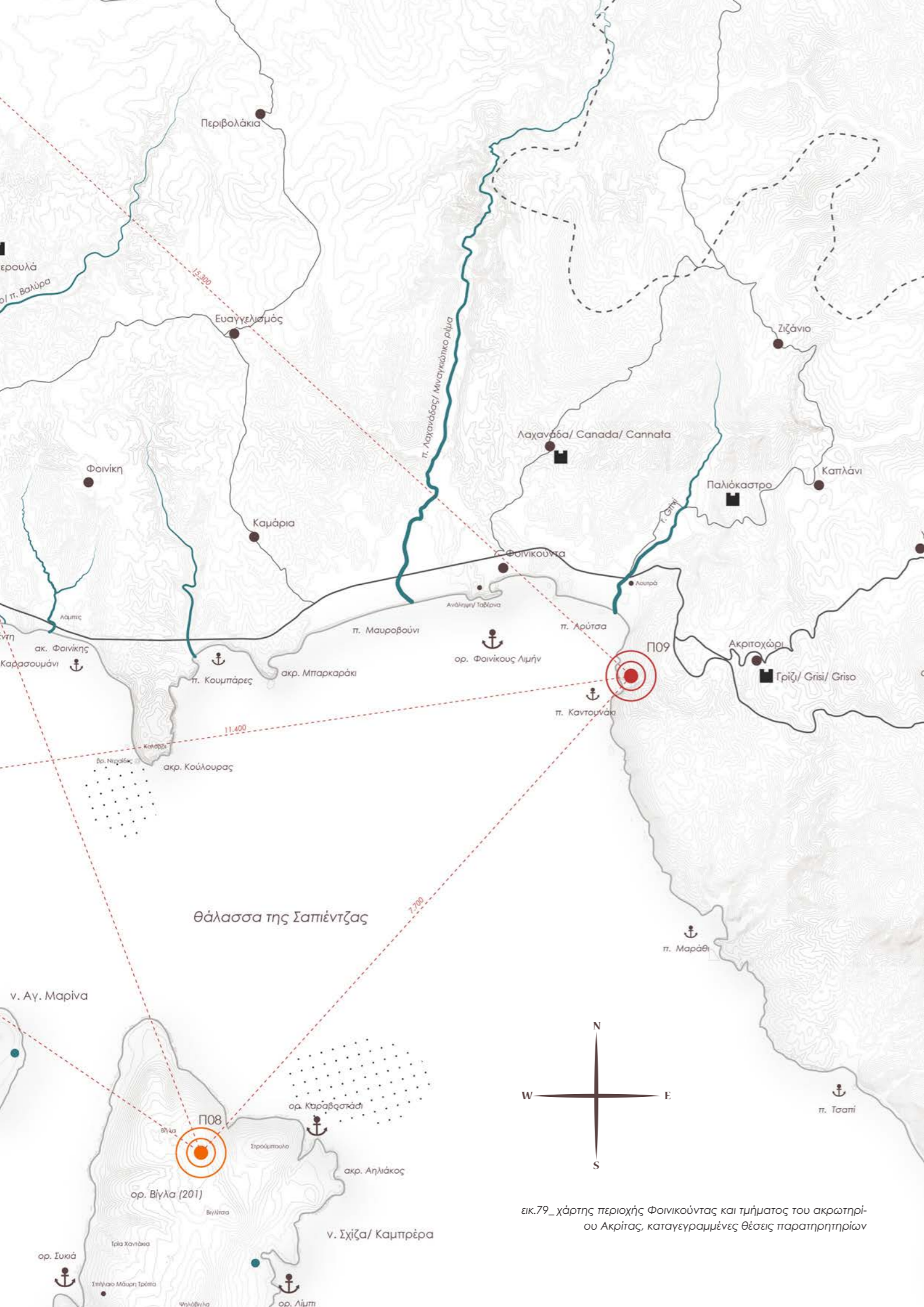
εικ.78_ άποψη της Μεθώνης και οχυρό στην νήσο Σχίζα που επιτηρεί το λιμάνι, απεικόνιση του Albrizzi Girolamo 1687

469 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 148

470 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 148

471 Nanetti Andrea (2011), Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σελ. 151

472 Nanetti Andrea (2011), ό.π., σελ. 149

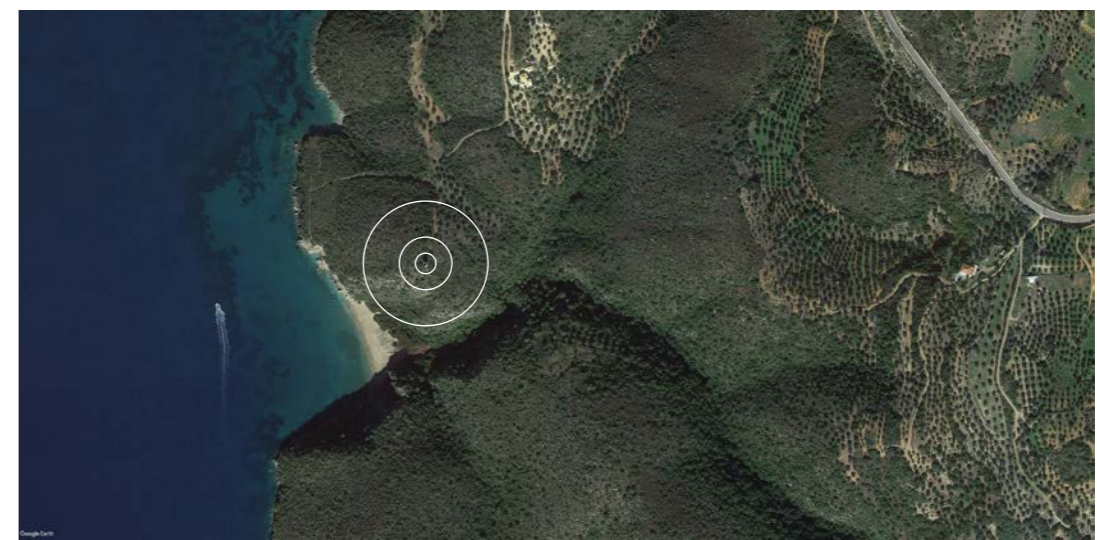

εικ.79_χάρτης περιοχής Φοινικούντας και τμήματος του ακρωτηρίου Ακρίτας, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων

Πύργος στη θέση Λούτσα, Φοινικούντα [Π09]

Ο πύργος [Π09] βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του ακρωτηρίου Ακρίτας⁴⁷³, σε περίοπτη θέση με υψόμετρο 60 μέτρων, στη νότια απόληξη του βορειοδυτικού ορεινού όγκου που απολήγει στην παραλία "Καντουνάκι" και σε απόσταση 110 μέτρων από την ακτή. [εικ.80] Προς νότο και ανατολικά έχει απεριόριστη θέα προς τις νήσους Σχίζα και Σαπιέντζα αλλά και προς βόρεια και δυτικά, μέχρι και το όρος Άγιος Νικόλας στην Πύλο, σε απόσταση 15.000μ, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Ο πύργος απέχει 10.700μ από τον πύργο [Π07] στη θέση Λακέρδα στη Σαπιέντζα και κατά πάσα πιθανότητα υπήρχε άμεση οπτική επικοινωνία μεταξύ τους, παρότι σε αντίστοιχη περίπτωση, στη Χίο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η απόσταση μεταξύ των βιγλών δεν ξεπερνά τα 3.800 μέτρα. Αν πάλι υποθέσουμε ότι η απόσταση είναι μεγάλη, θα πρέπει εναλλακτικά να αναζητήσουμε κάποιον ενδιάμεσο σταθμό, ίσως αυτόν στη νήσο Σχίζα, που απέχει 7.650μ.

Ο πύργος στη θέση Λούτσα θα πρέπει να ήταν σε άμεση οπτική επαφή με έναν τουλάχιστον οχυρό οικισμό ή κάποιο άλλο παρατηρητήριο προκειμένου να αιτιολογηθεί η παρουσίας του. Ως εκ τούτου θεωρείται πιθανό να ειδοποιούσε τον οικισμό της Λαχαναδάς στα βορειοδυτικά αλλά πιθανά και έναν ακόμη οικισμό με το όνομα Παλιόκαστρο⁴⁷⁴ στα βόρεια. Επιπλέον βόρεια του ακρωτηρίου Ακρίτας εντοπίζεται το τοπωνύμιο "Βίγλα"⁴⁷⁵, μεταξύ των οικισμών Καπλάνι και Ζιζάνιο. Όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα τοπωνύμια μιας περιοχής είναι ιδιαίτερα σημαντικά καθώς παρέχουν πληροφορίες για αυτήν και έτσι στην εν λόγω θέση δεν μπορούμε παρά να αναζητήσουμε κάποιο οχυρό κτίσμα ή οικισμό που θα μπορούσε πιθανά να ταυτίζεται και με το Παλιόκαστρο. Δυστυχώς μέχρι στιγμής κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν να επιβεβαιωθεί ούτε από την επιτόπια έρευνα, ούτε από κάποια άλλη βιβλιογραφική αναφορά και επομένως μένει να διερευνηθεί.

εικ.80_θέση Λούτσα [Π09], αεροφωτογραφία google maps 2013

Τον πύργο [Π09] πιθανά εντοπίζουμε σε γκραβούρα του Βυονdelmonti, του 1420, όπου απεικονίζεται πύργος με επάλξεις στο μέσον της απόστασης μεταξύ του κάστρου της Μεθώνης και αυτού της Κορώνης, [εικ.82] ενώ στην ίδια θέση απεικονίζεται και σε άλλες γκραβούρες. Τον πύργο τέλος διακρίνει, το 1805, ο M.W.Leake, όπως έχει ήδη αναφερθεί στο τρίτο κεφάλαιο, και τον χαρακτηρίζει ως "guard tower", δηλαδή παρατηρητήριο-φυλάκιο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η διαφοροποι-

473 Το ακρωτήρι Ακρίτας μαζί με τις μεσσηνιακές Οινούσσες (Σαπιέντζα, Σχίζα, βενέτικο, Αυγό) αποτελεί τόπο κοινοτικής σημασίας (TKΣ) του δικτύου Natura με κωδικό GR 2550003.
 474 Τον Αύγουστο του 2017 ο Γεώργιος Τσόνης μας πληροφόρησε ότι στην περιοχή υπάρχει βυζαντινό οχυρό στην κορυφή ορεινού όγκου στο οποίο διατηρούνται οι ομβροδεξαμενές
 475 Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί δύο θολωτοί μυκηναϊκοί τάφοι. ΦΕΚ666Β/1996 Κήρυξη περιοχής θέση "Βίγλα" στο Καπλάνι Πυλίας ως αρχαιολογικού χώρου

εικ.83_χάρτης ακρωτηρίου Ακρίτας και Κορώνης - καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π11, θέση Μεμί

οποίο οδηγεί στον πύργο. Το συνολικό μήκος της διαδρομής είναι 1500μ. και διαρκεί 15 περίπου λεπτά. Εναλλακτικά μπορεί κανείς να προσεγγίσει τον πύργο από βορρά, από τον χωματόδρομο που ξεκινά από την επαρχιακή οδό Κορώνης-Καμαρίας, ο οποίος συναντά το μονοπάτι που προαναφέραμε και έχει συνολικό μήκος 1500μ περίπου, ενώ μια τρίτη επιλογή αποτελεί η προσέγγιση του πύργου μέσω της παραλίας Καντουνάκι με σκάφος και από εκεί το πρώτο μονοπάτι που αναφέρθηκε, με αντίθετη κατεύθυνση.

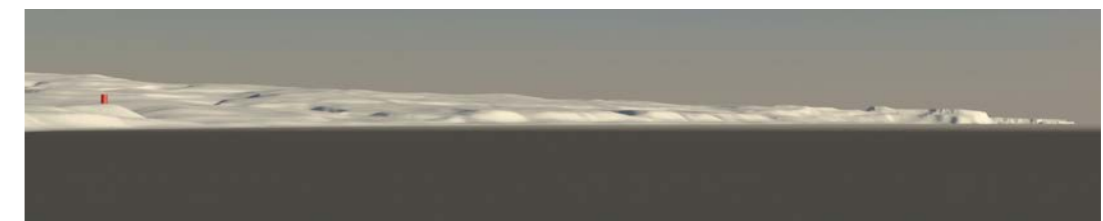

εικ.84_ τρισδιάστατη απεικόνιση ανάγλυφου, παρατηρητήριο στη θέση Λούτσα [Π09]

Πύργος στη θέση Μεμί, Κορώνη [Π10]

Τελευταίος πύργος στην διαδρομή μας στη νοτιοδυτική Μεσηνία, ως την πόλη της Κορώνης είναι ο πύργος [Π10]⁴⁷⁷ ο οποίος βρίσκεται σε ένα μικρό ύψωμα νοτιοδυτικά του κάστρου σε απόσταση 2.750μ. Το ύψωμα βρίσκεται ακριβώς πάνω από τον παραλιακό δρόμο, λίγο ανατολικότερα από το σημείο όπου η επαρχιακή οδός Κορώνης-Καμαρίας συναντά την ακτογραμμή, στην περιοχή με το όνομα "Μεμί". [εικ.83] Ο πύργος απέχει μόλις 75 μέτρα από την ακτή και βρίσκεται σε υψόμετρο 18μ από τη στάθμη της θάλασσας σε περίοπτη θέση, έχοντας ανεμπόδιστη θέα προς το κάστρο της Κορώνης αλλά και προς το ανοικτό πέλαγος και την ενδοχώρα και έχει οπτική επαφή μέχρι την κορυφή του όρους Μαυροβούνι. Η έκταση στην οποία βρίσκεται έχει επιφάνεια 4.500τμ. περίπου και περιλαμβάνει πλησίον του, στα βορειοδυτικά, ένα ισόγειο παραλληλόγραμμο κτίσμα επιφάνειας 185τμ περίπου, από οπλισμένο σκυρόδεμα, το οποίο σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο. Η έκταση έχει πρόσωπο, νοτιοανατολικά, στην επαρχιακή οδό Καμαρίας-Κορώνης, ενώ νοτιοδυτικά συνορεύει με τοπική οδό. Στην βορειοανατολική πλευρά συνορεύει με ρέμα το οποίο απέχει από τον πύργο μόλις 30 μέτρα. Η σχέση του αυτή με τη γεινιάζουσα εκβολή του ρέματος, πηγή πόσιμου νερού, σε τόσο κοντινή απόσταση δημιουργεί και πάλι έναν συσχετισμό που πιθανά δεν είναι διόλου συμπτωματικός αφού πρόκειται για μια παρατήρηση που έκανα και στον πύργο στη θέση Λίμνη Παπά [Π06] και σε αυτόν στη θέση Λούτσα [Π09], αλλά και σε αυτόν στη θέση Ξεριάς [Π03].

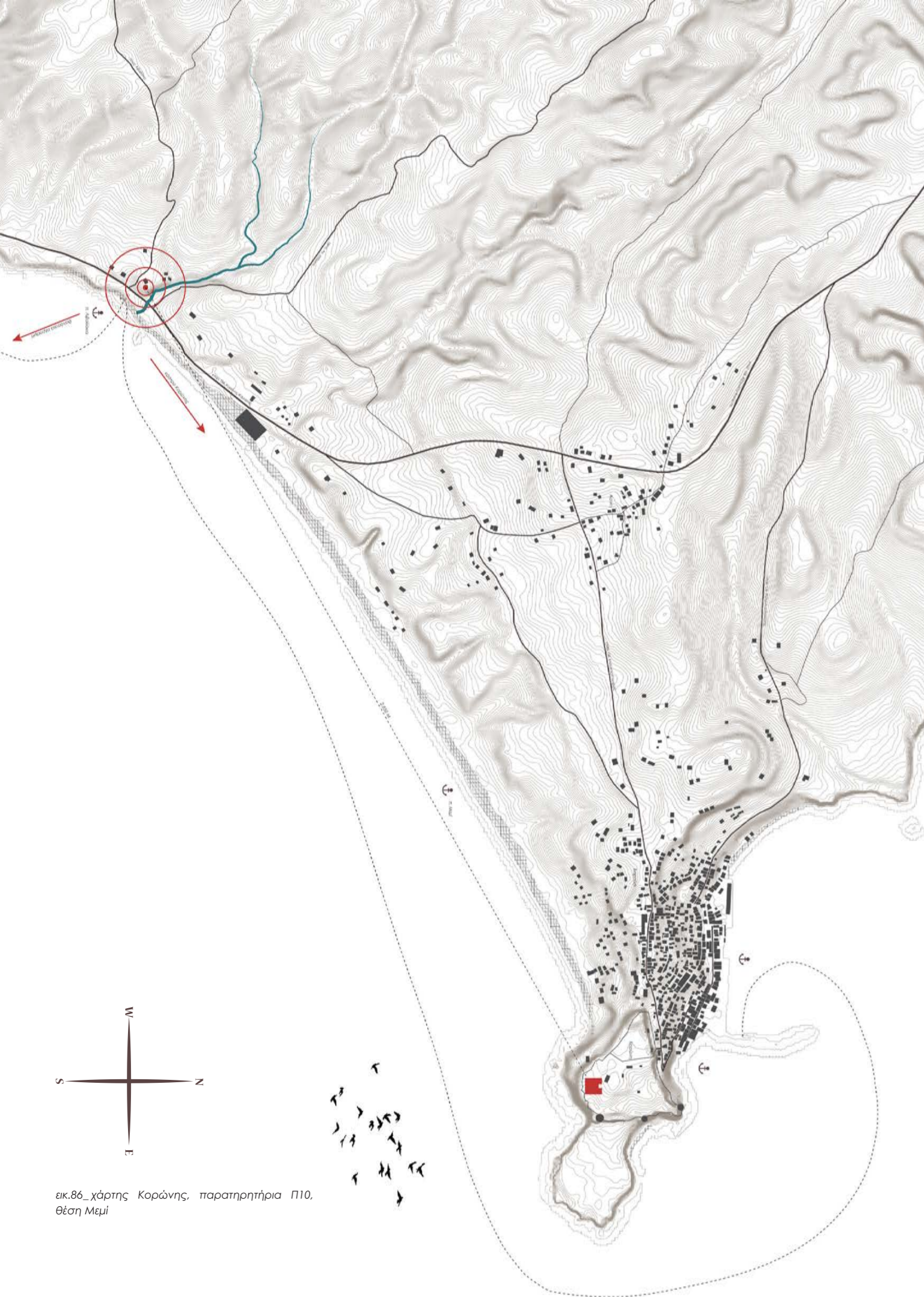
Τον πύργο εντοπίζουμε ξεκάθαρα σε χαλκογραφία του Coronelli⁴⁷⁸ του 1687 όπου απεικονίζει την πολιορκία της Κορώνης από τον βενετικό στόλο το 1685. Με τον αριθμό "3" σημειώνεται ο πύργος στο Μεμί και χαρακτηρίζεται στο υπόμνημα ως "οχυρό με σπίτια τριγύρω", όπου έγινε η πρώτη απόβαση του στρατού. Αντίστοιχα τον πύργο εντοπίζουμε και σε άλλες παρόμοιες απεικονίσεις, όπου παρουσιάζεται ως κυλινδρικό κτίσμα με επάλξεις και πιθανά κωνική στέγη, αλλά πέρα από αυτά καμία άλλη αναφορά για τον πύργο δεν ήταν δυνατό να ανευρεθεί.[εικ.87] Έως σήμερα ο πύργος δεν έχει χαρακτηριστεί από το υπουργείο πολιτισμού αλλά προστατεύεται αυτοδίκαια από τον αρχαιολογικό νόμο ως αρχαίο μνημείο.

εικ.85_ τρισδιάστατη απεικόνιση ανάγλυφου, παρατηρητήριο στη θέση Μεμί [Π10]

477 εναλλακτικά σημειώνεται η ονομασία Κουλάς Αγίου Γεωργίου ή Κουλάς Αμμούδας

478 Γιακωβάκη Ν., Nanetti Αη., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 140-141

εικ.86_χάρτης Κορώνης, παρατηρητήρια Π10, θέση Μεμί

εικ.87_ Map of Koroni during the city's siege by the Venetians in the Sixth Ottoman-Venetian War, Albrizzi Girolamo 1687

Πρόκειται για κυκλικό κτίσμα με εξωτερική διάμετρο 4.40μ και ύψος 7.50 μέτρα περίπου. Περιλαμβάνει ισόγειο χώρο και έναν όροφο, ενώ στην απόληξή του διαμορφώνεται οριζόντιο δώμα που περιβάλλεται από ορθογωνικές επάλξεις. Από άποψη διαστάσεων και οικοδομικής είναι όμοιο με το κτίσμα στη θέση Λούτσα [Π09] και επομένως θεωρώ ότι ανήκουν στην ίδια χρονολογική περίοδο. Το εν λόγω κτίσμα αντιμετωπίζει σοβαρά στατικά προβλήματα. Το μεγαλύτερο τμήμα του βορειοανατολικού τμήματός του έχει καταρρεύσει ενώ στο μέσον της νοτιοδυτικής πλευράς εμφανίζει μεγάλη διαμπερή ρωγμή. Ταυτόχρονα εμφανίζει μεγάλη απόκλιση από την κατακόρυφο (περίπου 0.80μ) γεγονός που οφείλεται σε υποχώρηση του εδάφους και κατ' επέκταση σε απώλεια θεμελίωσης. Θα πρέπει εδώ να σημειώσω οι αντίθετα με τον πύργο στη λούτσα, δεν έχει πεπλατυσμένη βάση και δεν θεμελιώνεται σε βράχο αλλά στο μαλακό έδαφος.

Ο πύργος είναι πολύ εύκολα προσβάσιμος οδικώς από όλες τις κατευθύνσεις. Τον συναντά κανείς στα αριστερά του ερχόμενος από Φοινικούντα με κατεύθυνση την Κορώνη από την επαρχιακή οδό Καμαριάς-Κορώνης, είτε από τον ίδιο οδικό άξονα με κατεύθυνση προς το Βασιλίτσι και είναι ορατός από τον παραλιακό δρόμο, όπως και από το κάστρο της Κορώνης.

εικ.88_ θέση Μεμί [Π10], αεροφωτογραφία google maps 2013

Κατάλογος Παρατηρητηρίων στη ΝΔ Μεσσηνία

ΓΕΝΙΚΑ	ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΑ									
	Π01	Π02	Π03	Π04	Π05	Π06	Π07	Π08	Π09	Π10
κωδικός θέσης/ τοπωνύμιο συντεταγμένες οικισμός/ κοινότητα εντοπισμένος	Π01 Σφακτηρία 8 36.94631, 21.66116	Π02 Άγιος Νικόλαος 36.88695, 21.69518	Π03 Ξεριάς 36.93672, 21.71351	Π04 Κυπαρισσία 36.9166, 21.70013	Π05 Τρύπιο Λιθόρι 36.5420, 21.4022	Π06 Λίμνη Παπά 36.83596, 21.69628	Π07 Λακέρδα 36.7831, 21.70542	Π08 Βίγλα 36.7445, 21.76803	Π09 Λούτσα 36.79639, 21.82481	Π10 Μεμί 36.78062, 21.93481
ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	υψόμετρο (μ) 140 ναί	484 όχι	40 ναί	50 ναί	24 όχι	25 ναί	230 όχι	201 ναί	60 ναί	18 ναί
συνορεύον με αμμουδερή ακή/ όρμη/ αγκυροβόλι οριζόντια απόσταση από ακτή/ θάλασσα (μ)	280	1.400	350	30	40	50	700	500	100	70
συνορεύον με πόσιμο νερό (ρέμα/ πηγή) απόσταση από εκβολή ρέματος/ πηγή (μ)	—	—	310 ναί	—	—	170 ναί	—	—	840 ναί	80 ναί
χαρακτηρισμός τοποθεσίας	παράκτια	κορυφαία	παράκτια, παραρμένα	παράκτια, παραπήγια	παραθαλάσσια	παράκτια, παραπήγια	κορυφαία	κορυφαία	παράκτια	παράκτια, παραρμένα
ΘΕΑΣΗ	προσεγγιστική γωνία θέασης (μείρες) 360 ναί	360 ναί	360 ναί	180 ναί	270 ναί	180 ναί	360 ναί	360 ναί	225 όχι	360 ναί
θέαση κάστρου	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
κάστρο σε οπτική επαφή	Παλαιόκαστρο, Νικόκαστρο	Παλαιόκαστρο, Κάστρο Μεθώνης	Παλαιόκαστρο, Νικόκαστρο	Παλαιόκαστρο, Νικόκαστρο	Νικόκαστρο	Κάστρο Μεθώνης	Κάστρο Μεθώνης, Παλαιόκαστρο	Κάστρο Μεθώνης	—	Κάστρο Κορώνης
θέαση άλλου παρατηρητηρίου	ναί	ναί	ναί	ναί	ναί	ναί	ναί	ναί	ναί	όχι
πλήθος κατεγρ. παρατη/ρίων σε οπτική επαφή	6	8	4	4	4	1	6	3	3	0
πλήθος υποθ. παρατη/ρίων σε οπτική επαφή	3	6	3	2	4	1	4	4	3	0
θέαση παρατηρητηρίων κτλ	Π02, Π03, Π04, Π05, Π06, Π07, Υ01, Υ02, Υ04, όρμηος Ναυαρίνου, νήσος Πρώτη, βάρεια είσοδος κόλπου	Π01, Π03, Π04, Π05, Π05, Π07, Π08, Π09, Υ01, Υ02, Υ03, Υ04, Υ06, Υ08, όρμηος Ναυαρίνου, νήσος Πρώτη, Ονούσας	Π01, Π02, Π04, Π05, Υ01, Υ03, όρμηος Ναυαρίνου, εκβολή Ξεριά, υδραγωγείο, οδικό άξονας	Π01, Π02, Π03, Π05, Υ01, Υ03, όρμηος Ναυαρίνου, εκβολή Ξεριά, οδικό άξονας, πηγή	Π02, Π03, Π04, Π07, Υ01, Υ02, Υ03, Υ04, όρμηος Ναυαρίνου, νότια είσοδος λιμανιού, δυτικές ακτές	Π07, Υ02, πηγή νερού	Π01, Π02, Π05, Π06, Π08, Π09, Υ02, Υ05, Υ06, Υ07, Υ08, Ονούσας, στενό Ισπέντζας, νήσος Πρώτη	Π02, Π07, Π09, Υ02, Υ06, Υ07, Υ08, Ονούσας, κάστρο Μεθώνης,	Π02, Π07, Π08, Υ02, Υ06, Υ08	κάστρο Κορώνης, εκβολή χεϊμάρρου
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ/ ΧΡΗΣΗ	καταγεγραμμένος χαρακτηρισμός ruins of signal tower	φρουκτωρία	guard post/ point	βίγλα (μεταφρασμένο), ruined tower, Miden vigla	guard post/ point in the island, fortezza sopra il porto	φρουκτωρία	μικρό φρούριο/ παρατηρητήριο, φρουρά Ισπέντζας, τοπωνύμιο: Φραγκόβιγλα	silo castello the guard il porto, τοπωνύμιο: Βίγλα	tour gothique, guard tower	αγμρό με σπίνα τραγύρια
εκτιμώμενη χρήση	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	φρουκτωρία	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	φρουκτωρία	φρουκτωρία	παρατηρητήριο/ φυλάκειο	παρατηρητήριο/ φυλάκειο
ΔΟΜΗ	σχήμα περιγράμματος κάτοψης —	κυκλικό	—	—	κυκλικό	κυκλικό	—	—	κυκλικό	κυκλικό
ισωτερική διάμετρος κάτοψης (μ)	—	2,70	—	—	—	—	—	—	3,20	—
εξωτερική διάμετρος κάτοψης (μ)	—	4,20	—	—	5,50	3,80	—	—	5,00	4,40
ωφέλιμο εμβαδόν	—	5,70	—	—	—	—	—	—	8,04	—
πάχος τοιχοποιίας (μ)	—	0,75	—	—	—	—	—	—	0,9	—
σωζόμενο ύψος τοιχοποιίας (μ)	—	0,30	—	—	—	1,80	—	—	8,60	7,50
είδος τοιχοποιίας	—	—	—	—	—	—	ημίεργοι λίθοι με διάσπαρτη παρεμβολή πλίνθων και οσβεστοκονίαμα με πλήθος οστράκων και θραυσμένων κερμάτων	—	οργολιθοδομή με διάσπαρτη παρεμβολή πλίνθων, κονίαμα και διμόρφωση στελών ζωνά από πλίνθους ανά 1μ	οργολιθοδομή με διάσπαρτη παρεμβολή πλίνθων, κονίαμα και διμόρφωση στελών ζωνά από πλίνθους ανά 1μ
αρχιτεκτονικά στοιχεία άμυνας	—	—	—	—	—	—	—	—	επόλξεις	επόλξεις
κατάσταση διατήρησης	—	ίχνος θεμελίωσης	—	—	ίχνος θεμελίωσης	ερείπιο	—	—	μέτρια	κακή
ΑΝΑΦΟΡΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΧΡΗΣΗΣ	σχετικές ιστορικές/ σύγχρονες αναφορές Leake (1805) 15 ^{ος} (αρχές)-18 ^{ος} (αρχές)	κύρηξη εφορείας αρχαιοτήτων (2001) 9 ^{ος} -.....	grimaldi (17 ^{ος}), Siriol Davies (2004) 15 ^{ος} (αρχές)-18 ^{ος} (αρχές)	Rouquenneville (1799), William Gell (19 ^{ος}), Siriol Davies (2004) 15 ^{ος} (αρχές)-18 ^{ος} (αρχές)	grimaldi (17 ^{ος}), Siriol Davies (2004) 15 ^{ος} (αρχές)-18 ^{ος} (αρχές)	Niccolo da Martoni (1394), Carlo Zeno (1403), Rosaccio (1598)	κύρηξη εφορείας αρχαιοτήτων (2001) 9 ^{ος} -.....	Camocio(1574), Belleforest (1575), Braun Hogenberg (1575), Rosaccio (1598), Sandart (1686), Coronelli (1707)	Buondelmonti (1420), Frederick de Wit (1680), Leake (1805), Expedition scientifique de Morée(19 ^{ος})	Vincenzo Coronelli (1687), Sandart (1686), Albrizzi (1687),
ΠΡΟΣΒΑΣΗ	τρόπος πρόσβασης —	δια θαλάσσης και στη συνέχεια μονοπάτι	οδικώς και μονοπάτι	οδικώς και μονοπάτι, ιδιαιτητική έκταση	οδικώς	δια θαλάσσης	δια θαλάσσης και αναρρίχηση	δια θαλάσσης	δια θαλάσσης	μονοπάτι
ευκολία πρόσβασης	—	δύσκολη	μέτρια	μέτρια	εύκολη	μέτρια	δύσκολη	δύσκολη	δύσκολη	μέτρια
ευκολία πρόσβασης	—	δύσκολη	μέτρια	μέτρια	εύκολη	μέτρια	δύσκολη	δύσκολη	δύσκολη	μέτρια

εικ.89_ συγκεντρωτικός πίνακας καταγεγραμμένων παρατηρητηρίων στη ΝΔ Μεσσηνία

4.2 Θέσπιση κριτηρίων και κατηγοριοποίηση πύργων

Αφού λοιπόν γνωρίσαμε αναλυτικά τον καθέναν από τους δέκα πύργους που εντοπίζονται στην περιοχή μελέτης, θα προχωρήσουμε στην συνέχεια σε μια σύνοψη όλων των στοιχείων που παρατέθηκαν παραπάνω και ταυτοποιούν το κάθε οικοδόμημα. Στόχο αποτελεί καταρχάς η σύνοψη και αποσαφήνιση των δεδομένων και δευτερευόντως η διατύπωση ορισμένων, πιθανά προφανών, παρατηρήσεων/ πορισμάτων σχετικά με τα αυθύπαρκτα οχυρά κατασκευάσματα της παράκτιας νοτιοδυτικής Μεσσηνίας. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκε μια συγκεντρωτική καρτέλα [εικ.89] όλων των πύργων που συνοψίζει τα στοιχεία/ χαρακτηριστικά που σχετίζονται τόσο με τη θέση και τον χαρακτήρα της κατασκευής όσο και με την ίδια την κατασκευή αυτή καθ' αυτή. Επιγραμματικά η καρτέλα περιγράφει τα εξής στοιχεία: θέση/ τοπωνύμιο, συντεταγμένες, οικισμός/ κοινότητα, υψόμετρο, γεινίαση με ακτή ή ρέμα/ πηγή και απόσταση από αυτά, χαρακτηρισμός τοποθεσίας, καταγεγραμμένος χαρακτηρισμός σε αναφορές, χρήση/ λειτουργία, γωνία θέασης, σχέση με φρούρια και άλλα παρατηρητήρια, σχήμα περιγράμματος κάτοψης, εξωτερική διάμετρος, πάχος τοιχοποιίας, σωζόμενο ύψος, είδος τοιχοποιίας, εκτιμώμενη περίοδος κατασκευής και περίοδος τελευταίας χρήσης, κατάσταση διατήρησης, τρόπος πρόσβασης, ευκολία πρόσβασης και πηγές αναφορών. Όλα τα παραπάνω αποτελούν αδιαμφισβήτητα δεδομένα πλην τη χρήσης/ λειτουργίας καθώς και της περιόδου κατασκευής και τελευταίας χρήσης που αποτελούν, ως επί το πλείστον, εκτιμήσεις/ συμπεράσματα και θα μας απασχολήσουν στην συνέχεια.

4.2.1 κριτήρια κατηγοριοποίησης

Βάσει λοιπόν όλων των παραπάνω δεδομένων και με κριτήριο Α: την τοποθεσία, Β: τη θέαση και Γ: τη δομή επισημαίνονται στην συνέχεια ορισμένες παρατηρήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν σε συγκεκριμένες κατηγορίες πύργων.

κριτήριο Α: τοποθεσία

Μελετώντας προσεκτικά τους πύργους, όσον αφορά το υψόμετρο, παρατηρούμε μια εμφανή διαφοροποίηση η οποία αποτυπώνεται στην καρτέλα με διαφορετικό χρώμα (γαλάζιο, καφέ). Καταγράφεται λοιπόν ένα σύνολο πύργων που βρίσκεται σε μικρά εξάρματα του εδάφους (υψόμετρο: 18-60μ<150μ) και ένα σύνολο πύργων που βρίσκεται σε μεγάλα υψόμετρα (230-484μ). Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για την τοποθεσία τους, αφού από τη μια πλευρά υπάρχουν οι πύργοι που βρίσκονται πλησίον της ακτής/ θάλασσας (30-350μ<350μ) και αυτοί τους οποίους θα χαρακτηρίζαμε περισσότερο χερσαίους (1400-1500μ>1000μ), ενώ υπάρχει και μια ενδιάμεση κατηγορία (400-700μ). Επιπλέον παρατηρώντας την γεωγραφία της τοποθεσίας, διακρίνονται σε εκείνους που βρίσκονται πλησίον σημείου όπου μπορεί να πραγματοποιηθεί απόβαση (πχ. αμμουδερή παραλία) [Π03, Π04, Π06, Π09, Π10] ή αραξοβόλι (προστατευμένος όρμος) και σε αυτούς που βρίσκονται πλησίον της θάλασσα αλλά δεν υπάρχει σημείο όπου είναι εφικτή η απόβαση αλλά παρόλα αυτά πρόκειται για σημαντικό θαλάσσιο πέρασμα [Π01, Π05, Π07, Π08]. Παράλληλα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, πλησίον ορισμένων πύργων σημειώνεται ρέμα/ χείμαρρος ή όρυγμα με πόσιμο νερό [Π03, Π06, Π09, Π10] και ως εκ τούτου καταγράφεται ως σημαντικό δεδομένο στην καρτέλα, όπως και η απόσταση της εκβολής του ρέματος ή του ορύγματος από τον πύργο.

Με τα παραπάνω λοιπόν δεδομένα γίνεται ένας πρώτος χαρακτηρισμός της τοποθεσίας των παρατηρητηρίων και η διάκρισή τους σε: Α. κορυφαία παρατηρητήρια (υψόμετρο>150μ και απόσταση>1000μ), Β. παραθαλάσσια/ παράκτια παρατηρητήρια (υψόμετρο<150μ και απόσταση<700μ) και Γ. παραρμένα/ παραπήγια παρατηρητήρια (απόσταση από ρέμα/πηγή<500) ή και συνδυασμός των χαρακτηρισμών Β και Γ.

κριτήριο Β: Θέαση

Στη συνέχεια, παρατηρώντας τον πίνακα [εικ.89], ως προς τα δεδομένα θέασης, διαπιστώνουμε ότι όλοι οι πύργοι έχουν οπτική επαφή τουλάχιστον με ένα ή και με περισσότερα από τα τέσσερα φρούρια της περιοχής (πλην του πύργου Π09, στη θέση Λούτσα) ή με κάποιον από τού οχυρούς και μη οικισμούς. Επιπρόσθετα, όλοι οι πύργοι έχουν άμεση οπτική επαφή με τουλάχιστον ένα αν όχι με περισσότερα παρατηρητήρια, εκτός του πύργου Π10, στη θέση Μεμί. Πιο συγκεκριμένα κατά μέσο όρο το κάθε παρατηρητήριο έχει οπτική επαφή με άλλα τρία παρατηρητήρια. Ως προς τη γωνία θέασης, είναι λίγο δύσκολο να προσδιοριστεί και αυτό για τον απλό λόγο ότι κατά βάσει όλοι οι πύργοι έχουν εύρος θέσης 360°, αλλά το ζήτημα που θα πρέπει να εξεταστεί αφορά στο μήκος της ακτίνας για την ανεμπόδιστη θέαση των 360°. Έτσι λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο καθορίστηκε η γωνία θέασης είναι άμεση συνάρτηση του μήκους της ακτίνας θέασης, η οποία καθορίστηκε ως ελάχιστη στα 1.500⁴⁷⁹ μέτρα. Δηλαδή αν σε μήκος μικρότερο των 1.500 μέτρων παρεμβάλλεται οπτικό εμπόδιο, τότε για το μήκος του εμποδίου η γωνία θέασης δεν λαμβάνεται υπόψη στην συνολική γωνία θέασης. Και αυτό διότι, αν πρόκειται για οχυρά φυλάκια-παρατηρητήρια, είναι ιδιαίτερα σημαντική η διασφάλιση επαρκούς χρόνου ειδοποίησης και απομάκρυνσης. Με βάση λοιπόν το κριτήριο θέασης διαπιστώθηκε μονάχα ότι διαφοροποιούνται οι κορυφαίοι πύργοι που έχουν άμεση οπτική επαφή με ένα ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό άλλων παρατηρητηρίων και άλλων σημείων, ενώ όλοι οι υπόλοιποι φαίνονται να έχουν αντίστοιχα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούνται ως προς τα σημεία τα οποία εποπτεύουν και ταυτίζονται με τη διάκριση που κάναμε παραπάνω σχετικά με το κριτήριο της τοποθεσίας.

κριτήριο Γ: δομή/ κατασκευή

Ως προς τη δομή, δυστυχώς τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι πολύ περιορισμένα αφού η πλειοψηφία των πύργων δεν έχει εντοπιστεί. Από το περιορισμένο ωστόσο δείγμα διαπιστώνει κανείς ότι πρόκειται πάντοτε για κυκλικής κάτοψης κατασκευές με εξωτερική διάμετρο 3.90-5.00μ και ωφέλιμη εσωτερική διάμετρο 2.40-3.80μ, ενώ το εμβαδόν ποικίλει μεταξύ 4.50-9.00τμ. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι σε κάθε χώρο θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν ένα, το πολύ δύο άτομα. Η μικρή χωρητικότητα σε συνδυασμό με την ανυπαρξία ανοιγμάτων στα δύο επίπεδα αλλά και η ύπαρξη επάλξεων στην απόληξη του κπρίου οδηγούν από μόνα τους στο ασφαλές συμπέρασμα ότι πρόκειται για κτίσματα με οχυρό/ αμυντικό ή επιθετικό χαρακτήρα αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως καταφύγια αφού δεν υπάρχει χώρος ούτε για τη φιλοξενία ανθρώπων, πέραν των σκοπών, ούτε για τη φύλαξη εφοδίων/ προμηθειών. Όσον αφορά στον τρόπο κατασκευής, τα κτίσματα που έχουμε στην διάθεσή μας έχουν αποκλειστικά χρηστικό χαρακτήρα και καμία διάθεση ωραιοποίησης ή διακόσμησης. Πρόκειται για κατασκευές με στιβαρή τοιχοποιία αλλά συνάμα ευτελή, δηλαδή αμελώς και γρήγορα κατασκευασμένα, δίχως μεγάλο σχετικά κόστος. Επομένως ως προς τη δομή σημειώνουμε τον οχυρό αμυντικό χαρακτήρα των κτισμάτων που χαρακτηρίζεται από κατασκευαστική και μορφολογική οικονομία.

4.2.2 πορίσματα σχετικά με τη χρήση

Προτού προχωρήσουμε στη σύνοψη των συμπερασμάτων σχετικά με τη χρήση των εν λόγω πύργων θα ήταν χρήσιμο να παρεμβάλουμε μια παράγραφο που αναφέρεται στη σχέση ορισμένων οχυρών πύργων με ανανεώσιμες πηγές υδάτων, έναν συσχετισμό που έχει ήδη γίνει για ορισμένους από τους πύργους-παρατηρητήρια της περιοχής μελέτης. Σε άρθρο του Κ. Τσούρη αναφέρεται σχετικά:

“Σύμφωνα με το Περί στρατηγίας, έργο ανωνύμου συγγραφέως του τέλους της αρχαιότητας, ο πρώτος όρος που έπρεπε να ικανοποιεί μια θέση για να επιλεγεί ως τόπος ιδρύσεως οικισμού ήταν η ασφάλεια. Ο δεύτερος όρος ήταν

*η εξασφάλιση υδρεύσεως. Από την άποψη αυτή, ασφαλής ήταν ο οικισμός, του οποίου οι διαθέσιμες πηγές υδάτων δεν ήταν μόνον επαρκείς, αλλά και η άντλησή τους αβλαβής.”*⁴⁸⁰

Ήδη από ην αρχαιότητα η μεταφορά των υδάτων προς έναν οικισμό διασφαλιζόταν με τρεις τρόπους: υπόγειο, επίγειο ή υπέργειο υδραγωγείο ή και με συνδυασμό των παραπάνω. Κατά την μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο δεν φαίνεται να κατασκευάστηκαν νέα υδραγωγεία, με εξαίρεση τα μοναστηριακά, ενώ σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις συντηρούσαν και επισκεύαζαν αυτά της αρχαιότητας. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των οικισμών της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου βρισκόταν σε μεγάλα υψώματα καθιστούσε τη μεταφορά νερού με υδραγωγείο μάλλον αδύνατη. Έτσι το πρόβλημα ύδρευσης αντιμετωπιζόταν είτε με την άντληση από παρακείμενες πηγές, όπως ποτάμια, λίμνες, πηγές εκτός των οχυρώσεων, είτε με την κατασκευή κοινόχρηστων και ιδιωτικών δεξαμενών ομβρίων, “κινστερνών”, εντός των οχυρώσεων, ενώ σε περίοδο εντάσεων και πολέμων, η ανάγκη της ύδρευσης εξασφαλιζόταν μονάχα από τις εντός της οχύρωσης δεξαμενές.⁴⁸¹ Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η ασφαλής άντληση νερού αποτελεί ζήτημα επιβίωσης και επιλύεται με διάφορους τρόπους. Μία μέθοδος αποτελεί η κατασκευή λαξευτών ή κτιστών και μεικτής κατασκευής υπογείων, ημιυπογείων σηράγγων ή καλυμμένων διαδρόμων, κατά τμήματα υπογειοποιημένων, από τα τείχη μίας πόλης μέχρι την πηγή (υδάτινο ρεύμα, πηγή ή δεξαμενή). Σε ορισμένες περιπτώσεις κατασκευάζεται επέκταση της οχύρωσης μέχρι την πηγή άντλησης, ενώ σε άλλες κατασκευάζεται ένας βραχίονας του τείχους που καταλήγει στην υδάτινη πηγή.⁴⁸²

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κάστρο του Δειδιμότειχου, όπου δύο βραχίονες του τείχους του βραχώδους λόφου επεκτείνονται προς την κοίτη του ποταμού και κατασκευάζεται ποτάμιο τείχος κατά μήκος του ποταμού που ενώνει τους δυο βραχίονες, εξασφαλίζοντας την ασφαλή κάθοδο των κατοίκων στον Ερυθροπόταμο και συμβάλλοντας στην έμμεση άμυνα του οικισμού (διασφάλιση από την έλλειψη νερού).⁴⁸³ Στο βόρειο άκρο του ποτάμιου τείχους υψωνόταν ισχυρός κυκλικός πύργος, το Πεντάζωνο, το οποίο λειτουργούσε ως πηγάδι ή δεξαμενή με νερό διαρκώς ανανεωμένο. Δίπλα του υπήρχε πύλη ενώ στο εσωτερικό της επεκτάσεως υπήρχε δεξαμενή, η οποία τροφοδοτούνταν με τα νερά του ποταμού. Έτσι σε καιρό ειρήνης οι κάτοικοι μπορούσαν να αντλούν νερά κατ' ευθείαν από τον Ερυθροπόταμο, αλλά σε περίπτωση πολιορκίας μπορούσαν να αντλούν νερό από το εσωτερικό του μεγάλου γωνιακού κυκλικού πύργου.⁴⁸⁴ Επίσης πιθανά στο εσωτερικό της επεκτάσεως να υπήρχε μεγάλη υπόγεια δεξαμενή την οποία οργάνωναν σε θολοσκέπαστους χώρους ελεύθερα στηρίγματα, όπως στις περισσότερες τυπικές βυζαντινές δεξαμενές.⁴⁸⁵

Διαφορετική περίπτωση αποτελεί η προέκταση ενός σκέλους ή βραχίονα του τείχους που κατέληγε σε πύργο, ο οποίος βρισκόταν πάνω σε πηγή υδάτων και έτσι εξασφαλιζόταν η αβλαβής προσέγγιση από τους κατοίκους, η περιφρούρηση της πηγής αντλήσεως και εν τέλει η ακίνδυνη άντληση. Ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι σαφές αν ο πύργος συνδεόταν με τείχος με την υπόλοιπη οχύρωση ή ήταν παντελώς ανεξάρτητος από αυτή.⁴⁸⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κάστρο της Λειβαδιάς, όπου τμήμα της βορειοανατολικής οχύρωσης, κατεβαίνει προκειμένου να προσεγγίσει μια πηγή και διαμορφώνεται πύργος ο οποίος ελέγχει κάθε εχθρική κίνηση στη βάση του. Η κατασκευή του πιθανολογείται ότι έγινε κατά τον 6^ο αιώνα και η χρήση του φαίνεται να ήταν απαράλλακτη μέχρι και την περίοδο της φραγκοκρατίας (13^{ος}-14^{ος} αιώνες).⁴⁸⁷ Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί και ο πύργος του νερού στο Τύρνοβο της Βουλγαρίας, στον οποίο κατέληγε βραχίονας του τείχους, ο οποίος

480 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), “ Οχυρωματικά έργα επί ανανεώσιμων πηγών υδάτων (9ος - 15ος αιώνας) ”, Βυζαντινά Σύμμεικτα 22, σελ. 293

481 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 293-294

482 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 294-295

483 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ.296

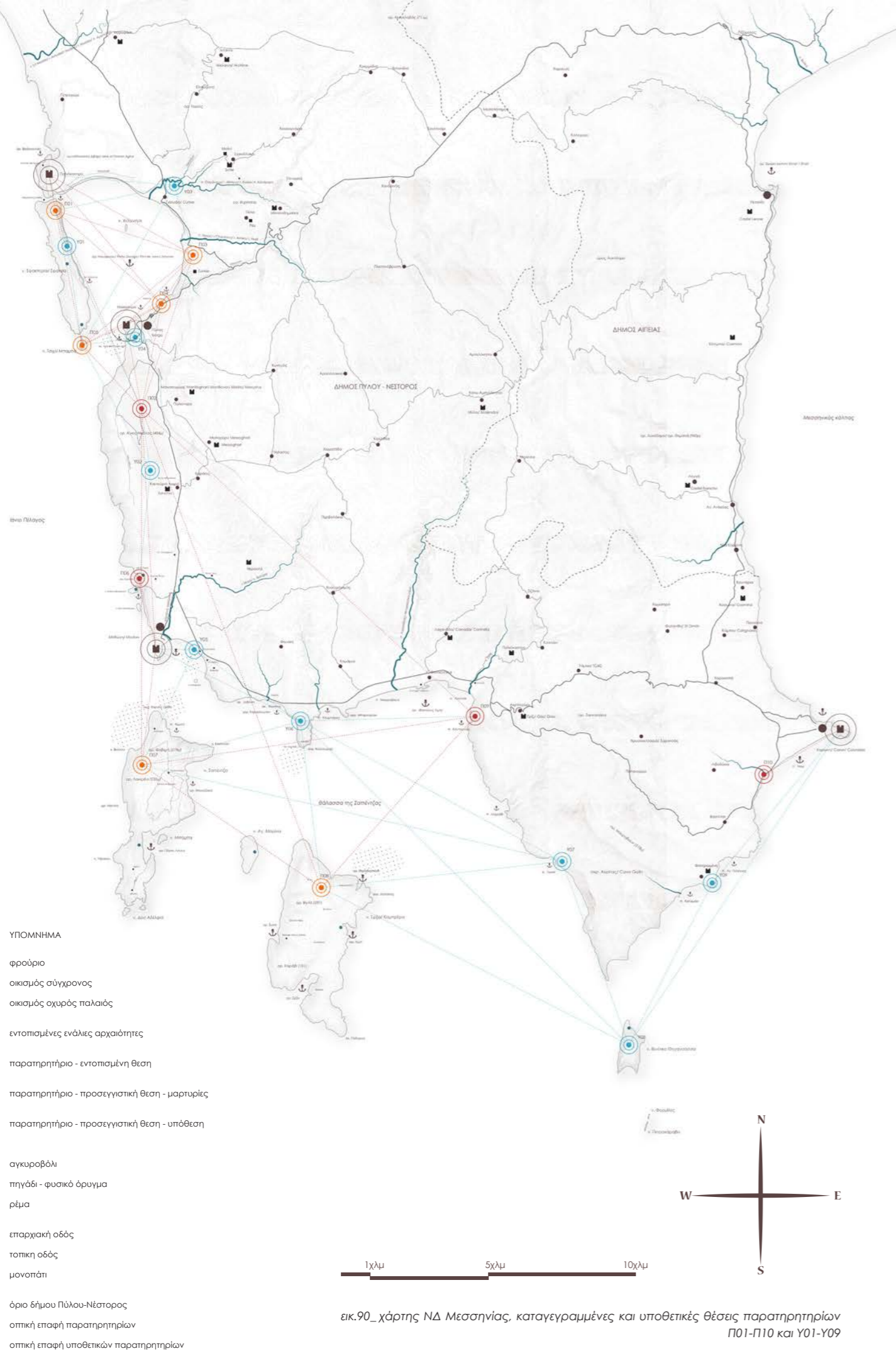
484 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ.297

485 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ.300

486 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ.300

487 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ.301-302

479 Το όριο των 1500 μέτρων καθορίστηκε έπειτα από δοκιμές πιθανών αποστάσεων πάνω στον χάρτη σε συνδυασμό πάντα με τις ισούψεις καμπύλες. Ωστόσο θεωρείται απαραίτητο να διερευνηθεί το ζήτημα με μεγαλύτερη προσοχή και ακρίβεια.

εικ.90_ χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας, καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων Π01-Π10 και Υ01-Υ09

διαμορφωνόταν ως κλίμακα λόγω της μεγάλης κλίσης, ενώ η άντληση του νερού γινόταν από την κορυφή του πύργου με κάδους.⁴⁸⁸ Στην Αδριανούπολη επίσης υπάρχει αντίστοιχος πύργος, ο οποίος φαίνεται να είναι λειτουργικά ανεξάρτητος από την υπόλοιπη οχύρωση⁴⁸⁹ και λειτουργεί ως πηγάδι εξασφαλίζοντας την ασφαλή ύδρευση.⁴⁹⁰ Χρονολογείται πιθανά στους βυζαντινούς χρόνους, εξαιτίας των πλίνθινων ντουζενίων που οργανώνουν τη λιθοδομή σε φαρδιές ζώνες, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η χρονολόγησή του την οθωμανική περίοδο.⁴⁹¹

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη παρένθεση μπορούμε να προχωρήσουμε στον συνδυασμό όλων των προαναφερθέντων δεδομένων προκειμένου να καταλήξουμε στη χρήση των δέκα πύργων [Π01-Π10] της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας.

Με βάση λοιπόν τις παρατηρήσεις που διατυπώσαμε παραπάνω βάσει των κτηρίων Α, Β και Γ διακρίνουμε μία πρώτη κατηγορία ως προς τη χρήση, "τα κορυφαία παρατηρητήρια-φρουκτωρίες" ή αλλιώς "βίγλες κορυφής". Πρόκειται για οχυρές χερσαίες κατασκευές που τοποθετούνται σε μεγάλα σχετικά υψόμετρα (>150μ), απόσταση από την όχθη (>700μ) με γωνία θέασης 360° και άμεση οπτική επαφή με φρούρια, οικισμούς και άλλα παρατηρητήρια. Δεν εποπτεύουν μια συγκεκριμένη περιοχή αλλά μία ευρύτερη και ο ρόλος τους κυρίως αφορά την αναμετάδοση μισ πληροφορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πύργος του Αγίου Νικολάου [Π02] που έχει οπτική επαφή με τρία φρούρια και επτά ακόμη παρατηρητήρια. Μια δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα "οχυρά φυλάκια-παρατηρητήρια" που βρίσκονται σε χαμηλά υψόμετρα και σε πολύ μικρή απόσταση από τη θάλασσα (<300μ). Οι κατασκευές αυτές εποπτεύουν τους όρμους, τις ακτές και τις θέσεις τροφοδοσίας του ζωτικής σημασίας πόσιμου νερού, είτε πρόκειται για εκβολές ποταμών είτε για άλλου είδους πηγές, όπως στη θέση λίμνη παπά [Π06] και στη θέση Ξεριάς [Π03]. Δεδομένης της οπτικής επικοινωνίας τους με φρούρια και άλλα παρατηρητήρια είναι πολύ πιθανό να λειτουργούν και ως φρουκτωρίες, αναμεταδίδοντας μηνύματα και συμβάλλοντας στην ασφάλεια του ντόπιου πληθυσμού. Επιπλέον είναι πιθανό να έχουν και ελεγκτικό ρόλο, φρουρώντας και ρυθμίζοντας την προσέγγιση (χερσαία και θαλάσσια) στο πόσιμο νερό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας αποτελεί ο πύργος στη "Λίμνη παπά", ο πύργος στη θέση Ξεριάς και στη θέση Ντάπια καθώς και ο πύργος στη θέση Μεμί Κορώνης πλησίον θέσεων τροφοδοσίας νερού.

4.3 εντοπισμός "καταγεγραμμένου" δικτύου και αξιολόγηση

Αφού ολοκληρώθηκε η κατάταξη και η κατηγοριοποίηση των αυθύπαρκτων οχυρών κατασκευών "πύργων" που προαναφέρθηκαν, βάσει των κριτηρίων που τέθηκαν παραπάνω, είναι ιδιαίτερα σημαντικό στη συνέχεια να εξεταστεί το σύνολο των πύργων ή τα επιμέρους σύνολα ως μια ενότητα - "δίκτυο" και να αξιολογηθεί η δομή και συνοχή του. Παρατηρώντας λοιπόν τον χάρτη [εικ.88] που αποτυπώνει τις θέσεις των καταγεγραμμένων παρατηρητηρίων διαπιστώνει κανείς ότι μια σειρά από ερωτήματα γεννώνται τα οποία δεν είναι διόλου εύκολο να απαντηθούν.

Μία πρώτη διαπίστωση αφορά την μεγάλη πύκνωση του δικτύου στην περιοχή του κόλπου του Ναυαρίνου και την εμφανή αραιώσή του στο τμήμα της ακτογραμμής μεταξύ Πύλου – Μεθώνης – Φοινικούντας - Κορώνης. Από την Πύλο ως τη Μεθώνη η ακτογραμμή είναι ιδιαίτερα βραχώδης και δεν εντοπίζονται ευλίμενοι όρμοι ή σημεία απόβασης, με εξαίρεση ενός, οπότε θεωρείται αναμενόμενη η απουσία περισσότερων πύργων. Το μοναδικό σημείο απόβασης που πιθανά χρήζει προστασίας είναι η θέση Λιμανάκια, νότια του Νιόκαστρου, σε πολύ μικρή απόσταση από το προάστιο της Πύλου και θα αναφερθούμε σε αυτήν στην συνέχεια. Ωστόσο αρκετά διαφορετικό είναι το τοπίο ανατολικά

488 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 302
 489 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 303
 490 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 308
 491 Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), ό.π., σελ. 306

της Μεθώνης μέχρι και την παραλία της Λούτσας. Στο διάστημα αυτό η μία αμμουδερή παραλία/ όρμος, διαδέχεται την άλλη και δεν υπάρχει μαρτυρία ή κάποιου άλλου είδους αναφορά για την ύπαρξη φρουράς σε όλο αυτό το μήκος της ακτογραμμής. Εξετάζοντας παράλληλα την οπτική εμβέλεια του φρουρίου της Μεθώνης διαπιστώνουμε ότι φτάνει μέχρι τη θέση Κοκκινιά ενώ αντίστοιχα το παρατηρητήριο [Π09] στη θέση Λούτσα επιτηρεί την περιοχή ανατολικά του ακρωτηρίου Κούλουρας. Εντοπίζεται λοιπόν ένα σημαντικό τμήμα της ακτογραμμής (ακτή Λεβέντη και Φοινίκης) που παραμένει αθέατο και επομένως αφύλακτο. Η περιοχή αυτή θεωρείται πιθανό να φιλοξενούσε τουλάχιστον ένα ακόμη παρατηρητήριο, η ύπαρξη του οποίου δεν θα ήταν επιβεβλημένη σε δύο περιπτώσεις. Πρώτον στην περίπτωση που δεν υπάρχουν οικισμοί στην ενδοχώρα όπισθεν του συγκεκριμένου τμήματος της ακτογραμμής (στους χάρτες πράγματι δεν αποτυπώνονται) και δεύτερον στην περίπτωση που η περιοχή θεωρήσουμε ότι καλύπτεται οπτικά από τις νήσους Σαπιέντζα και Σχίζα και τα παρατηρητήρια που βρίσκονταν εκεί [Π07,Π08].

Στη συνέχεια εξετάζοντας την περιοχή από τον πύργο στη θέση Λούτσα [Π09] και έπειτα, κατά μήκος της ακτογραμμής του ακρωτηρίου Ακρίτας μέχρι το παρατηρητήριο [Π10] στην Κορώνη διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει κανένας ενδιάμεσος παράκτιος σταθμός εποπτείας. Σε αυτό το τμήμα της ακτογραμμής ωστόσο εντοπίζονται τέσσερα πιθανά σημεία απόβασης τα οποία δεν φυλάσσονται όπως προκύπτει από την μέχρι σήμερα καταγραφή. Το γεγονός αυτό μπορεί να ερμηνευτεί αν σκεφτεί κανείς ότι η περιοχή είναι ιδιαίτερα ορεινή και έρημη και ως εκ τούτου δεν φιλοξενεί κάποιον οικισμό και επομένως δεν προκύπτει ανάγκη φύλαξης με εξαίρεση τον οικισμό στη θέση Φανερωμένη, στην ανατολική ακτή του ακρωτηρίου Ακρίτας, τον οποίο υποδεικνύουν όλοι οι μεσαιωνικοί χάρτες. Επομένως γεννάται το ερώτημα πως οι κάτοικοι της Φανερωμένης προστατεύονταν από τις πειρατικές και άλλες εισβολές? Μήπως πράγματι υπήρχε ένα ή περισσότερα φυλάκια τα οποία δεν σώζονται? Σε συνδυασμό με όσα ειπώθηκαν παραπάνω φαίνεται απολύτως λογικό να υπάρχει ένα παρατηρητήριο στη νήσο Βενέτικο το οποίο να επιτηρεί το θαλάσσιο πέρασμα και να αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των παρατηρητηρίων του στενού της Σαπιέντζας και της θάλασσας της Κορώνης.

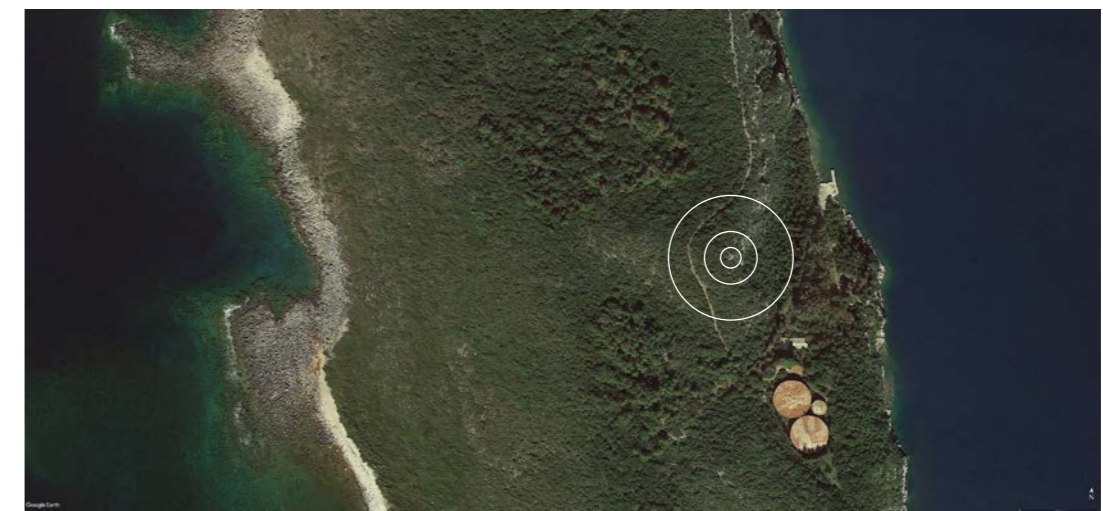
Επιπρόσθετο ζήτημα αποτελεί το γεγονός της έλλειψης οπτικής επικοινωνίας μεταξύ [Π09] και [Π10], παρατηρητηρίων που όπως έχει αναφερθεί πιθανολογείται ότι ανήκουν χρονικά στην ίδια περίοδο. Οδηγούμαστε λοιπόν σε δύο πιθανά σενάρια. Σύμφωνα με το πρώτο η μετάδοση του μηνύματος πραγματοποιείται μέσω των υπόλοιπων σταθμών που έχουν ήδη καταγραφεί αλλά και αυτών που υποθετικά τοποθετούνται στον χάρτη. Στο δεύτερο σενάριο η επικοινωνία πραγματοποιείται διαμέσου των οικισμών της ενδοχώρας που εντοπίζονται στη νοητή γραμμή που ενώνει τη θέση Λούτσα με τη θέση Μεμί. Έτσι από δυτικά προς ανατολικά συναντούμε τους οχυρούς οικισμούς της Λαχανάδας, πιθανά το Παλαιόκαστρο και το Γρίζι, οικισμοί που περιήλθαν στους Ενετούς κατά τον 15^ο αιώνα. Ένα ερώτημα που δευτερευόντως γεννάται σε αυτήν την περίπτωση είναι η αναγκαιότητα του Π10, στη θέση Μεμί, δεδομένου ότι υπάρχει άμεση οπτική επαφή με το κάστρο της Κορώνης από όλες τις λοιπές θέσεις. Μήπως λοιπόν επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι ζητούμενο δεν είναι μονάχα η έγκαιρη προειδοποίηση των κατοίκων εντός του φρουρίου αλλά η προφύλαξη των υπολοίπων ενδιάμεσων μικρών οικιστικών εγκαταστάσεων καθώς και η προφύλαξη πολύ συγκεκριμένων σημείων απόβασης που σχετίζονται με σημεία τροφοδοσίας νερού?

4.4 υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων

Στην συνέχεια καταγράφονται αναλυτικά μια προς μία οι εννέα πιθανές θέσεις [Υ01-Υ09] παρατηρητηρίων, οι οποίες δεν εντοπίστηκαν, δεν υπάρχουν για αυτές έγγραφες μαρτυρίες αλλά βάσει της αξιολόγησης του "δικτύου" θεωρείται πολύ πιθανό κάποτε να φιλοξενούσαν παρατηρητήρια. Η παρουσίαση και πάλι ακολουθεί τη διαδρομή από βορρά προς νότο και ανατολικά, ξεκινώντας από τον κόλπο του Ναυαρίνου. Οι υποθετικές θέσεις μαζί με τις καταγεγραμμένες θέσεις που προηγήθηκαν απεικονίζονται στον χάρτη με διαφορετικό χρώμα [εικ.90] και συμπληρώνουν την καρτέλα με τα παρατηρητήρια στη ΝΔ Μεσσηνία. [εικ.114]

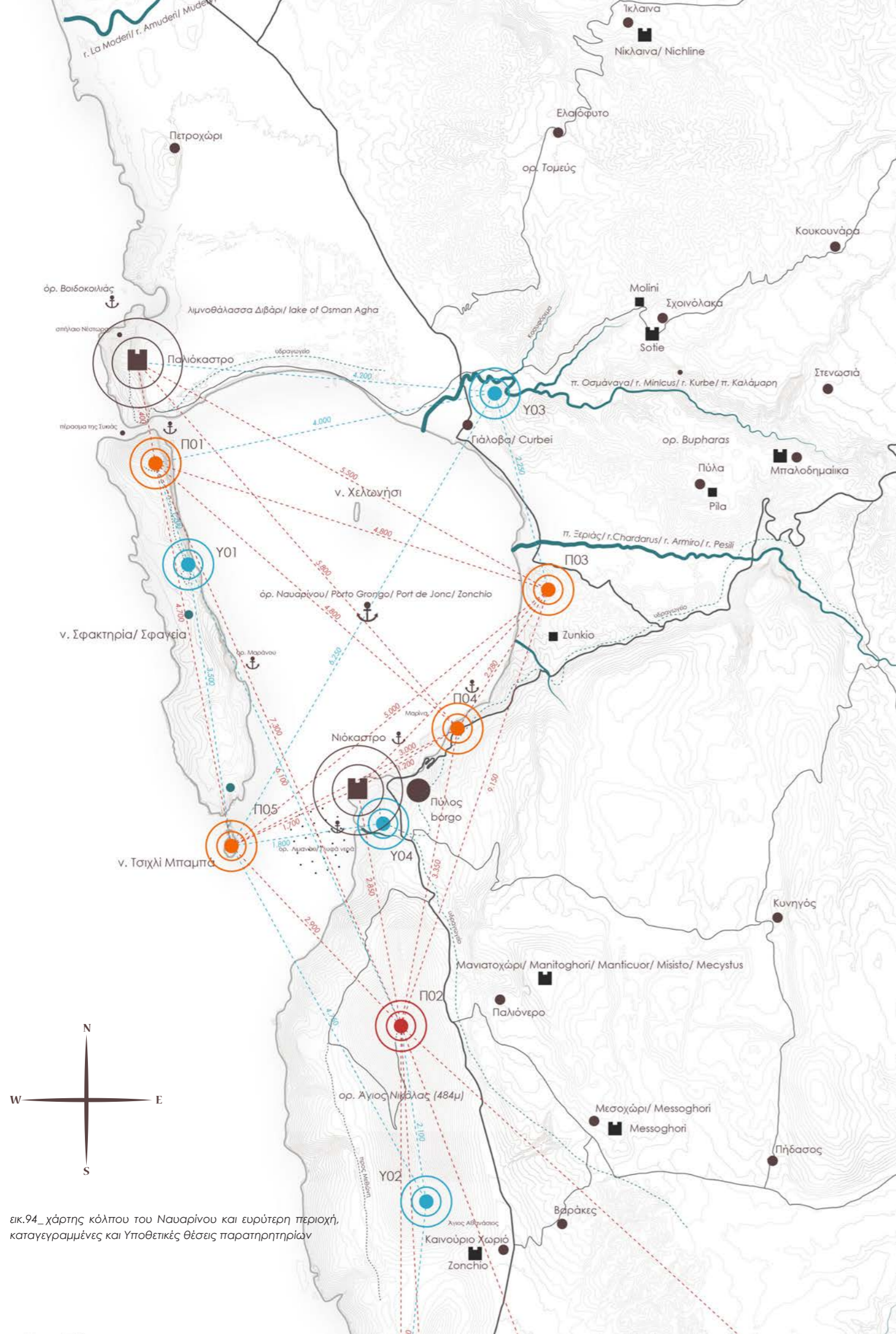
Πύργος στη νήσο Σφακτηρία, Ναυαρίνο [Υ01]

Έναν δεύτερο πύργο [Υ01] στη νήσο Σφακτηρία μας πληροφορεί ότι εντόπισε η αρχαιολόγος Ι. Αγγελουπούλου, κατά τη διάρκεια αυτοψίας, στο κεντρικό τμήμα του νησιού, στην ανατολική πλευρά, η ακριβής τοποθεσία του οποίου δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί. Πρόκειται για πύργο κυκλικής κάτοψης που έχει απομείνει μονάχα το ίχνος της θεμελίωσης του, ενώ πλήθος λίθων βρίσκονται διασκορπισμένοι πέριξ αυτού και πληροφορούμαστε ότι πιθανά πρόκειται για φρουκτωρία, σε άμεση οπτική επαφή με τη φρουκτωρία του Αγίου Νικολάου στην Πύλο.⁴⁹² Κτιριακά κατάλοιπα στην ανατολική πλευρά εντοπίζονται μεταξύ του όρμου Μαράνου και ναού Αγίου Νικολάου, όπου διακρίνεται κυκλικό κτίσμα με διάμετρο 7,5 μέτρα περίπου κατασκευασμένο στο χείλος του βράχου, αλλά και βόρεια του ναού σε πολύ κοντινή απόσταση, όπου και πάλι μεταξύ των πλείστων καταλοίπων εντοπίζεται κυκλικό κτίσμα με διάμετρο 7 μέτρων περίπου. Δυστυχώς δεν είναι σαφές αν κάποια από τις δύο θέσεις ταυτίζεται με τα εντοπισμένα κτιριακά κατάλοιπα που προαναφέρθηκαν. Ενδεικτικά στο χάρτη σημειώνεται η δεύτερη θέση, η οποία απέχει 1.500 μέτρα από τον [Π01] που εντοπίζει ο Leake, απόσταση που θα τη χαρακτηρίζαμε ιδιαίτερα μικρή.[εικ.91] Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι δύο αυτές θέσεις [Π01] και [Υ01] υπάρχει σημαντική πιθανότητα να ταυτίζονται ή ακόμα και να λειτουργούν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Μοναδική λογική εξήγηση για την ταυτόχρονη παρουσία δεύτερου πύργου στο νησί θα ήταν η φύλαξη του μοναδικού σημείου απόβασης στην ανατολική πλευρά της Σφακτηρίας, καθώς και η εποπτεία των δύο σημείων τροφοδοσίας νερού πλησίον του, λειτουργία που συναντήσαμε και σε άλλες θέσεις.

εικ.91_ κεντρικό τμήμα της Σφακτηρίας [Υ01] αεροφωτογραφία google maps 2013

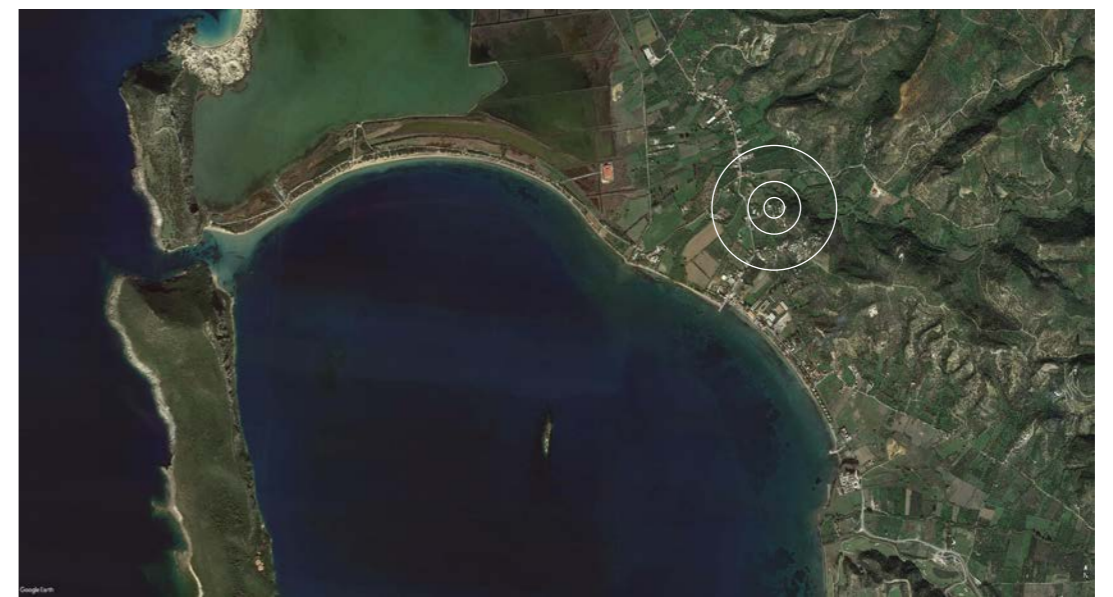
492 Τη φρουκτωρία εντοπίζει η αρχαιολόγος, Ιωάννα Αγγελουπούλου(υπευθ. Αρχαιολ. Εφορείας αρχαιοτήτων Μεσσηνίας) το έτος....

εικ.94_χάρτης κόλπου του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες και Υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων

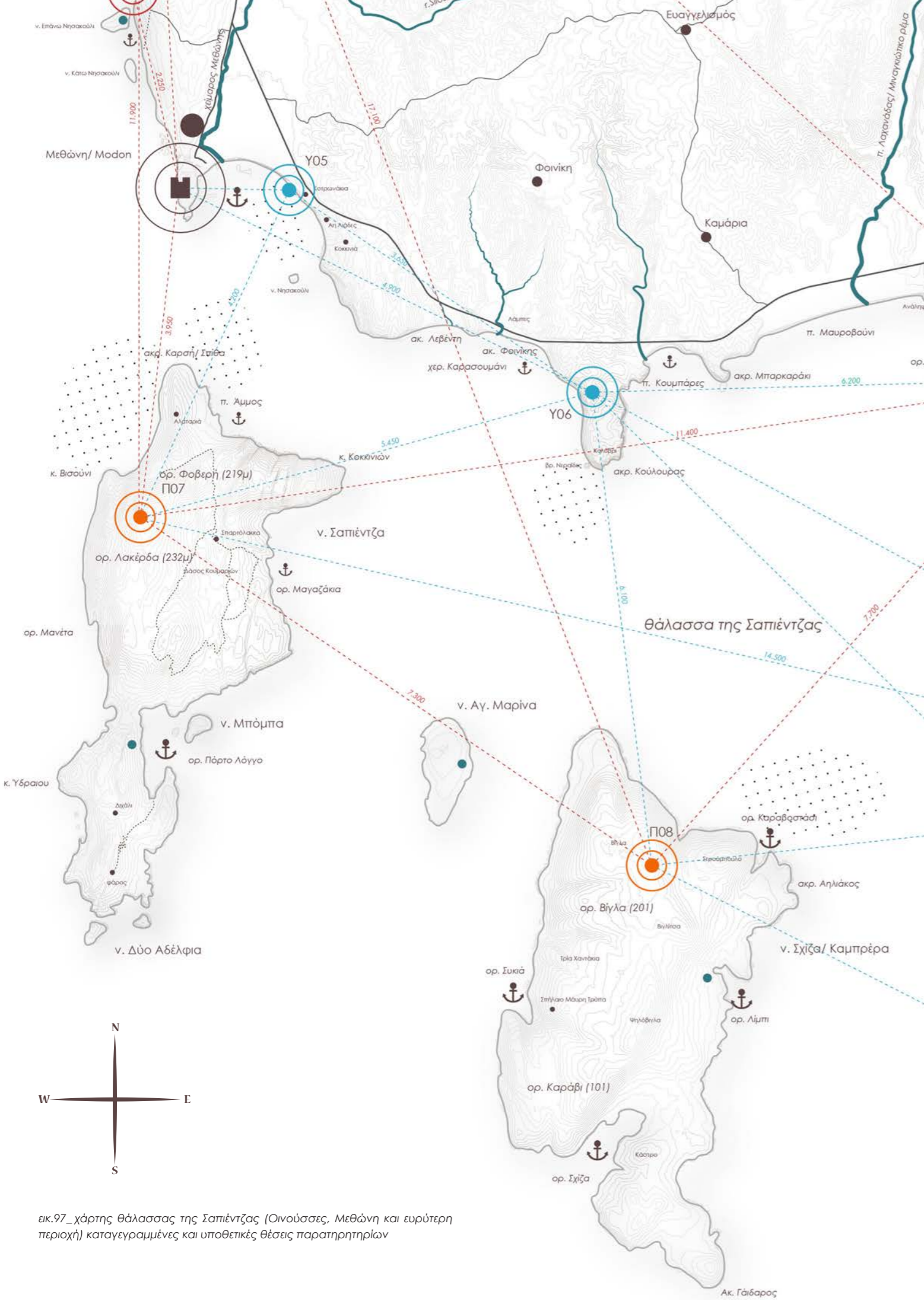
εικ.95_ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)

εικ.96_θέση Ντιάπια [Y03], αεροφωτογραφία google maps 2013

Πύργος στη θέση Λιμανάκια, Πύλος [Y04]

Νότια του Νιόκαστρου της Πύλου σε πολύ κοντινή απόσταση βρίσκεται ο όρμος Λιμανάκια, το μοναδικό σημείο όπου θα μπορούσε να προσεγγίσει πλεούμενο, βορειότερα από το λιμάνι της Μεθώνης και του όρμου νότια της λίμνης Παπά. Δεδομένου ότι στα ανατολικά του όρμου εκτείνεται το προάσιο της Πύλου (borgo) και βόρεια το κάστρο θεωρείται λογικό να υπάρχει φρουρά που εποπτεύει το σημείο η οποία λειτουργούσε ταυτόχρονα με τις υπόλοιπες θέσεις πέριξ του όρμου του Ναυαρίνου. Η θέση έχει υψόμετρο 50μ και απόσταση από την ακτή 220μ. [εικ.99] Στοιχείο που επιβεβαιώνει τη χρήση του όρμου ως αγκυροβόλι βρίσκουμε στην απεικόνιση του Darper (1688) [εικ.98] όπου διακρίνονται γαλέρες που έχουν προσαράξει στον όρμο. Επιπλέον το σημείο εξυπηρετεί άριστα και την επόπτευση του οδικού άξονα που οδηγεί στην Μεθώνη, δυτικά του όρους του Αγίου Νικολάου και απεικονίζεται επίσης σε χάρτη. Παρόλα αυτά μέχρι σήμερα δεν έχουν εντοπιστεί κτιριακά κατάλοιπα στην περιοχή και έτσι η ύπαρξη φυλακίου-παρατηρητηρίου [Y04] παραμένει μία απλή υπόθεση και τοποθετείται με επιφύλαξη στον χάρτη.

εικ.97_χάρτης θάλασσης της Σαπινέντζας (Οιούσες, Μεθώνη και ευρύτερη περιοχή) καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων

εικ.98_άποψη του Νιόκαστρου από δυτικά, Olfert Dapper 1688 [πηγή: travelogues.gr]

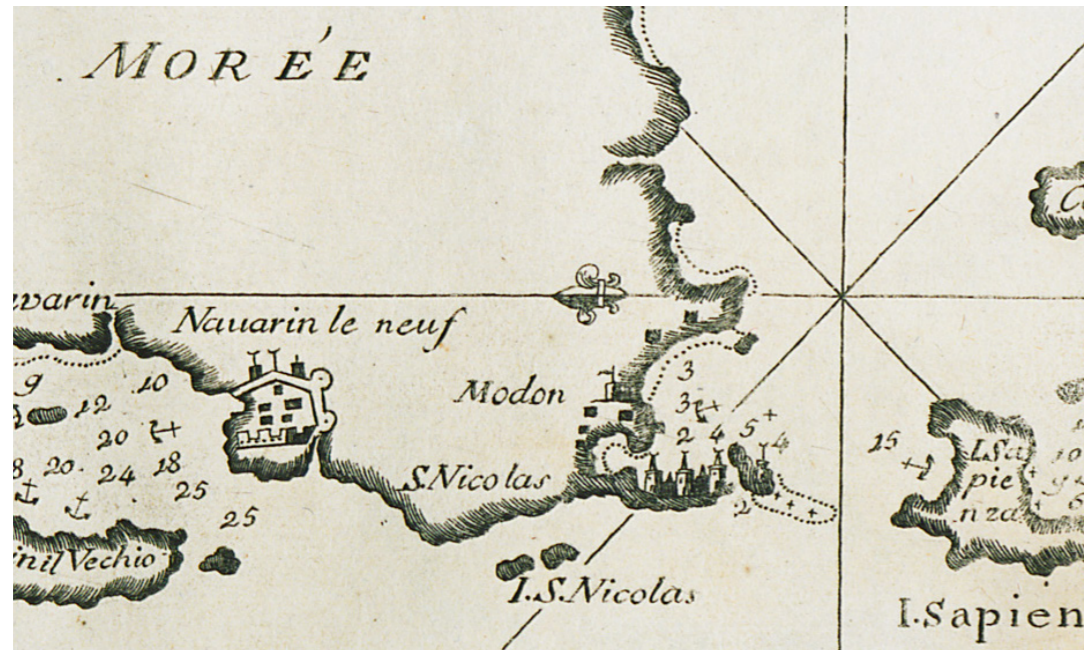
εικ.99_θέση Λιμανάκια [Y04], αεροφωτογραφία google maps 2013

Πύργος στη θέση Κρητικά, Μεθώνη [Y05]

Στον όρμο της Μεθώνης και σε απόσταση 300μ από το δημοτικό camping, σε βάθος 3,5-5,5μ εντοπίζονται εκτεταμένα οικοδομικά λείψανα. [εικ.101] Μεταξύ των κτισμάτων εντοπίζονται δύο κυκλικές κατασκευές με διάμετρο 4μ και 5.5μ αντίστοιχα και με πλάτος τοιχοποιίας 0.80μ. Ο αρχαιολόγος Ηλίας Σπονδύλης σημειώνει ότι θα ήταν δελεαστικό να υποθέσουμε ότι τα λείψανα ανήκουν σε μια δεύτερη νησίδα που απεικονίζεται σε σχέδιο των Βραυν και Hohenberg (1574) αλλά υποστηρίζει ότι η υπόθεση δεν ευσταθεί πρώτον διότι δεν εντοπίστηκε συνδεδετικό κονίαμα και δεύτερον θεωρεί δύσκολο να έχει συμβεί τέτοιου είδους καταβύθιση σε αυτό το χρονικό διάστημα δίχως να έχει επίπτωση στα λιμενικά έργα της Μεθώνης. Έτσι υποστηρίζει ότι μάλλον πρόκειται για προϊστορικά λείψανα.⁴⁹⁴ Δεν θα πρέπει πάντως να παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι διάμετρος των δύο κτισμάτων είναι σύμφωνη με τις διαστάσεις των πύργων που έχουν ήδη εντοπιστεί σε άλλες θέσεις. Επιπλέον, οχυρός πύργος με σημαι-

494 Σπονδύλης Ηλίας (1992), "Συμβολή στη μελέτη διαμόρφωσης των ακτών της Πυλίας με βάση τον εντοπισμό νέων αρχαιολογικών θέσεων", *Ενάλια* 4(3-4), σελ. 33-34

άκι απεικονίζεται πιθανά σε αυτή τη θέση στον χάρτη του Joseph Roux (1804) [εικ.100] όπου παρέχει πληροφορίες για τα αγκυροβόλια στα λιμάνια Πόρτο Λόγγο, Μεθώνης και Ναυαρίνου. Ωστόσο η λειτουργία ενός παρατηρητηρίου στην συγκεκριμένη θέση δεν φαίνεται να εξυπηρετεί κάποιον προφανή σκοπό.

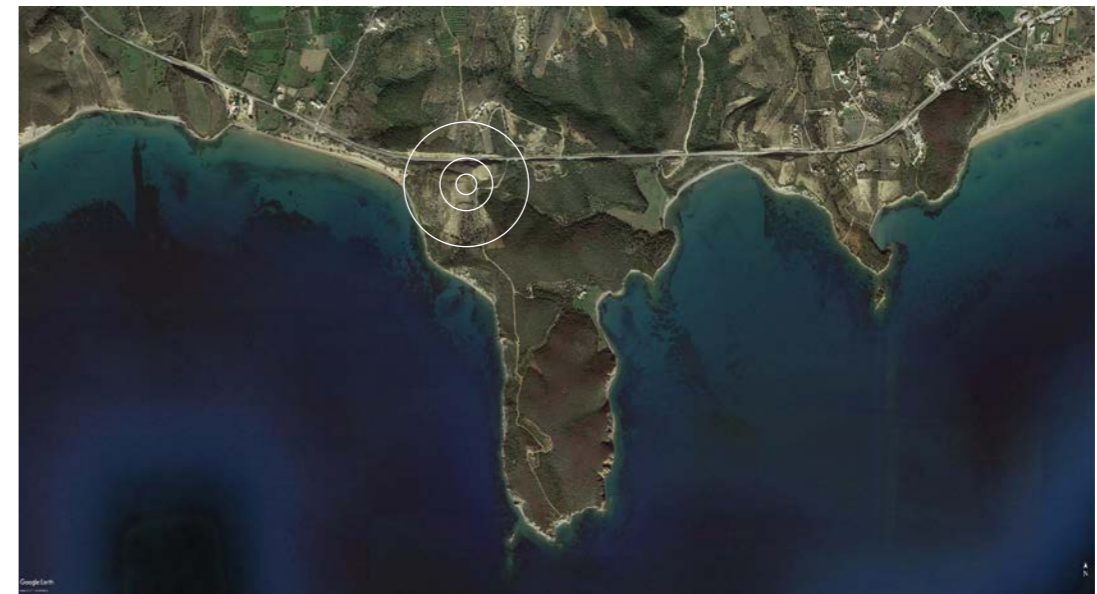
εικ.100_Χάρτης του όρμου του Ναβαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και των μεσηνιακών Οινουσσών Joseph Roux, 1804

εικ.101_Θέση Κρητικά [Υ05], αεροφωτογραφία google maps 2013

Πύργος στη θέση Κούλουρας, Μεθώνη [Υ06]

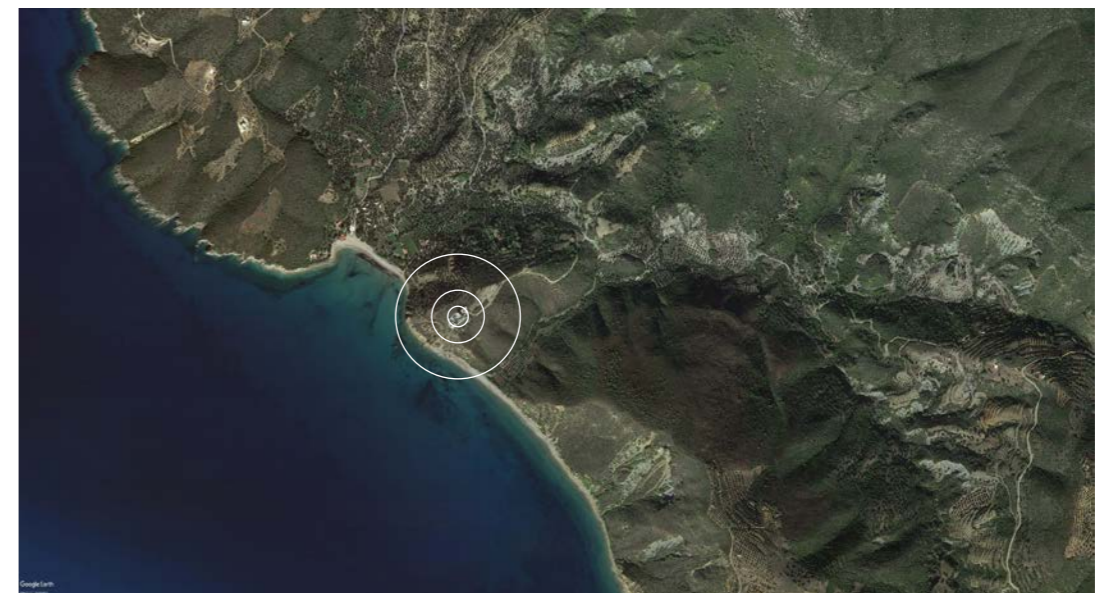
Αντίθετα, λίγο ανατολικότερα, στην μικρή χερσόνησο με το όνομα Κούλουρας θεωρείται αναμενόμενη η ύπαρξη παρατηρητηρίου δεδομένου ότι η χερσόνησος συνορεύει δυτικά με την προστατευμένη ακτή Λεβέντη και Φοινίκης και ανατολικά με την παραλία Κουμπάρες.[εικ102] Και τα δύο σημεία αποτελούν πιθανά σημεία απόβασης με πολύ ήρεμα νερά, ενώ καταλήγουν σε αυτές χείμαρροι που δεν είναι δυνατόν να επιτηρηθούν από το κάστρο της Μεθώνης ούτε από το παρατηρητήριο στη θέση Λούτσα [Π09] καθώς παρεμβάλλεται το ακρωτήριο Μπακαράκι το οποίο δεν επιτρέπει την άμεση οπτική με την παραλία Κουμπάρες. Το παρατηρητήριο [Υ06] μαζί με το παρατηρητήριο στη νήσο Σχίζα [Π08], στην απέναντι ακτή θα προσέφερε θαυμάσια επιτήρηση του θαλάσσιου περάσματος.

εικ.102_Θέση Κρητικά [Υ06], αεροφωτογραφία google maps 2013

Πύργος στη θέση Τσαπί, Ακρίτας [Υ07]

Κατά μήκος των δυτικών ακτών του ακρωτηρίου Ακρίτας, νοτιότερα από την παραλία Καντουνάκι και τον όρμο Μαράθι υπάρχει μια ακόμη παραλία με το όνομα Τσαπί η οποία θα μπορούσε να λειτουργεί ως αγκυροβόλι.[εικ.103] Η παραλία βρίσκεται ανάμεσα στο ορεινό τοπίο και αποτελεί το δυτικό άκρο μιας κοιλάδας που διατρέχει το ακρωτήριο με κατεύθυνση ανατολή-δύση. Ανατολικά καταλήγει στην παραλία Καλαμάκι, σε απόσταση περίπου 5.500μ στο δυτικό άκρο του σημερινού οικισμού της Φανερωμένης, ο οποίος απεικονίζεται σε όλους τους μεσαιωνικούς χάρτες και ως εκ τούτου θεωρείται λογικό να προστατεύεται από τις πειρατικές επιδρομές και από τις δύο κατευθύνσεις. Μια τέτοια υπόθεση θα απαιτούσε ασφαλώς ένα ενδιάμεσο χερσαίο παρατηρητήριο, στο μεσοδιάστημα της απόστασης. Η θέση που υποδεικνύεται στον χάρτη θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη δεδομένου ότι θα παρείχε τη δυνατότητα εντοπισμού πλεούμενου τη στιγμή που ξεπροβάλλει από την απόληξη του ακρωτηρίου Ακρίτας, απέναντι από το Βενέτικο και ως εκ τούτου θα επέτρεπε την ενημέρωση ολόκληρης της παράκτιας ζώνης της Φοινικούντας μέχρι και τη νήσο Σαπέντζα και τη Μεθώνη. Δυστυχώς μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη παρατηρητηρίου παρά μονάχα λογικές εικασίες.

εικ.103_Θέση Τσαπί, Ακρίτας [Υ07], αεροφωτογραφία google maps 2013

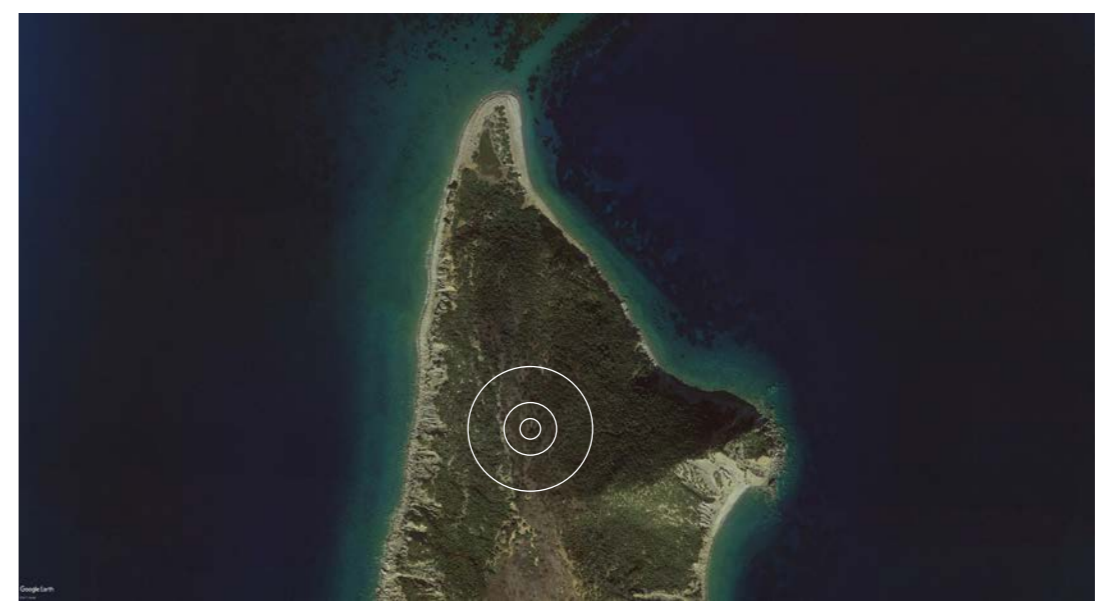
εικ.104_χάρτης ακρωτηρίου Ακρίτας και Κορώνης - καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π10, θέση Μεμί
 εικ.105_κτίσμα στην νήσο Βενέτικο

Πύργος στη νήσο Βενέτικο [Υ08]

Ακριβώς απέναντι από το ακρωτήριο Ακρίτας, στη νήσο Βενέτικο έχουν εντοπιστεί διάφορα κτιριακά λείψανα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μερικά από τα οποία δεν έχουν ταυτιστεί, όπως για παράδειγμα το τετράγωνο κτίσμα (περίπου 4.50x4.50) με τα τοξωτά ανοίγματα και τον τρουλίσκο [εικ.105] το οποίο η αρχαιολόγος Α. Καββαδία σημειώνει ότι ίσως πρόκειται για φανό θαλάσσης ή κτίριο που σχετίζεται με τις αλυκές, ενώ η κατασκευή του κτιρίου τοποθετείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους (17^{ος}-18^{ος} αι.). Επίσης εντοπίζεται ένα δεύτερο συγκρότημα που περιλαμβάνει έναν πύργο της ίδιας μάλλον χρονικής περιόδου.⁴⁹⁵ Είναι ιδιαίτερα δελεαστικό και χρήσιμο κάποιο από αυτά τα κτίσματα να λειτουργούσε ως παρατηρητήριο αφού η θέση παρέχει απρόσκοπτη θέα προς το κάστρο της Μεθώνης και της Κορώνης καθώς και όλες τις ενδιάμεσες περιοχές και ελέγχει θαυμάσια το θαλάσσιο πέρασμα. Επίσης η ύπαρξη πόσιμου νερού στο νησί καθιστά το σημείο ικανό να φιλοξενήσει φρουρά. Σε σχέδιο του Antonio Milo (1580) όπου απεικονίζονται οι Οινούσσες και τα φρούρια Μεθώνης και Κορώνης, μπορεί κανείς να διακρίνει ένα ερειπωμένο κτίσμα τοποθετημένο χαρακτηριστικά στην κορυφή του όρους Βενέτικο [εικ.106.], παρατήρηση που έρχεται με τη σειρά της να ενισχύει την υπόθεση ύπαρξης παρατηρητηρίου σε αυτό το κομβικό σημείο, είτε χαμηλά στην ακτή, είτε στο ύψωμα, σε υψόμετρο 120μ., απόσταση 250μ από την ακτή και απρόσκοπτη θέαση 360°. [εικ.107]

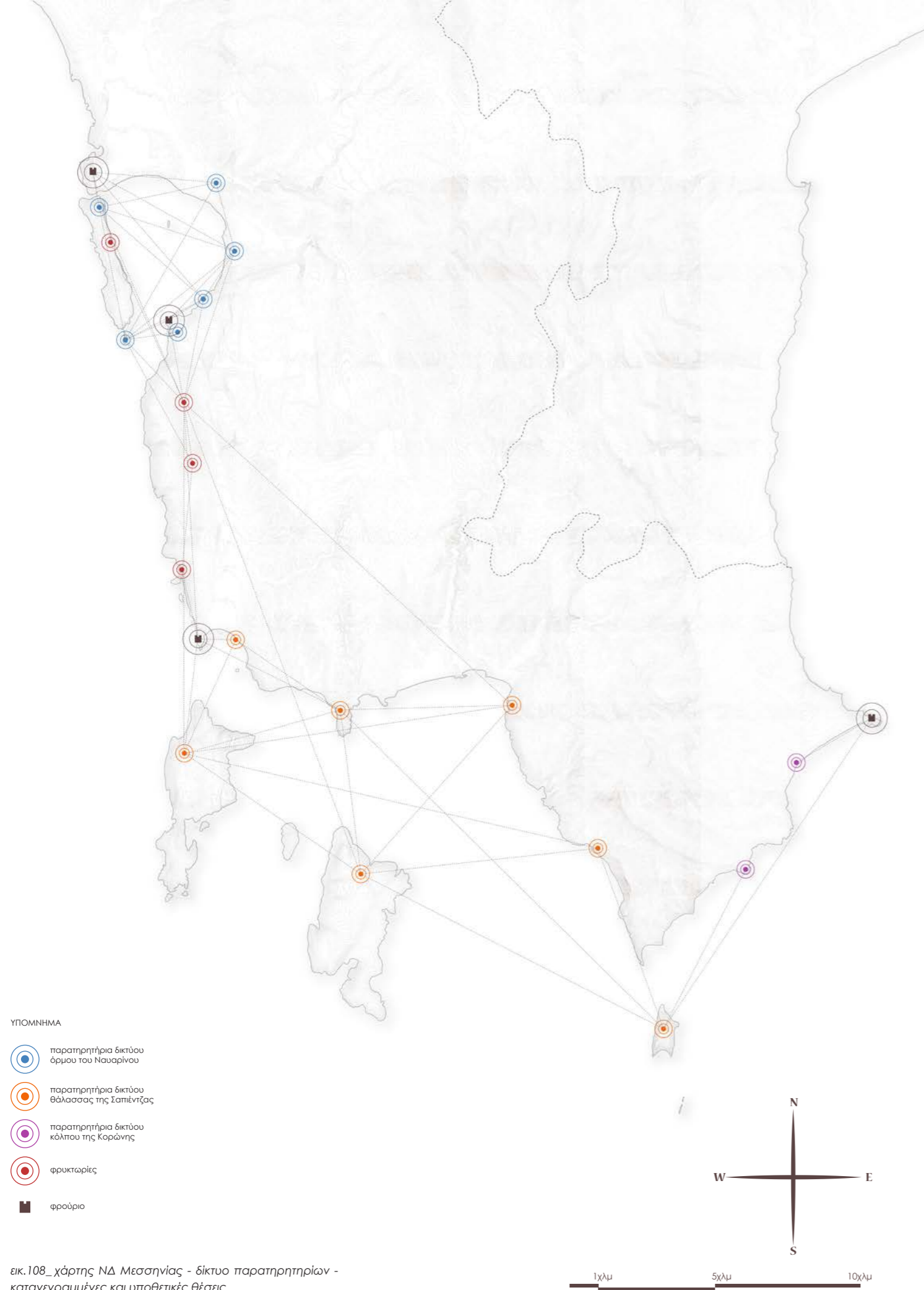

εικ.106_οι μεσσηνιακές Οινούσσες, Antonio Millo, 1580 [πηγή: el.travelogues.gr]

εικ.107_θέση Βενέτικο [Υ08], αεροφωτογραφία google maps 2013

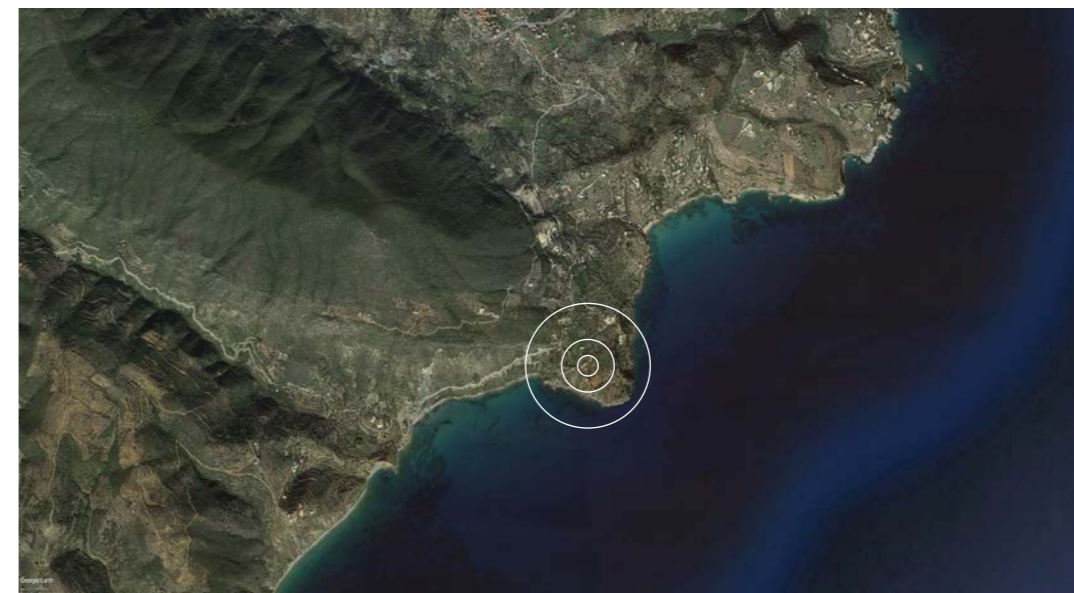
495 Καββαδία-Σπινονύλη Α. (2002), "Πρωτοβυζαντινή Πυλία" στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 224

εικ.108_χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας - δίκτυο παρατηρητηρίων - καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις

Πύργος στη θέση Φανερωμένη [Υ09]

Τελευταίο σημείο το οποίο θα μπορούσε πιθανά να φιλοξενεί ένα παρατηρητήριο είναι ο λόφος της Φανερωμένης, θέση η οποία έχει οπτική επαφή πιθανά με το κάστρο της Κορώνης σε απόσταση 6.600μ, αλλά και με τη νήσο Βενέτικο σε απόσταση 5.700μ. [εικ.109] Ο οικισμός Φανερωμένης σημειώνεται σε όλους τους μεσαιωνικούς χάρτες γεγονός που καταδεικνύει τη σημασία του και ως εκ τούτου θεωρείται λογικό να προφυλάσσεται και να διαθέτει σκοπιά. Και αυτή η θέση τοποθετείται ασφαλώς με επιφύλαξη στον χάρτη, σε υψόμετρο 70μ και απόσταση 310μ από την κοντινότερη ακτή, ενώ πλησίον της σημειώνεται και χείμαρρος.

εικ.109_θέση Φανερωμένη [Υ09], αεροφωτογραφία google maps 2013

4.5 καταγραφή και κριτική "πλήρους" δικτύου εποπτείας

Συνοψίζοντας λοιπόν σημειώνουμε ότι, σε τμήμα της ακτογραμμής του δήμο Πύλου-Νέστορος, από το ακρωτήριο Κορυφάσιο μέχρι την πόλη της Κορώνης, καταγράφηκαν 10 θέσεις για τις οποίες υπάρχουν είτε κτηριακά κατάλοιπα είτε έγγραφες μαρτυρίες και αναφορές και επιπλέον καταγράφηκαν άλλες 9 θέσεις για τις οποίες δεν υπάρχει σχεδόν κανένα στοιχείο παρά μόνον τα λογικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την μελέτη των καταγεγραμμένων θέσεων.[εικ.108] Συνολικά λοιπόν σε ένα μήκος ακτογραμμής 180 περίπου χιλιομέτρων σημειώνονται 19 θέσεις παρατηρητηρίων/ φυλακίων εννέα εκ των οποίων παρουσιάστηκαν με κάθε επιφύλαξη. Η μέγιστη απόσταση μεταξύ δύο διαδοχικών ή αντικρουστών θέσεων κυμαίνεται περίπου από 2.000μ έως 7.500μ, ενώ η απόσταση των πιο απομακρυσμένων θέσεων σε ορατότητα είναι περίπου 15.500μ. Οι θέσεις αυτές, καταγεγραμμένες και υποθετικές, στο σύνολό τους συνιστούν τρία μεγάλα δίκτυα εποπτείας, το δίκτυο του όρμου του Ναυαρίνου, το δίκτυο της θάλασσας της Σαπιέντζας και το δίκτυο του κόλπου της Κορώνης, ενώ ορισμένοι πύργοι πιθανά συγκροτούν ένα τέταρτο προγενέστερο δίκτυο φρουκτωριών στην δυτική ακτή του δήμου Πύλου Νέστορος μεταξύ Μεθώνης και Ναυαρίνου, το οποίο δεν αποκλείεται να συνεχίζει να λειτουργεί, ολόκληρο ή τμήμα αυτού, συγχρόνως με τα τρία παραπάνω δίκτυα.

δίκτυο όρμου Ναυαρίνου

Περιμετρικά του κόλπου του Ναυαρίνου σημειώνονται 6 θέσεις [Π01, Π03, Υ03, Π04, Π05, Υ03] που επιτηρούν πλήρως την ευρύτερη περιοχή. Ο πύργος Π05 επιτηρεί τις δύο νότιες εισόδους στον κόλπο, νότια και βόρεια της νησίδας Τσιχλί Μπαμπά, ενώ ο πύργος Π01 επιτηρεί την βόρεια είσοδο του κόλπου που ήταν ανοικτή μέχρι το 1573. Δύο φρουρές [Π05, Υ04] επιτηρούν τις δυο εισόδους προς το προάστιο και το κάστρο του Ναυαρίνου (Νιόκαστρο), ενώ άλλες δυο φρουρές [Π03,Υ03] επιτηρούν

εικ.111_ παρατηρητήρια Π04 στη θέση Κυπαρισσάκια και Π02 στη θέση Άγιος Νικόλας (σκίτσο)

εικ.110_ παρατηρητήρια Π04 στη θέση Κυπαρισσάκια και ο σύγχρονος οικισμός της Πύλου και στο βάθος Π03 στη θέση Ξεριάς (σκίτσο)

τα δύο ποτάμια που εκβάλλουν στο ανατολικό τμήμα του κόλπου και προφυλάσσουν τους γύρω οικισμούς. Περιμετρικά του κόλπου, οι αποστάσεις μεταξύ των φυλακίων κυμαίνονται από 2.000 έως 3.500μ, ενώ οι αποστάσεις μεταξύ αυτών και των φρουριών ή οι αντικριστές αποστάσεις μεταξύ τους δεν ξεπερνούν τα 5.800μ.

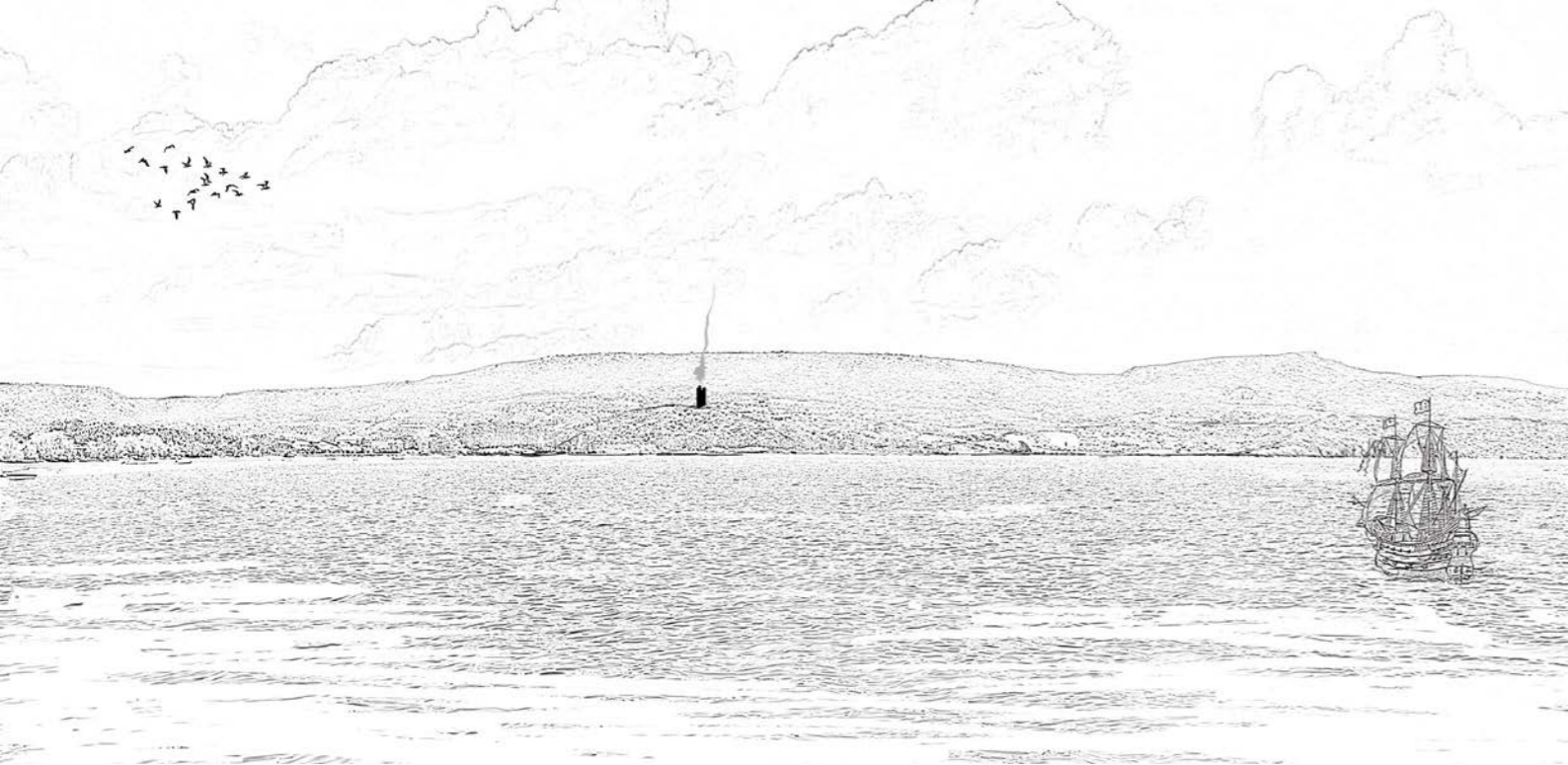
Προκειμένου να διαπιστώσουμε την απόκριση του συστήματος των εν λόγω παρατηρητηρίων θα κάνουμε μια υπόθεση εργασίας. Θεωρούμε ένα πλεούμενο που εισέρχεται στον όρμο του Ναυαρίνου με ταχύτητα 75χλμ/ημέρα (4χλμ/ώρα) και εντοπίζεται από τη φρουρά στο παρατηρητήριο [Π05] σε απόσταση 1.000μ από αυτό. Η φρουρά στέλνει σήμα προς τα παρατηρητήρια [Π04], [Π03] και [Υ03]. Το πειρατικό σκάφος θα προσεγγίσει το φυλάκιο στη θέση κυπαρισσάκια [Π04] σε μία περίπου ώρα (απόσταση 4.000μ) και τη θέση Ξεριάς σε 1,5 ώρα περίπου (απόσταση 6.000μ). Πρόκειται λοιπόν για ένα σύστημα το οποίο απαιτεί άμεση αντίδραση από τους κατοίκους των γύρω οικισμών προκειμένου να τρέξουν να προφυλαχτούν. Σε κάθε περίπτωση βέβαια ο χρόνος αυτός αυξάνει δεδομένου πρώτον ότι το πλεούμενο μπορεί να εντοπιστεί από τη φρουρά πολύ νωρίτερα (σε μεγαλύτερη απόσταση) και δεύτερον οι εισβολείς θα πρέπει να διανύσουν πεζοί μια ορισμένη απόσταση προκειμένου να προσεγγίσουν τον εκάστοτε οικισμό στον οποίο θέλουν να επιτεθούν. Αυτό το πλεόνασμα χρόνου παρέχει τη δυνατότητα στους κατοίκους να οργανωθούν κατάλληλα ώστε να τους αντιμετωπίσουν ή να απομακρυνθούν εγκαίρως.

Οι φρουρές αυτές φαίνεται να λειτουργούν σίγουρα μέχρι την περίοδο της β' ενετοκρατίας, ενώ σχετικές αναφορές σημειώνουν τη χρήση τους ήδη από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Κατά την περίοδο της β' τουρκοκρατίας φαίνεται να είναι ήδη ερειπωμένες από καιρό, όπως σημειώνουν οι περιηγητές στο έργο τους, οι οποίοι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα βρίσκουν τα κτίσματα σε ερειπώδη κατάσταση, γεγονός που θα απαιτούσε τουλάχιστον έναν αιώνα εγκατάλειψης. Με βάση τα ιστορικά δεδομένα, τις συνεχείς αναταραχές καθώς και τον τρόπο δομή τους, θεωρείται πολύ πιθανόν να αποτελούν έργα της πρώτης περιόδου της ενετικής κυριαρχίας, αρχές 15^{ου} αιώνα (1423), περίοδο όπου το Ναυαρίνο περνά στα χέρια των Ενετών, και συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται κατά την οθωμανική περίοδο μέχρι και την β' ενετοκρατία όπου και έπειτα εγκαταλείπονται. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι παρόλο που το Νιόκαστρο είναι έργο των Οθωμανών (1573), τα σημεία που οι φρουρές Υ04 και Π04 επιτηρούν ήταν απαραίτητες και προγενέστερα αυτού δεδομένου ότι στην ενδοχώρα υπήρχαν ενεργοί οικισμοί (όπως για παράδειγμα ο Μανιατοχώρι, το οποίο περιήλθε στους Ενετούς το 1454).

δίκτυο θάλασσας της Σαπιέντζας

Ένα ακόμη σύνολο πύργων (7 καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις) εντοπίζουμε στη θάλασσα της Σαπιέντζας, μεταξύ της νότιας ηπειρωτικής ακτογραμμής, από τη Μεθώνη έως το ακρωτήριο Ακρίτας και του συμπλέγματος των μεσσηνιακών Οινουσσών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί πρόκειται για ένα πολυσύχναστο θαλάσσιο πέρασμα που προσφέρει πολλά αγκυροβόλια, με κυριότερο αυτό της Μεθώνης. Ένα σύστημα από οχυρά παρατηρητήρια εποπτεύουν το θαλάσσιο πέρασμα, επιτηρούν την ακτή αλλά και τις εκβολές των χειμάρρων και προφυλάσσουν τους παράκτιους οικισμούς από πειρατικές επιδρομές και ελέγχουν και συντονίζουν την παράκτια κινητικότητα. Τα παρατηρητήρια έχουν σχεδόν όλα άμεση οπτική επαφή μεταξύ τους με κεντρικότερο αυτό στη νήσο Σχίζα [Π08]. Οι αποστάσεις μεταξύ γειτονικών παρατηρητηρίων είναι 4.000-7.500μ, ενώ οι αποστάσεις των πιο απομακρυσμένων θέσεων φτάνουν τα 14.000-16.000μ. Τα παρατηρητήρια βρίσκονται σε τέτοια διάταξη όπου σχεδόν κανένα σημείο του στενού της Σαπιέντζας και των αγκυροβολίων της δεν παραμένει αθέατο, διασφαλίζοντας την ασφάλεια των εμπορών και των φορτίων, των ταξιδιωτών και των κατοίκων της ηπειρωτικής χώρας.

Χρονολογημένη μαρτυρία έχουμε για τη θέση Φραγκόβιγλα στη Σαπιέντζα που μας αποκαλύπτει ότι το εν λόγω παρατηρητήριο [Π07] λειτουργούσε για λογαριασμό της ενετικής Μεθώνης ήδη στα τέλη του 14^{ου} αιώνα (1394) και σίγουρα μέχρι τα τέλη του 16^{ου} αιώνα όπου εντοπίζεται σε απεικόνιση του Rocassio (1598). Αντίστοιχα το παρατηρητήριο στη νήσο Σχίζα μαρτυρείται στις απεικονίσεις του

εικ.113_ παρατηρητήριο P03 στη θέση Ξεριάς, όρμος Ναυαρίνου

εικ.114_ παρατηρητήριο P09 στη θέση Λούτσα, Φαινικόνας

εικ.112_ παρατηρητήριο Y09 στη θέση Φανερωμένη, ακρωτήριο Ακρίτας και Y08 στη νήσο Βενέτικο στο Βόθος

16^{ου}-17^{ου} αιώνα (1574-1686), ενώ αυτό στη νήσο Βενέτικο απεικονίζεται ήδη ερειπωμένο στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (1580) επομένως πιθανολογείται ότι λειτουργούσε κατά την περίοδο της πρώτης ενετοκρατίας. Τον πύργο στη θέση Λούτσα, μοναδικό κτιριακό κατάλοιπο συναντά και η γαλλική αποστολή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1829) και τον αποκαλεί μεσαιωνικό πύργο –φυλάκιο (guard tower).

δίκτυο κόλπου της Κορώνης

Το δίκτυο του κόλπου της Κορώνης λίγο πολύ αποτελεί συνέχεια του δικτύου της Σαπιέντζας. Το δίκτυο αποτελούν τρεις θέσεις, εκ των οποίων η μία είναι αυτή στη νήσο Βενέτικο [Y08] που προαναφέρθηκε και αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ του δικτύου της Σαπιέντζας και αυτού της Κορώνης. Επιπλέον θέσεις που απαρτίζουν το συγκεκριμένο δίκτυο θα πρέπει να βρίσκονταν βορειότερα, στο τμήμα της ακτογραμμής μεταξύ Κορώνης και Πεταλιδίου, αλλά δυστυχώς η περιοχή δεν περιλαμβάνεται στα όρια μελέτης της παρούσας εργασίας. Το παρατηρητήριο [Y08] αποτελεί τον ενδιάμεσο σταθμό επικοινωνίας μεταξύ των δύο ενετικών φρουριών και έχει άμεση οπτική με την περιοχή της Φανερωμένης, ενώ το παρατηρητήριο [Π10] εποπτεύει τον νότιο κόλπο απόβασης δυτικά του φρουρίου της Κορώνης καθώς και το σημείο εκβολής του χειμάρρου. Και εδώ η απόσταση μεταξύ των παρατηρητηρίων είναι 6.000-12.000μ. Σχετικά με το [Π10] γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι λειτουργούσε ήδη στα τέλη του 17^{ου} αιώνα (1685), από την απεικόνιση του Coronelli που απεικονίζει τον 50ημερο βομβαρδισμό της Κορώνης από τον Μοροζζίνι και την κατάληψη του από τους Βενετούς. Ο Coronelli στο υπόμνημα διευκρινίζει ότι πρόκειται για οχυρό στο σημείο που έγινε η πρώτη απόβαση του βενετικού στρατού. Δυστυχώς κανένα στοιχείο δεν πιστοποιεί τη χρονολογία κατασκευής των πύργων, αλλά θεωρείται λογικό να ακολουθεί τη χρονολόγηση των υπόλοιπων κτισμάτων και επομένως θα μπορούσαμε να τους τοποθετήσουμε χρονικά στην πρώτη περίοδο της ενετοκρατίας κατά τον 13^ο-15^ο αιώνα.

φрукτωρίες στον παράκτιο άξονα Μεθώνης- Ναυαρίνου

Παράλληλα με τα παραπάνω δίκτυα σημειώνονται τέσσερις πύργοι (Y01, Π02, Y02, Π06) δύο εκ των οποίων έχουν χρονολογηθεί σε προγενέστερες περιόδους (πρώιμη βυζαντινή περίοδο) και δεν είναι σαφές αν εξακολουθούν να λειτουργούν συγχρόνως με τα τρία προαναφερθέντα δίκτυα. Πρόκειται για τον πύργο στο κεντρικό, ανατολικό τμήμα της Σφακτηρίας, στην κορυφή του Αγίου Νικολάου, στην κορυφή του Αγίου Αθανασίου και στη Λίμνη Παπά. Εντύπωση πάντως σε κάθε περίπτωση προκαλεί το γεγονός ότι στην κορυφή των δύο βουνών, σε χάρη του Camocio (1574) απεικονίζεται από ένα κτίσμα, εκ των οποίων αυτό στον Άγιο Νικόλα περιλαμβάνει και ένα προεξέχον τμήμα σαν πύργο, όμοιο με αυτό στη νήσο Σχίζα και σε άλλα σημεία, ενώ αυτό στο Άγιο Αθανάσιο φαίνεται ίσως περισσότερο σαν εκκλησία. Σε περίπτωση που η υπόθεση ευσταθεί μαρτυρά τη χρήση της φрукτωρίας του Αγίου Νικολάου μέχρι και τον 16^ο αιώνα, γεγονός ιδιαίτερα χρήσιμο προκειμένου τα δύο δίκτυα (Ναυαρίνου και Σαπιέντζας) να μπορούν να έχουν άμεση επικοινωνία. Σχετικά με τη φрукτωρία στη λίμνη Παπά δεν υπάρχει κανένα στοιχείο παρά μόνον η αρχαιολογική έρευνα η οποία την τοποθετεί στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο κατά την οποία το κάστρο της Μεθώνης δεν υφίσταται και όλη η οικοδομική δραστηριότητα εντοπίζεται ανατολικά της φрукτωρίας, στην περιοχή με το όνομα Παλαιομέθωνη. Πρόκειται λοιπόν πιθανά για ένα κτίσμα που προστάτευε την ενδοχώρα καθώς και το αγκυροβόλι και το σημείο τροφοδοσίας νερού που προαναφέρθηκε, ενώ η τελευταία περίοδος χρήσης της είναι αδύνατον να προσδιοριστεί. Τα τέσσερα κτίσματα συνθέτουν ένα γραμμικό σύστημα επικοινωνίας καλύπτοντας της περιοχή από τη Μεθώνη ως το Ναυαρίνο. Η απόσταση των θέσεων μεταξύ τους κυμαίνεται μεταξύ 2.000-6.000χλμ.

Στο παρόν κεφάλαιο θα κάνουμε αρχικά μια σύντομη αναφορά στην έννοια του "συνόλου" και στην έννοια του "δικτύου" καθώς και στα στοιχεία που τα ορίζουν και τα διαμορφώνουν, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το σύνολο πύργων στην παράκτια νοτιοδυτική Μεσσηνία. Παράλληλα θα αναφερθούμε συνοπτικά σε ορισμένα παραδείγματα παρελθόντων προγραμμάτων αξιοποίησης και διαχείρισης ιστορικών συνόλων και δικτύων. Στην συνέχεια θα προσδιορίσουμε τις αξίες του συνόλου των παράκτιων πύργων της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας, θα καθορίσουμε τα κριτήρια και τις στρατηγικές παρέμβασης, θα εξετάσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συνόλου μέσω της ανάλυσης SWOT (πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες, απειλές) και τέλος θα ορίσουμε τους επιθυμητούς στόχους. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση του προτεινόμενου σχεδίου υλοποίησης για την προστασία του συνόλου των πύργων που περιλαμβάνει τις απαιτούμενες ενέργειες-δράσεις, τον φορέα υλοποίησης, το μέσο χρηματοδότησης και τα νομοθετικά εργαλεία, ενώ παράλληλα καθορίζει και τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

5.1 γενικά στοιχεία

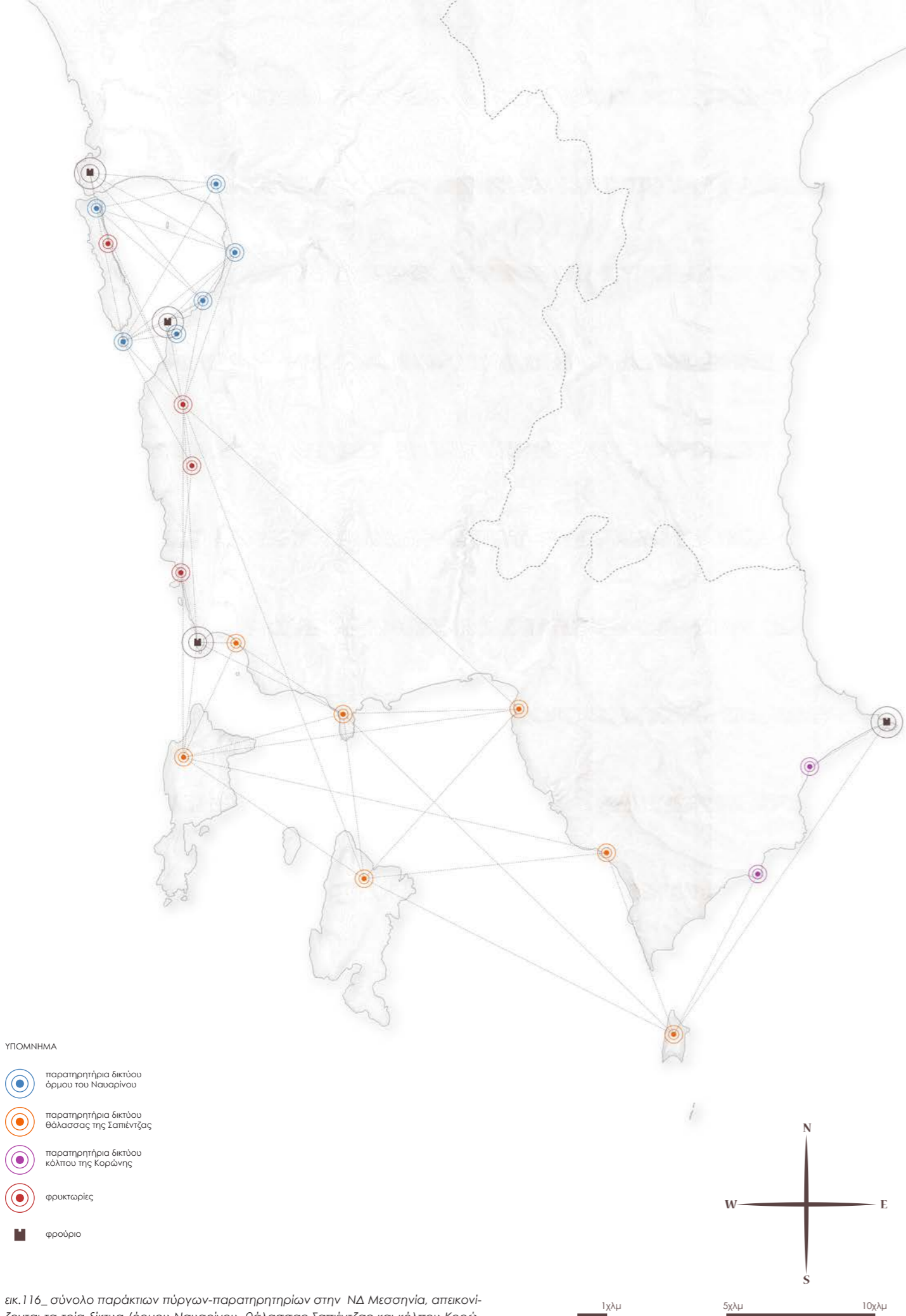
5.1.1 σύνολα, δίκτυα και προστασία

Τα ιστορικά σύνολα συγκροτούνται τόσο από υλικά στοιχεία (πολεοδομική δομή, αρχιτεκτονικά στοιχεία, τοπίο, αρχαιολογικά κατάλοιπα, πανοραμικές απόψεις, περιγράμματα, θέες και σημαντικές περιοχές) όσο και από άυλα στοιχεία (δραστηριότητες, συμβολικές και ιστορικές λειτουργίες, πολιτιστικές συνήθειες, παραδόσεις, μνήμες και πολιτιστικές αναφορές).⁴⁹⁶ Πρόκειται για χωρικές κατασκευές που αποτελούν τη ζωντανή απόδειξη του παρελθόντος που τα διαμόρφωσε και εκφράζουν την εξέλιξη της κοινωνίας και της πολιτιστικής της ταυτότητας αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα ενός ευρύτερου φυσικού ή ανθρωπογενούς περιβάλλοντος το οποίο επηρεάζει τον στατικό ή δυναμικό τρόπο με τον οποίο οι περιοχές αυτές γίνονται αντιληπτές, βιώνονται ή συνδέονται άμεσα με αυτό σε κοινωνικό, οικονομικό ή πολιτιστικό επίπεδο.⁴⁹⁷

Όσον αφορά στην έννοια του δικτύου, ο Αγγελίδης αναφέρεται στο οικιστικό δίκτυο και το ορίζει ως ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων οικισμών που περιλαμβάνονται σε μία χωρική ενότητα, ενώ η έννοια της δικτύωσης περιγράφει τις σχέσεις εξάρτησης μεταξύ των οικισμών.⁴⁹⁸ Μία πρώτη ανάλυση του ορισμού του δικτύου σχετίζεται με τη μελέτη και σύνθεση των επιμέρους στοιχείων όπως τις λειτουργίες και τις σχέσεις μεταξύ τους, την ιεράρχηση και ταξινόμηση τους, τα όρια επιρροής τους, τις μετακινήσεις και ροές ανθρώπων, προϊόντων και πληροφοριών κ.ά.⁴⁹⁹

Ο όρος προστασία περιλαμβάνει όλες τις απαραίτητες διαδικασίες για την προστασία, διατήρηση και ανάδειξη των ιστορικών συνόλων καθώς και για τη συνεκτική ανάπτυξη και αρμονική προσαρμογή τους στη σύγχρονη ζωή.⁵⁰⁰ Το σχέδιο προστασίας αφορά στα υλικά και άυλα στοιχεία και θα πρέπει να δίνει σαφείς κατευθύνσεις και τρόπους εφαρμογής με διοικητικά, νομοθετικά και οικονομικά μέτρα. Επιπλέον θα πρέπει να καθορίζει τους κανόνες, τους στόχους και τα αναμενόμενα αποτελέσματα των αλλαγών και οι προτάσεις θα πρέπει να διατυπώνονται με τρόπο ρεαλιστικό και

496 Αυγερινού Σοφία, (2012), Οι αρχές της Βαλέτας για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών, Υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ICOMOS της 28ης Νοεμβρίου 2011, Αθήνα: ICOMOS, σελ. 22
 497 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 22-23
 498 Αγγελίδης, σελ. 90
 499 Ροΐδου Κωνσταντίνα (2014), Η έννοια του δικτύου των οικισμών και ελληνικά παραδείγματα, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Τμήμα μηχανικών χωροταξίας και ανάπτυξης, σελ. 9
 500 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 23

εικ.116_ σύνολο παράκτιων πύργων-παρατηρητηρίων στην ΝΔ Μεσσηνία, απεικονίζονται τα τρία δίκτυα (όρμου Ναυαρίνου, θάλασσας Σαπεντζας και κόλπου Κορώνης) και οι φρουκτωρίες

να υποστηρίζονται από τους κατοίκους της περιοχής.⁵⁰¹ Το σχέδιο διαχείρισης συνοδεύει το σχέδιο προστασίας, προσδιορίζει τις αξίες, ορίζει τους στόχους, τις μεθόδους και τα εργαλεία, κατανοεί τα προβλήματα και τα πλεονεκτήματα και ορίζει τις κατάλληλες στρατηγικές.⁵⁰² Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του σχεδίου διαχείρισης αποτελεί η διαρκής παρακολούθηση η οποία καταγράφει την πρόοδο και τα αποτελέσματα του σχεδίου διαχείρισης και επαναπροσδιορίζει τις δράσεις του.⁵⁰³

5.1.2 σύνολο πύργων στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία

Το σύνολο των δεκαεννέα πύργων/ παρατηρητηρίων (11 καταγεγραμμένων και 8 υποθετικών) στην παράκτια νοτιοδυτική Μεσσηνία [εικ.116] συνιστά ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων κέντρων εποπτείας, φύλαξης, προστασίας και ενημέρωσης. Η κάθε μονάδα λειτουργεί τόσο αυτοτελώς όσο και ως τμήμα του συνόλου των πύργων αλλά και στις δύο περιπτώσεις λειτουργεί σε άμεσο συσχετισμό με το υπόλοιπο οχυρωματικό (φρούρια) και οικιστικό δίκτυο καθώς και με το δίκτυο θαλάσσιων μεταφορών και άλλων δραστηριοτήτων. Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε μια προσπάθεια διάκρισης των επιμέρους δικτύων που απαρτίζουν το σύνολο και οργανώθηκαν σε τρία επιμέρους δίκτυα, ενώ ορισμένοι πύργοι φαίνεται να αποτελούν ένα άλλο δίκτυο προγενέστερο των υπολοίπων, το οποίο όμως φαίνεται να είναι αποσπασματικό. Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το σύνολο (υλικά και άυλα) αφορούν πρωτίστως τις επιλεγμένες θέσεις κατασκευής των πύργων (συντεταγμένες, υψόμετρο, μορφολογία εδάφους), το εύρος οπτικού ελέγχου (ακτίνα θέασης), τα σημεία προς επόπτευση και διαφύλαξη (όρμοι, σημεία, απόβασης, ρέματα, σημεία τροφοδοσίας νερού κτλ.), τις θέσεις προς τις οποίες κατευθύνεται το σήμα κινδύνου (οικισμοί, φρούρια, άλλα παρατηρητήρια), τα όρια επιρροής κάθε πύργου (περιοχή οπτικής επικοινωνίας), τα οχυρά κτίσματα αυτά κάθε αυτά καθώς και τα επιμέρους στοιχεία που τα απαρτίζουν (αρχιτεκτονικά, μορφολογικά, οικοδομικά) και τέλος το σύστημα φρουρήσης (θεσμός μειντάνι, αγγαρεία κτλ.), τα μέσα επόπτευσης (φωτιά, καπνοί, σημαίες). Τα δύο τελευταία στοιχεία αποτελούν τα άυλα χαρακτηριστικά του. Όπως διαπιστώνει κανείς τα λιγοστά κτιριακά κατάλοιπα (4 πύργοι) που μέχρι σήμερα εντοπίζονται, αποτελούν ένα μονάχα στοιχείο από το σύνολο των στοιχείων που ορίζουν το δίκτυο εποπτείας και προαναφέρθηκαν, ενώ όλα τα υπόλοιπα βρίσκονται ακόμα εκεί και συμπληρώνουν τη συνολική εικόνα.

5.1.3 παραδείγματα προγραμμάτων ανάδειξης

Στην Ελλάδα η μελέτη των κάστρων και εν γένει των οχυρωματικών κατασκευών μέχρι το 1968 ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Σκόρπια άρθρα και μελέτες είχαν δημοσιευτεί αλλά η συστηματική έρευνα ήταν ανύπαρκτη, ενώ η πληθώρα των κλασικών και των μεσαιωνικών μνημείων κυρίως θρησκευτικών αλλά και η πολυπλοκότητα που παρουσιάζει η προσέγγιση και η μελέτη μιας οχύρωσης καθώς και τα ιδιαίτερα υψηλά χρηματικά ποσά που απαιτούνται για την κάλυψη όλων των παραπάνω αποτέλεσαν τις αιτίες για την παραπάνω έλλειψη.⁵⁰⁴

“Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι οχυρώσεις όλων των ιστορικών περιόδων κατέχουν μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στα μνημεία κάθε τόπου. Χαρακτηριστικό αυτών των κατασκευών αποτελεί το γεγονός ότι κτίστηκαν κάτω από δύσκολες ιστορικές συνθήκες, συχνά έπειτα από την επιβολή φόρων, με καταναγκαστική εργασία (αγγαρεία) και σπανιότερα με εθελοντική. Κτίστηκαν κάτω υπό την απειλή εχθρικής εισβολής με βάση ένα πρόγραμμα αμυντικής κάλυψης και ενίσχυσης μιας περιοχής. Αναμφίβολα λοιπόν οι οχυρώσεις ενός τόπου, μεγάλες ή μικρές, απομονωμένες σήμερα στην ύπαιθρο, σε απόκρημνα και

501 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 43-44

502 Αυγερινού Σοφία, (2012), Οι αρχές της Βαλέτας για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών, Υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ICOMOS της 28ης Νοεμβρίου 2011, Αθήνα: ICOMOS, σελ. 45-46

503 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 44

504 Στεριώτου Ιωάννα (2002), ό.π., σελ. 49

*απρόσιτα μέρη ιστορικής μνήμης μέσα ή όχι σε οικιστικά σύνολο, αποτελούν την μαρτυρία ενός τόπου, της αρχής και του τέλους μιας ιστορικής περιόδου.”*⁵⁰⁵

Το 1968 αποφασίστηκε η ίδρυση του Ελληνικού Ινστιτούτου Φρουρίων και Πύργων, το οποίο ιδρύθηκε το 1969 και λειτούργησε στα πλαίσια των επιστημονικών επιτροπών του ΤΕΕ. Στόχος ήταν η οργάνωση και ενθάρρυνση των ιστορικών, αρχιτεκτονικών και αρχαιολογικών ερευνών των οχυρωματικών κατασκευών στην Ελλάδα με τελικό στόχο τη διάσωση, τη διατήρηση και την αξιοποίηση τους με την ταυτόχρονη ανάπτυξη στο ελληνικό κοινό του ενδιαφέροντος για αυτά τα μνημεία. Ωστόσο έπειτα από δύο χρόνια λειτουργίας η δράση του σταμάτησε και το Ινστιτούτο διαλύθηκε.⁵⁰⁶

Σχεδόν τριάντα χρόνια αργότερα, το 1996 ξεκίνησε το πρόγραμμα “Κάστρων Περίπλους”, με συντονιστή το ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων του υπουργείου πολιτισμού και στόχο την ανάδειξη της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής της Ελλάδας. Στο πρόγραμμα περιλήφθηκαν κάστρα ενετικά (Κέρκυρας, Πάργας, Κεφαλονιάς, Ζακύνθου, Βόνιτσας, Ρίου, Αντιρρίου, Ναύπακτου, Μεθώνης, Κυθήρων, Γραμβούσας, Σούδας, Σητείας) κάστρα ιπποτικά (Καστελόριζου, Ρόδου, Χάλκης, Κω, Καλύμνου, Λέρου, Καρπάθου), οι οχυρωμένοι μεσαιωνικοί οικισμοί του Αιγαίου και κυρίως των Κυκλάδων (Αστυπάλαια, Κίμωλος, Σαντορίνη, Σίφνος), καθώς και τα κάστρα που κατασκεύασαν οι Γενοβέζοι (Σαμοθράκη, Ικαρία, Χίος, Λήμνος, Μυτιλήνη, Λέσβος) οι Οθωμανοί (Κελεφάς, Κιάφας) και οι Φράγκοι (Κάρυστος, Σάμος).⁵⁰⁷

Λίγο αργότερα, το 1999, ξεκίνησε ο σχεδιασμός του προγράμματος ARCHI-MED, μια πρότυπη ενέργεια για τη διεθνική συνεργασία στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού, όπου ένα τμήμα του αφορούσε τη χαρτογράφηση και τεκμηρίωση των οχυρωματικών μνημείων και του τοπίου που διαμόρφωσαν οι Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες στην κεντρική και ανατολική μεσόγειο. Στο πρόγραμμα συμμετείχε η Ελλάδα και η Ιταλία ενώ η ενέργεια 3 με τίτλο “Διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των τοπίων” συντονίστηκε σε εθνικό επίπεδο από τα υπουργεία πολιτισμού των δύο χωρών.⁵⁰⁸ Το έργο 3.2 στόχευε στην τεκμηρίωση των μνημείων οχυρωματικής αρχιτεκτονικής και στην ανάδειξή τους, ως καθοριστικό παράγοντα για τη χωροταξική ανάπτυξη και την ποιοτική τουριστική αξιοποίηση μιας περιοχής. Τα μνημεία προβλήθηκαν όχι ως μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά ως τμήματα ευρύτερων δικτύων, ενώ παράλληλα σχεδιάστηκαν πολιτιστικές διαδρομές που αναδεικνύουν την πολιτιστική κληρονομιά και συμβάλλουν στην ανάπτυξη του τουρισμού.⁵⁰⁹

Στην Σαρδηνία πριν από δύο χρόνια περίπου ξεκίνησε και υλοποιήθηκε από την αυτόνομη περιφέρεια Σαρδηνίας ένα πιλοτικό πρόγραμμα αποκατάστασης ορισμένων παράκτιων πύργων “Torri Costiere”, καθορίζοντας τα κριτήρια και τις μεθόδους παρέμβασης. Οι ενέργειες ήταν τεσσάρων τύπων και αφορούσαν την αποκατάσταση των κτισμάτων, τη λήψη μέτρων ασφαλείας των βραχωδών περιοχών, την αναδιαμόρφωση των οδών πρόσβασης και την προώθηση δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τους πύργους ως τμήματα ενός δικτύου. Στόχος του προγράμματος ήταν η συντήρηση 9 πύργων και η εκμετάλλευσή τους για τουριστικούς και πολιτιστικούς σκοπούς. Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα απέβλεπε στη συντήρηση και δημόσια χρήση του εσωτερικού χώρου των πύργων, όπου ήταν δυνατόν, αλλά και του περιβάλλοντος χώρου τους, στη εξασφάλιση και δημιουργία ασφαλών προσβάσεων με το λιγότερο δυνατό αντίκτυπο στο φυσικό περιβάλλον, στην έκδοση τουριστικών οδηγιών και θεματικών καρτών πρόσβασης και την οργάνωση εκδρομών και

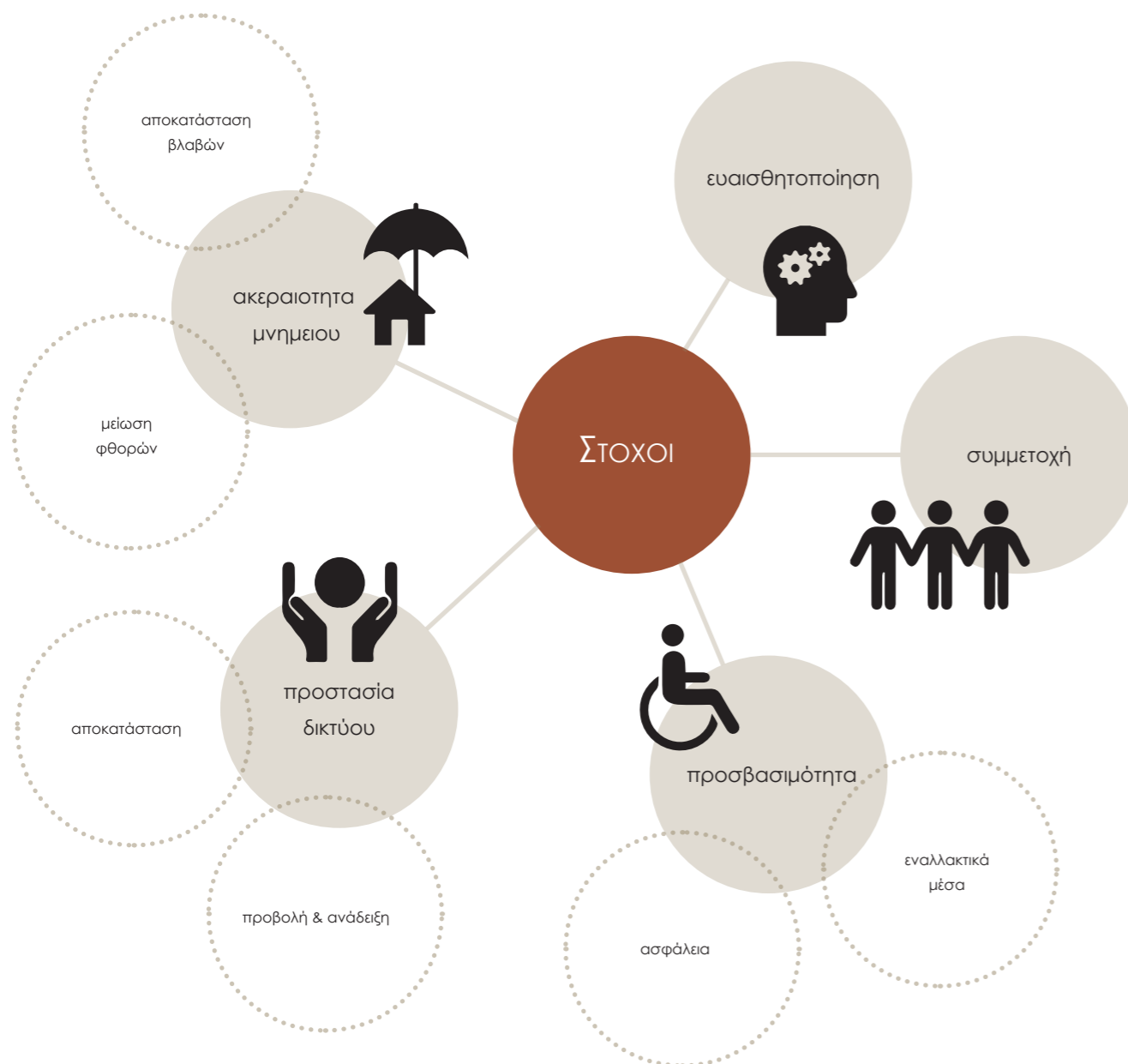
505 Στεριώτου Ιωάννα (2002), “Τα παράκτια οχυρά στο πλαίσιο του προβληματισμού της διάσωσης και ανάδειξης των οχυρώσεων στην Ελλάδα-η διεθνής εμπειρία” στο Τα Παράκτια οχυρά και η άμυνα των λιμανιών (Πρακτικά ημερίδας Θεσσαλονίκης 25 Σεπτεμβρίου 1998), Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 4η Εφορεία Νεώτερων Μνημείων, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, σελ. 49

506 Στεριώτου Ιωάννα (2002), ό.π., σελ. 49

507 Ζαφειροπούλου Νιάννα (επιμ.) (2008) Κάστρων Περίπλους, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών πόρων, Διεύθυνση Αποτυπώσεων, σελ. 9-19

508 Τρουποσκούφη Α. & Τσιπούρη Αμ. (επιμ.) (2001), Ενετοί και Ιωαννίτες Ιππότες - Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής - πειραματική ενέργεια Archi-Med, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, σελ. 11

509 Τρουποσκούφη Α. & Τσιπούρη Αμ. (επιμ.) (2001), ό.π., σελ. 12

εικ.117_ Στρατηγικές διαχειριστικού σχεδίου (γραφιστική αναπαράσταση)
 εικ.118_ στόχοι διαχειριστικού σχεδίου (γραφιστική αναπαράσταση)

προώθηση του παράκτιου δικτύου ως πολιτιστικό αγαθό. Η επέμβαση στους εννέα πύργους είχε στόχο να λειτουργήσει ως πρότυπο παρέμβασης σε επίπεδο σχεδιασμού, υλοποίησης, διαχείρισης και συντήρησης για τους υπόλοιπους παράκτιους πύργους. Παράλληλο στόχο αποτελούσε η ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινοτήτων και των παρακείμενων περιοχών και η παροχή κινήτρων στην αξιοποίηση τους ως χώρους συνάντησης και ψυχαγωγίας καθώς και η εκμετάλλευση των προνομιακών τοποθεσιών τους για την προβολή, ανάγνωση, μελέτη ή απλώς απόλαυση του τοπίου μέσα στα οποίο τοποθετούνται.⁵¹⁰

5.2 σχέδιο διαχείρισης συνόλου πύργων

Το σχέδιο διαχείρισης αποτελεί το έγγραφο που καθορίζει με λεπτομέρεια τις απαραίτητες στρατηγικές και τα εργαλεία που απαιτούνται για την προστασία της κληρονομιάς και τα οποία ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής. Περιλαμβάνει κείμενα νομοθετικά, οικονομικά, διοικητικά, κατευθύνσεις διατήρησης, καθώς και τα σχέδια διατήρησης και παρακολούθησης.⁵¹¹ Βασικό στοιχείο του σχεδίου διαχείρισης αποτελεί ο προσδιορισμός των αξιών του μνημείου, ο καθορισμός των κριτηρίων παρέμβασης και των στρατηγικών επεμβάσεων καθώς και η εξέταση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συνόλου των μνημείων και ο καθορισμός των βασικών επιθυμητών στόχων.

5.2.1 προσδιορισμός αξιών συνόλου μνημείων

Το σύνολο των μνημείων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, υπαρκτών και μη, αποτελεί ένα έργο μικρής καλλιτεχνικής αξίας (εξαρτάται από τη μορφή, το στυλ και τα υλικά) και μέτριας αισθητικής αξίας (εξαρτάται από την καλλιτεχνική αξία, την κατάσταση του υλικού και από το περιβάλλον του μνημείου). Ωστόσο αποτελεί όμως ένα έργο με έντονη ιστορική αξία (εξαρτάται από τις ιστορικές μαρτυρίες), αρχαιολογική αξία (εξαρτάται από τις υλικές μαρτυρίες) καθώς και αξία τεκμηρίου (ως προς την ιστορία, την πολιτική, τον τρόπο λειτουργίας και προστασίας μίας κοινωνίας κτλ.). Παράλληλα διακρίνεται η αξία τοποσήμου (εξαρτάται από την ορατότητα, την ατομικότητα και την απόσταση από άλλα τοπία) αλλά και η χρηστική αξία των σωζόμενων μνημείων ή θέσεων (εξαρτάται από τη λειτουργική καταλληλότητα και κατάσταση διατήρησης).⁵¹² Η ύπαρξη του συνόλου των πύργων στην παράκτια νοτιοδυτική Μεσσηνία, επιβεβαιώνει την επικρατούσα κατάσταση ανομίας και ανασφάλειας που επικρατεί σε ποικίλες χρονικές περιόδους, μας δίνει στοιχεία για τον τρόπο οργάνωσης, λειτουργίας και προστασίας μιας ολόκληρης κατακερματισμένης κοινωνίας στα εύφορα εδάφη της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας και αποτελεί στοιχείο που σχετίζεται με τη θαλάσσια κινητικότητα (εμπόριο, ναυτιλία, πειρατεία). Το δίκτυο των παρατηρητηρίων έρχεται με τη σειρά του να προσθέσει ένα λιθαράκι στο συνολικό ζήτημα των παράκτιων οικιστικών και οχυρών εγκαταστάσεων/ οικισμών στην περιοχή μελέτης και μας δίνει πληροφορίες για ιστορικά συμβάντα, την κοινωνική οργάνωση, το σύστημα φρούρησης και προστασίας, το ζήτημα της κοινωνικής λειτουργίας/ αγγαρείας κ.ά..

5.2.2 κριτήρια παρέμβασης

Στην συνέχεια περιγράφονται τα κριτήρια παρέμβασης όπως διατυπώνονται στις αρχές της Βαλέτας. Σύμφωνα με το κείμενο κάθε παρέμβαση θα πρέπει να σέβεται τις υλικές και άυλες αξίες του μνημείου και να παραπέμπει σε αυτές, ενώ θα πρέπει συγχρόνως να έχει ως στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων καθώς και την ποιότητα του περιβάλλοντος. Σημαντικό επίσης κριτήριο αποτελεί

510 Πηγή: <http://www.sardegnotorri.eu/>

511 Αυγερινού Σοφία, (2012), Οι αρχές της Βαλέτας για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών, Υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ICOMOS της 28ης Νοεμβρίου 2011, Αθήνα: ICOMOS, σελ. 24

512 Σχετικά με την ανάλυση αξιών βλέπε: Κορρές Μ. (1989) Συστηματική ανάλυση αξιών στο αρχιτεκτονική κληρονομιά από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα – Απολογισμός και προοπτικές, σελ.12-13

η ποσότητα των αλλαγών καθώς η συσσώρευση πολλών αλλαγών μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο και έτσι οι μεγάλες αλλαγές θα πρέπει να αποφεύγονται, εκτός εάν αποσκοπούν με σαφήνεια στη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος και των πολιτιστικών αξιών του.⁵¹³ Όσον αφορά στο θέμα της συνοχής το άρθρο 3 της Σύστασης του Ναϊρόμπι αναφέρει:

“Κάθε ιστορική περιοχή και το περιβάλλον της θα πρέπει να θεωρείται ως μία συνεκτική ολότητα, της οποίας η ισορροπία και η ειδική φύση εξαρτώνται από τη σύνθεση των στοιχείων που τη συγκροτούν και η οποία περιλαμβάνει τόσο τις ανθρώπινες δραστηριότητες όσο και τα κτίρια, την οργάνωση του χώρου και του περιβάλλοντος. Όλα τα καταγεγραμμένα στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, όσο ασήμαντα και αν είναι, έχουν σημασία σε σχέση με το όλον και δεν θα πρέπει να παραβλέπονται.”⁵¹⁴

Η προστασία και διαχείριση πρέπει να βασίζονται σε προκαταρκτικές διεπιστημονικές μελέτες, προκειμένου να προσδιορίζονται τα συστατικά στοιχεία και οι αξίες της κληρονομιάς που πρέπει να διατηρηθούν. Η βαθιά γνώση του τόπου και του ευρύτερου περιβάλλοντός του είναι απαραίτητα για κάθε ενέργεια προστασίας, ενώ η διαρκής παρακολούθηση και φροντίδα είναι απαραίτητες για την αποτελεσματική προστασία. Ο σωστός σχεδιασμός απαιτεί ακριβή τεκμηρίωση και καταγραφή στοιχείων, ενώ η άμεση πρόσβαση στην πληροφορία και ο διαρκής διάλογος με τους κατοίκους και τους άλλους ενδιαφερομένους είναι απαραίτητα καθώς τους αφορά άμεσα.⁵¹⁵ Παράλληλα, η σωστή διοίκηση επιτρέπει έναν ευρύ συντονισμό επικοινωνίας και διαβούλευσης μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων (εκλεγμένες αρχές, δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες, ειδικοί, επαγγελματικές οργανώσεις, τοπικοί σύλλογοι, πανεπιστήμια, κάτοικοι κλπ), διαδικασία που είναι απαραίτητη για την επιτυχία της προστασίας, την αποκατάσταση και την αειφόρο ανάπτυξη των ιστορικών συνόλων. Η συμμετοχή των κατοίκων μπορεί να διευκολύνεται από την πληροφόρηση, την ευαισθητοποίηση και την επιμόρφωση. Παράλληλα οι ενέργειες προστασίας θα πρέπει να ενθαρρύνονται και με οικονομικά μέτρα. Κάθε μελέτη οφείλει να καταλήγει σε συγκεκριμένες προτάσεις που θα μπορούν να γίνουν αποδεκτές από τους αρμόδιους πολιτικούς, τους κοινωνικούς και οικονομικούς φορείς αλλά και τους κατοίκους.⁵¹⁶

5.2.3 προτάσεις και στρατηγικές

Οποιαδήποτε πρόταση θα πρέπει οπωσδήποτε να διατηρεί την ακεραιότητα και την αυθεντικότητα του συνόλου των μνημείων, της σχέσης τους με το περιβάλλον (ανθρωπογενές και φυσικό) και τον χρόνο (διαρκείς επισκευές), της βασικής τους λειτουργίας (παρατηρητήρια), της δημόσιας/ κοινωφελούς χρήσης τους και της συμβολής τους στην διαμόρφωση της ταυτότητας του τόπου.⁵¹⁷ Οποιαδήποτε νέα χρήση θα πρέπει να είναι συμβατή με την κατασκευή, το περιβάλλον και τις υποδομές, να εξετάζεται ο αριθμός των χρηστών, η διάρκεια της χρήσης και οι ανάγκες σε υποδομές, παρεμβάσεις και οικονομικές δαπάνες που αυτή επιβάλλει.⁵¹⁸ Σύμφωνα με τη χάρτα της Ουάσιγκτον οι νέες λειτουργίες και δραστηριότητες θα πρέπει να είναι συμβατές με τον χαρακτήρα των ιστορικών πόλεων ή της αστικής περιοχής.⁵¹⁹

Όταν είναι απαραίτητο να γίνουν νέες κατασκευές στα υφιστάμενα κτίσματα θα πρέπει να γίνονται πάντοτε με σεβασμό ως προς την κλίμακα, το ύψος και την ποιότητα του μνημείου αλλά και του

τόπου στον οποίο εντάσσεται.⁵²⁰ Επιπλέον είναι σημαντικό να διευθετείται ο τρόπος πρόσβασης στο σύνολο των μνημείων, να ενθαρρύνεται η κυκλοφορία πεζών και να ενθαρρύνονται εναλλακτικοί τρόποι πρόσβασης (πχ. δια θαλάσσης), βιώσιμοι και μη ρυπογόνοι, που συγχρόνως θα μπορούσαν να αναζωογονήσουν την τοπική οικονομία πάντοτε όμως μέσω μιας ελεγχόμενης διαδικασίας.⁵²¹ Επιπλέον κατά την υλοποίηση του σχεδίου προστασίας και διαχείρισης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η επίδραση του τουρισμού ο οποίος μπορεί να παίξει θετικό ρόλο στην ανάπτυξη και αναζωογόνηση των συνόλων και των ευρύτερων περιοχών μέσα στις οποίες εγκαθίστανται.⁵²² Ασφαλώς προκειμένου το οποιοδήποτε πρόγραμμα να είναι επιτυχές θα πρέπει οπωσδήποτε να περιλαμβάνει τη συμμετοχή όλων των τοπικών ενδιαφερόμενων ομάδων με βασικά εργαλεία τον συμμετοχικό σχεδιασμό, τα προγράμματα πληροφόρησης, την ευαισθητοποίηση του κοινού, την ενθάρρυνση συλλόγων προστασίας, την οικονομική ενίσχυση και άλλα οικονομικά μέτρα.⁵²³ [εικ.117]

“Η συμμετοχή και εμπλοκή των κατοίκων όλης της πόλης –καθώς και όλων των τοπικών ενδιαφερόμενων ομάδων– είναι απαραίτητη για την επιτυχία του προγράμματος προστασίας. Θα πρέπει κατά συνέπεια να επιδιώκονται σε όλες τις περιπτώσεις και να ενθαρρύνονται με την απαραίτητη συνειδητοποίηση από άτομα όλων των ηλικιών. Δεν πρέπει ποτέ να παραβλέπεται ότι η προστασία των ιστορικών πόλεων και συνοικιών αφορά πρωτίστως τους κατοίκους τους.”⁵²⁴

5.2.4 ανάλυση SWOT

Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικά η αξιολόγηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες, απειλές) του συνόλου των παρατηρητηρίων της παράκτιας νοτιοδυτικής Μεσσηνίας, με την πολυκριτηριακή μέθοδο ανάλυσης SWOT. Τα κριτήρια που εξετάζονται αφορούν στην γεωγραφική θέση, την πολιτιστική κληρονομιά, το φυσικό περιβάλλον, τις τεχνικές υποδομές και το θεσμικό πλαίσιο. [εικ.119]

_Πλεονεκτήματα

Η ευρύτερη περιοχή της Μεσσηνίας είναι ένας τόπος προορισμού εύκολα και γρήγορα σχετικά προσβάσιμος από την Αθήνα, ενώ τα παρατηρητήρια βρίσκονται σε μοναδικές πλεονεκτικές παράκτιες θέσεις σε έναν τόπο με πλούσια πολιτισμική κληρονομιά που καλύπτει ένα μεγάλο εύρος αρχαιοτήτων από την προϊστορία μέχρι τα νεότερα χρόνια. Η περιοχή διαθέτει ευρέως αναγνωρισμένα μνημεία, όπως το φρούριο της Μεθώνης, τα μυκηναϊκά ανάκτορα του Νέστορα κ.α. ενώ παράλληλα στη θαλάσσια περιοχή καταγράφεται πληθώρα επισκέψιμων ενάλιων αρχαιοτήτων (προϊστορικά, ελληνιστικά, ρωμαϊκά κ.α.). Επιπλέον οι θέσεις των παρατηρητηρίων βρίσκονται κατά κύριο λόγο σε περιοχές φυσικού κάλους καθώς και σε χαρακτηρισμένες περιοχές Natura με πλούσιο οικοσύστημα και προστατευόμενα είδη ζώων και φυτών. Η ευρύτερη περιοχή διαθέτει πολλά λιμάνια, μαρίνες και όρμους, ενώ ένα ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο διευκολύνει την πρόσβαση στις επιμέρους περιοχές. Η ευρύτερη περιοχή αποτελεί πεδίο προστασίας του υπουργείου πολιτισμού και έχει ήδη εκτελεστεί μια πληθώρα έργων αποκατάστασης, ενώ δύο από τους τέσσερις σωζόμενους πύργους (θέση Άγιος Νικόλας και λίμνη Παπά) έχουν κηρυχθεί ως αρχαία μνημεία και έχουν καθοριστεί ζώνες προστασίας, ενώ ως αρχαιολογικός χώρος έχει κηρυχθεί το σύνολο της νήσου Σφακτηρίας.

513 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 29,

514 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 30

515 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 32-33

516 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 33-34

517 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 35-36

518 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 36

519 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 36

520 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 37-38

521 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 39-40

522 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 40-41

523 Αυγερινού Σοφία, (2012), ό.π., σελ. 42-43

524 Χάρτα της Ουάσιγκτον, άρθρο 3

	ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ	ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ
γεωγραφική θέση	<ul style="list-style-type: none"> - εγγύτητα με την Αττική και ευκολία πρόσβασης στην ευρύτερη περιοχή της Μεσσηνίας - μοναδικές και πλεονεκτικές παράκτιες θέσεις παρατηρηθίων 	<ul style="list-style-type: none"> - κατακερματισμένες και απομακρυσμένες θέσεις παρατηρηθίων - δυσκολία πρόσβασης 	<ul style="list-style-type: none"> - δημιουργία ερευνησιών διαδρομών - ανάδειξη θέσεων με ενδιαφέρον οπτικό πεδίο 	<ul style="list-style-type: none"> - μεγάλες αποστάσεις - σφάλεια πρόσβασης
πολιτισμική κληρονομιά	<ul style="list-style-type: none"> - πλούσια πολιτισμική κληρονομιά ποικίλων περιόδων στην ευρύτερη περιοχή - ευρέως αναγνωρισμένα μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι (φρούριο Μιθώνης, Κορώνης, ανάκτορο Νέστωρος κτλ) - πληθώρα ενάλιων αρχαιολογικών χώρων - πλούσιο δίκτυο παράκτιων παρατηρηθίων 	<ul style="list-style-type: none"> - περιορισμένοι αρχαιολογικοί χώροι σε σχέση με το σύνολο των μνημείων - περιορισμένες προωθητικές ενέργειες - δεν έχει υλοποιηθεί σχέδιο ανάδειξης - κατεστραμμένο δίκτυο παρατηρηθίων - εγκατάλειψη και κακή κατάσταση πράκτιων παρατηρηθίων - αδυναμία εξεύρεσης οικονομικών πόρων 	<ul style="list-style-type: none"> - καταγραφή πολιτισμικής κληρονομιάς και ανάδειξη πολλαπλών σημείων πολιτισμικού ενδιαφέροντος - δημιουργία δικτύου αρχαιολογικών χώρων, μνημείων κα σημείων πολιτισμικού ενδιαφέροντος - προώθηση και ανάδειξη ενάλιων αρχαιοτήτων - ανασύσταση και προβολή δικτύου παρακτιων παρατηρηθίων - εκτέλεση έργων αποκατάστασης - προώθηση εθελοντισμού και ευαισθητοποίηση 	<ul style="list-style-type: none"> - αυξημένο κόστος αποκατάστασης και συντήρησης - καταστροφή, κατάρρευση μνημείων - αλλοιώσεις, αρχαιοκαπηλία - σεισμοί, βροχοπτώσεις, έντονη βλάστηση - μη εγγεκριμένες δράσεις
φυσικό περιβάλλον	<ul style="list-style-type: none"> - αξιόλογο οικοσύστημα και περιοχές Natura - περιοχές φυσικού κάλους, πλούσια ακτογραμμή και ποικίλα όρμους και νησίδων 	<ul style="list-style-type: none"> - ανεπαρκής προβολή περιοχών Natura - δυσκολία πρόσβασης 	<ul style="list-style-type: none"> - προώθηση φυσιολατρικού τουρισμού - ανάδειξη θαλάσσιων διαδρομών, ιστορικών λιμανιών, όρμων, προώθηση εναλλακτικού τουρισμού 	<ul style="list-style-type: none"> - διατάραξη οικοσυστήματος - αλλοιώσεις φυσικού τοπίου, απορρίμματα, πυρκαγιά
τεχνικές υποδομές	<ul style="list-style-type: none"> - ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο προσέγγισης της ευρύτερης περιοχής 	<ul style="list-style-type: none"> - δυσκολία οδικής πρόσβασης στις θέσεις των παράκτιων παρατηρηθίων - αφανισμός ιστορικών μονοπατιών - ελλιπώς καθορισμένα και σημειωμένα μονοπάτια - μη ανεπτυγμένες θαλάσσιες μεταφορές 	<ul style="list-style-type: none"> - προώθηση εναλλακτικών μέσων μεταφοράς - ανάδειξη ιστορικών μονοπατιών - καθαρισμός και σήμανση νέων και ιστορικών μονοπατιών - προώθηση θαλάσσιων μέσων μεταφοράς 	<ul style="list-style-type: none"> - αφανισμός ιστορικών μονοπατιών - έντονη βλάστηση - καιρικές συνθήκες
θεσμικό πλαίσιο	<ul style="list-style-type: none"> - ευλιμενοι όρμοι, λιμάνια και μαρίνες - κύρηξη νήσου Σφακτηρίας ως αρχαιολογικού χώρου - κύρηξη πύργων στη θέση Άγιος Νικόλαος και λιμνη Παπά ως αρχαία μνημεία - προστασία από το ΥΠΠΟ - υλοποίηση πολλών έργων αποκατάστασης 	<ul style="list-style-type: none"> - μη επαρκής κυρήξεις από το ΥΠΠΟ - απουσία προστασίας και συστηματικού ελέγχου 	<ul style="list-style-type: none"> - κύρηξη μνημείων - σύμβαση διαχειριστικού σχεδίου προστασίας και ανάδειξης 	<ul style="list-style-type: none"> - βανδαλισμοί, λαθρανασκαφές - υποστελέχωση υπηρεσιων και αδυναμία εκτέλεσης έργου

_Αδυναμίες:

Το σύνολο των παρατηρηθίων βρίσκεται κατακερματισμένο σε διάφορες απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες θέσεις σε έναν χώρο που παρότι διαθέτει μεγάλο αριθμό μνημείων και αρχαιολογικών χώρων δεν έχει καταφέρει να αναδείξει την πλούσια πολιτιστική του κληρονομιά. Οι προωθητικές ενέργειες είναι μάλλον περιορισμένες και δεν έχει υλοποιηθεί ολοκληρωμένο σχέδιο ανάδειξης. Δυστυχώς το σύνολο το παρατηρηθίων που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι στο μεγαλύτερο τμήμα του κατεστραμμένο και τα λίγα κτιριακά κατάλοιπα που ακόμη διατηρούνται βρίσκονται σε κακή κατάσταση και τελούν υπό καθεστώς εγκατάλειψης. Ακόμα και οι περιοχές Natura της ευρύτερης περιοχής δεν είναι επαρκώς προβεβλημένες και η πρόσβαση σε αυτές πολλές φορές είναι δυσχερής. Οι οδικοί άξονες σε πολλές περιπτώσεις δεν επαρκούν για να οδηγήσουν σε συγκεκριμένες θέσεις και το δίκτυο των μονοπατιών δεν είναι ανεπτυγμένο και χαρτογραφημένο. Παράλληλα ιστορικά μονοπάτια τείνουν να εξαφανιστούν μέσα στην πυκνή βλάστηση και καμία ενέργεια δεν έχει γίνει προς αυτήν την κατεύθυνση. Παράλληλα οι θαλάσσιες μεταφορές αναψυχής μόλις τα τελευταία χρόνια κάνουν δειλά δειλά την εμφάνιση τους δίχως προγραμματισμό και συστηματικό έλεγχο. Ορισμένα από τα παράκτια παρατηρηθία παραμένουν ακόμα μη χαρακτηρισμένα επισήμως από το ΥΠΠΟ, όπως και ορισμένα ακόμη μνημεία, ενώ ο συστηματικός έλεγχος και η ουσιαστική προστασία απουσιάζουν.

_Ευκαιρίες:

Το γεγονός ότι οι θέσεις των παρατηρηθίων είναι διασκορπισμένες σε μία πολύ ευρεία έκταση δίνει την ευκαιρία δημιουργίας μιας διευρυμένης πολιτισμικής διαδρομής. Δεδομένης της πληθώρας μνημείων και αρχαιολογικών χώρων (χερσαίων και ενάλιων) θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα δίκτυο σημείων πολιτισμικού ενδιαφέροντος που το αποτελούν περισσότερες από μια διαδρομές. Παράλληλα η ειδυλλιακή θέση των απομονωμένων παρατηρηθίων ανάμεσα στο φυσικό τοπίο με θέα τη θάλασσα μπορεί να αναδείξει ποικίλες δραστηριότητες και ενδιαφέρουσες διαδρομές που συνδυάζουν τον πολιτισμό με το φυσικό στοιχείο. Πολλές μορφές εναλλακτικού τουρισμού (περιηγητικός, φυσιολατρικός, θαλάσσιος, αρχαιολογικός) μπορούν να συνδυαστούν και εναλλακτικά μέσα μεταφοράς μπορούν να προωθηθούν. Ταυτόχρονα αποτελεί ευκαιρία να καταγραφούν και να αναδειχθούν τα ιστορικά μονοπάτια μαζί με το σύνολο της πολιτισμικής κληρονομιάς και να υλοποιηθεί ένα διαχειριστικό σχέδιο προστασίας και ανάδειξης που ασφαλώς θα περιλαμβάνει και έργα αποκατάστασης. Ταυτόχρονα ο εθελοντισμός και η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας μπορούν να αποτελέσουν το θεμέλιο της προστασίας.

_Απειλές:

Δυστυχώς τα μνημεία όσο παραμένουν εγκαταλελειμμένα και απροστάτευτα κινδυνεύουν να καταρρεύσουν και να αφανιστούν είτε εξαιτίας των φυσικών φαινομένων (σεισμοί, πλημμύρες, έντονη βλάστηση κ.α.) είτε λόγω ανθρωπογενών παρεμβάσεων (βανδαλισμοί, λαθρανασκαφές, αρχαιοκαπηλία, πυρκαγιές κ.α.) Τα μνημεία όσο παραμένουν απρόσιτα ερειπώνουν και κινδυνεύουν, ενώ η προβολή τους και ανάδειξη τους είναι απαραίτητη προκειμένου να διαφυλαχτούν, έχοντας όμως πάντοτε υπόψη τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσει η έντονη τουριστική ανάπτυξη, όπως αλλοιώσεις του φυσικού τοπίου, διατάραξη του οικοσυστήματος, απορρίμματα κ.α. Δυστυχώς το μεγάλο κόστος των επεμβάσεων καθώς και η υποστελέχωση των υπηρεσιών που είναι αρμόδιες για την προστασία αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για κάθε επέμβαση αλλά σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να διασφαλιστεί η ασφαλής πρόσβαση στα μνημεία, η συρρίκνωση της πιθανότητας πρόκλησης σωματικής βλάβης και η διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς.

εικ.120_ ενέργειες/ δράσεις σχεδίου υλοποίησης (γραφική αναπαράσταση)

άμεσα σωστικά μέτρα

καθαρισμός και συντήρηση

κύρυξη μνημείων

αποτύπωση και τεκμηρίωση

επισκευή/ αποκατάσταση

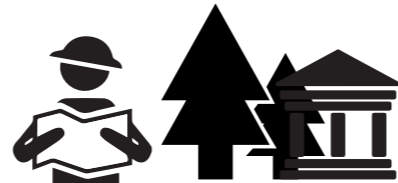
εντοπισμός και προσδιορισμός

καταγραφή και κωδικοποίηση

καθαρισμός μονοπατιών

πολιτιστική φυσιολατρική διαδρομή

ψηφιακή εφαρμογή ανάδειξης

ιστοσελίδα προβολής

πληροφοριακό σύστημα

εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας

εκπαιδευτικά προγράμματα

φυσιολατρικά παρατηρητήρια

5.2.5 καθορισμός στόχων

Θεμελιώδες στοιχείο του σχεδίου διαχείρισης αποτελεί ο καθορισμός των στόχων [εικ.118] με πρώτο και κυριότερο τη διασφάλιση της ακεραιότητας των μνημείων για τις επόμενες γενεές και ως εκ τούτου ο περιορισμός/ μείωση περαιτέρω σημαντικών φθορών καθώς και η αποκατάσταση υφιστάμενων βλαβών, όπου κρίνεται απαραίτητο. Δεύτερο θεμελιώδη στόχο αποτελεί η προστασία του δικτύου παρατηρητηρίων καθώς και η αποκατάσταση, προβολή και ανάδειξή του. Η ανάδειξη θα πρέπει να εστιάζει στην σχέση των παρατηρητηρίων με τα φρούρια, τους οικισμούς και τα σημεία ζωτικής σημασίας (ρέματα), αγκυροβόλια κ.α. και θα πρέπει ασφαλώς να περιλαμβάνει την ανάδειξη του συστήματος φρούρησης που αποτελεί ένα κοινωνικό ζήτημα. Σημαντικό επίσης στόχο αποτελεί η διασφάλιση ασφαλούς πρόσβασης στα μνημεία καθώς και η προώθηση εναλλακτικών τρόπων πρόσβασης, ενώ τέλος βασικό στόχο αποτελεί η ευαισθητοποίηση και ενίσχυση του αισθήματος κοινωνικής ευθύνης με στόχο την προστασία και τον σεβασμό.

5.3 σχέδιο υλοποίησης/ δράσης

Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικά το σχέδιο υλοποίησης/ δράσης το οποίο περιλαμβάνει όλες εκείνες τις ενέργειες που στόχο έχουν την προστασία του δικτύου των παρατηρητηρίων στην παράκτια νοτιοδυτική Μεσσηνία, τον φορέα υλοποίησης και λειτουργίας, τα εναλλακτικά σενάρια χρηματοδότησης των δράσεων αυτών, τα απαραίτητα νομοθετικά εργαλεία, αλλά και τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

5.3.1 ενέργειες-δράσεις συνοπτικά

Οι δεκαπέντε προτεινόμενες ενέργειες- δράσεις του σχεδίου υλοποίησης περιγράφονται αναλυτικά στην παράγραφο 5.4, ενώ εδώ αναφέρονται επιγραμματικά [εικ.120] και είναι οι εξής:

- 1.1_ λήψη άμεσων σωστικών μέτρων στις περιπτώσεις που απαιτούνται
- 1.2_ καθαρισμός και συντήρηση άμεσου περιβάλλοντος χώρου για την προστασία από τη βλάστηση και τη φωτιά
- 2.1_ κήρυξη μνημείων/ χαρακτηρισμός από το ΥΠΠΟ βάσει του αρχαιολογικού νόμου 3028/2002 και οριοθέτηση-καθορισμός ζώνης προστασίας
- 3.1_ αποτύπωση και τεκμηρίωση ιστορικών κατασκευών
- 3.2_ επισκευή, αποκατάσταση ,στερέωση μνημείων
- 4.1_ εντοπισμός και προσδιορισμός συνόλου/ δικτύου πύργων (έρευνα/ ανασκαφή)
- 4.2_ καταγραφή και κωδικοποίηση πύργων-παρατηρητηρίων και άλλων σημείων ενδιαφέροντος
- 5.1_ διάνοιξη και καθαρισμός υφιστάμενων μονοπατιών και δημιουργία νέων όπου απαιτείται
- 5.2_ δημιουργία πολιτιστικής-φυσιολατρικής διαδρομής
- 6.1_ δημιουργία ιστοσελίδας προβολής και ενημέρωσης
- 6.2_ δημιουργία ψηφιακής εφαρμογής ανάδειξης
- 6.3_ δημιουργία εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας (AR)
- 6.4_ πλήρες πληροφοριακό σύστημα παρακολούθησης και διαχείρισης παράκτιων πύργων

5.3.2 φορέας υλοποίησης και λειτουργίας

Προκειμένου να είναι εφικτή η υλοποίηση των δράσεων που αναφέρθηκαν παραπάνω απαιτείται η οργάνωση ενός φορέα ή μιας ομάδας που θα είναι υπεύθυνη για την υλοποίηση αλλά και για τη διαρκή συντήρηση του έργου. Για παράδειγμα η ενέργεια 1.2 που αφορά στον καθαρισμό του άμεσου περιβάλλοντος από την βλάστηση απαιτεί συνεχή εργασία και ενασχόληση προσωπικού καθ' όλη τη διάρκεια του έτους (ή τουλάχιστον 3-4 φορές/έτος) σε κάθε ένα από τα εν λόγω μνημεία. Αντίστοιχες απαιτήσεις είτε πιο περιοδικές, είτε πιο συστηματικές απαιτούν και οι υπόλοιπες δράσεις. Είναι γνωστό ότι το προσωπικό του υπουργείου (μόνιμο ή συμβασιούχο) είναι αδύνατον να ικανοποιήσει όλες τις απαιτούμενες εργασίες και υποχρεώσεις, ως εκ τούτου θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη η δημιουργία μιας εθελοντικής ομάδας συνεχούς προστασίας "guard tower community" η οποία θα μπορούσε να συνδράμει στις όποιες ενέργειες απαιτούνται, να οργανώνει τις δράσεις, αλλά ακόμη και να ασχολείται με την εξεύρεση οικονομικών πόρων και κεφαλαίων. Σε κάθε περίπτωση η λειτουργία μιας τέτοιας ομάδας θα πρέπει να εποπτεύεται από το υπουργείο πολιτισμού και την εφορεία αρχαιοτήτων και να λειτουργεί επικουρικά. Παράλληλα και η δημοτική αρχή θα μπορούσε να συνδράμει με κάθε τρόπο στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και να παρέχει τα μέσα για τη συντήρηση, τον καθαρισμό και την προβολή της. Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα του συντονισμού και της οργάνωσης είναι θεμελιώδες και αποτελεί ένα από τα συνθετότερα και δυσκολότερα ζητήματα.

5.3.3 χρηματοδότηση

Το ζήτημα της χρηματοδότησης αποτελεί επίσης ένα από τα μείζονα ζητήματα σχεδόν σε κάθε εγχείρημα υλοποίησης μιας ενέργειας. Η κάθε δράση που προαναφέρθηκε απαιτεί οικονομική στήριξη σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και ως εκ τούτου είναι αναγκαίο να ανευρεθούν να απαραίτητα οικονομικά κεφάλαια. Τρεις είναι οι βασικές κατηγορίες κεφαλαίων: η κρατική χρηματοδότηση, τα ευρωπαϊκά κονδύλια και τα ιδιωτικά κεφάλαια.[εικ.121] Για τα πρώτα δεν υπάρχει λόγος να γίνει κάποια αναφορά μιας και είναι αρκετά περιορισμένα, ενώ όσον αφορά στα ευρωπαϊκά κονδύλια αναφερόμαστε σε χρήματα που διασφαλίζονται μέσω της ένταξης έργων σε ευρωπαϊκά προγράμματα (πχ. περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα ΕΣΠΑ 2014-2020 κτλ). Στο σημείο αυτό όμως θα εστιάσουμε στην τρίτη κατηγορία που αφορά στα ιδιωτικά κεφάλαια και σε δράσεις συλλογής κεφαλαίου ή όπως αλλιώς αποκαλούνται "crowd funding". Πρόκειται για τη διαδικασία συγκέντρωσης χρημάτων μέσω της οικονομικής συνεισφοράς ενός μεγάλου αριθμού χρηματοδοτών και το μοντέλο απαρτίζεται καταρχήν από το πρόσωπο ή την ομάδα που προτείνει την ιδέα ή το έργο προς χρηματοδότηση (initiator), δεύτερον από την ομάδα που υποστηρίζει την πρόταση και τρίτον από την πλατφόρμα (platform) που φέρνει σε επαφή τα δύο μέρη προκειμένου να υλοποιηθεί η πρόταση. Μόνο το 2015 υπολογίζεται ότι περισσότερα από 34 δις δολάρια εξασφαλίστηκαν παγκοσμίως με αυτήν τη διαδικασία.⁵²⁵

κρατική χρηματοδότηση

ευρωπαϊκή επιδότηση

ιδιωτικά κεφάλαια

εικ. 121_ φορείς χρηματοδότησης (γραφιστική αναπαράσταση)

525 <https://en.wikipedia.org/wiki/Crowdfunding>

Πιο συγκεκριμένα προτείνεται η δημιουργία πλατφόρμας [εικ.122] όπου θα κοινοποιούνται οι εργασίες που χρήζουν χρηματοδότησης καθώς και το κόστος αυτών των εργασιών, η αναγκαιότητα και σπουδαιότητα τους, το χρονικό προγενέστερων εργασιών και άλλα στοιχεία που σχετίζονται με την πρόταση. Οι εργασίες μπορούν να κοινοποιούνται από τους εγγεγραμμένους χρήστες και μπορούν να είναι για παράδειγμα δημόσιες υπηρεσίες, σύλλογοι, εθελοντικές οργανώσεις, μεμονωμένα άτομα κτλ. Μέσω της πλατφόρμας ο κάθε ενδιαφερόμενος (εταιρεία φυσικό πρόσωπο, σύλλογος κτλ.) μπορεί είτε να προσφέρει την εξ ολοκλήρου χρηματοδότηση του εκάστοτε έργου είτε να προσφέρει ένα οποιοδήποτε ποσό προκειμένου να διασφαλιστεί το απαιτούμενο κεφάλαιο από τη συλλογική χρηματοδότηση. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει στην πλατφόρμα να υπάρχει δυνατότητα επιλογής έργου με φίλτρα που θα σχετίζονται με το είδος του έργου, την περιφέρειά/ τοποθεσία, τη σπουδαιότητα/ αναγκαιότητα, το ύψος της χρηματοδότησης κ.α.

εικ. 122_ ηλεκτρονική πλατφόρμα - διάγραμμα ροής

Διαφορετικό μέτρο αποτελεί η δημιουργία του θεσμού του "αναδόχου" το μνημείου σύμφωνα με τον οποίο ένα πρόσωπο (φυσικό πρόσωπο, εταιρεία κτλ.) προφέρεται να αποτελέσει τον ανάδοχο του μνημείου και ορίζεται υπεύθυνος για τη χρηματοδότηση οποιουδήποτε έργου αφορά στο συγκεκριμένο μνημείο. Τέλος θα μπορούσε να λειτουργήσει ο θεσμός της "δωρεάς" ενός ελάχιστου ποσού μέσω ενός τύπου ανοικτού εισιτηρίου που περιλαμβάνει την επίσκεψη σε πολλαπλούς αρχαιολογικούς χώρους για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

5.3.4 νομοθετικά εργαλεία

Σύμφωνα με τον αρχαιολογικό νόμο 3028/2002 και το άρθρο 2, ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Ως μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας και των οποίων επιβάλλεται η προστασία. Ως αρχαιολογικοί χώροι νοούνται εκτάσεις οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται αρχαία μνημεία ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα. Τέλος ως άυλα πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού.⁵²⁶

Τα μνημεία που παρουσιάστηκαν στην παρούσα μελέτη και χρονολογούνται ως το 1830 νοούνται ως αρχαία μνημεία και προστατεύονται από τις διατάξεις του Αρχαιολογικού Νόμου 3028/2002 καθώς και από ξεχωριστές υπουργικές αποφάσεις. Στο άρθρο 3 του ίδιου νόμου καθορίζεται το περιεχόμενο της προστασίας και συνίσταται κυρίως α) στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της, β) στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της, γ) στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής, δ) στη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της, ε) στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν, στ) στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και ζ) στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά. Η προ-

526 ΦΕΚ 153Α 2002, σελ. 3003-3004

στασία των μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων περιλαμβάνεται στους στόχους οποιουδήποτε επιπέδου χωροταξικού, αναπτυξιακού, περιβαλλοντικού και πολεοδομικού σχεδιασμού ή σχεδίων ισοδύναμου αποτελέσματος ή υποκατάστατων τους.⁵²⁷

5.3.5 αναμενόμενα αποτελέσματα

Ποια όμως τελικά είναι τα αναμενόμενα αποτελέσματα του σχεδίου δράσης? Πρώτον και κυριότερων επιζητείται η προστασία των μνημείων τόσο αυτοτελώς αλλά κυρίως η διάσωση ενός ευρύτερου παράκτιου δικτύου εποπτείας. Κατά δεύτερον μέσω των δράσεων επιζητείται η ενημέρωση και εκπαίδευση όλων των ηλικιακών ομάδων και ως εκ τούτου η ευαισθητοποίηση των πολιτών και η ανάπτυξη του αισθήματος σεβασμού, συλλογικότητας και κοινής ευθύνης, στοιχεία που μπορούν να έχουν ιδιαίτερα θετικές επιπτώσεις σε ένα πολύ ευρύτερο πλαίσιο. Η ευαισθητοποίηση των πολιτών είναι ένα ζητούμενο που αφορά ολόκληρο το περιβάλλον μας (φυσικό, υλικό, ανθρωπογενές) κτίζεται σιγά σιγά και δεν αποτελεί ζήτημα ενός μνημείου αλλά αποτελεί μια γενικότερη στάση ζωής. Αναμενόμενο αποτέλεσμα επίσης αποτελεί η τόνωση της τοπικής οικονομίας μέσω της ανάπτυξης του εναλλακτικού τουρισμού, την προώθηση εναλλακτικών μέσων πρόσβασης στα μνημεία και την προώθηση άλλων δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων, ενώ παράλληλα, σε κάθε περίπτωση, επιζητείται η ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας με κάθε τρόπο δεδομένου ότι η προστασία των τόπων είναι κυρίως ζήτημα που αφορά τον ντόπιο πληθυσμό.

5.4 ενέργειες/ δράσεις αναλυτικά

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τις 15 δράσεις/ ενέργειες (1.1-7.2) που αναφέρθηκαν παραπάνω και προτάθηκαν στα πλαίσια του σχεδίου υλοποίησης/ δράσης.

ενέργεια 1.1: λήψη άμεσων σωστικών μέτρων

Πριν από οποιαδήποτε ενέργεια που πιθανά απαιτεί αρκετό χρόνο προετοιμασίας και υλοποίησης, είναι επιτακτική ανάγκη να ληφθούν άμεσα σωστικά μέτρα για εκείνα τα μνημεία τα οποία κινδυνεύουν άμεσα με κατάρρευση και με κίνδυνο όχι μόνο την καταστροφή τους αλλά και την πρόκληση υλικής ή και σωματικής βλάβης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πύργος Π10 στη θέση Μεμί Κορώνης ο οποίος βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση και χωροθετείται σε ένα αρκετά κεντρικό σημείο, εύκολα προσβάσιμο από οποιοδήποτε που δεν έχει καν επίγνωση του κινδύνου. Το μνημείο κινδυνεύει με κατάρρευση ανά πάσα στιγμή εξαιτίας είτε μικρής σεισμικής δόνησης είτε έντονης βροχόπτωσης που μπορεί να επιφέρει περαιτέρω υποχώρηση του εδάφους. Προκειμένου λοιπόν να διαφυλαχτεί τόσο το μνημείο αλλά και η ασφάλεια των πολιτών θα πρέπει να εγκρίνονται και να λαμβάνονται άμεσα σωστικά μέτρα όπου απαιτείται και να οριοθετείται ζώνη απαγόρευσης κυκλοφορίας και προσέλευσης κοινού με αντίστοιχη ενημερωτική επιγραφή.

ενέργεια 1.2: καθαρισμός και συντήρηση άμεσου περιβάλλοντος χώρου

Μία από τις βασικές ενέργειες που απαιτείται για κάθε μνημείο είναι ο καθαρισμός και η διαρκής συντήρηση του άμεσου περιβάλλοντος χώρου του. Τα μνημεία βρίσκονται ως επί το πλείστον σε απομονωμένες περιοχές και η φύση έχει πάντοτε την τάση να τα κυριεύει με ποώδη, θαμνώδη ή ακόμη και μεγαλύτερα φυτά τα οποία είτε περιβάλλουν το μνημείο ή ακόμα και παρασιτούν επάνω σε αυτό. Το αποτέλεσμα είναι το μνημείο να κινδυνεύει με σημαντικές φθορές από το ριζικό σύστημα της βλάστησης, το καλοκαίρι να αντιμετωπίζει επιπρόσθετα τον κίνδυνο της πυρκαγιάς ενώ τέλος

καθίστανται μη προσβάσιμο στην περίμετρο ή ακόμα και μη ορατό. Σε κάθε περίπτωση η συντήρηση πρέπει να είναι διαρκής, η περιοδικότητα εξαρτάται από διάφορους παράγοντες αλλά σε κάθε περίπτωση η μεγάλη επισκεψιμότητα περιορίζει την εξάπλωση της βλάστησης, όπως ένα μονοπάτι που διασχίζεται καθημερινά. Στην δράση αυτή όπως ήδη αναφέρθηκε μπορεί να συνεισφέρει τόσο η τοπική κοινωνία όσο και οι εθελοντικές ομάδες.

ενέργεια 2.1: κήρυξη μνημείων/ χαρακτηρισμός από το ΥΠΠΟ

Απαραίτητη ενέργεια για την προστασία ενός μνημείου αποτελεί ο χαρακτηρισμός του ως αρχαίο ή νεότερο μνημείο από το ΥΠΠΟ και αυτό για τους εξής λόγους: Πρώτον διότι ο χαρακτηρισμός γνωστοποιεί την αξία του μνημείου που χρήζει προστασίας, δεύτερον συμβάλει στη χρηματοδότηση εργασιών επισκευής, αποκατάστασης και συντήρησης, ενώ τρίτον οριοθετεί με σαφήνεια τα όρια του μνημείου ή του αρχαιολογικού χώρου αλλά και προσδιορίζει τα όρια τη ζώνης προστασίας του μνημείου, στοιχείο ιδιαίτερος σημαντικό. Από τα τέσσερα εντοπισμένα μνημεία της περιοχής μελέτης μονάχα τα δύο (Π02 και Π06) έχουν χαρακτηριστεί με διάταγμα το 2001 από το ΥΠΠΟ, απόσπασμα του οποίου βρίσκεται στην παράγραφο 5.5, ενώ τα υπόλοιπα μνημεία προστατεύονται μονάχα αυτοδίκαια από τον αρχαιολογικό νόμο 3028/2002 ως μνημεία προγενέστερα του έτους 1830. Στο σημείο αυτό δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε το γεγονός ότι σε απόσταση μόλις 150μ από τον οριοθετημένο αρχαιολογικό χώρο της λίμνης Παπά, τον αρχαιολογικό χώρο του πάνω Νησακούλι και τον θαλάσσιο αρχαιολογικό χώρο δύο αρχαίων ναυαγίων δόθηκε η άδεια κατασκευής των εγκαταστάσεων του βιολογικού καθαρισμού σε άμεση οπτική επαφή και δίχως καμία πρόβλεψη ή προσπάθεια συγκάλυψης των εγκαταστάσεων και διαχείρισης των αποβλήτων.

ενέργεια 3.1: τεκμηρίωση ιστορικών κατασκευών

Για κάθε ένα από τα εντοπισμένα και καταγεγραμμένα μνημεία θα πρέπει να γίνεται άμεση γεωμετρική και φωτογραφική τεκμηρίωση ανάλογα με τη σπουδαιότητα του μνημείου, τους πόρους που διατίθενται και τις προγραμματισμένες ενέργειες που πρόκειται να ακολουθήσουν. Δεν χρειάζεται να αναφερθούμε εκτενέστερα σε αυτήν τη δράση δεδομένου ότι στο κεφάλαιο 06 παρουσιάζεται αναλυτικά η τεκμηρίωση τριών ιστορικών κατασκευών, των παρατηρητηρίων Π06, Π09 και Π10, στη θέση λίμνη Παπά, Λούτσα και Μεμί αντίστοιχα.

ενέργεια 3.2: επισκευή, αποκατάσταση, στερέωση μνημείων

Η ενέργεια 3.2 αφορά στην αποκατάσταση, στερέωση και συντήρηση των παράκτιων πύργων. Πρόκειται για ένα έργο ιδιαίτερα δαπανηρό και για τον λόγο αυτόν θα πρέπει να γίνεται σωστός προγραμματισμός και διαχείριση. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επιλεγούν με ποικίλα και βιώσιμα κριτήρια οι πύργοι που θα βρεθούν πρώτοι στη λίστα αποκατάστασης και αυτοί που θα ακολουθήσουν. Για παράδειγμα ο πύργος [Π09] στη θέση Λούτσα, αποτελεί ένα σχεδόν ακέραιο παράδειγμα παράκτιου πύργου που με λιγιστές επεμβάσεις μπορεί να διατηρηθεί ανέπαφος για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ παράλληλα, λόγω της ακεραιότητας του μπορεί να προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για την αποκατάσταση άλλων παρόμοιων κτισμάτων (βλ. πύργος Π10, στη θέση Μεμί). Επιπρόσθετα θα πρέπει να αξιολογείται και το όφελος (οικονομικό κ.α.) που μπορεί να προκύψει από κάθε τέτοιου είδους έργο, άμεσο ή έμμεσο αποτελώντας και αυτό ένα από τα κριτήρια που προαναφέρθηκαν. Για παράδειγμα ένα μνημείο σε σημείο πρόσφορο που μπορεί να γίνει αντιληπτό από μεγαλύτερη μάζα τουριστών, επισκεπτών συμβάλει στην κοινοποίηση του ζητήματος και του συνολικού έργου και το καθιστά δημοφιλές με ότι αυτό συνεπάγεται (περισσότερη επισκεψιμότητα, έσοδα από πιθανό εισιτήριο, δωρεές, έσοδα από επινοικίαση κ.α.). Κριτήριο ασφαλώς σε κάθε περίπτωση αποτελεί και το κόστος τα δαπάνης των απαραίτητων εργασιών επισκευής/ στερέωσης/ αποκατάστασης κάθε μνημείου. Εφόσον έχει προηγηθεί μια οικονομοτεχνική μελέτη για κάθε ένα μνημείο θα είναι δυνατόν, ανάλογα με τους διαθέσιμους πόρους και τα προγράμματα στα οποία θα μπορούν κάθε φορά να

527 ΦΕΚ 153Α 2002, σελ. 3004

εικ.123_ Πολιτιστικές - φυσιολατρικές διαδρομές Δ01, Δ02, Δ03, δήμος Πύλου Νέστορος

ενταχθούν τα έργα, να επιλέγεται το κατάλληλο έργο αξιοποιώντας στον καλύτερο βαθμό τις προσφερόμενες επιχορηγήσεις και απορροφώντας τα πλείστα δυνατά κονδύλια.

ενέργεια 4.1_ εντοπισμός και προσδιορισμός συνόλου πύργων

Η ενέργεια 4.1 αφορά στην βιβλιογραφική, χαρτογραφική και επιτόπια έρευνα που απαιτείται προκειμένου να εντοπιστεί το σύνολο των πύργων στην περιοχή μελέτης. Η ενέργεια αυτή αποτελεί το κύριο θέμα και ζητούμενο αυτής της εργασίας οπότε δεν κρίνεται απαραίτητο να αναλυθεί περαιτέρω στο σημείο αυτό. Η έρευνα που έγινε στα πλαίσια αυτής της εργασίας παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια και επιθυμητό είναι να αξιοποιηθεί με τον καλύτερο τρόπο, να εμπλουτιστεί και γιατί όχι να διαφυσθεί όπου κρίνεται απαραίτητο.

ενέργεια 4.2_ καταγραφή και κωδικοποίηση πύργων

Σε συνέχεια της δράσης 4.1 απαιτείται η καταγραφή και κωδικοποίηση των εντοπισμένων και μη πύργων και θέσεων. Πρόκειται για μια ακόμα δράση η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας τόσο για το σύνολο των πύργων που ήταν δυνατόν να εντοπιστούν όσο και για εκείνους που η θέση τους προσδιορίστηκε με επιφύλαξη. Ως εκ τούτου η δράση αυτή δεν κρίνεται απαραίτητο να αναλυθεί εδώ περισσότερο.

ενέργεια 5.1_ διάνοιξη και καθαρισμός μονοπατιών

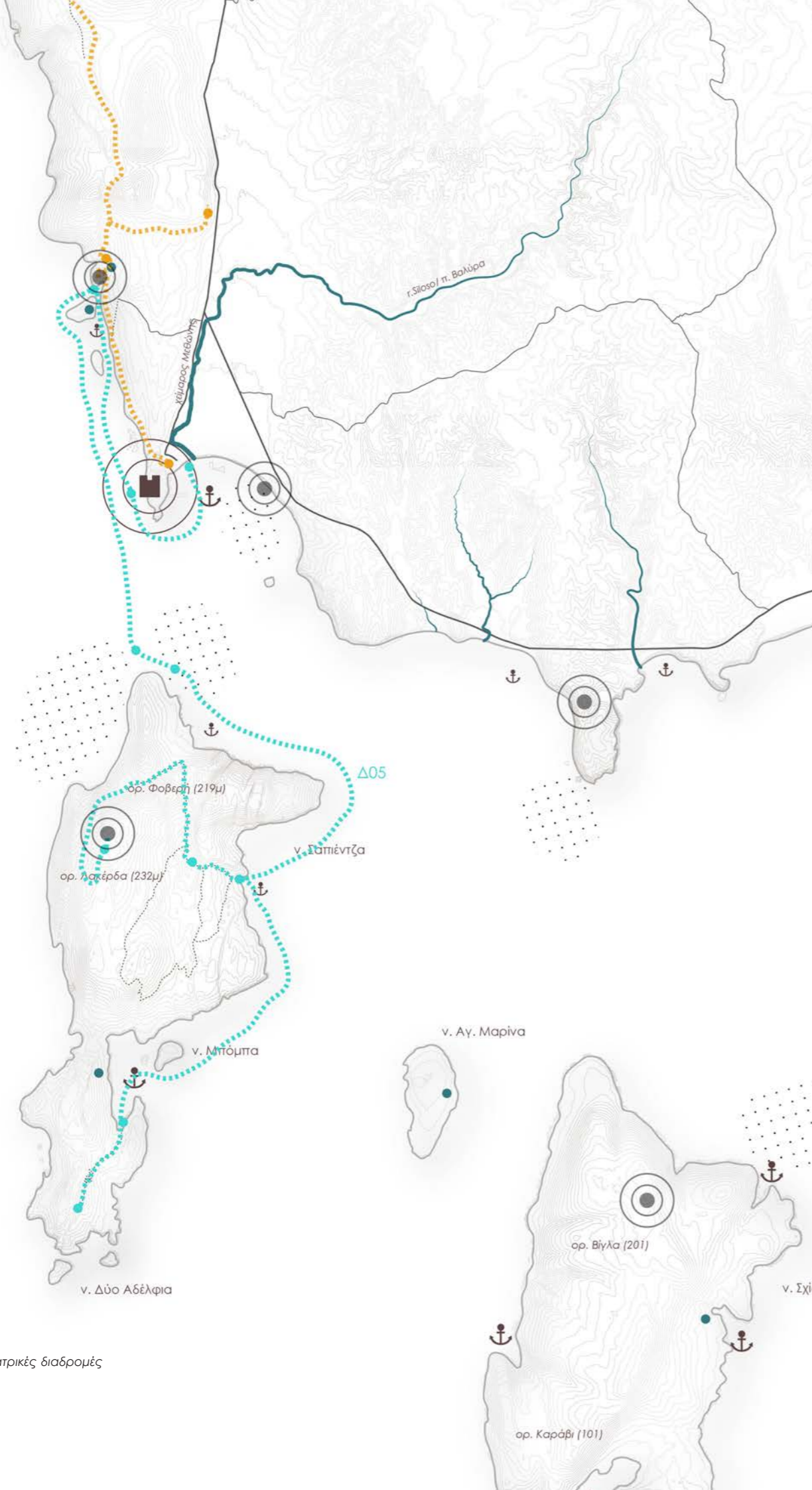
Η ενέργεια 5.1 αφορά στην διάνοιξη, τον καθαρισμό και τη σήμανση όπου απαιτείται των υφιστάμενων μονοπατιών που οδηγούν στις καταγεγραμμένες θέσεις των παρατηρητηρίων. Πρόκειται και πάλι για μια ενέργεια που επαναλαμβάνεται περιοδικά και είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι καθιστά το μνημείο προσβάσιμο. Στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει μονοπάτι που οδηγεί στο μνημείο θα πρέπει να δημιουργείται με τα ελάχιστα μέσα και πάντοτε με σεβασμό στο περιβάλλον.

ενέργεια 5.2: δημιουργία πολιτιστικής-φυσιολατρικής διαδρομής

Στα πλαίσια της ενέργειας 5.2 προτείνεται η δημιουργία περιπατητικής, ποδηλατικής και εν πλω διαδρομής που θα απευθύνεται σε ανθρώπους και ομάδες με πολιτιστικό, ιστορικό, λαογραφικό, αρχιτεκτονικό και οπωσδήποτε φυσιολατρικό ενδιαφέρον. Οι προτεινόμενες διαδρομές προτείνεται να σηματοδοτηθούν με διακριτικές ξύλινες ή μεταλλικές πινακίδες που θα ορίζουν την έναρξη και την πορεία της διαδρομής και σε επιλεγμένα σημεία θα δίνουν πληροφορίες για θέσεις, κτίσματα και θέες. [εικ.123-124] Στόχος είναι οι διαδρομές να αποτελέσουν ένα ολοκληρωμένο δίκτυο που θα διασχίζει πολλαπλά σημεία ενδιαφέροντος με βασικό άξονα τα παράκτια παρατηρητήρια. Οι διαδρομές σημαίνονται στον χάρτη, απαιτούν ποικίλα μέσα μεταφοράς, είναι διαβαθμισμένης δυσκολίας και θα μπορούσαν να αποτελέσουν τμήμα μιας ευρύτερης πολιτιστικής-φυσιολατρικής διαδρομής. Ενδεικτικά στην συνέχεια παρουσιάζονται επτά διαφορετικές διαδρομές.

_ διαδρομή Δ1: κόλπος Ναυαρίνου και Σφακτηρία (πλευούμενο-περπάτημα)

Η διαδρομή ξεκινά από το λιμάνι του Ναυαρίνου, από όπου επιβιβάζεται κανείς σε σκάφος προκειμένου να πλεύσει προς τα δυτικά και βόρεια, εκτελώντας τον γύρω του κόλπου του Ναυαρίνου. Πρώτη στάση αποτελεί η νότια είσοδος του κόλπου, απέναντι από την οχύρωση του Νικόκαστρου. Δεύτερη στάση αποτελεί ο όρμος λιμανάκια και επόμενη η νησίδα Τσιχλί Μπαμπά και ο πύργος Π06 στη θέση Τρύπιο Λιθάρι. Από εκεί, συνεχίζοντας βόρεια κατά μήκος των ανατολικών ακτών της Σφακτηρίας, επόμενη στάση η προβλήτα στην Παναγιά και επίσκεψη στην πιθανή θέση των παρατηρητηρίων Π01 και Π02. Από εκεί επόμενη στάση η βόρεια είσοδος του κόλπου, το πέρασμα της Συκιάς, κάτω από το Παλιόκαστρο. Από εκεί το σκάφος πλέει παραλιακά κατά μήκος των βόρειων, ανατολικών και νότιων

εικ. 124_ Πολιτιστικές - φυσιολατρικές διαδρομές Δ05, δήμος Πύλου Νέστορος

ακτών του κόλπου και αφού περάσει από τα σημεία εκβολής των δύο ρεμάτων και τις θέσεις Υ01, Π04 και Π05 καταλήγει και πάλι στο λιμάνι του Ναυαρίνου. Η συνολική διαδρομή με σκάφος προσφέρει μοναδική θέαση του κόλπου και των παρακτίων περιοχών και είναι αρκετά προστατευμένη δεδομένου ότι ολόκληρη εξελίσσεται εντός του προστατευμένου λιμανιού.

_ διαδρομή Δ2: Νιόκαστρο – Παλαιόκαστρο (ποδήλατο)

Μία δεύτερη διαδρομή ξεκινά από το φρούριο της Πύλου και με κατεύθυνση ανατολικά οδηγεί τελικά στο Παλαιόκαστρο στην απέναντι πλευρά του κόλπου. Η διαδρομή είναι ποδηλατική και καθ' όλο το μήκος της παράκτια. Από την Πύλο πρώτος σταθμός είναι η θέση Κυπαρισσάκια και ο Π05. Λίγο ανατολικότερο ο δρόμος ακολουθεί τον παλαιό βενετικό δρόμο, κατάλοιπα του οποίου εντοπίζονται ακόμα και σήμερα και φτάνει στην εκβολή του ποταμού Ξεριά και τον Π04. Από εκεί συνεχίζει βόρεια μέχρι την εκβολή του ποταμού Καλάμαρη και τον πύργο Υ01. Η πορεία συνεχίζει δυτικά στην όμορφη διαδρομή πλάι στη λιμνοθάλασσα του Διβαρίου που αποτελεί και καταφύγιο παρατήρησης αποδημητικών πουλιών. Η διαδρομή καταλήγει στο Παλαιό Ναβαρίνο, τη σπηλιά του Νέστωρα και τον όρμο της Βοιδοκοιλιάς με τον μυκηναϊκό θολωτό τάφο του Θρασυμίδου.

_ διαδρομή Δ3: Πύλος-Μεθώνη (περπάτημα/ trekking ή ποδήλατο)

Μία τρίτη διαδρομή ξεκινά από το προάστιο της Πύλου με κατεύθυνση νότια προς την Μεθώνη. Πρώτη στάση αποτελεί το υδραγωγείο (Καμάρες) και επόμενη στάση η θέση λιμανάκια και ο πύργος Υ02. Από εκεί η διαδρομή συνεχίζει προς νότο από τη δυτική πλευρά του όρους του Αγίου Νικολάου, προς την πλευρά της θάλασσας και μέσω της τοποθεσίας Διάσελον φτάνει κανείς στη θέση λίμνη Παπά και στη χερσόνησο πυργάκι και τον Π07. Πρόκειται για ένα μονοπάτι που οδηγεί στην Μεθώνη και ανιχνεύεται σε παλαιότερο χάρτη. Από εκεί περπατώντας λίγο νοτιότερα, φτάνει κανείς στο φρούριο της Μεθώνης ή ακόμα κάνοντας μια παράκαμψη μπορεί κανείς να επισκεφτεί το λαξευτό παλιό-χριστιανικό κοιμητήριο του Αγίου Ονούφριου στην ευρύτερη περιοχή της Παλιομεθώνης.

_ διαδρομή Δ4: Πύλος-Άγιος Νικόλας (περπάτημα/ trekking)

Μία ακόμη διαδρομή ξεκινά από την Πύλο περνά από τις Καμάρες και λίγο νοτιότερα φτάνει στο μονοπάτι το οποίο οδηγεί στην κορυφή του Αγίου Νικολάου και τη φρυκτωρία Π03. Από το σημείο στην κορυφή το όρος έχει κανείς απρόσκοπτη θέα στην ευρύτερη περιοχή και μπορεί να διακρίνει από μακριά τις μεσσηνιακές Οινούσσες, τη θάλασσα της Σαπιέντζας, το όρμο του Ναυαρίνου καθώς και τις θέσεις των λοιπών παρατηρητηρίων.

_ διαδρομή Δ5: Μεθώνη-λίμνη παπά-Σαπιέντζα (πλεούμενο-περπάτημα)

Η διαδρομή Δ5 ξεκινά από την Μεθώνη με πλεούμενο και αφού κάνει στάση σε ορισμένα από τα ναυάγια που αποτελούν ενάλιες αρχαιότητες καταλήγει στη νήσο Σαπιέντζα. Πρώτη στάση αποτελεί ο όρμος... και η επίσκεψη στην Σπαρτόλακκα και από εκεί στο όρος Λακέρδα και τη θέση του παρατηρητηρίου Π08. Επόμενη στάση αποτελεί το λιμάνι Πόρτο Λόγγο και από εκεί ένα μονοπάτι οδηγεί στον φάρο της Σαπιέντζας.

_ διαδρομή Δ6: Μεθώνη-Φοινικούντα (ποδήλατο)

Επόμενη μεγάλη διαδρομή από την Μεθώνη με κατεύθυνση ανατολικά ως τη Φοινικούντα και τη θέση Λούτσα με τον πύργο Π09. Η διαδρομή είναι ως επί το πλείστον παραλιακή και περνά από τις θέσεις Κρητικά Υ04 και Κούλουρας Υ05, ενώ στην τελευταία διακρίνει κανείς και τη θέση βίγλα Π09, στη νήσο Σχίζα, στην απέναντι όχθη. Η διαδρομή περνά από τα ρωμαϊκά λουτρά στη Λούτσα και άλλα σημεία ενδιαφέροντος και καταλήγει στο παρατηρητήριο Π09, ενώ μπορεί να πραγματοποιηθεί τόσο με ποδήλατο όσο και με τα πόδια.

Η διαδρομή ξεκινά με πλευούμενο από το λιμάνι της Φοινικούντας με κατεύθυνση νότια και πλέει παράλληλα με την ακτή, περνώντας από τη θέση Λούτσα [Π09] και την παραλία Καντουνάκι. Συνεχίζοντας ακόμα πιο νότια περνά από τη θέση Τσαπί [Υ07] και από εκεί φτάνει στη νήσο Βενέτικο. Εκεί μπορεί να επισκεφτεί κανείς τα κτίσματα που σώζονται στον αιγιαλό ή ακόμα και την κορυφή του όρους όπου βρίσκεται η θέση του παρατηρητηρίου Υ07. Από εκεί το σκάφος συνεχίζει παράλληλα με την ανατολική πλευρά του ακρωτηρίου Ακρίτας, περνά από τη θέση Φανερωμένης [Υ09] και φτάνει στο παρατηρητήριο [Π10] στη θέση Μεμί, όπου αποτελεί την προτελευταία στάση προτού συναντήσει λίγο ανατολικότερα το φρούριο της Κορώνης και τον σύγχρονο οικισμό.

ενέργεια 6.1: website "MessiniaGuardTowers"

Σύμφωνα με την ενέργεια 6.1 προτείνεται η δημιουργία ιστοσελίδας με στόχο την προβολή των οχυρών φυλακίων-παρατηρητηρίων και την γνωριμία τους με κάθε είδους ενδιαφερόμενο (ταξιδευτή, ιστορικό, σπουδαστή, περιπατητή, εξερευνητή κ.α.) Η ιστοσελίδα θα πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα καταγεγραμμένα κτίσματα αυτού του είδους στην εξεταζόμενη περιοχή αλλά και σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, σε μια πιο ολοκληρωμένη μελλοντική έκδοση. Θα πρέπει να παρέχονται αναλυτικές πληροφορίες για κάθε κτίσμα μεμονωμένα αλλά και πιο συνολικές πληροφορίες για τα επιμέρους δίκτυα. Ασφαλώς η πληροφόρηση θα ήταν πληρέστερη αν συμπεριλαμβάνονταν επιπλέον λίγες πληροφορίες για κάθε είδους οχυρές κατασκευές της εκάστοτε περιοχής, όπως τα φρούρια, τα οχυρά μοναστηριακά συγκροτήματα, οι οχυρωμένοι οικισμοί, τα οχυρά καταφύγια κ.α., ή απλά σημειώνοντας τα και παραπέμποντας σε διαφορετικό ιστότοπο. Θα δημιουργηθεί έτσι ένας ιστότοπος, ή περισσότεροι συνδεδεμένοι ιστότοποι οχυρωματικής αρχιτεκτονικής στον ελλαδικό χώρο που με τη σειρά του θα διαιρείται σε επιμέρους γεωγραφικές ενότητες. Αρχικά προτείνεται η πιλοτική λειτουργία ενός τμήματος μόνον της γεωγραφικής ενότητας της Μεσσηνίας.

Στην αρχική σελίδα ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να έχει μια συνολική εποπτεία των καταγεγραμμένων πύργων και θα έχει επίσης τη δυνατότητα να απομονώσει τη χωρική ενότητα που τον ενδιαφέρει και να πάρει επιπλέον πληροφορίες για αυτήν σε μία δεύτερη σελίδα. Εκεί θα έχει επιπλέον στην διάθεση του το σύνολο των κτισμάτων της χωρικής ενότητας και σε μία τρίτη σελίδα θα διατίθενται περαιτέρω πληροφορίες για κάθε πύργο χωριστά (φωτογραφίες, κατασκευαστικά στοιχεία κ.α.). Σε ξεχωριστή σελίδα θα μπορεί να βλέπει ποιοι πύργοι βρίσκονται υπό διαδικασία επισκευής και ποιοι έχουν ολοκληρωθεί καθώς και αυτοί που χρήζουν άμεσης προσοχής. Μέσω της ιστοσελίδας θα μπορεί όποιος ενδιαφέρεται να κάνει οικονομική δωρεά για την υποστήριξη του έργου αποκατάστασης και συντήρησής τους ή ακόμα και να προσφέρει σε εθελοντικό έργο, όπως συμβολή στο πρόγραμμα ευαισθητοποίησης ή συμβολή στα έργα καθαρισμού του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου κάθε πύργου κ.α. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ιστοσελίδα για τους παράκτιους πύργους της Σαρδηνίας - www.sardegnotorri.eu/

ενέργεια 6.2: δημιουργία ψηφιακής εφαρμογής ανάδειξης

Παράλληλα με τη δημιουργία της ιστοσελίδας προτείνεται η δημιουργία ψηφιακής εφαρμογής i-guide για φορητές ηλεκτρονικές συσκευές (mobile phones, tablets) η οποία θα συνοψίζει τα περιεχόμενα του website δίνοντας πληροφορίες για κάθε κτίσμα ή θέση που πιθανολογείται ότι κάποτε υπήρξε παρατηρητήριο και δίνοντας επιπλέον οδηγίες πρόσβασης σε αυτό μέσω γεωπληροφοριακού συστήματος (GPS). [εικ.125] Στην εφαρμογή ο χρήστης θα έχει επιπλέον στην διάθεσή του τις προτεινόμενες πολιτιστικές-φυσιολατρικές διαδρομές καθώς και πληροφορίες σχετικά με αυτές (χρόνος διαδρομής, απόσταση, δυσκολία, είδος, στοιχεία ενδιαφέροντος κ.α.) Η εφαρμογή θα μπορεί να λειτουργήσει εναλλακτικά και με τη σάρωση ενός κώδικα QR code που βρίσκεται τοποθετημένος σε κάθε μνημείο ή θέση.

ενέργεια 6.3: δημιουργία εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας

Ο όρος επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality AR) αναφέρεται στην τεχνολογία που επιτρέπει την προσθήκη στον πραγματικό κόσμο πληροφοριών που παράγονται από έναν υπολογιστή μέσω κατάλληλων συσκευών και στόχο έχει τον εμπλουτισμό της αντίληψης της πραγματικότητας από τον χρήστη. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για στοιχεία (εικόνες, λέξεις, ήχοι κτλ.) που συμπληρώνουν τον πραγματικό κόσμο και συνυπάρχουν με αυτόν και μπορούν να εμπλουτίσουν και τις 5 αισθήσεις του χρήστη.⁵²⁸ Τα συστήματα επαυξημένης πραγματικότητας συνδυάζουν τα πραγματικά και τα εικονικά αντικείμενα σε πραγματικό περιβάλλον, επιτρέπουν την αλληλεπίδραση σε πραγματικό χρόνο και εγγράφουν τα εικονικά αντικείμενα στον τρισδιάστατο χώρο.⁵²⁹ Προτείνεται λοιπόν η δημιουργία μίας εφαρμογής που θα συμβάλει σημαντικά στην ανάδειξη και προβολή του δικτύου παρατηρητηρίων προβάλλοντας σημαντικές πληροφορίες και εικόνες που ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να εξερευνησει.⁵³⁰ Η εφαρμογή θα βασίζεται τόσο στην αναγνώριση προτύπου (marker-based augmented reality), δηλαδή ενός στόχου⁵³¹ με την μορφή επιγραφής που θα τοποθετείται πλησίον του μνημείου ή μέσω ενός ειδικά διαμορφωμένου έντυπου χάρτη, όσο και μέσω της αναγνώρισης μιας εικόνας της πραγματικής σκηνής που θα έχει οριστεί ως πρότυπο (markerless augmented reality).⁵³² Η εφαρμογή προϋποθέτει ασφαλώς την ύπαρξη φορητής ηλεκτρονικής συσκευής όπως κινητό τηλέφωνο ή tablet.

εικ.125_ ψηφιακή εφαρμογή ανάδειξης δικτύου παρατηρητηρίων[πηγή: διαδίκτυο]

528 Βερυκόκου Στυλιανή (2013), Ανάπτυξη εφαρμογών επαυξημένης πραγματικότητας βάσει επίπεδου προτύπου, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, σελ.5-6

529 Βερυκόκου Στυλιανή (2013), ό.π., σελ. 6

530 Παράδειγμα εικονικής ανακατασκευής αρχαιολογικού χώρου βρίσκουμε στην αρχαία Ολυμπία, όπου οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να δουν τρισδιάστατα μνημεία αλλά και εικονικούς αθλητές (avatars) που επιδίδονται σε αθλήματα.

531 Τα markers είναι στόχοι, συνήθως επίπεδοι, τετράγωνοι και ασπρόμαυροι, οι οποίοι εισάγονται στο φυσικό περιβάλλον και αναγνωρίζονται από το σύστημα για την τοποθέτηση των εικονικών αντικειμένων πάνω σε αυτούς.

532 Βερυκόκου Στυλιανή (2013), ό.π., σελ.32

ενέργεια 6.4: πληροφοριακό σύστημα παρακολούθησης και διαχείρισης

Οι δράσεις (6.1 και 6.2), όπως αυτές παρουσιάστηκαν παραπάνω, κάνουν σαφή την ανάγκη δημιουργίας μια βάσης δεδομένων που θα συγκεντρώνει όλα τα απαραίτητα στοιχεία για κάθε ένα μνημείο χωριστά και θα αποτελεί βασικό εργαλείο για τον φορέα προστασίας και διαχείρισης τους. Στην βάση θα καταγράφονται τα γεωμετρικά στοιχεία του κάθε κτίσματος, η χρήση του, η χρονολογία κατασκευής του, η κατάσταση διατήρησής του, οι φθορές, το ιστορικό των επεμβάσεων, οι δαπάνες, τα στοιχεία επισκεψιμότητας, οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει (υλικοί και άυλοι), τα οφέλη που παράγει, τα κονδύλια που έχει απορροφήσει, χορηγοί, ανάδοχοι κ.α., σχεδιασμένες και επιθυμητές μελλοντικές δράσεις και ενέργειες κ.α.

ενέργεια 7.1: οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Στα πλαίσια της ενέργειας 7.1 προτείνεται η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες του δημοτικού σχολείου. Τα παιδιά στα πλαίσια των προγραμμάτων αυτών θα μπορούν μέσα από διαδραστικά παιχνίδια να μάθουν πληροφορίες σχετικές με τα θαλάσσια μέσα μεταφοράς, τα εργαλεία πλοήγησης, τον τρόπο υπολογισμού των αποστάσεων, τους ανέμους, τις μεθόδους επικοινωνίας και εποπτείας, τους κινδύνους της θάλασσας, την πειρατεία, τον θεσμό της αγγαρείας κ.α. Τα παιδιά μέσα από οργανωμένες εκδρομές θα βιώσουν έναν εναλλακτικό τρόπο εκπαίδευσης έξω από τις σχολικές τάξεις με θέα τη θάλασσα. Με τον τρόπο αυτό είναι πιθανό για τους μελλοντικούς πολίτες να ενισχυθεί ο σεβασμός προς το φυσικό περιβάλλον και να αναγνωριστεί η αξία της πολιτισμικής (υλικής και άυλης) κληρονομιάς. Παράλληλες δράσεις όπως το κυνήγι του χαμένου θησαυρού και άλλα παιχνίδια μπορούν να αποτελέσουν ευχάριστες δραστηριότητες για τα ηλιόλουστα σαββατοκύριακα για ολόκληρη την οικογένεια, η οποία στην επαρχία στερείται της ποικιλίας που προσφέρουν οι μεγάλες πόλεις.

ενέργεια 7.2: αξιοποίηση/ επανάχρηση κτιριακών καταλοίπων & θέσεων

Σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα δράση 7.1 (οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων) αλλά και σε συνδυασμό με τη δράση 5.2 (δημιουργία πολιτιστικής-φυσιολατρικής διαδρομής) προτείνεται η δημιουργία σύγχρονου δικτύου παρατηρητηρίων παρατήρησης της φύσης που θα λειτουργούν στα σημεία των θέσεων προγενέστερων παρατηρητηρίων, είτε υπαίθρια, είτε εντός των πιθανών κτιριακών καταλοίπων (πχ. Π09 στη θέση Λούτσα), είτε θα φιλοξενοούνται σε σύγχρονες ελαφριές κατασκευές (από μεταλλικούς ή ξύλινους φορείς) που θα κατασκευαστούν με σεβασμό στο περιβάλλον και σε αρμονία με τη φύση. [εικ.126] Οι νέες κατασκευές θα μπορούσαν να αποτελέσουν θέμα ενός αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, αντικείμενο συλλογικής εργασίας (workshop σχεδιασμού και κατασκευής), ή και θέμα άσκησης σχολών αρχιτεκτονικής.

εικ. 126_ σύγχρονα παρατηρητήρια (ενδεικτικά παραδείγματα)

5.5 ισχύουσες νομοθετικές διατάξεις

Παρακάτω παρατίθενται με χρονολογική σειρά οι υπουργικές αποφάσεις που αφορούν στις κηρύξεις και χαρακτηρισμούς των παράκτιων πύργων αλλά και άλλων μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και οικισμών της ευρύτερης περιοχής ενδιαφέροντος, δημοσιευμένες σε ΦΕΚ από το 1922 έως το 2003.

ΦΕΚ28/1922 Περί κηρύξεως προεχόντων βυζαντινών μνημείων (7)

“Κηρύσσονται ως προέχοντα βυζαντινά μνημεία τα κάτωθι μεσαιωνικά κάστρα:

A. Κάστρα Στερεάς Ελλάδας: 16....

B. Κάστρα Πελοποννήσου: 1. Χλουμουτσίου, 2. Γλαρέντζας 3. Ποντικόκαστρον, 4. Καλαμών 5. Κορώνης, 6. Μεθώνης, 7. Ναυαρίνου, 8. Άργους, 9. Ακροκορίνθου, 10. Πεντεσκούφι, 11. Ζαραφόνας 12. Πασσαβά 13. Μονεμβασιάς 14. Παλαμίδι, 15. Ίτς Καλέ, 16. Μπούρτσι, 17. Γερακίου, 18. Μυστρά 19.Καρυταίνης, 20. Κελεφά, 21. Ρίου

Γ. Κάστρα Ιονίων Νησιών: 5...”

ΦΕΚ281B/1956 Περί κηρύξεως αρχαιολογικού χώρου (5)

“Χαρακτηρίζομεν ως αρχαιολογικό χώρο τη νήσο Σφακτηρία”

ΦΕΚ750B/1976 Περί χαρακτηρισμού οικισμού Πύλου ως χρήζοντος ειδικής κρατικής προστασίας και τόπου ιδιαίτερου φυσικού κάλους και “Νεόκαστρου” Φρουρίου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου (5)

“Χαρακτηρίζομεν τον οικισμό της Πύλου ως χρήζοντα ειδικής κρατικής προστασίας ένεκεν της ιστορικότητά του από της αρχαιότητας μέχρι σήμερα και τόπον ιδιαίτερου φυσικού κάλους καθώς και το “Νεόκαστρον” φρούριον Πύλου της εποχής της Ενετοκρατίας, ως ιστορικών διατηρητέων μνημείων.”

ΦΕΚ1289B/1976 Περί χαρακτηρισμού της πόλεως Μεθώνης ως παραδοσιακού οικισμού (4)

“Χαρακτηρίζομεν την Μεθώνη ως παραδοσιακό οικισμό καθ’ όσον αυτή αποτελεί ένα των πρώτων μετεπαναστατικών συγκεκριμένων επί την βάσει σχεδίου οικισμών, αφ’ ετέρου δε μη υποστάσα έκτοτε σημαντικές αλλοιώσεις διασώζει τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των οικοδομών της νότιας Πελοποννήσου, κατά τον παρελθόντα αιώνα και αποτελεί το αρμόζον περιβάλλον του μεσαιωνικού φρουρίου το οποίο υψούται εις την νοτιοδυτικής άκρη της.”

ΦΕΚ527B/1979 Περί κηρύξεως του οικισμού της Κορώνης ως τόπου ιστορικού και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. (6)

“Χαρακτηρίζομε τον οικισμό της Κορώνης τον περιλαμβανόμενο μέσα στα όρια του εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως, ως τόπο ιστορικό και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, γιατί η αρχιτεκτονική του ακολουθεί την παραδοσιακή μορφολογία των σπιτιών της Νοτιοδυτικής Πελοποννήσου και εντάσσεται απόλυτα στο άμεσο περιβάλλον του φρουρίου, η δε μορφή του οικισμού, που εμφανίζεται αρχικά κατά τη μεσαιωνική περίοδο, έχει μέχρι σήμερα διατηρηθεί.”

ΦΕΚ163B/1985 Κήρυξη αρχαιολογικού χώρου στη Μεθώνη Πυλίας Ν, Μεσσηνία (3)

“Χαρακτηρίζουμε ως αρχαιολογικό χώρο εμπρός από το κάστρο της Μεθώνης Πυλίας Μεσσηνίας, με τα εξής όρια, όπως αυτά σημειώνονται στο συνημμένο τοπογραφικό διάγραμμα προς Νότο τ τείχη του φρουρίου, προς ανατολικά και δυτικά την θάλασσα, προς βορρά την οδό Ανδρέα Μιαούλη καθ' όλο το μήκος της και κατά τη νοτιή προέκτασή της προς δυτικά μέχρι τη θάλασσα.”

ΦΕΚ52B/1990 Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου του παλαιού υδραγωγείου της κοινότητας Κορώνης (12)

“Χαρακτηρίζουμε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο το παλιό υδραγωγείο που βρίσκεται στην κοινότητα Κορώνης της επαρχίας Πυλίας του νομού Μεσσηνίας με ζώνη προστασίας 5μ. δεξιά και αριστερά του, κατά μήκος της πορείας του, και 25μ γύρω από τις καμάρες.”

ΦΕΚ287B/1996 Κήρυξη θαλάσσιου αρχαιολογικού χώρου στη θέση “λίμνη του παπά” Μεθώνης νομού Μεσσηνίας (3)

“Κηρύσσεται ως αρχαιολογικός χώρος η θαλάσσια περιοχή λίμνη του παπά νομού Μεσσηνίας για την αποτελεσματικότερη προστασία δύο αρχαίων ναυαγίων ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων και την τεκμηρίων αρχαίας γεωμορφολογίας των ακτών που υπάρχουν στην περιοχή. Ο κηρυσσόμενος αρχαιολογικός χώρος περικλείεται από τα σημεία Α, Β, Γ, Α, όπου η Γ-Α ακολουθεί τη γραμμή αιγιαλού και τη γραμμή αιγιαλού της νήσου Νησακούλι τα δε Α έως Γ έχουν τις συντεταγμένες ... που αναφέρονται στο συνημμένο τοπογραφικό διάγραμμα κλίμακας 1:5000 της ΓΥΣ με αριθμό 7264-6”.

ΦΕΚ57B/1996 Κήρυξη θαλάσσιου αρχαιολογικού χώρου στη νήσο Αγία Μαρίνα νομού Μεσσηνίας (1)

“Εγκρίνουμε να κηρυχθεί ως αρχαιολογικός χώρος η θαλάσσια περιοχή στη νήσο Αγία Μαρίνα ή Αγία Μαριανή νομού Μεσσηνίας που περικλείεται από τα σημεία Α,Β,Γ,Δ,Α, όπου Δ-Α ακολουθεί τη γραμμή αιγιαλού, τα δε Α-Δ έχουν τις συντεταγμένες.... Που αναφέρονται στο συνημμένο διάγραμμα κλίμακας 1:5000 της ΓΥΣ με αριθμό 7275-3. Η κήρυξη γίνεται για την αποτελεσματικότερη προστασία αρχαίου ναυαγίου ελληνιστικών χρόνων και των οικιστικών λειψάνων, φρεάτων και τάφων πρώιμων βυζαντινών χρόνων που υπάρχουν στη θάλασσα και τον αιγιαλό της περιοχής.”

ΦΕΚ666B/1996 Κήρυξη περιοχής θέση “Βίγλα” στο Καπλάνι Πυλίας ως αρχαιολογικού χώρου (3)

“Για λόγους άμεσους προστασίας των λειψάνων των δύο θολωτών μυκηναϊκών τάφων, που σώζονται στη θέση “Βίγλα”, μεταξύ των κοινοτήτων Ζιζανίου και Καπλανίου Πυλίας, χαρακτηρίζουμε ως αρχαιολογικό χώρο την περιοχή που οριοθετείται στο συνημμένο απόσπασμα ΓΥΣ, κλίμακα 1:5000 από τα σημεία 1-18.”

ΦΕΚ1098B/1998 Καθορισμός ζώνης Α' (αδόμητης) προστασίας μεσαιωνικών μνημείων δήμου Πύλου, νομού Μεσσηνίας (5)

“Ορίζουμε ως αρχαιολογικό χώρο και ζώνη προστασίας Α' την περιοχή γύρω από το κάστρο και το μεσαιωνικό υδραγωγείο Πύλου σύμφωνα με το συνημμένο τοπογραφικό σχέδιο. Τα όρια του παραπάνω αρχαιολογικού χώρου και της ζώνης προστασίας Α' είναι προς βορράν και δυσμάς η ακτογραμμή, προς

νότον το ρέμα του Αγ. Ιωάννη και 15μ κατάντι και προς ανατολάς το όριο του εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως.”

ΦΕΚ855B/2001 Κήρυξη φρουκτωρίας στη θέση Άγιος Νικόλαος δήμου Πύλου νομού Μεσσηνίας, ως αρχαίου μνημείου (5)

“Κηρύσσουμε ως αρχαίο μνημείο την φρουκτωρία που βρίσκεται στη βόρεια απόληξη του υψώματος του Αγίου Νικολάου του δήμου Πύλου, επαρχίας Πυλίας, νομού Μεσσηνίας, με περιβάλλοντα χώρο ακτίνας 500μ με συντεταγμένες από το κέντρο ... όπως αναφέρονται στο διάγραμμα Πύλος 7264/2 της ΓΥΣ κλίμακας 1:5000. Πρόκειται για κυκλικό οικοδόμημα το οποίο σώζεται σε ύψος ενός μέτρου και είναι κατασκευασμένο από ημίεργους λίθους και ασβεστοκονίαμα. Βάσει των στοιχείων που προέκυψαν από την εξέταση του, το μνημείο χρονολογείται στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Πολύ κοντά στην φρουκτωρία διακρίνονται και άλλα λείψανα τοιχοποιίας, τα οποία προς το παρόν δεν έχουν ταυτιστεί.”

ΦΕΚ876B/2001 Κήρυξη της περιοχής “λίμνη του παπά” του δήμου Μεθώνης νομού Μεσσηνίας, ως αρχαιολογικού χώρου (3)

“Κηρύσσουμε ως αρχαιολογικό χώρο α) τη νησίδα Πάνω ή μεγάλο Νησακούλι του ακρωτηρίου Πυργάκι καθώς και β) την απέναντι χερσαία περιοχή γνωστή ως Λίμνη του παπά, μέχρι τον ορμίσκο Πυργάκη του δήμου Μεθώνης, επαρχίας Πυλίας του νομού Μεσσηνίας.

Τα όρια του αρχαιολογικού χώρου της νησίδας καθορίζονται από την θάλασσα.

Τα όρια του χερσαίου αρχαιολογικού χώρου καθορίζονται από τα σημεία ΑΒΓΔΕΑ, όπου το τμήμα ΕΑ ακολουθεί τη γραμμή του αιγιαλού, τα δε σημεία ΑΒΓΔΕ έχουν συντεταγμένες: Όπως αυτές αναφέρονται στο συνημμένο διάγραμμα κλίμακας 1:5000 της ΓΥΣ Πύλος 7264/6

Α) Στην ανατολική ακτή της νησίδας πάνω ή μεγάλο Νησακούλι υφίστανται λείψανα κτισμάτων που χρονολογούνται στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Στην περιοχή όπου υπάρχει φυσικό φρέαρ με γλυφό νερό το οποίο χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα, εντοπίζονται επίσης προϊστορικά όστρακα και λίθινα εργαλεία.

Β) στο ψηλότερο σημείο του ακρωτηρίου Πυργάκι που διαμορφώνεται νότια από την Λίμνη του παπά σώζεται σε ύψος 2,5μ φρουκτωρία, η οποία χρονολογείται στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Πρόκειται για κυκλικό κτίσμα από ημίεργους λίθους και ασβεστοκονίαμα, με παρεμβολή οστράκων. Ο χώρος είναι διάσπαρτος από όστρακα κεραμικής προηγούμενων περιόδων (προϊστορικά, ελληνιστικά, ρωμαϊκά).”

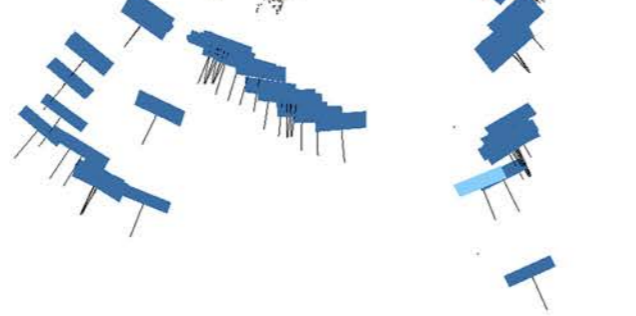
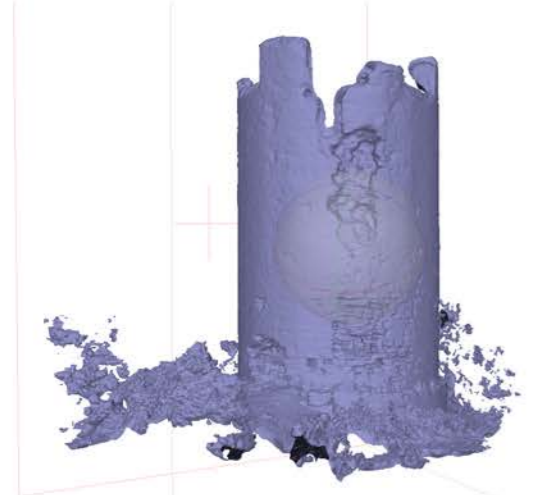
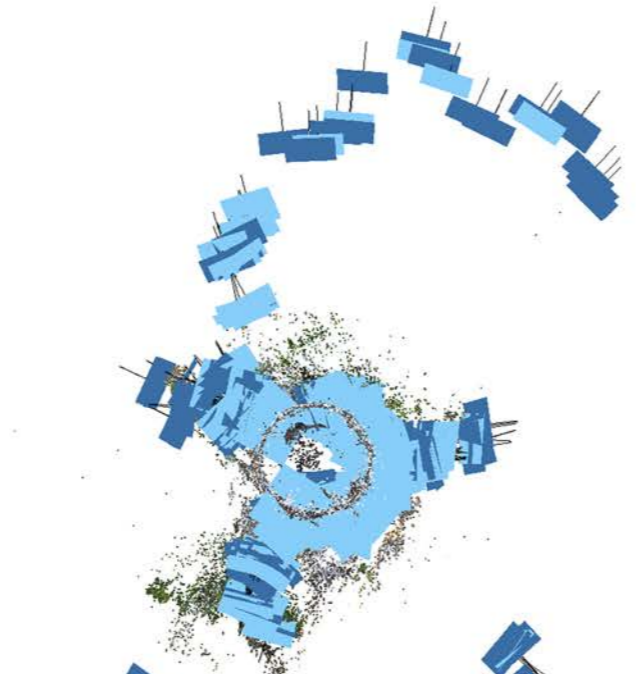
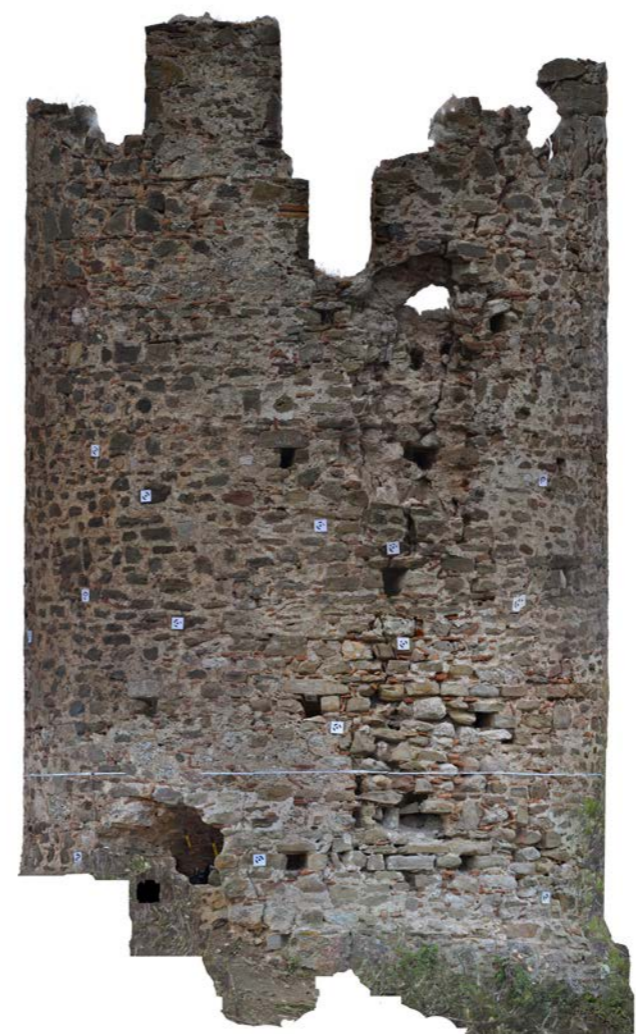
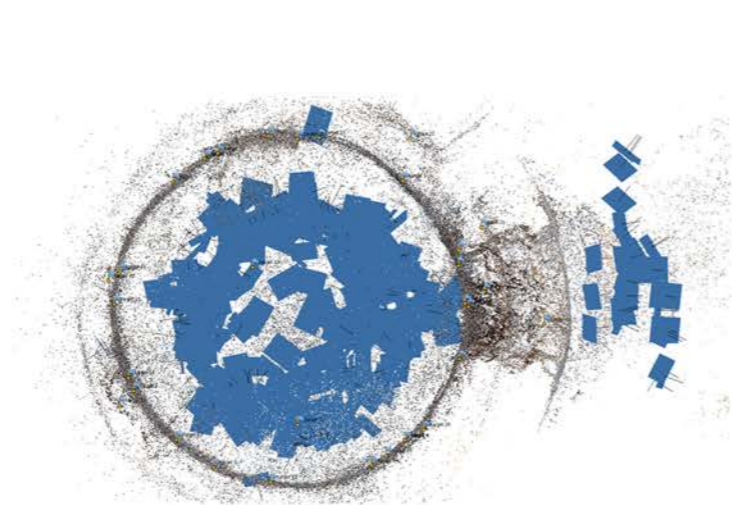
Στα πλαίσια της ενέργειας 3.1 (τεκμηρίωση ιστορικής κατασκευής) του σχεδίου υλοποίησης που προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσιάζεται αναλυτικά στην συνέχεια η γεωμετρική τεκμηρίωση του πύργου [Π09], στη θέση Λούτσα Φοινικούντας και συνοπτικά η τεκμηρίωση των πύργων [Π06] στη θέση Λίμνη Παπά και [Π10] στη θέση Μεμί Κορώνης, των τριών δηλαδή πύργων που μαζί με αυτόν στην κορυφή του Αγίου Νικολάου [Π02] αποτελούν τα μοναδικά εντοπισμένα κτιριακά κατάλοιπα του συνόλου των πύργων στην παράκτια νοτιοδυτική Μεσσηνία. Επιπλέον στο παρόν κεφάλαιο, στα πλαίσια της ενέργειας 3.2 (επισκευή, αποκατάσταση, στερέωση) του σχεδίου υλοποίησης που προαναφέρθηκε παρουσιάζεται ως μελέτης περίπτωσης (case study) η πρόταση προστασίας, αποκατάστασης και ενίσχυσης του πύργου [Π09] στη θέση Λούτσα καθώς και η πρόταση αξιοποίησης/ επανάχρησης και ανόδειξής του. Τέλος κατά αντιστοιχία γίνεται και μια σύντομη αναφορά σε αρχικές προσεγγίσεις προτάσεων για τους άλλους δύο πύργους στη θέση Μεμί και λίμνη Παπά.

6.1 μεθοδολογία αποτύπωσης

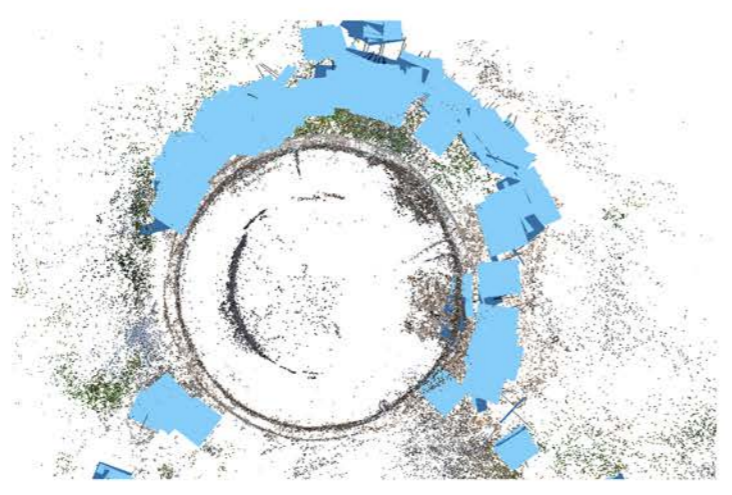
Λεπτομερής γεωμετρική αποτύπωση πραγματοποιήθηκε μόνον για τον πύργο Π09 στη θέση Λούτσα δεδομένης της καλής κατάστασης στην οποία βρίσκεται και της πληρότητας των στοιχείων που διασώζονται. Η αποτύπωση του πύργου [Π09] πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2017 με χρήση συμβατικών κατά κύριο λόγο μεθόδων [εικ.127]. Αρχικά έγινε καθορισμός νοητού επιπέδου (χωροστάθμηση) ώστε να χρησιμοποιηθεί ως αφετηρία μέτρησης των επιμέρους σημείων τόσο ως προς τον άξονα X όσο κι ως προς τον άξονα Z. Κατόπιν με ζύγι σημειώθηκαν όλα τα επιμέρους σημεία (τουλάχιστον ένα χαρακτηριστικό σημείο σε κάθε οπή-ξυλότρυπα) σε σχέση με την αφετηρία μέτρησης. Στην συνέχεια μετρήθηκαν όλες οι επιμέρους διαστάσεις (μήκος, πλάτος, βάθος) για κάθε μία από τις οπές. Παράλληλα μετρήθηκαν διάφορα επιμέρους σημεία του πύργου (πχ. επάλξεις) με τη χρήση τηλεσκοπικής οκτάμετρης ταινίας. Επιπλέον στερεώθηκαν στο μνημείο 84 συνολικά "στόχοι" στην εσωτερική και εξωτερική παρειά της τοιχοποιίας προκειμένου να γίνει φωτογράφιση. Συνολικά λήφθηκαν 1.100 φωτογραφίες από το έδαφος και με τη χρήση φωτογραμμετρίας (Agisoft Photo Scan) υλοποιήθηκε τρισδιάστατο ψηφιακό μοντέλο του μνημείου. [εικ.128] Δυστυχώς δεν υπήρχε η δυνατότητα λήψης φωτογραφιών από αέρος και έτσι το τρισδιάστατο μοντέλο δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί σωστά στην άνω απόληξη του. Οι ορθοφωτογραφίες που παράχθηκαν χρησιμοποιήθηκαν ως υπόβαθρα για την παραγωγή δισδιάστατων σχεδίων. Δευτερευόντως αποτυπώθηκε ο πύργος Π07, στη θέση λίμνη Παπά και υλοποιήθηκε και σε αυτήν την περίπτωση τρισδιάστατο ψηφιακό μοντέλο, με τη χρήση φωτογραμμετρίας (Agisoft Photo Scan), το οποίο στην συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως υπόβαθρο για την παραγωγή σχεδίων. [εικ.129] Όσον αφορά στον πύργο Π10, στη θέση Μεμί δεν ήταν δυνατόν να αποτυπωθεί δεδομένου ότι βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση και η προσέγγιση του μνημείου κρίνεται επικίνδυνη. Για το τον λόγο αυτό μετρήθηκαν μόνο οι βασικές διαστάσεις, ενώ λήφθηκαν και ορισμένες φωτογραφίες για την μελλοντική παραγωγή τρισδιάστατου ψηφιακού μοντέλου.

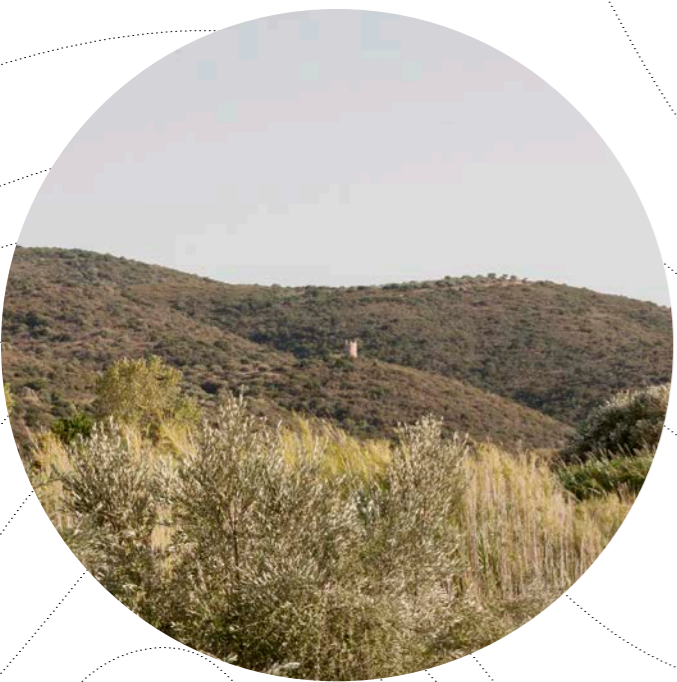

εικ.127_ (αριστερά) στιγμιότυπα από την διαδικασία αποτύπωσης του πύργου Π09, στη θέση Λούτσα [2017]

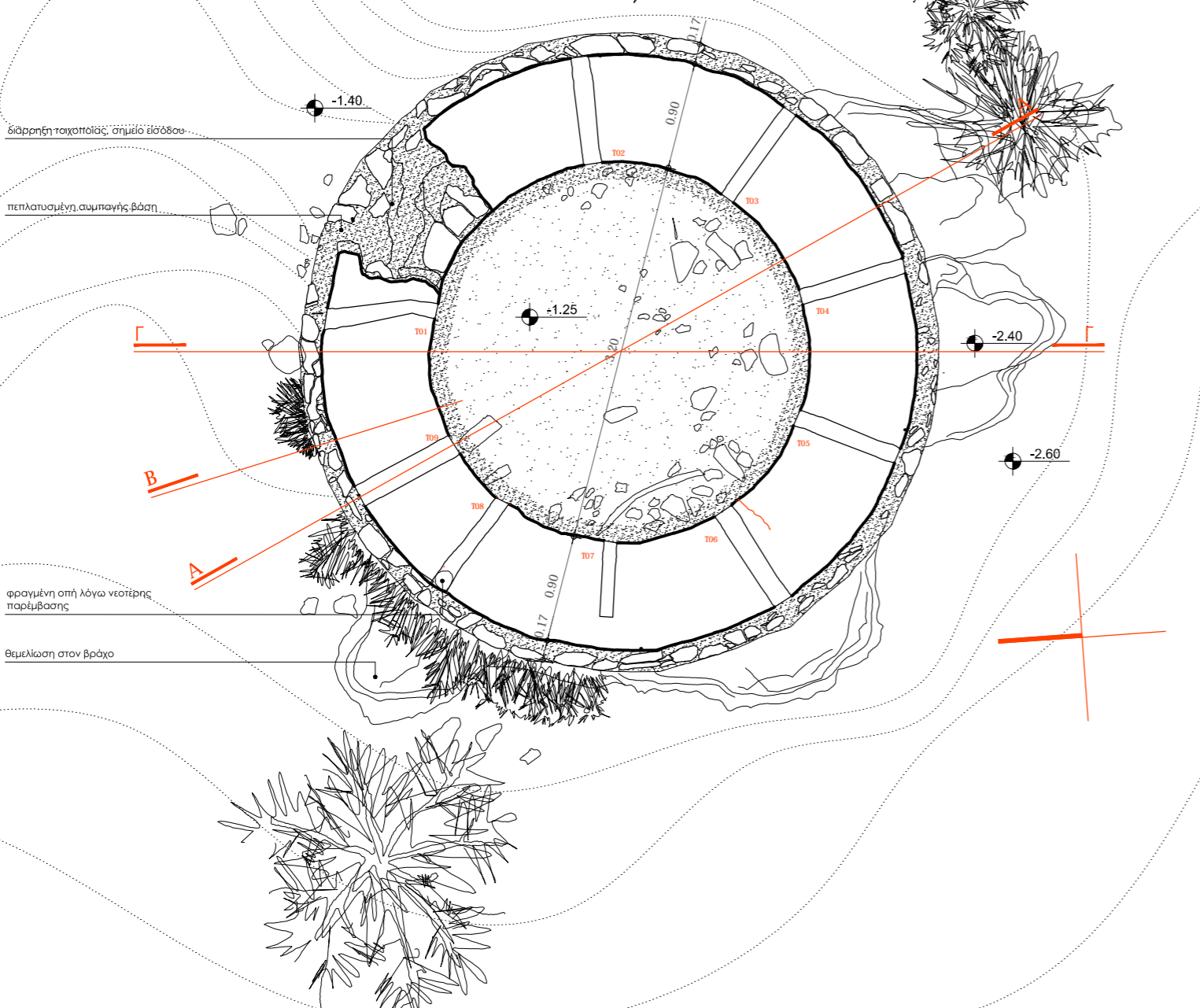

εικ.128_ (αριστερά) στιγμιότυπα από τα στάδια επεξεργασίας του τρισδιάστατου μοντέλου του πύργου Π10 στο λογισμικό Agisoft Photoscan
εικ.129_ (δεξιά) ορθοφωτογραφίες των Π09 πάνω και Π06 κάτω, που παρήχθησαν στο λογισμικό Agisoft Photoscan

εικ.134_ άποψη του Π09, θέση Λούτσα από τον εθνικό οδικό άξονα στα βορειοδυτικά [2017]

εικ.135_ κάτοψη στάθμη -0.80 (αποτύπωση), Πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

6.2.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση

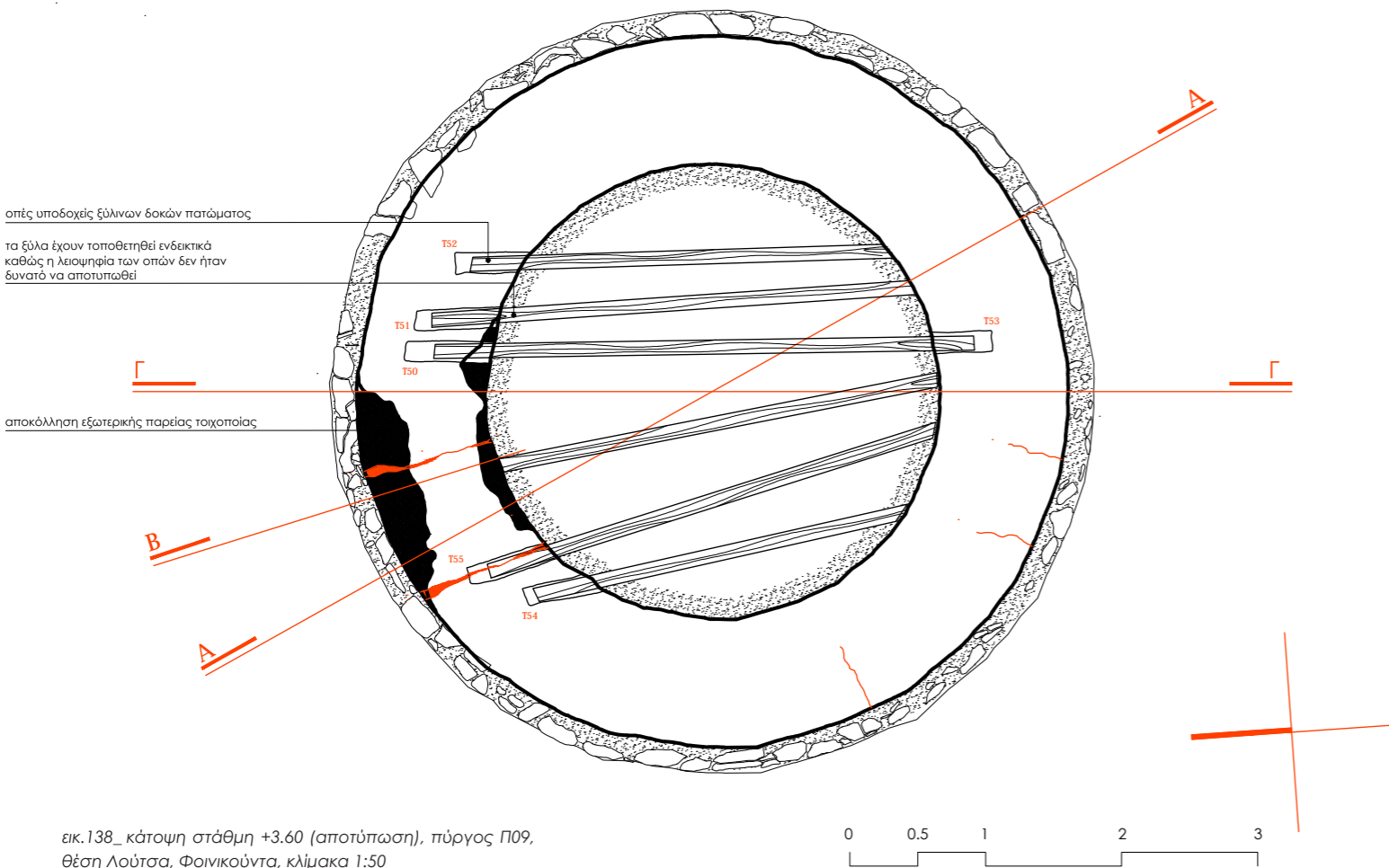
Το κτίσμα έχει κυκλική κάτοψη με εξωτερική διάμετρο 5.00μ και εσωτερική 3.20μ.⁵³³ Καθ' ύψος διαμορφώνονται τρεις χώροι, το ισόγειο, ο όροφος και το δώμα ενώ το συνολικό ύψος του οικοδομήματος συμπεριλαμβανομένων της βάσης, του στηθαίου και των επάλξεων είναι περίπου 9.00μ. Στην κατώτατη στάθμη διαμορφώνεται ισόγειος χώρος [εικ.135] με καθαρό ύψος 2.75μ. που πιθανά αποτελούσε τον χώρο αποθήκευσης των απαραίτητων για τη διαβίωση αντικειμένων, προμηθειών και εξοπλισμών, ενώ από πάνω διαμορφώνεται ο όροφος που πιθανά αποτελούσε τον κύριο χώρο διαβίωσης/ ύπνου με καθαρό ύψος 2.20μ. Ο χώρος αυτός θεωρείται περισσότερο πιθανό να προσφερόταν για αυτήν τη χρήση δεδομένου ότι ήταν περισσότερο προστατευμένος από τον εχθρό λόγω ύψους αλλά και από την υγρασία και το κρύο λόγω απόστασης από το φυσικό έδαφος.

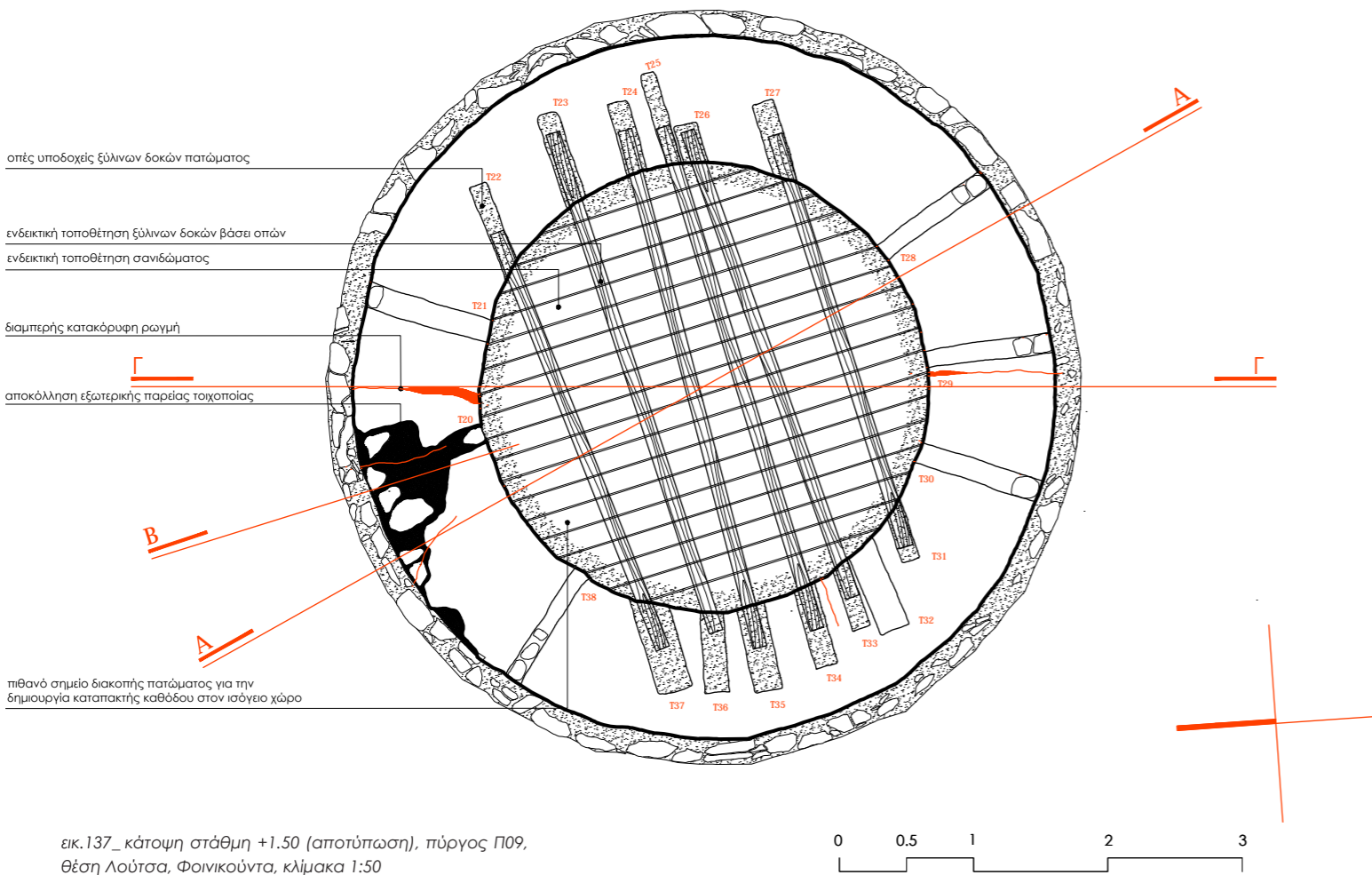
εικ.136_ άποψη της βόρειας όψης του πύργου Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα [2017]

Τους δύο ορόφους διαχωρίζει το ξύλινο πάτωμα [εικ.137] που διαμορφώνεται στον μέσο περίπου του ύψους του πύργου (στάθμη +1.70) και το αποτελούν τουλάχιστον έξι κύριες ξύλινες δοκοί μήκους 3.50-4.50μ. Την κατασκευή του μαρτυρούν οι δώδεκα αντικριστές οπές στην τοιχοποιία διαστάσεων περίπου 0.10x0.10μ έως 0.15x0.15μ. και βάθους 0.30-0.72μ. [εικ.134-135] Οι οπές εσωτερικά διαμορφώνονται με κονίαμα και αυτό μαρτυρά το γεγονός ότι οι ξύλινες δοκοί τοποθετήθηκαν ταυτόχρονα με την κατασκευή της τοιχοποιίας εξυπηρετώντας την κατασκευή της ανωδομής. Οι δοκοί τοποθετούνται σχεδόν παράλληλα στη διεύθυνση ΒΑ-ΝΔ και σε αποστάσεις 0.20-0.50μ. Πάνω από αυτές πιθανώς διαμορφωνόταν ξύλινο πάτωμα με τειίδες, εγκάρσια τοποθετημένες, για το οποίο όμως δεν βρέθηκε κάποιο στοιχείο. Στην βορινή ή τη νότια πλευρά του πατώματος, έπειτα από την τελευταία αμφιέριστη δοκό, πιθανώς υπήρχε οπή στο ξύλινο δάπεδο (καταπακτή) η οποία εξυπηρετούσε την κατακόρυφη κίνηση από και προς τον ισόγειο χώρο, πιθανά με φορητή ξύλινη κλίμακα, ίχνη της οποίας επίσης δεν εντοπίστηκαν.

533 Η εσωτερική περίμετρος μετρήθηκε 10.05μ και η εξωτερική 15.68μ στον κύριο κορμό που δίνει ακτίνα 2.497μ. Με βάση την ιταλική ραίμτο, μονάδα μέτρησης που διαφοροποιείται από περιοχή σε περιοχή ισούται περίπου με 0,25μ. (Στη νεότερη Ρώμη ήταν ίση με 0,223 μ., στη Σαρδηνία ίση με 0,248 μ., στο Παλέρμο ήταν ίση με 0,258 μ., στη Νάπολη ίση με 0,263 μ. και στη Νίκαια ήταν ίση με 0,261μ. Η ιταλική παλμο χρησιμοποιείται ιδιαίτερα στα λατομεία στην εξαγωγή μαρμάρων όπου ισούται με 0,25 μ) Θα μπορούσαμε δηλαδή να πούμε ότι η διάμετρος του πύργου ισούται με 20 ραίμτο. Κατά αντιστοιχία, όπως θα δούμε στην συνέχεια οι επάλξεις ισούνται με 4 ραίμτο όπως και το διάστημα μεταξύ δυο σκαλοτύριπων, δηλαδή ένα μέτρο.

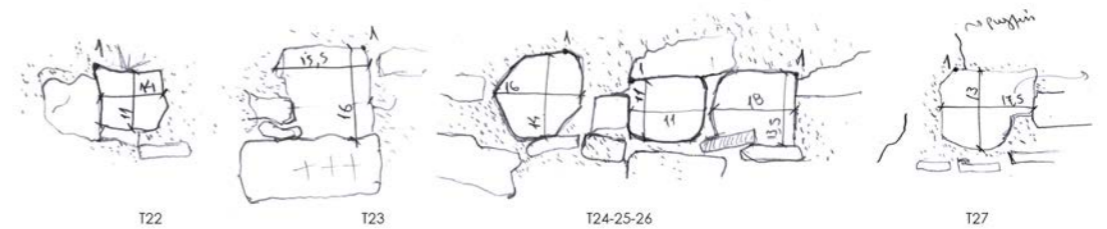

εικ.138_ κάτοψη στάθμη +3.60 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

εικ.137_ κάτοψη στάθμη +1.50 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

Ένα δεύτερο ξύλινο δάπεδο [εικ.138] διαμορφώνει το δώμα σε απόσταση καθ' ύψος 2.20μ (στάθμη +3.60) από το προηγούμενο με δοκούς τοποθετημένες σε εγκάρσια ως προς την προηγούμενη διάταξη στη διεύθυνση Β-Ν, όπως μαρτυρούν ορισμένες οπές που διατηρούνται ακόμη, ενώ η πλειοψηφία των οπών δεν ήταν δυνατόν να αποτυπωθεί. Από πάνω θα πρέπει να διαμορφωνόταν το τελικό δάπεδο με τεγίδες ή κλαδιά, χώμα και τελική επικάλυψη από κάποιο είδος υδραυλικού κονιάματος (κουρασάνι) με ρύσεις. Οι διπλές οπές καθ' ύψος σε απόσταση 30 περίπου εκ. (στάθμη +3.90) πιθανά μαρτυρούν ότι πρόκειται για οπές απορροής υδάτων από το δώμα προς το εξωτερικό. Και αυτό το δάπεδο θα πρέπει να διέθετε πιθανά στο ανατολικό ή δυτικό τμήμα του πατώματος κάποια οπή/ καταπακτή με υπερυψωμένο μικρό κτιστό στέγαστρο ώστε να προφυλάσσεται από τα όμβρια ύδατα. Η καταπακτή και μια ξύλινη κλίμακα πιθανά εξασφάλιζε την κατακόρυφη κίνηση από και προς το δώμα. Το δώμα, που αποτελεί και τον κύριο χώρο χρήσης (εμπορείας/ περιπολίας) του κτίσματος διαμορφώνει περιμετρικό στηθαίο ύψους 1.50μ το οποίο απολήγει σε επτά επάλξεις καθεμία από τις οποίες έχει εξωτερικό μήκος 1.23μ περίπου (5 ραίμο), ύψος 1.00μ και πάχος σχεδόν 0.60μ. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν αποκλείεται πάνω από το δώμα να διαμορφωνόταν ημικυκλικό παράπηγμα φτιαγμένο από καλάμια και κεραμίδια όπως αντίστοιχα συνέβαινε στον πύργο Torre del Prezzemolo στο Κάλιαρι ή ακόμα και πρόχειρη κωνική στέγη όπως μαρτυρούν πολλές από τις πηγές [εικ.247-248] που απεικονίζουν τέτοιου είδους κτίσματα.⁵³⁴

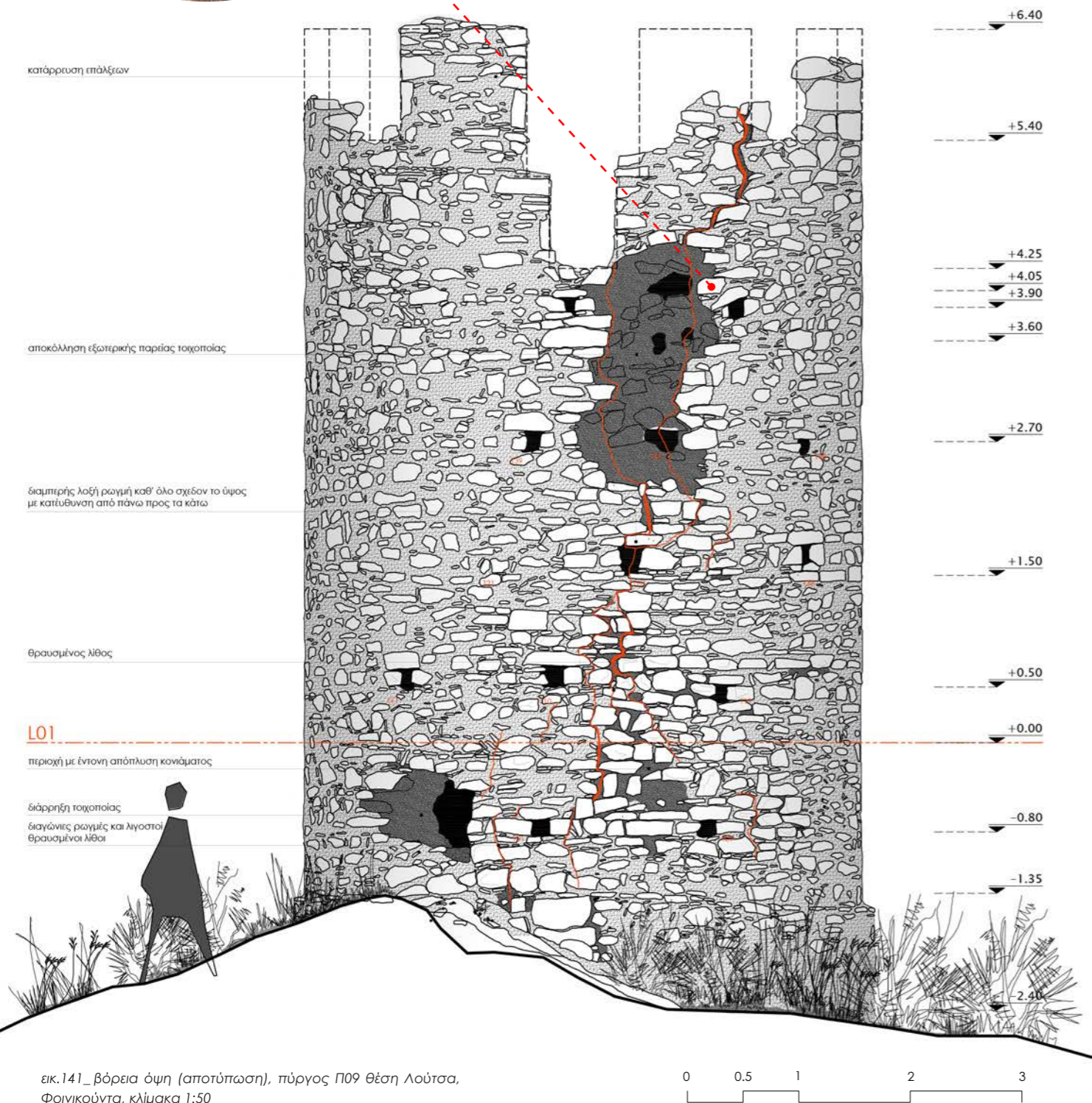
εικ.140_ σκίτσα αποτύπωσης οπών/ υποδοχών ξύλινων δοκών στην στάθμη +1.50 στο ανατολικό τμήμα του πύργου Π09

εικ.139_ φωτογραφίες οπών/ υποδοχών ξύλινων δοκών στην στάθμη +1.50 στο ανατολικό τμήμα του πύργου Π09

534 Σχετικά με τις ξύλινες κατασκευές των Ενετών και τα φορτωμένα με ξύλα πλοία που έρχονται από την Βενετία στις αρχές του 15ου αιώνα βρίσκουμε στο άρθρο της Diana Gilliland Wright με τίτλο "The wooden towns of Stato Mar - Medieval Construction in Nauplion", όπως και για τις "hatched roofs", δηλαδή οροφές κατασκευασμένες με ευτελή φυσικά υλικά.

εικ.142_ ρωγμή στο ανώτατο τμήμα της τοιχοποιίας

εικ.141_ βόρεια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09 θέση Λούτσα, Φαινικόοντα, κλίμακα 1:50

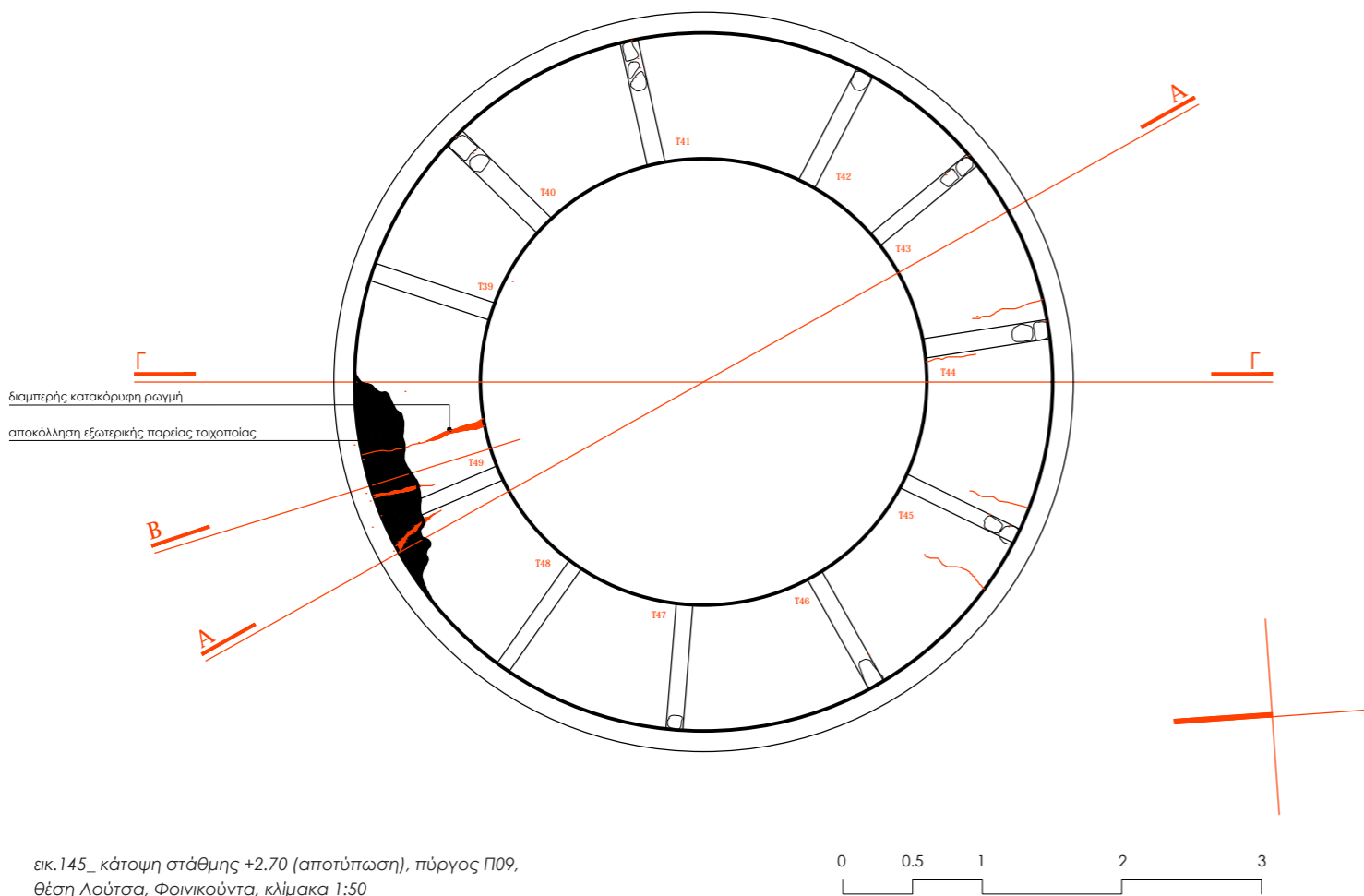
Η είσοδος στο κτίσμα πραγματοποιείται σε ύψος 6.50μ περίπου από το φυσικό έδαφος (στάθμη +4.25μ.), στην βόρεια πλευρά του κτίσματος, προς την πλευρά της ενδοχώρας. [εικ.143] Στο σημείο της εισόδου το περιμετρικό στηθαίο διακόπτεται και χαμηλώνει ελαφρά προκειμένου να διαμορφωθεί η είσοδος, το πλάτος της οποίας δεν ξεπερνά τα 0.60μ. Προφανώς για την άνοδο σε αυτήν θα πρέπει να γινόταν χρήση κάποιου είδους σχοινού ή ανεμόσκαλας ή ανασυρόμενης κλίμακας, όπως αντίστοιχα συνέβαινε και στις βίγλες της Χίου.

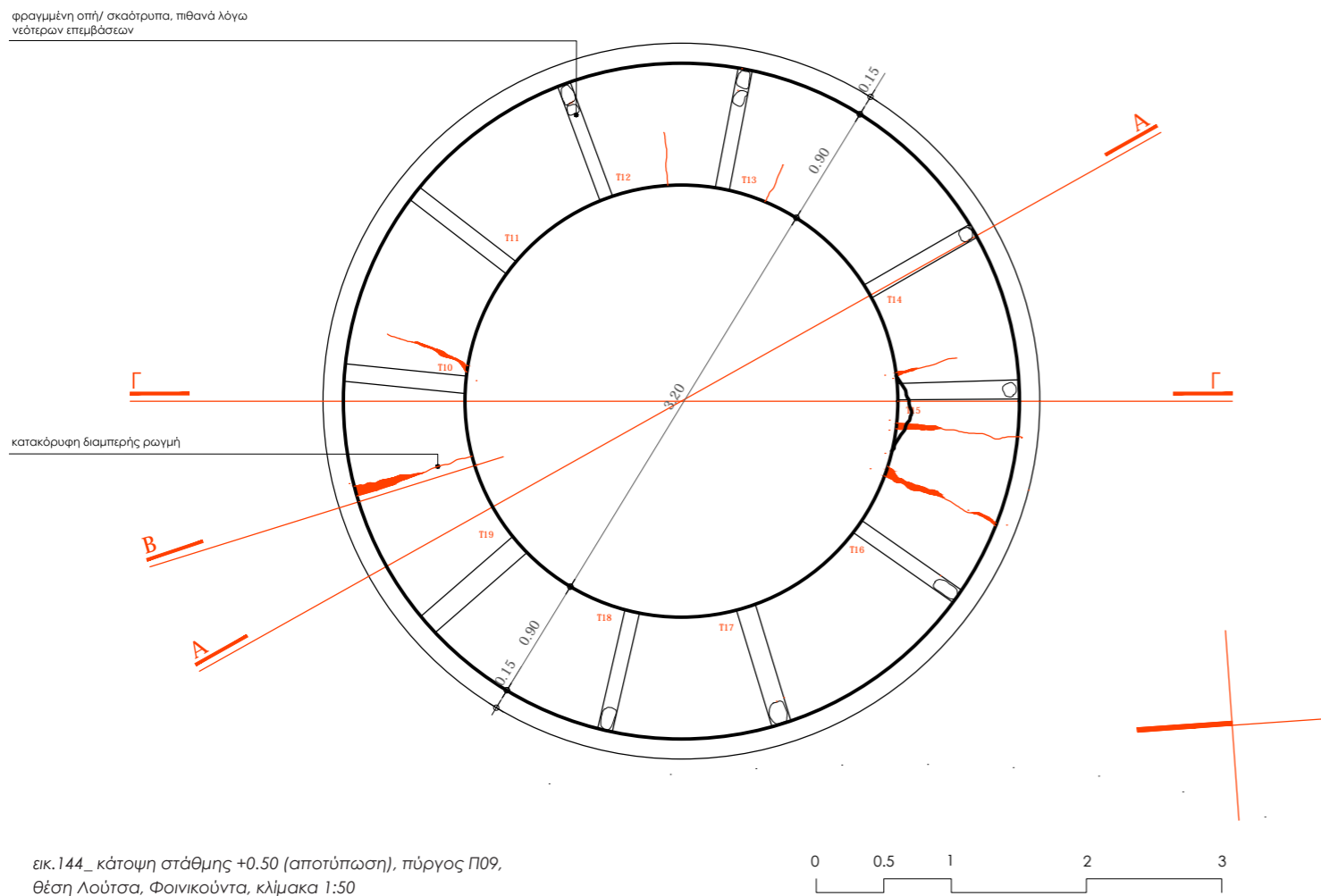
εικ.143_ άποψη της εισόδου στο δώμα στην βόρεια πλευρά του πύργου Π09

Στην περίμετρο του πύργου, σε πέντε ζώνες καθ' ύψος ανά 1μ περίπου σημειώνονται διαμορφωμένες διαμετρείς, ως επί το πλείστον, οπές διαστάσεων 0.15x0.15μ κατασκευασμένες κατά την περίμετρο της τοιχοποιίας σε ισοδιαστήματα του ενός μέτρου περίπου (10 οπές/ ζώνη). Πρόκειται για οπές (σκαλότρυπες) επιμελώς κατασκευασμένες [εικ.149] στις οποίες τοποθετούνται ξύλινες δοκοί που εξυπηρετούν στην κατασκευή της λιθοδομής και οι οποίες δοκοί μετά το πέρας της εργασίας στην συγκεκριμένη στάθμη απομακρύνονται και τοποθετούνται στην επόμενη στάθμη έως ότου ολοκληρωθεί η κατασκευή, ενώ στην στάθμη των τελικών πατώματων τον ρόλο των οπών και της φορητής "σκαλωσιάς" έχουν οι δοκοί του τελικού ξύλινου πατώματος που τοποθετούνται κατά τη διάρκεια κατασκευής της τοιχοποιίας. Το βάρος των λίθων και οι περιορισμοί που θέτει το ανθρώπινο σώμα κατά την εξύψωση των λίθων είναι αυτό που προσδιορίζει την καθ' ύψος διάταξή τους στην απόσταση του ενός μέτρου. Μετά το πέρας της εργασίας οι οπές πιθανά να παραμένουν ανοικτές εξυπηρετώντας την ανάγκη για φωτισμό και αερισμό του εσωτερικού, ενώ πολλές που σήμερα δεν είναι διαμετρείς πιθανά να φράχτηκαν κατά τη διάρκεια μεταγενέστερων επεμβάσεων.

Τη λιθοδομή πάχους 0.88-0.90μ διαμορφώνουν ημίεργοι και αργοί λίθοι (ψαμμιτικοί κατά πλειοψηφία και λίγοι κροκαλοπαγείς) που εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή, συνδεδεμένοι με άφθονο ασβεστοκονίαμα πλούσιο σε αδρανή (1-10mm) διαφόρων πετρωμάτων και παρεμβολή κεράμων (οπτόπλινθων) (μέσο πάχος 25mm) τοποθετημένων ως επί το πλείστο άτακτα προς όλες τις κατευθύνσεις, ενώ σε ορισμένα σημεία διακρίνεται η διαμόρφωση ατελώς οριζόντιων ταινιών και ιδιαίτερα πλησίον της στάθμης που διαμορφώνονται οι οπές (σκαλότρυπες) και πλησίον της στάθμης που διαμορφώνονται οι επάλξεις. Θεωρείται πιθανό στην αρχική μορφή της τοιχοποιίας οι κέραμοι να ήταν τοποθετημένοι επιμελέστερα κάτι που διακρίνεται καλύτερα στον πύργο στη θέση Μεμί και η συγκεκριμένη εικόνα να είναι εν μέρει αποτέλεσμα πρόσφατων παρεμβάσεων.

εικ.145_ κάτοψη στάθμης +2.70 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

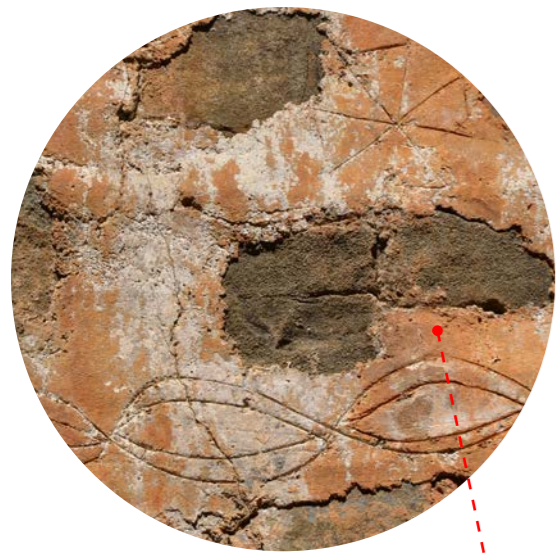

εικ.144_ κάτοψη στάθμης +0.50 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

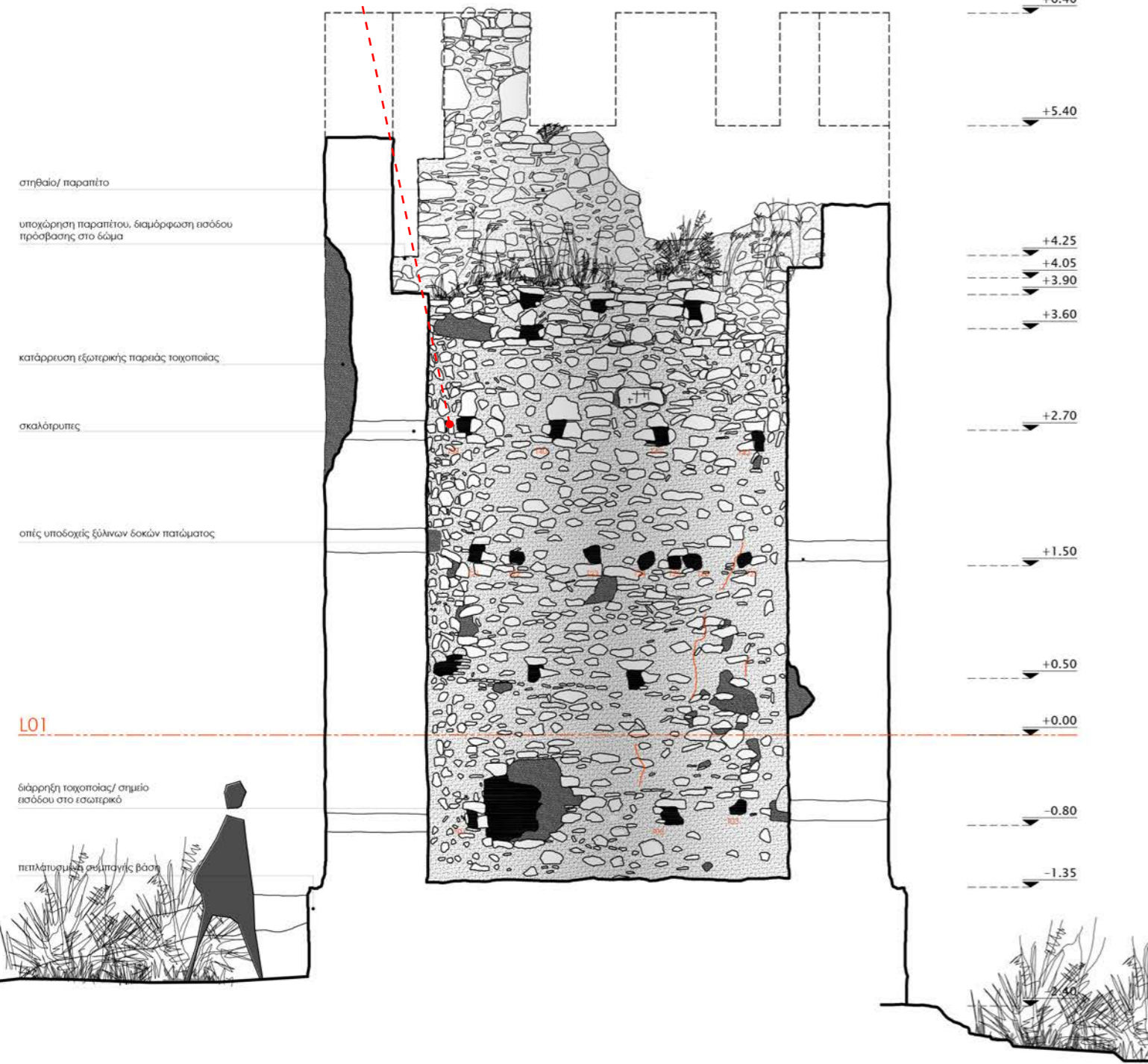
Οριζόντιες ζώνες φαίνεται να δημιουργούν και οι λίθοι ανά διαστήματα στα επίπεδα των οπών και στο ανώτερο σημείο εσωτερικά όπου μειώνεται το πλάτος της λιθοδομής προκειμένου να διαμορφωθεί το δώμα. [εικ.146] Το κατώτερο σημείο του πύργου διαμορφώνει συμπαγής ελαφρώς πεπλατυσμένη βάση με διάμετρο 5.35μ περίπου και ύψος περίπου 1.25μ, η οποία στο ανώτερο σημείο της απολήγει ομαλά με κεκλιμένο επίπεδο, το οποίο σώζεται μόνο τμηματικά. Περιμετρικά της βάσης είναι εμφανής ο κροκαλοπαγής βράχος, ιδιαίτερα στο νοτιοδυτικό τμήμα, πάνω στον οποίο γίνεται η θεμελίωση του κτίσματος. [εικ.147]

εικ.146_ άποψη πλίνθων σε σειρά στο εσωτερικό του πύργου (πάνω), άποψη λίθων σε σειρά στο εσωτερικό (μέση), άποψη λίθων σε σειρά στο εξωτερικό του πύργου (κάτω) [2017]

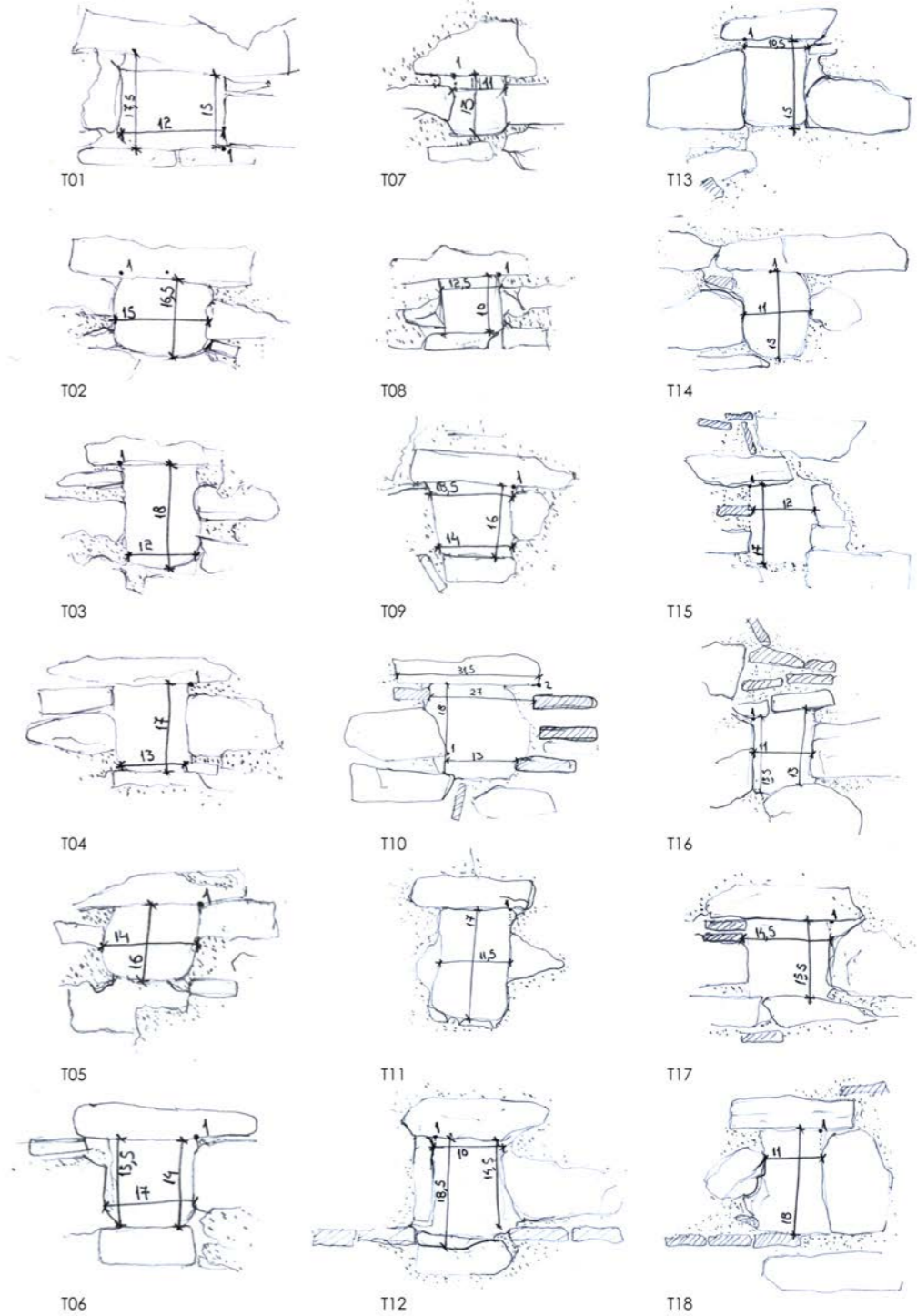

εικ.148_ επίχρισμα και εγχάρακτα σύμβολα στο εσωτερικό

εικ.147_ τομή AA (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φαινικόοντα, κλίμακα 1:50

Στο εσωτερικό του πύργου σε αρκετά σημεία εντοπίστηκε ίχνος λεπτόκοκκου επιχρίσματος καθώς και ίχνη χρώματος (ώχρα). Στο εσωτερικό, στην ανατολική πλευρά εντοπίστηκαν 4 σημεία με εγχάρακτα σύμβολα στο επίχρισμα και δύο εγχάρακτα σύμβολα στο λίθο. Το πρώτο πιθανά απεικονίζει αλληπάλληλους σταυρούς χαραγμένους σε έναν ημιλαξευτό λίθο με ελαφρώς μεγαλύτερες διαστάσεις από τους υπόλοιπους, ενώ ο λίθος διαθέτει και δύο περιέργες οπές και βρίσκεται στην ανατολή πλευρά. [εικ.163] Σε άλλο λίθο είναι χαραγμένο το σύμβολο του ιχθύος, όπως και σε τρία ακόμα σημεία του επιχρίσματος. [εικ.166,169] Τέλος σε άλλο σημείο του επιχρίσματος υπάρχει εγχάρακτος σταυρός διαμορφωμένος από τέσσερα τρίγωνα [εικ.173] και ένα άλλο εγχάρακτο στο επίχρισμα σύμβολο που απεικονίζει ένα επαναλαμβανόμενο σχήμα που διαμορφώνουν δύο καμπύλες. [εικ.148] Σε κάθε περίπτωση το σύνολο των παραπάνω συμβόλων εντοπίστηκε σε μία περιορισμένη περιοχή που δεν ξεπερνά τα 3μ στο ανατολικό τμήμα του πύργου, στην στάθμη του ορόφου.

εικ.149_ αποτύπωση οπών στην τοιχοποιίας T01-T18 (πρώτη και δεύτερη σειρά)

εικ.151_ ανώτερο τμήμα της νότιας όψης, πύργος Π09

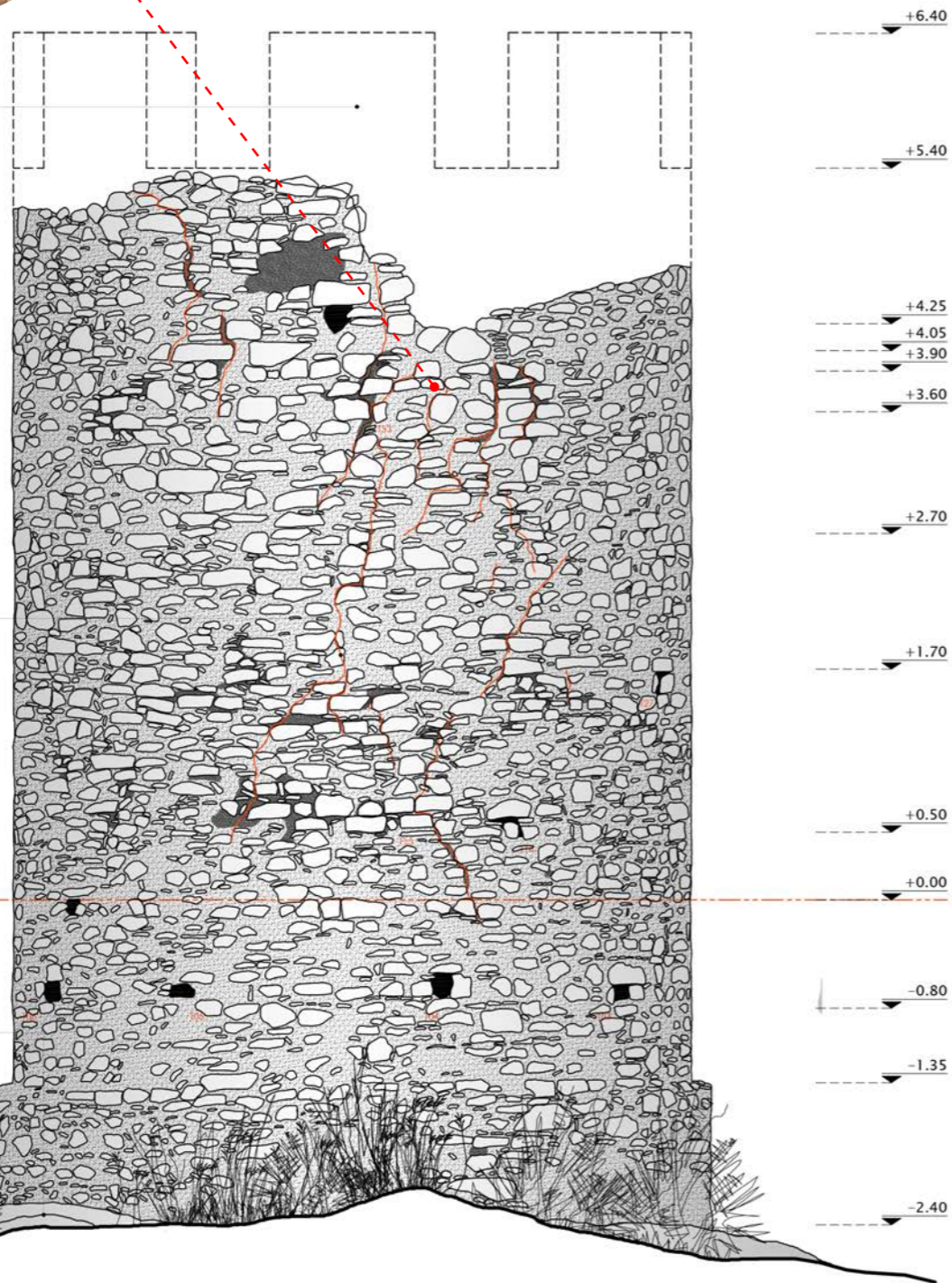

ενδεικτική αναπαράσταση επάλξεων

διαμετρής λοξή ρωγμή καθ' όλο σχεδόν το ύψος με κατεύθυνση από πάνω προς τα κάτω

L01

θεμελίωση στον βράχο

εικ.150_ νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

6.2.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία

Ο πύργος Π09 βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση δεδομένου ότι σώζεται σχεδόν το σύνολο της λιθοδομής του με αρκετά βεβαίως προβλήματα που εντοπίζονται κυρίως στην βόρεια πλευρά (πλευρά εισόδου) [εικ.141] αλλά και περιμετρικά στα ανώτερα σημεία, στο στηθαίο και τις επάλξεις. Ασφαλώς τα ξύλινα πατώματα δεν σώζονται, παρά μόνο οι εσοχές/ οπές στην τοιχοποιία που εξασφάλιζαν τη στήριξη των δοκών, ενώ όσον αφορά στη θεμελίωση δεν παρατηρήθηκε κάποια αστοχία. Επιπλέον σε πολλά σημεία της λιθοδομής παρατηρούνται νεότερες επισκευές που αφορούν σε αρμολόγημα και πιθανά παρεμβολή παλαιών και νεότερων κεράμων, αλλά δυστυχώς δεν ήταν δυνατόν να έχουμε σαφή εικόνα των επεμβάσεων. Όπως θα δούμε και αναλυτικότερα στην συνέχεια η εγκατάλειψη και η έλλειψη συντήρησης έχει συμβάλει σημαντικά στην σημερινή εικόνα των φθορών του πύργου.

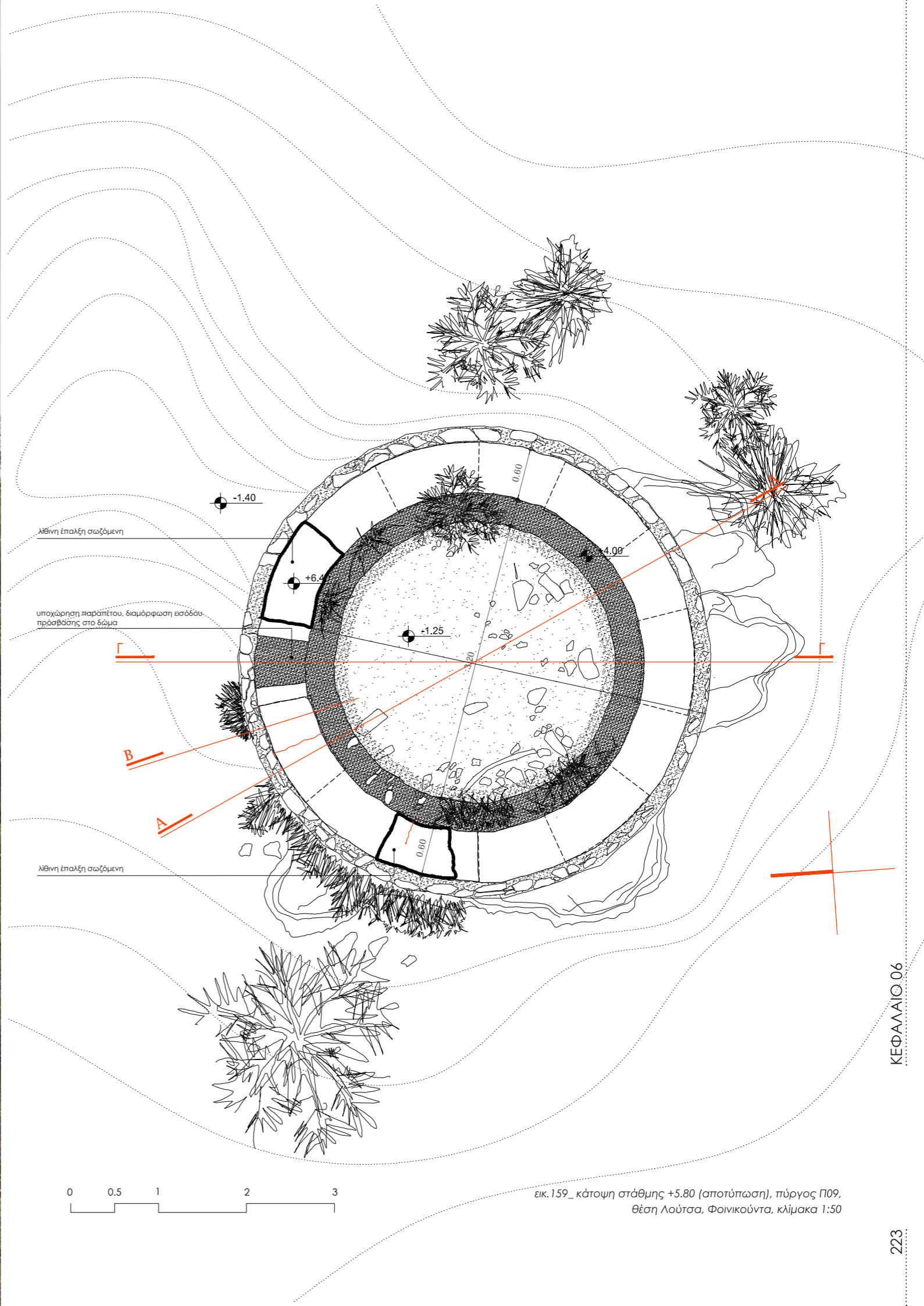
Στη βορειοανατολική πλευρά του πύργου τμήμα της τοιχοποιίας έχει καταρρεύσει ή πιθανότερα από πρόθεση έχει αποσπαστεί και έχει δημιουργηθεί άνοιγμα (0.90x0.80) από όπου και πραγματοποιείται σήμερα η είσοδος στο εσωτερικό του πύργου. [εικ.136] Λίγο δυτικότερα στο βόρειο τμήμα σημειώνεται διαμετρής και σχεδόν κατακόρυφη ρωγμή [εικ.142] καθ' όλο το ύψος του πύργου η οποία ξεκινά από πάνω και έχει προκαλέσει την αποκόλληση μεγάλου τμήματος της εξωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας στην ανώτερη στάθμη ενώ σε χαμηλότερη στάθμη παρατηρείται έντονη απόπλυση του κονιάματος η οποία με της σειρά της είναι πιθανό να οδηγήσει σε αντίστοιχη κατάρρευση. Στο εσωτερικό η ρωγμή εντοπίζεται καθ' όλο το ύψος αλλά είναι μικρότερη σε πλάτος και σημειώνονται τοπικές αποκολλήσεις της εσωτερικής παρειάς και απόπλυση κονιάματος. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η κατάρρευση της εξωτερικής παρειάς στο άνω τμήμα της τοιχοποιίας πραγματοποιήθηκε εντός της τελευταίας διετίας. Πάνω στον ίδιο νοητό άξονα στη νότια πλευρά της τοιχοποιίας παρατηρείται επίσης έντονη απόπλυση κονιάματος, κατακόρυφη λοξή ρωγμή με κατεύθυνση από πάνω προς τα κάτω καθώς και κατάρρευση τμήματος της εσωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας σε χαμηλότερη στάθμη. [εικ.157] Περιμετρικά του κτίσματος, στην απόληξη του, σημειώνεται πλήθος τοπικών αποδιοργανώσεων και λοξών/ κατακόρυφων ρωγμών [εικ.150] με αποτέλεσμα μεγάλο τμήμα του παραπέτου να έχει καταρρεύσει και να σώζονται μονάχα δύο από τις επτά επάλξεις.

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την πιθανή ύπαρξη προβλημάτων θεμελίωσης συνδέονται άρρηκτα με την απώλεια των ξύλινων πατωμάτων στις δύο στάθμες και κατ' επέκταση με την έλλειψη των οριζόντιων φερόντων στοιχείων που είχαν κάποια διαφραγματική λειτουργία και έδεναν τα διάφορα τμήματα της κατασκευής μεταξύ τους. Αυτό είχε ως συνέπεια το κτίσμα να μην λειτουργεί ως σύνολο και να έχει την τάση να κάμπτεται στα ανώτερα τμήματά του. Παράλληλα οι επάλξεις αποτελούν από την γεωμετρία τους τρωτά στοιχεία του κτίσματος καθώς προεξέχουν από την πιο δύσκαμπτη βάση και λειτουργώντας ως κατακόρυφοι πρόβολοι συχνά αποκλίνουν από την κατακόρυφο εμφανίζοντας την αναμενόμενη παθολογία τέτοιου είδους κατασκευών. Παράλληλα στην εξωτερική τοιχοποιία, στη βάση του πύργου, δυτικά της οπής εισόδου σημειώνονται δύο μικρές κατακόρυφες ρωγμές οι οποίες έχουν προκαλέσει τη θραύση λίθων. Οι ζημιές αυτές είναι αναμενόμενες, δεδομένου ότι με την καθαίρεση της λιθοδομής για τη δημιουργία του ανοίγματος εισόδου, τα φορτία της ανωδομής μέσω λειτουργίας ενός είδους τόξου μεταβιβάζονται στα πλαϊνά τμήματα της οπής τα οποία επιφορτίζονται ιδιαίτερος από την ανωδομή και έτσι παρουσιάζεται η προαναφερθείσα αστοχία, καθώς οι αναπτυσσόμενες τάσεις υπερβαίνουν την αντοχή των λίθων.

Τέλος σε αρκετά σημεία της κατασκευής σημειώνονται φθορές που οφείλονται σε βιολογικούς παράγοντες, όπως βλάστηση, βρύα και λειχήνες. Πιο συγκεκριμένα, στο ανώτερο τμήμα της τοιχοποιίας, στο σημείο όπου διαμορφώνεται η μείωση του πάχους της τοιχοποιίας για την κατασκευή του στηθαίου και των επάλξεων, σημειώνεται έντονη βλάστηση (θαμνώδη και ποώδη φυτά). [εικ.155] Εσωτερικά, στο δυτικό τμήμα της τοιχοποιίας στην στάθμη του πρώτου πατώματος παρατηρείται έντονη υγρασία και εμφάνιση βρύων κατά τόπους, ενώ εξωτερικά εντοπίζονται επίσης σημεία με βρύα τόσο στους λίθους όσο και στο κονίαμα αλλά σε μικρό και ανεκτό βαθμό. Περιμετρικά της θεμελίωσης του μνημείου παρατηρείται επίσης έντονη βλάστηση με θαμνώδη φυτά τα οποία "απειλούν" το οικοδόμημα.

εικ. 158_ άποψη πύργου Π09 από βορρά και μονοπατιού πρόσβασης

εικ. 159_ κάτοψη στάθμης +5.80 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

εικ.160_ άποψη του Π09, θέση Λούτσα από τον εθνικό οδικό άξονα στα βορειοδυτικά [2017]

εικ.161_ τοιχοποιία εξωτερικό [2017]

εικ.162_ σκαλοπάτια στο εξωτερικό [2017]

εικ.163_ λίθος με ενχάρακτο σταυρούς στο εσωτερικό, ΒΑ τμήμα [2017]

εικ.164_ νότια άποψη πύργου Π09 [2017]

εικ.165_ άποψη στηθαίου και επάλξεων

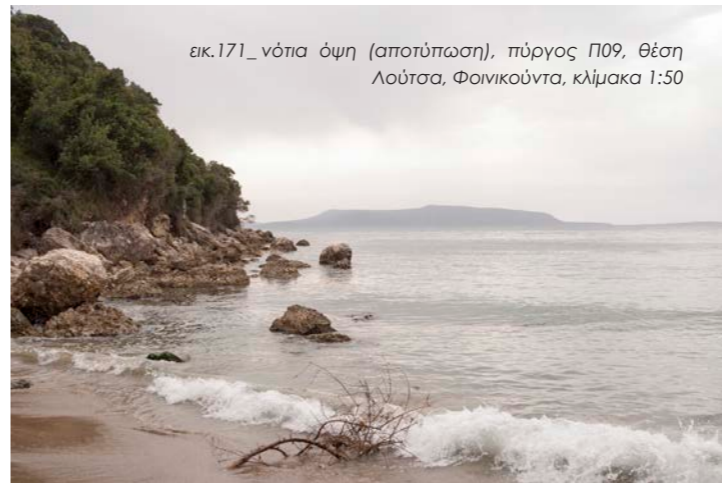

εικ.166_ ενχάρακτο σύμβολο στα εσωτερικά [2017]

εικ.170_ άποψη του πύργου Π09 από την παραλία της Λούτσας [2017]

εικ.171_ νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

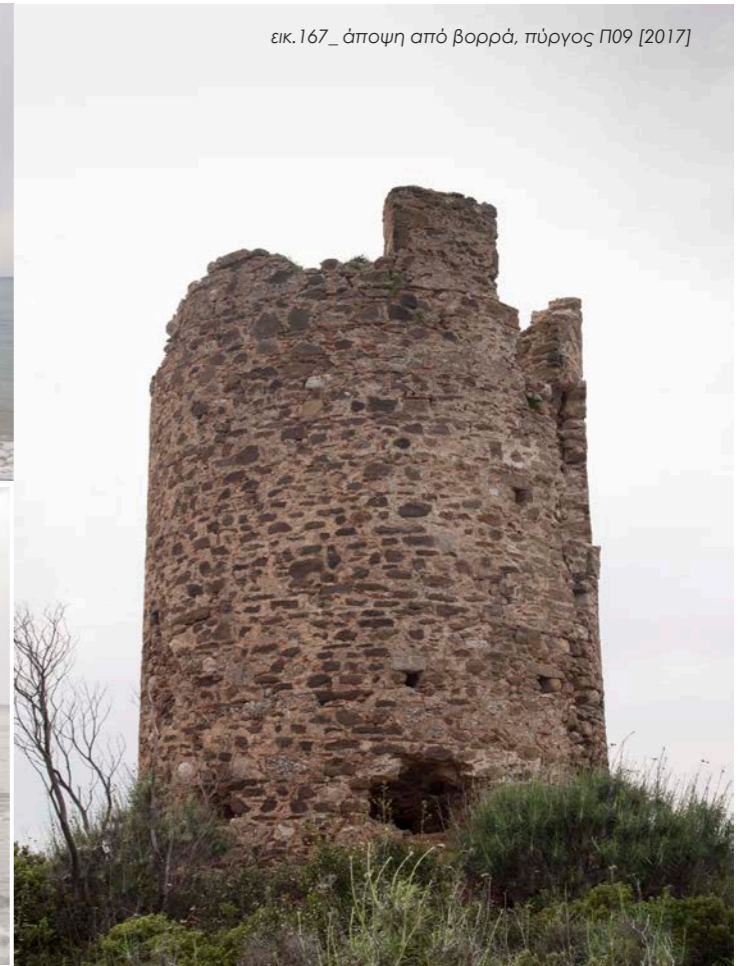

εικ.172_ άποψη του εσωτερικού, πύργος Π09

εικ.173_ ενχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]

εικ.167_ άποψη από βορρά, πύργος Π09 [2017]

εικ.168_ σπές ψηφογιεζυλιών δοκών σταθμη +1,50

εικ.169_ ενχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]

6.2.5 επεμβάσεις αποκατάστασης τοιχοποιίας

Για την επισκευή και ενίσχυση των λιθοδομών, προτείνεται αρμολόγημα στους αρμούς και σε περιοχές όπου εμφανίζονται σημαντικές ρωγμές συρραφή των ρωγμών και των ασυνεχειών (κατά το μήκος και το πλάτος της λιθοδομής) με διαμητικούς συνδέσμους (επιμήκεις λίθοι, λάμες ή τζινέτια κτλ.), τοπική αναδόμηση των περιοχών γύρω από τις μεγάλες βλάβες και καταρρεύσεις, καθώς και η συστηματική εφαρμογή υδραυλικών ενεμάτων⁵³⁶.

Η διαδικασία της λιθοσυρραφής, δηλαδή η οριζόντια σύνδεση της τοιχοποιίας με επιμήκεις λίθους που αντικαθιστούν μικρότερους ή θραυσμένους λίθους ενισχύει τις αδύναμες περιοχές. Αντίστοιχα στις λίγες περιοχές όπου εντοπίζονται θραυσμένοι λίθοι προτείνεται η αντικατάστασή τους ή εφόσον αυτό δεν είναι δυνατόν η τοποθέτηση σωληνίσκων μικρής διαμέτρου ώστε αν γεμίσουν οι ρωγμές με το ένεμα που θα χρησιμοποιηθεί για τη λοιπή κατασκευή. Σε ειδικές περιπτώσεις θα μπορούσε να εξεταστεί η δυνατότητα τοποθέτησης και μεταλλικών αγκυριών (από ανοξείδωτο χάλυβα ή τιτάνιο) για να συνδεθούν τα θραυσμένα μέλη μεταξύ τους. Επιπλέον στα σημεία όπου σημειώνεται καθαίρεση της τοιχοποιίας, όπως στην οπή εισόδου στη βάση στο βόρειο τμήμα του πύργου και στο ανώτερο τμήμα του βόρειου επίσης τμήματος όπου υπάρχει κατάρρευση της εξωτερικής παρειάς προτείνεται η ανακατασκευή της τοιχοποιίας με τη χρήση τοπικών λίθων. Για να είναι ευκρινής η νεότερη προσθήκη προτείνεται η παρεμβολή μολυβδόφυλλου. Στην άνω απόληξη του κτιρίου προτείνεται η αποκατάσταση της τοιχοποιίας τουλάχιστον μέχρι το σημείο όπου μειώνεται η λιθοδομή σε πάχος ώστε να δημιουργηθεί το παραπέτο (στάθμη +4.05) και να κατασκευαστεί ένα οριζόντιο στεγανό επίπεδο. Από εκεί και πάνω προτείνεται είτε συμβατικά η αποκατάσταση του παραπέτου και των επάλξεων με λιθοδομή και χρήση μολυβδόφυλλου [εικ.186] είτε η αποκατάστασή τους με μια νέα διακριτή κατασκευή από μέταλλο, ξύλο ή και συνδυασμό των παραπάνω.[εικ.187] Σε αυτήν την περίπτωση η κατασκευή που θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα στην συνέχεια θα υλοποιηθεί αφού ολοκληρωθεί η ενίσχυση της τοιχοποιίας που περιγράφεται παρακάτω.

πέτασμα κατασκευασμένο με ξύλινες δοκίδες 80x120 κατακόρυφα τοποθετημένες σε ειδικά διαμορφωμένες μεταλλικές βάσεις

μεταλλικό κιγκλίδωμα διαμορφωμένο με δύο μεταλλικές γωνίες 40/40

τελική επικάλυψη δαπέδου με σχάρα τύπου orsogrid πάχους 3ε. ειδικά διαμορφωμένη σύνθετη περιμετρική μεταλλική διατομή 120/60 σπέρτης παραπέτου ενισχυμένη σε τσιμεντοκονία σταθερού όγκου

εξωτερική περιφύξη με λάμα 80/10

μεταλλικά στοιχεία προστασίας SHS 40/40

μεταλλική βαθμιδοφόρος UNP 120/55

τελική επικάλυψη δαπέδου με σχάρα τύπου orsogrid πάχους 3ε.

αμφιέριστες ξύλινες δοκοί 80/120 τοποθετημένες στην αρχική τους διάταξη

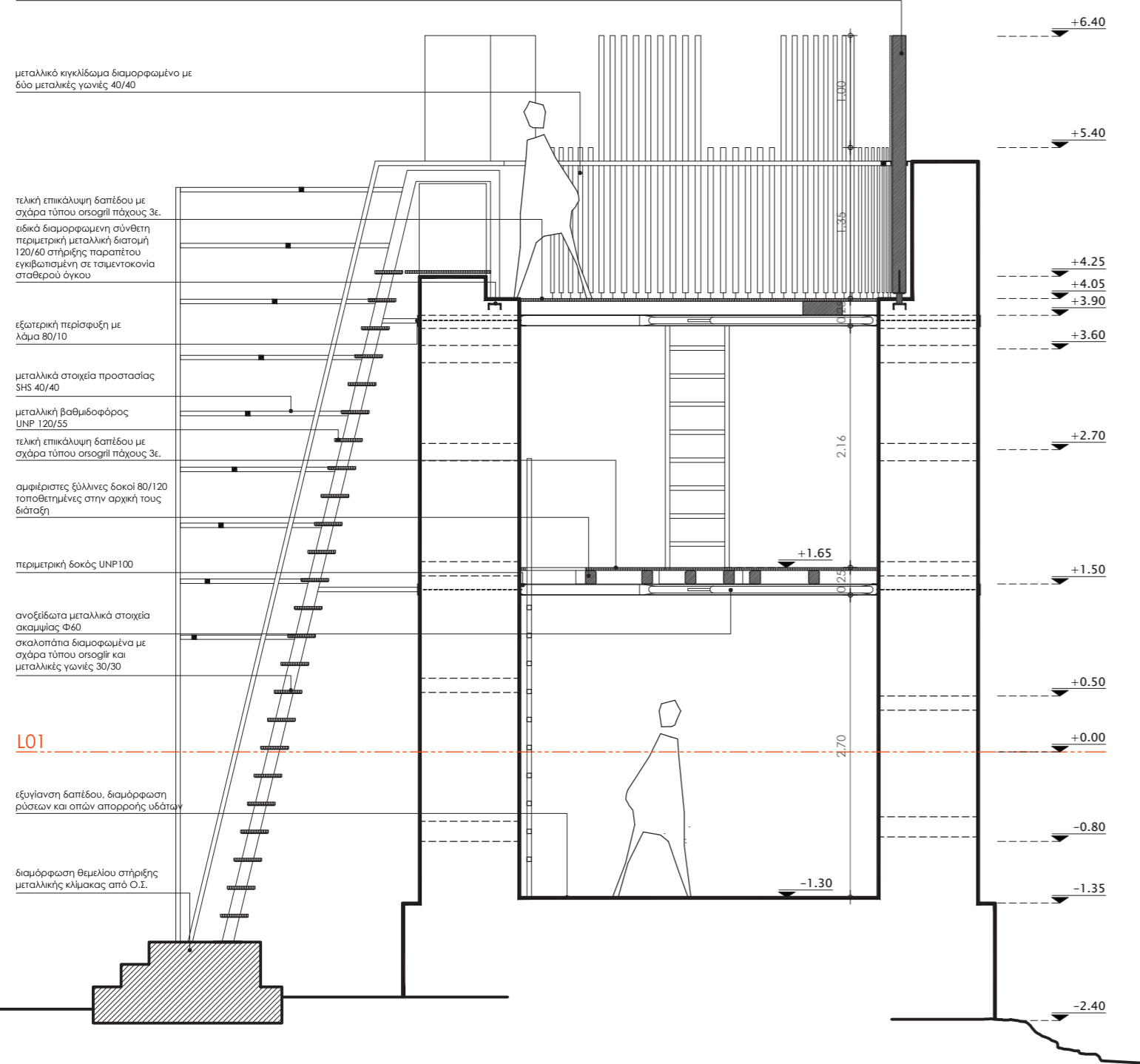
περιμετρική δοκός UNP100

ανοξείδωτα μεταλλικά στοιχεία ακαμμίας Φ60 σκαλοπάτια διαμορφωμένα με σχάρα τύπου orsogrid και μεταλλικές γωνίες 30/30

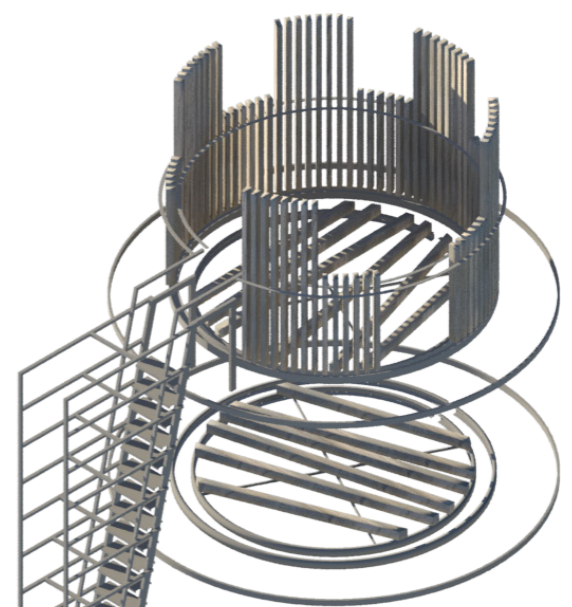
LO1

εξυγίανση δαπέδου, διαμόρφωση ρύσεων και οπών απορροής υδάτων

διαμόρφωση θεμελίου στήριξης μεταλλικής κλίμακας από Ο.Σ.

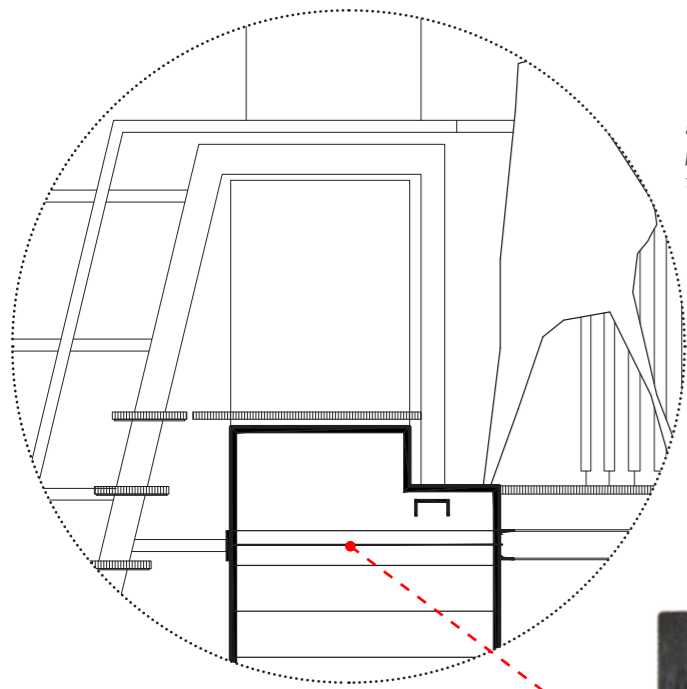

εικ.176_ τομή ΓΓ (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

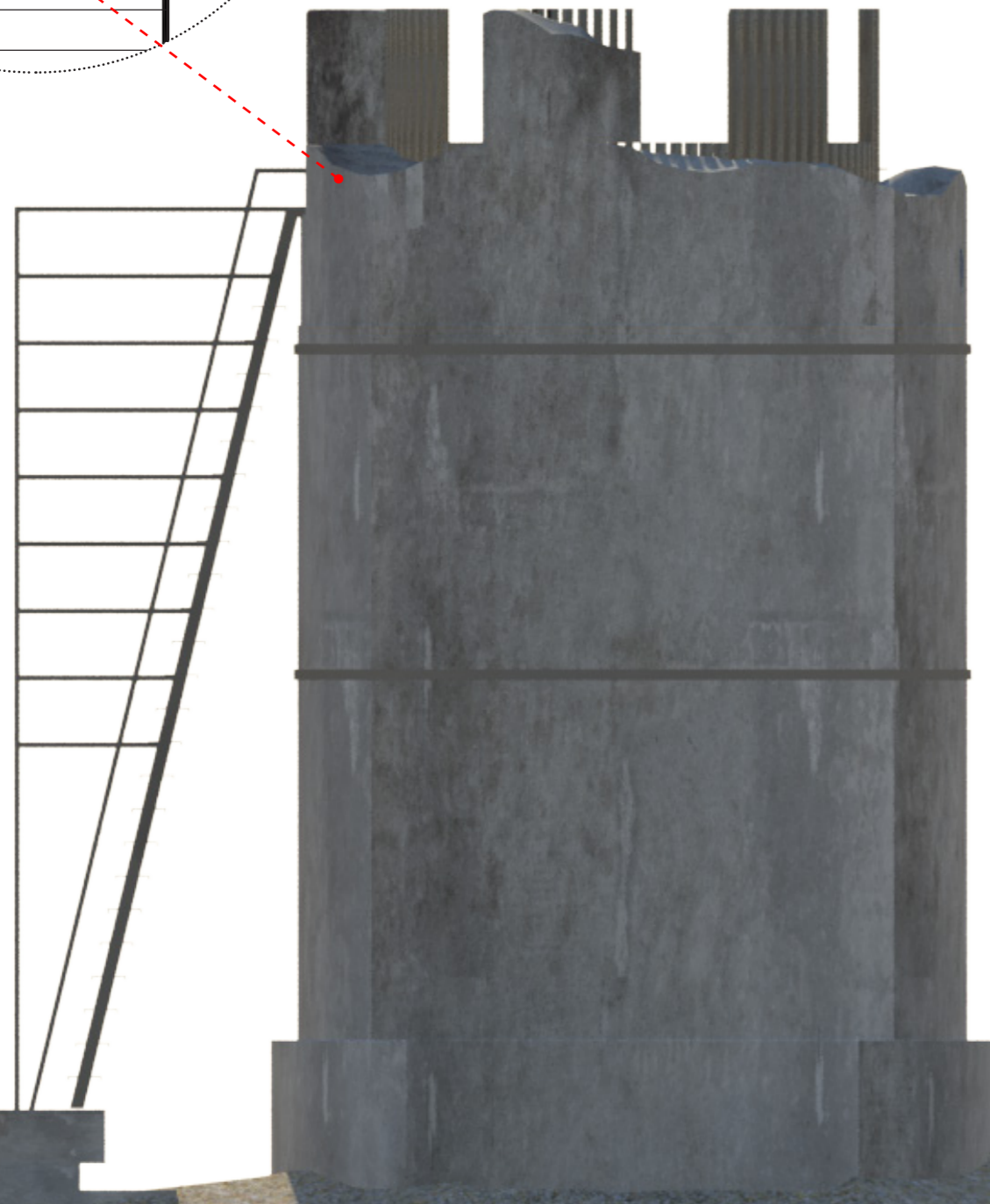

εικ.177_ απεικόνιση των νέων κατασκευών και επεμβάσεων (τριδιάστατη απεικόνιση)

536 Μιλτιάδου-Fezans Ανδρονίκη (2015), ό.π.

εικ.179_ λεπτομέρεια: μεταλλική κλίμακα, περιμετρική μεταλλική σύνθετη διατομή σύνδεσης παραπέτου, μεταλλικού πατώματος

εικ.178_ ανατολική άποψη παρατηρητηρίου Π09, (τρισιδιάστατη απεικόνιση)

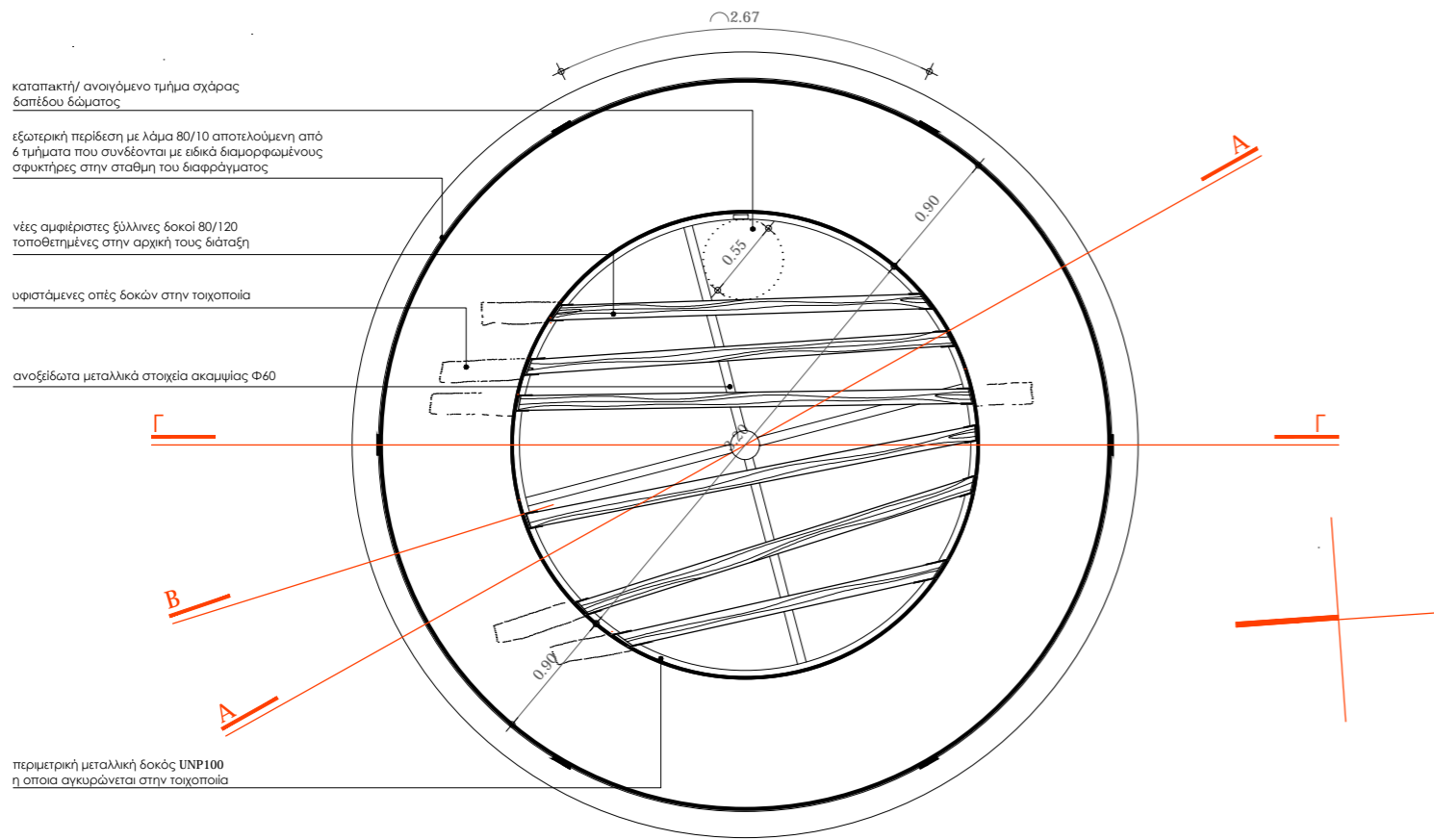
Παράλληλα με τις προαναφερθείσες εργασίες, συρραφής των ρωγμών και τοπικών ανακατασκευών, θα πρέπει να γίνει αρμολόγημα, δηλαδή αντικατάσταση του παλαιού κονιάματος των αρμών με νέο, σε μικρό βάθος όπου κρίνεται απαραίτητο ή και συμπλήρωσή του όπου έχει αποπλυθεί το παλαιό κονίαμα, προκειμένου να πληρωθούν οι αρμοί και να προστατευθεί η τοιχοποιία από περιβαλλοντικές δράσεις. Το κονίαμα αρμολόγησης θα είναι είτε ασβεστοποζολανικό είτε κονίαμα με βάση την υδραυλική άσβεστο, ανάλογα και με τα αποτελέσματα των αναλύσεων των υπαρχόντων παλαιών κονιαμάτων, δείγματα των οποίων θα πρέπει να ληφθούν από το μνημείο. Το νέο κονίαμα πρέπει να είναι συμβατό με το αρχικό, ώστε να μην διαταραχθεί η κίνηση του αέρα και των υδρατμών, να έχει βελτιωμένα τεχνικά χαρακτηριστικά αλλά ταυτόχρονα να μην είναι ισχυρότερο από τα λιθοσώματα ή σημαντικά ισχυρότερο από το παλαιό. Για την παρασκευή του κονιάματος θα χρησιμοποιηθούν τοπικά αδρανή προκειμένου να επιτευχθεί χρώμα παρόμοιο με το αρχικό. Αρχικά θα καθαιρεθεί το παλαιό κονίαμα με το χέρι και στη συνέχεια, μετά από σχολαστικό καθαρισμό από τα χαλαρά υλικά και διύγνωση της τοιχοποιίας, θα εφαρμοστεί το αρμολόγημα τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική παρειά των τοιχοποιιών, όπου υπάρχουν σαθρά παλιά κονιάματα, ενώ στις περιοχές που υπάρχουν επιχρίσματα, αυτά θα στερεωθούν επί τόπου με τεχνικές συντήρησης. Η πλήρωση με κονίαμα των αρμών και των κενών θα πρέπει να γίνει σταδιακά ανά στρώσεις περίπου 3 εκ. σε βάθος, σε συνδυασμό με τσιβίκωμα με κεράμους. Το βάθος του αρμολογήματος εξαρτάται από το βαθμό βλάβης. Επιδιώκεται δηλαδή να είναι το μεγαλύτερο δυνατό εκεί όπου υπάρχουν σημαντικές βλάβες ή επιφανειακό αν δεν υπάρχουν άλλες βλάβες, αλλά δεν αναμένεται να ξεπεράσει τα 7εκ. Για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος προτείνεται η πιλοτική εφαρμογή κονιαμάτων αρμολογήματος σε κάποιες χαρακτηριστικές θέσεις του μνημείου, προκειμένου να επιλεγεί το κατά τόπους κατάλληλο βάθος καθώς και η κατάλληλη απόχρωση αλλά κυρίως η τελική υφή, ο τρόπος πλασίματος του κονιάματος κατά την τοποθέτησή του στους αρμούς.⁵³⁷

Επιπρόσθετα προτείνεται η τεχνική των ενέματων, η οποία αφορά στην ομογενοποίηση της μάζας της τοιχοποιίας με την εισαγωγή ενός ρευστού υλικού, του ενέματος, που έχει την ικανότητα να διεισδύσει στο εσωτερικό της λιθοδομής και να γεμίσει τα κενά και τις ασυνέχειες. Το υλικό αυτό στερεοποιείται με την πάροδο του χρόνου αποκαθιστώντας τη συνοχή του εσωτερικού της τοιχοποιίας και τη σύνδεση της εσωτερικής με την εξωτερική παρειά και το ενδιάμεσο υλικό πλήρωσης αν υπάρχει. Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική σε περιπτώσεις αργολιθοδομών με μεγάλο ποσοστό κονιάματος χαμηλής ποιότητας και σε τριστρωτες τοιχοποιίες. Γενικότερα, όσο αυξάνεται το ποσοστό των κενών της τοιχοποιίας τόσο αποδοτικότερη κρίνεται η μέθοδος, καθώς το ένεμα γεμίζει τα υπάρχοντα κενά στο σώμα της τοιχοδομής, αυξάνοντας έτσι την αντοχή της και ταυτόχρονα συγκολλά τα χαλαρά τμήματα της καθιστώντας τα ικανά να αναλάβουν δυνάμεις μέσω τριβής. Ενέματα προτείνεται να εφαρμοστούν σε όλο το μήκος και ύψος της τοιχοποιίας για την πλήρωση των ρωγμών, ασυνεχειών και κενών και την ομογενοποίηση της μάζας της. Πλαστικοί διαφανείς σωληνίσκοι, διαμέτρου 10 χιλιοστών, θα τοποθετηθούν κατά το αρμολόγημα έτσι ώστε οι μεταξύ τους αποστάσεις να κυμαίνονται από 0,40μ έως 0,80μ, οριζόντια και κατακόρυφα. Η διαδικασία των ενέσεων ξεκινάει από τα χαμηλότερα σημεία και προχωράει προς τα άνω με χαμηλή πίεση και με συστηματικό τρόπο, τηρούνται δε αναλυτικά στοιχεία για την κίνηση και κατανάλωση του ενέματος.⁵³⁸ Θα χρησιμοποιηθούν ενέματα τριμερή (τσιμέντο σε ποσοστό 30% σε συνδυασμό με λεπτόκοκκη ποζολάνη και υδράσβεστο) ή ενέματα με βάση την υδραυλική άσβεστο.⁵³⁹ Σε κάθε περίπτωση όμως η ακριβής σύστασή τους θα καθοριστεί έπειτα από εργαστηριακές αναλύσεις των υλικών δόμησης του πύργου και εκτίμηση του μικρότερου εύρους των ρωγμών και κενών που πρέπει να πληρωθούν.

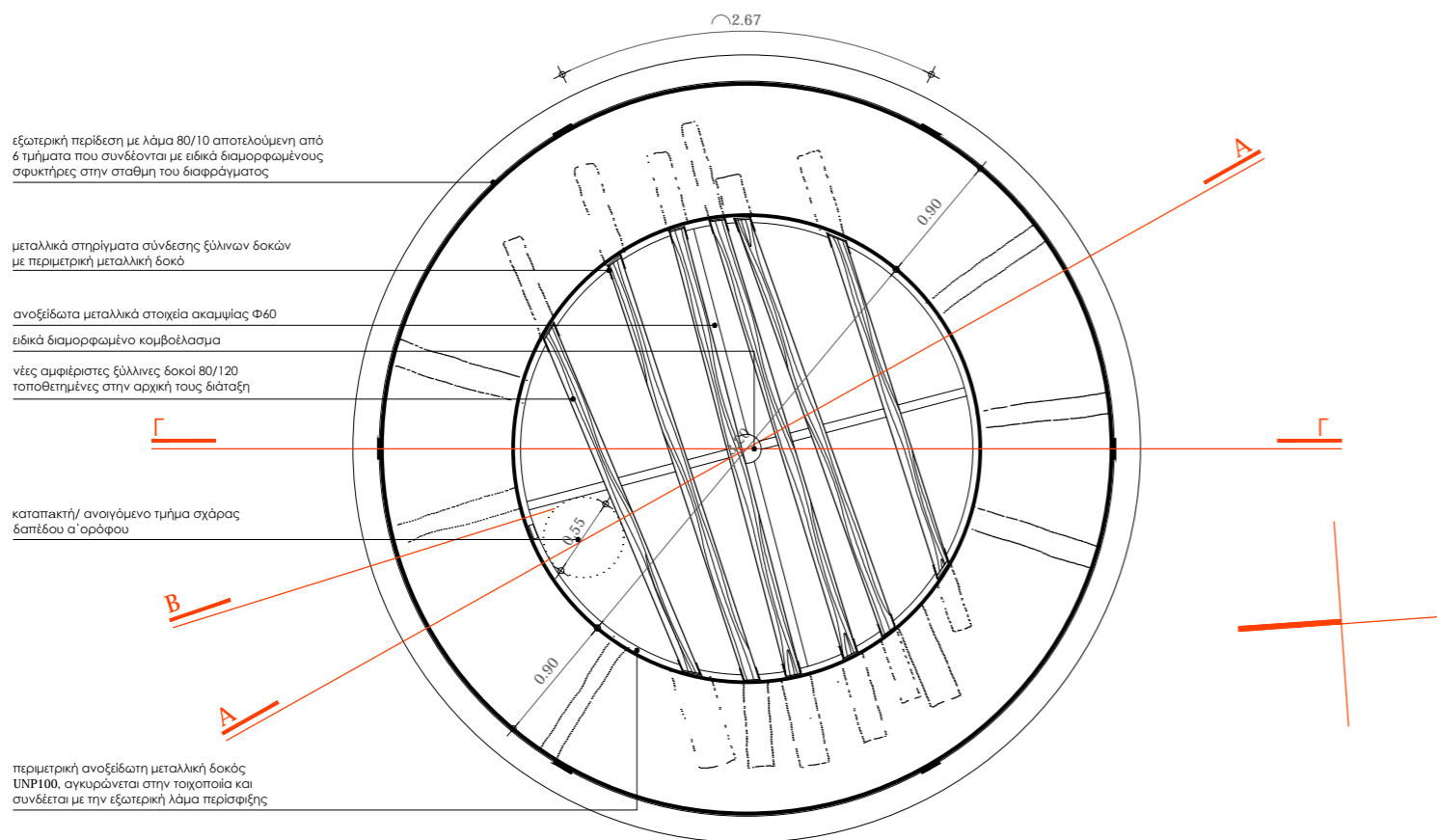
537 Μιλτιάδου-Fezans Ανδρονίκη (2015), "Μέθοδοι και τεχνικές στερέωσης: Τοιχοποιίες – θολοδομίες Μέρος 2" στο, σημειώσεις ΔΠΜΣ Προστασία μνημείων Α' κατεύθυνση

538 Μιλτιάδου-Fezans Α., Τάσιος Θ. (2009) "Σύγχρονες πρακτικές οδηγίες για την εφαρμογή των υδραυλικών ενεμάτων σε ιστορικές κατασκευές στη Θεσσαλονίκη", Πρακτικά 2^{ου} συνεδρίου: Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών, σελ. 485-494

539 Ενδεικτικές συνθέσεις δίνονται στο: Μιλτιάδου-Fezans Α., Αναγνωστοπούλου Σ., Καλλαγή Α. (2006) "Κονιάματα και ενέματα αποκατάστασης των πτερύγων κελιών του εσωτερικού περιβόλου της Ι.Μ.Δαφνίου", ΕΤΕΠΑΜ

εικ.181_ κάτοψη στάθμη +4.00 (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

εικ.180_ κάτοψη στάθμη +1.60 (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

6.2.6 επεμβάσεις αποκατάστασης διαφραγματικής λειτουργίας

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η αποκατάσταση των οριζόντιων φερόντων στοιχείων του πύργου, με κατάλληλο τρόπο ώστε να λειτουργούν διαφραγματικά, αποτελεί ένα σημαντικό μέσο προκειμένου να βελτιωθεί η συμπεριφορά του κτίσματος ως σύνολο σε σεισμικές καταπονήσεις. Τα διαφράγματα έχουν στόχο να εξασφαλίσουν την ομοιόμορφη κατανομή των οριζόντιων σεισμικών δυνάμεων συνδέοντας τις κατακόρυφες τοιχοποιίες κατά την οριζόντια έννοια στα επίπεδα έδρασης των πατωμάτων και εξασφαλίζοντας κατά το δυνατόν την κοινή μετακίνησή τους στη στάθμη του διαφράγματος. Έτσι προτείνεται η διαμόρφωση δύο διαφραγματικών κατασκευών [εικ.180-1181] πλησίον των επιπέδων των ξύλινων δαπέδων (στάθμη +1.25 και +3.90). Το διάφραγμα κατασκευάζεται από μια περιμετρική καμπυλωμένη δοκό UNP100 από ανοξείδωτο χάλυβα ή σύνθετη δοκό αντίστοιχης διατομής, η οποία τοποθετείται στην εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας του πύργου και στερεώνεται σε αυτήν με διαμπερή ανοξείδωτα αγκύρια. Στο εσωτερικό της διατομής της δοκού τοποθετούνται δυο κάθετοι μεταξύ τους δοκοί από κοίλη κυκλική διατομή διαμέτρου 60mm που συνδέονται στο μέσον με κατάλληλα διαμορφωμένο έλασμα.⁵⁴⁰ Πάνω από την περιμετρική δοκό τοποθετούνται επτά αμφιέριστες ξύλινες δοκοί 10x12εκ. ανά 45εκ. περίπου, στο ίχνος των παλαιών ξύλινων δοκών. Πάνω από αυτές τοποθετείται διάτρητο μεταλλικό δάπεδο/ σχάρα τύπου osogril ή άλλου είδους διάτρητη λαμαρίνα. [εικ178] Δεδομένης της διαμετρούς ρωγμής κατά το ύψος του πύργου είναι αναγκαία για την ενίσχυση της ομοιόμορφης λειτουργίας της τοιχοποιίας και την αποφυγή εκ νέου ρηγμάτωσης, εκτός από την τοποθέτηση της μεταλλικής δοκού στην εσωτερική παρειά και την κατασκευή των δύο διαφραγμάτων, η εξωτερική περίδεση του κτιρίου με χρήση μεταλλικής λάμας 80/10 [εικ.83,195] ή μεταλλικών ράβδων 20mm ή συρματόσχοινου και υλοποιείται και στις δύο στάθμες των μεταλλικών διαφραγμάτων.⁵⁴¹ Ωστόσο η λύση της μεταλλικής λάμας είναι προτιμότερη καθώς πάνω σε αυτή θα αγκυρώνονται και τα στοιχεία σύνδεσης της εσωτερικής δοκού με την τοιχοποιία.

εικ.182_ άποψη από το εσωτερικό του πύργου, διακρίνονται τα πατώματα από ξύλινες δοκούς και σχάρα (τρισδιάστατη απεικόνιση)

540 Αντίστοιχα παραδείγματα: Πτέρυγες Κελιών Εσωτερικού περιβόλου Ι. Μονής Δαφνίου και κτίριο στρατώνα Μαΐζωνα στο νιόκαστρο της Πύλου, μελέτη: Μιλπάδου-Fezans Ανδρονίκη

541 Μιλπάδου-Fezans Ανδρονίκη (2015), "Μέθοδοι και τεχνικές στερέωσης: Τοιχοποιίες – Θολοδομίες Μέρος 2" στο, σημειώσεις ΔΠΜΣ Προστασία μνημείων Α' κατεύθυνση

εικ.184_ ασύμμετρη κλίμακα από Ο.Σ. (αναφορά)

πέτασμα κατασκευασμένο με ξύλινες δοκίδες 80x120 κατακόρυφα τοποθετημένες σε ειδικά διαμορφωμένες μεταλλικές βάσεις

εξωτερική περιφύγιση με μεταλλική λάμα 80/10

συμπλήρωση εξωτερικής παρείας τοιχοποιίας

μεταλλικό κιγκλίδωμα κλίμακας SHS 40/40

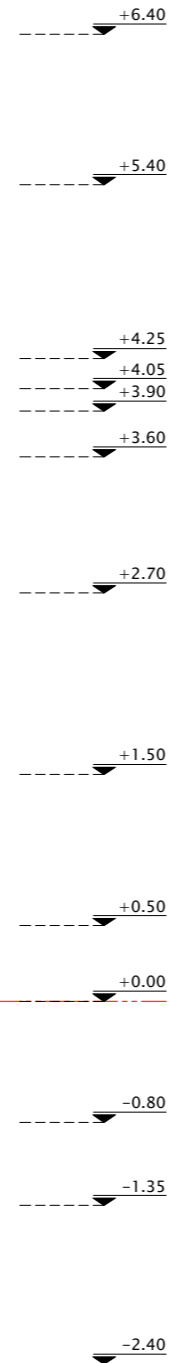
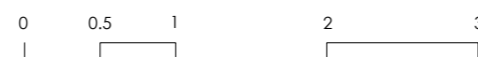
μεταλλική βαθμιδοφόρος UNP120

σκαλοπάτια διαμορφωμένα με σχάρα τύπου orsofilr και μεταλλικές γωνίες 30/30

LO1

διαμόρφωση θεμελίου στήριξης μεταλλικής κλίμακας από Ο.Σ.

εικ.183_ βόρεια όψη (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φαινικόυντα, κλίμακα 1:50

6.2.7 επεμβάσεις αποκατάστασης προσβασιμότητας

Το παρατηρητήριο Π09, τμήμα του υπό ανάδειξη δικτύου παρατηρητηρίων στην παράκτια ΝΔ Μεσσηνία, θα αποτελέσει σημείο παρατήρησης της φύσης και τοπόσημο για την ευρύτερη περιοχή, σύμφωνα με τη δράση 5.2 και 7.2. του σχεδίου υλοποίησης. Από άποψη λειτουργίας και χρήσης θα πρέπει να αποκατασταθεί η μοναδική είσοδος στο μνημείο που βρίσκεται στο δώμα (στάθμη +4.25) και να κατασκευαστεί κλίμακα ανόδου στο δώμα καθώς και το σύγχρονο παραπέτο στο δώμα που αναφέρθηκε παραπάνω. [εικ.185] Επιπλέον θα πρέπει να κατασκευαστεί καταπακτή/ κουπόλα στο δώμα καθώς και κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό του πύργου και στα δύο επίπεδα εξυπηρετώντας παράλληλα τις εργασίες συντήρησης και παρακολούθησης της κατάστασής του.

Προτείνεται λοιπόν η κατασκευή μεταλλικής κλίμακας ανόδου κατασκευασμένη από μεταλλικές δοκούς UNP120 ως βαθμιδοφόρους και πατήματα από σχάρα 30mm που συνδέονται με την βαθμιδοφόρο με ισοσκελείς γωνίες 30/3. Η βαθμιδοφόρος στο κάτω άκρο συνδέεται (αρθρωτά) με μεταλλική βάση η οποία ακυρώνεται σε βάση που διαμορφώνουν τρεις αναβαθμοί από οπλισμένο σκυρόδεμα, ενώ στην άνω απόληξη στερεώνεται (με κύλιση) στην απόληξη της λιθοδομής του κυρίου κορμού του κτιρίου. Εκατέρωθεν της κλίμακας διαμορφώνεται προστατευτικό κιγκλίδωμα/ κουπαστή με κοιλοδοκό SHS40/40/4 το οποίο, από το ύψος των 2,5μ και έπειτα, δημιουργεί περιμετρική ζώνη προστασίας για επιπρόσθετη ασφάλεια κάτι αντίστοιχο με αυτό που συμβαίνει στις κλίμακες συντήρησης υψηλών στύλων. [εικ.188]

Στο δώμα διαμορφώνεται περιμετρικό πέτασμα αποτελούμενο από κατακόρυφα τοποθετημένες δοκούς με ύψος 1.30μ έως 2.30μ οι οποίες ακολουθούν το ίχνος της ιστορικής απόληξης του κτίσματος με τις επάλξεις. [εικ.185] Οι ξύλινες δοκοί στερεώνονται στη βάση τους σε χωνευτή μεταλλική λάμα η οποία συνδέεται με περιμετρική ανοξείδωτη μεταλλική σύνθετη καμπυλωμένη διατομή που τοποθετείται στην άνω απόληξη της τοιχοποιίας του κορμού (στάθμη +4.05). Παράλληλα οι ξύλινες δοκοί συνδέονται και σε επόμενη στάθμη με περιμετρικό κιγκλίδωμα κατασκευασμένο από καμπυλωμένες λάμες που διαμορφώνουν διπλή γωνιά και σε περίπτωση μεγάλης φθοράς μπορούν εύκολα να αντικατασταθούν.

εικ.185_ Π09, άποψη από το δώμα, διακρίνεται το νέο παραπέτο διαμορφωμένο από ξύλινα κατακόρυφα στοιχεία (τρισδιάστατη απεικόνιση)

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω τα δύο πατώματα διαμορφώνονται με μεταλλική σχάρα ενώ ένα κυκλικό τμήμα του καθενός με διάμετρο 0.60μ περίπου διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να ανοιγοκλείνει και να επιτρέπει την κάθοδο στο εσωτερικό με την βοήθεια μια απλής μεταλλικής κλί-

εικ.186_εναλλακτική πρόταση αποκατάστασης επάλξεων με λιθοδομή (πάνω)
εικ.187_τριδιάστατη απεικόνιση βάρειας όψης (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα

μακας κατασκευασμένη από κοιλοδοκό SHS40/40/4 προκειμένου ο επισκέπτης να έχει τη δυνατότητα να κατέλθει στον χώρο διαμονής και να βιώσει την εμπειρία του χωρικού που εκτελεί την αγγαρεία φρούρησης.[εικ.176]

6.2.8 επεμβάσεις προβολής και ανάδειξης του μνημείου

Όσον αφορά στην προβολή και ανάδειξη του κτιρίου ως κτίριο-παρατηρητήριο προτείνεται η τοποθέτηση κεντρικά στο δάπεδο του δώματος κυκλικής μεταλλικής λαμαρίνας "πυξίδας" όπου σημειώνεται με απλό γραφιστικό τρόπο η θέση των λοιπών παρατηρητηρίων καθώς και άλλων σημείων ενδιαφέροντος προκειμένου ο επισκέπτης να προσανατολιστεί και να κατανοήσει καλύτερα τη λειτουργία του. Επιπλέον στο κεντρικό σημείο στο δώμα όπως επίσης και σε ευδιάκριτο σημείο εξωτερικά χαμηλά στην βάση του κτιρίου προτείνεται η τοποθέτηση "στόχου" που αναγνωρίζεται από φορητές συσκευές εικονικής περιήγησης όπως περιγράφηκε στην δράση 6.2 (ψηφιακή εφαρμογή ανάδειξης) και 6.3 (εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας) σε προηγούμενο κεφάλαιο. Παράλληλα για τους επισκέπτες που δεν διαθέτουν κάποια συσκευή θα πρέπει οπωσδήποτε να τοποθετηθεί ενημερωτική επιγραφή (ανοξειδωτη) στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου για ενημέρωση και προστασία.

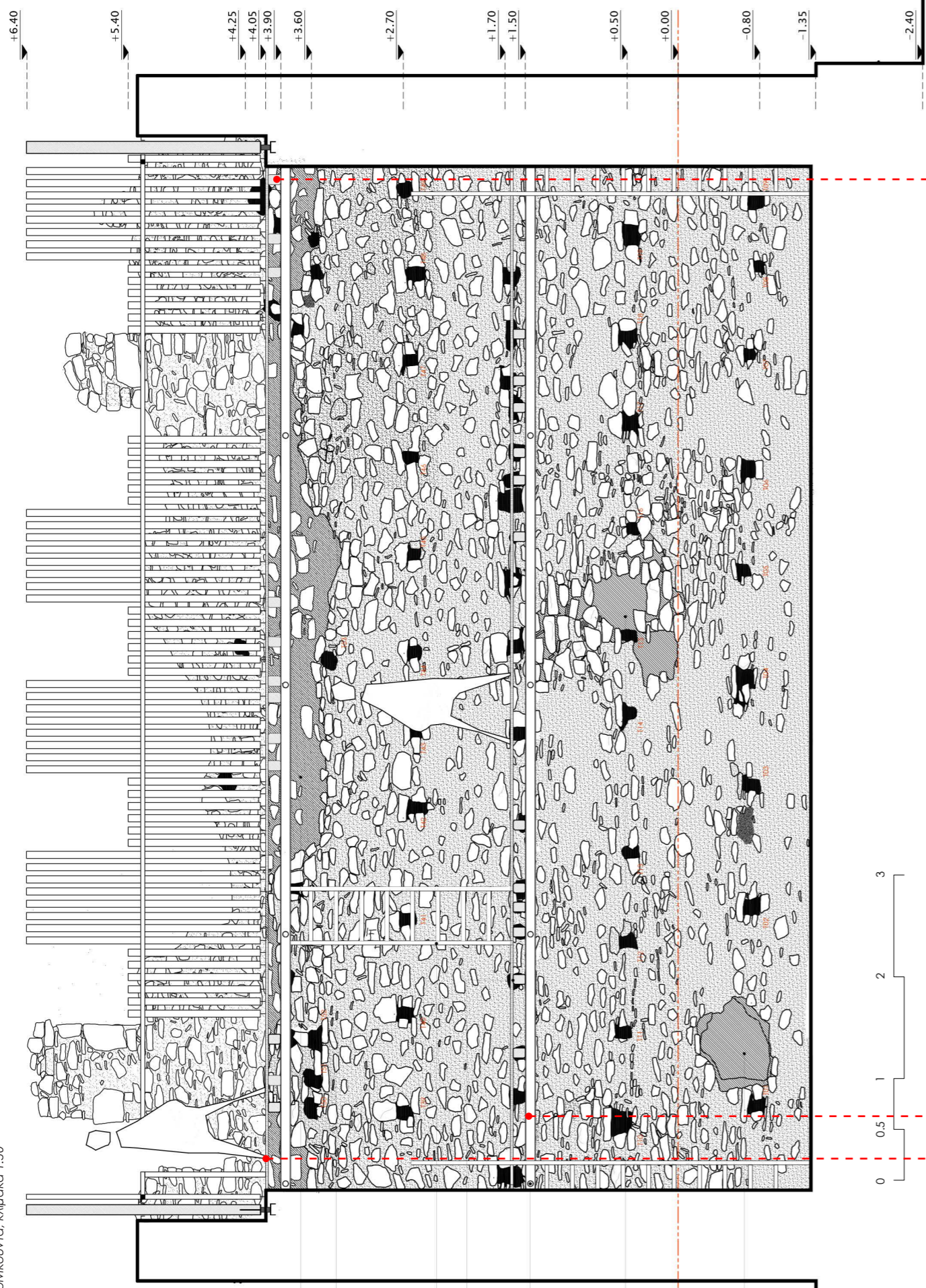
Παράλληλα για τη διασφάλιση της ασφαλούς πρόσβασης μέχρι τον πύργο και στα πλαίσια της ενέργειας 5.1 προτείνεται ο καθαρισμός του κύριου μονοπατιού και η κατάλληλη διαμόρφωση ορισμένων κεκλιμένων επιπέδων με ξύλα ή άλλα ανακυκλώσιμα υλικά (πχ. λάστιχα) ως σκαλοπάτια. [εικ.190]

Θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό να υλοποιηθούν οι εργασίες αποκατάστασης του πύργου, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, διότι σε αντίθετη περίπτωση η φθορά του και εν τέλει η κατάρρευσή του δεν θα αργήσει να συμβεί. Οι προτάσεις που περιγράφηκαν για την αποκατάσταση του αυθύπαρκτου οχυρού οικοδομήματος έλαβαν υπόψη το ζήτημα της διατήρησης της δομής και λειτουργίας, τη διακριτικότητα δηλαδή τη σαφή διαφοροποίηση νέων και υφιστάμενων τμημάτων της κατασκευής, τη χρήση νέων τεχνολογιών και υλικών, τη διατήρηση του δομικού συστήματος, την ανθεκτικότητα των υλικών και ασφαλώς την αναστρεψιμότητα δεδομένου ότι όλες οι παρεμβάσεις, πλην της ενίσχυσης της τοιχοποιίας μπορούν σχετικά εύκολα να απομακρυνθούν.

εικ.188_Π09, άποψη της νέας μεταλλικής κλίμακας ανόδου στο δώμα (τριδιάστατη απεικόνιση)

εικ.189_ τομή ΒΒ - ανάπτυγμα (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

συμπίεση/ αποκατάσταση τοιχοποιίας

οπίς υποδοχής ξύλινων δοκών πατώματος

μεταλλική ούλαμα

οπίς υποδοχής ξύλινων δοκών πατώματος

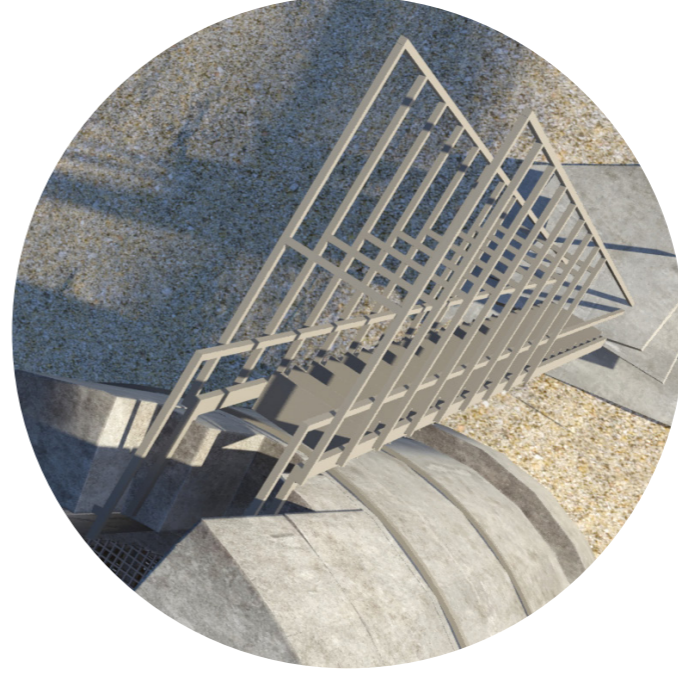
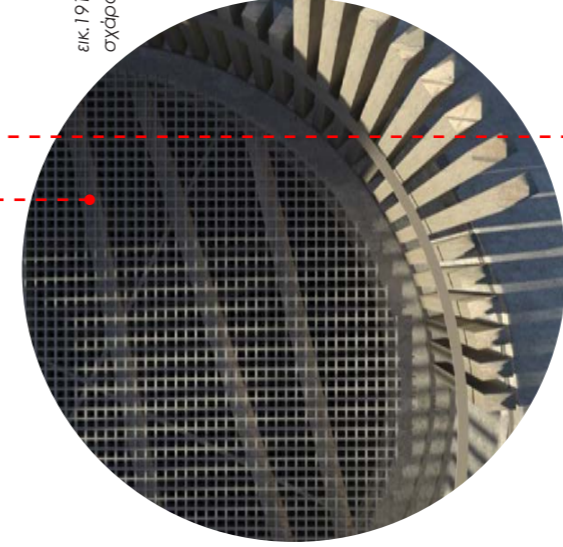
ανοξείδωτα μεταλλικά στοιχεία ακαμψίας φ60

συμπίεση/ αποκατάσταση τοιχοποιίας

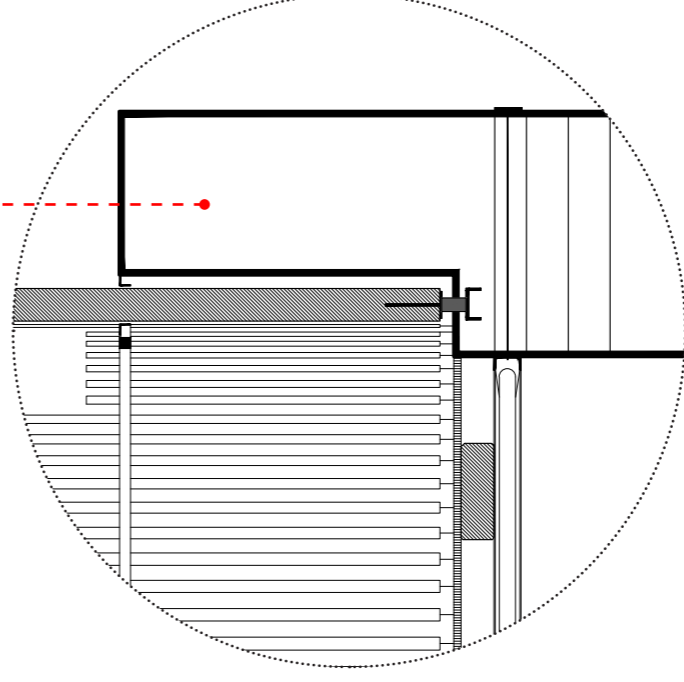
LOI

συμπίεση/ αποκατάσταση τοιχοποιίας

εικ.191_ τελική επικάλυψη πατώματος με μεταλλική σχάρα τύπου aiso grill

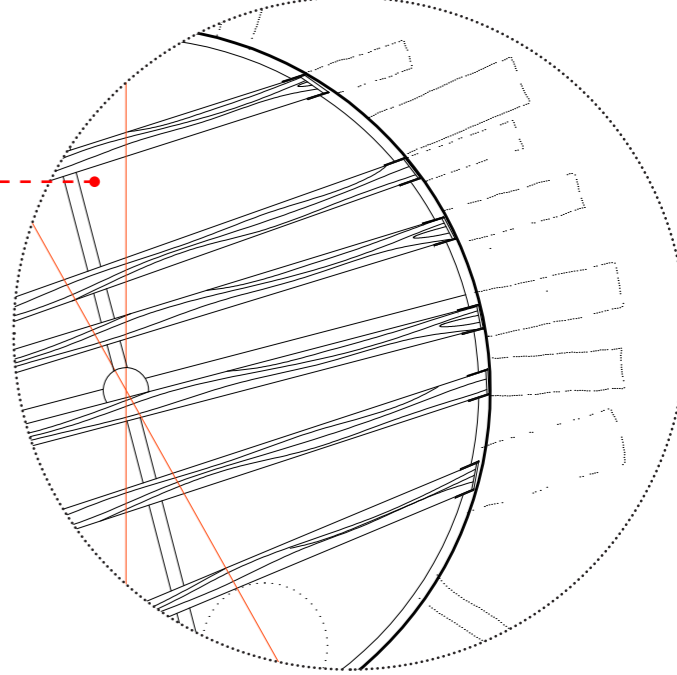
εικ.193_ άποψη νέας μεταλλικής κλίμακας ανόδου στο δώμα

εικ.194_ τομή ΒΒ - ανάπτυγμα (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50

εικ.192_ στήριξη ξύλινων αμφιρριστην δοκών σε περιμετρική δοκό UINP 100

εικ.190_ διαμόρφωση κεκλιμένων επιπέδων με ανακυκλώσιμα υλικά

εικ.195_ μεταλλικός σύνδεσμος λάμας περιφράξης πύργου (παράδειγμα μονής Δαφνίου) [2017]

εικ.196_ τοπογραφικό διάγραμμα, Π10, θέση Μεμί, Κορώνη
 εικ.197_ (πάνω) άποψη της παραλίας Μεμί, του πύργου και του κάστρου από την Χρυσοκελαριά
 εικ.198_ (κάτω) άποψη του κάστρου της Κορώνης από τον Πύργο Π10

6.3 Πύργος [Π10] στη θέση Μεμί, Κορώνη

6.3.1 τοπογραφία

Ο πύργος [Π10], όπως έχει ήδη αναφερθεί, βρίσκεται σε περίοπτη θέση σε ένα μικρό ύψωμα (υψόμετρο: 18μ.) νοτιοδυτικά του κάστρου σε απόσταση 2.750μ. στην περιοχή με το όνομα "Μεμί". Το ύψωμα βρίσκεται ακριβώς πάνω από τον παραλιακό δρόμο και απέχει μόλις 75 μέτρα από την ακτή. Έχει ανεμπόδιστη θέα προς το κάστρο της Κορώνης αλλά και προς το ανοικτό πέλαγος και την ενδοχώρα και έχει οπτική επαφή μέχρι την κορυφή του όρους Μαυροβούνι. Η έκταση στην οποία βρίσκεται έχει επιφάνεια 4.500τμ. περίπου και περιλαμβάνει πλησίον του, στα βορειοδυτικά, ένα ισόγειο παραλληλόγραμμο κτίσμα επιφάνειας 185τμ περίπου, από οπλισμένο σκυρόδεμα, το οποίο σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο. Στην βορειοανατολική πλευρά συνορεύει με ρέμα το οποίο απέχει από τον πύργο [Π10] μόλις 30 μέτρα. [εικ.196]

εικ.199_ άποψη του πύργου Π10 από δυτικά [2017]

6.3.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση

Ο πύργος στη θέση Μεμί Κορώνης δεν ήταν δυνατόν να αποτυπωθεί στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ωστόσο στη συνέχεια δίνεται μια συνοπτική περιγραφή της κατασκευής του. Πρόκειται για κυκλικό κτίσμα παρόμοιο με τον πύργο Π09 στη θέση Λούτσα που παρουσιάστηκε παραπάνω. Η εξωτερική διάμετρος του κορμού του είναι περίπου 4.50μ και το συνολικό του ύψος μαζί με τις επάλξεις είναι περίπου 8.50μ. Αντίθετα με τον πύργο Π09 δεν διαθέτει πεπλατυσμένη βάση και δεν εντοπίστηκε ίχνος θεμελίωσης σε βραχώδες έδαφος. Και σε αυτόν τον πύργο εντοπίζονται μικρές οπές (σκαλότρυπες) σε ισοδιαστήματα στην τοιχοποιία οι οποίες διαμορφώνουν επάλληλες στρώσεις. Η πρώτη σειρά διαμορφώνεται σε απόσταση 1μ περίπου από το έδαφος ενώ οι δύο επόμενες απέχουν ένα περίπου μέτρο από την προηγούμενη σειρά. Η πλειοψηφία των οπών διαφοροποιούνται από αυτές του πύργου της Λούτσας, είναι στρογγυλές, έχουν κόνιαμα περιμετρικά και από τον τρόπο που είναι κατασκευασμένες φαίνεται ότι δεν επέτρεπαν την απομάκρυνση των δοκίδων που τοποθετούνταν εκεί κατά τη διάρκεια κατασκευής του κτίσματος. Στο εσωτερικό, όμοια με τον πύργο Π09, διακρίνονται οπές στην τοιχοποιία που λειτουργούσαν ως υποδοχείς των ξύλινων δοκών που διαμόρφωναν το μεσοπάτωμα στον άξονα ανατολή-δύση στο μέσο περίπου του ύψους του πύργου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τοιχοποιίας του πύργου Π10 αποτελούν οι έντονες οριζόντιες ταινίες λίθων και κεράμων που εντοπίζονται τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό του. Ωστόσο και εδώ συναντούμε κεράμους άτακτα τοποθετημένους αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό που πιθανά οφείλεται στο γεγονός ότι το κτίσμα έχει δεχθεί λιγότερες παρεμβάσεις και η λιθοδομή του παραμένει περισσότερο αυθεντική. Η λιθοδομή στην απόληξη του κτιρίου (παραπέτο και επάλξεις) διαμορφώνεται με πλακοειδείς μικρού μεγέθους λίθους και οριζόντια τοποθετημένους κεράμους γεγονός που διαφοροποιεί την εικόνα του από αυτόν της Λούτσας, όπως επίσης διαφοροποιείται και η εικόνα των επάλξεων αφού εδώ δεν τις διαμορφώνουν ακρογωνιαίοι λίθοι όπως στην περίπτωση του Π09 αλλά μικροί πλακοειδείς οριζόντια τοποθετημένοι λίθοι και κέραμοι.

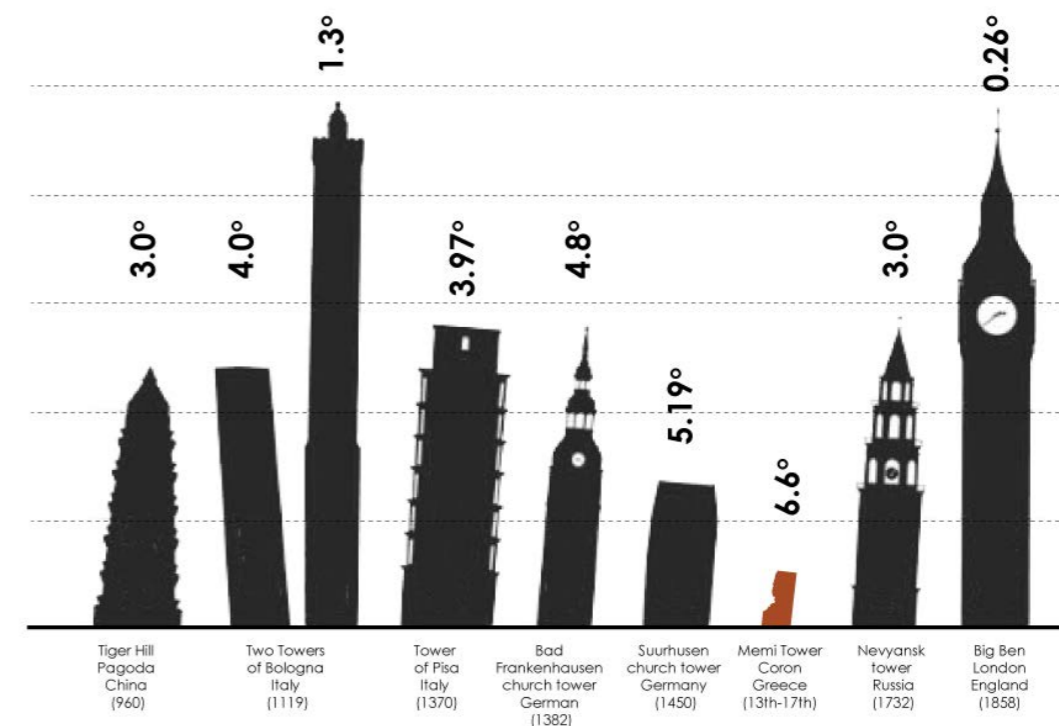
εικ.200_ τμήμα της βόρειας όψης του πύργου Π10 [2017]

εικ.201_ άποψη του πύργου Π10 από βορρά [2017]

6.3.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία

Το κτίσμα παρουσιάζει εικόνα μεγάλης εγκατάλειψης και απαξίωσης, βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση για μεγάλο χρονικό διάστημα και παρουσιάζει σοβαρότατα προβλήματα που χρήζουν άμεσων σωστικών μέτρων. Το ανατολικό τμήμα της τοιχοποιίας από το ύψος περίπου των 2μ. και άνωθεν έχει καταρρεύσει [εικ.200-201] και το υλικό της κατάρρευσης εντοπίζεται κυρίως εντός του εσωτερικού του πύργου. Παράλληλα στο δυτικό εναπομείναν τμήμα, που σώζεται σχεδόν σε όλο του το ύψος και περιλαμβάνει τμήμα των δύο επάλξεων, εμφανίζεται μεγάλη κατακόρυφη διαμπερή λοξή ρωγμή με κατεύθυνση Β-Ν και πλάτος 10-20εκ. [εικ.199] Επιπλέον σε πολλά σημεία σημειώνεται σημαντική απόπλυση του κονιάματος όπως για παράδειγμα σε ζώνη σε απόσταση 2.5μ. περίπου από το έδαφος. [εικ.200] Στην βάση του πύργου στην βόρεια πλευρά εντοπίζονται κατακόρυφες ρωγμές με κατεύθυνση από κάτω προς τα πάνω, όπως επίσης στη νότια πλευρά φαίνεται να έχει χαθεί η συνοχή της λιθοδομής, αφού ο κατώτερος δόμος μοιάζει να έχει αποκολληθεί από την υπόλοιπη τοιχοποιία δημιουργώντας απώλεια έδρασης του μνημείου, γεγονός που ερμηνεύει και την πολύ μεγάλη απόκλιση από την κατακόρυφο του συνόλου του κτίσματος. [εικ.201] Συγκεκριμένα το κτίσμα σημειώνει απόκλιση της τάξεως των 6.6 μοιρών ή κλίση της τάξεως του 11.80%. [εικ.202] Το κτίσμα λόγω διαφορετικής καθίζησης⁵⁴² εμφανίζει ενιαία στροφή προς νοτιοδυτικά, δηλαδή προς το τμήμα της κατωφέρειας του λόφου, ο οποίος φαίνεται να υποχωρεί. Δυτικά του πύργου μαντρότοιχος κατασκευασμένος από λιθινή βάση και ανωδομή από τσιμεντόλιθους έχει επίσης υποχωρήσει σημαντικά, επιβεβαιώνοντας το πρόβλημα ολίσθησης του εδάφους και όλων των κατασκευών που βρίσκονται σε αυτόν. Παράλληλα πέριξ του μνημείου και στις χαμηλότερες στάθμες της τοιχοποιίας του παρατηρείται έντονη βλάστηση (ποώδη φυτά, θάμνοι, δενδρύλλια) όπως επίσης και μύκητες, βρύα και λειχήνες σε πολλά σημεία στο εξωτερικό και εσωτερικό. Και σε αυτό το κτίσμα διακρίνονται πιθανά κατά τόπους νεότερες επεμβάσεις.

εικ.202_ επιλεγμένα κτίρια που εμφανίζουν απόκλιση από την κατακόρυφο [πηγή: guinness world record, διαδίκτυο]

542 Καββαδάς Μ. (2016) "Γεωτεχνικά θέματα - Βλάβες λόγω Πλημμελούς Συμπεριφοράς της Θεμελίωσης" στο Εποπτικό υλικό διαλέξεων του ΔΠΜΣ - Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων

εικ.203_ άποψη του πύργου Π10 από νοτιοανατολικά [2017]

Η σημερινή λοιπόν εικόνα της κατασκευής είναι αποτέλεσμα πρωτίστως της κακής ποιότητας εδάφους θεμελίωσης, το οποίο πιθανά αποτελεί ένα σαθρό ξαρμα του ανάγλυφου, το οποίο χρόνο με το χρόνο και με την βοήθεια των υδάτων υποχωρεί προς νότο. Συνήθη αίτια που προκαλούν διαφορική καθίζηση (στροφή) της θεμελίωσης αποτελούν: 1. η ετερογένεια του εδάφους (μαλακό/σκληρό) σε διαφορετικές θέσεις της θεμελίωσης, ιδιαίτερα σύνηθες σε επικλινές έδαφος όπου συχνά τμήμα του κτιρίου εδράζεται σε επίχωση (μαλακό) 2. η συρρίκνωση/διόγκωση του εδάφους λόγω αλλαγής της υγρασίας σε χρόνο μεταγενέστερο του κτιρίου (π.χ. απορροφητικοί βόθροι, δένδρα, στεγανές επικαλύψεις δαπέδων) 3. λόγω διακύμανσης της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα (λόγω αντλήσεων ή αποστραγγίσεων) 4. ερπυστικές μετακινήσεις πρανών ή (γενικότερα) εξελισσόμενα κατολισθητικά φαινόμενα (ανάντη ή κατάντη του δομήματος).⁵⁴³ Η ολίσθηση και καθίζηση λοιπόν του εδάφους έχει προκαλέσει την απώλεια έδρασης του πύργου ο οποίος είναι λογικό και αναμενόμενο να παρουσιάζει αυτήν την πολύ μεγάλη απόκλιση από την κατακόρυφο και με δεδομένο επιπρόσθετα ότι δεν διαθέτει πελατυσμένη βάση όπως ο πύργος Π09 στη θέση Λούτσα. Συγχρόνως, η απώλεια του ξύλινου πατώματος, το οποίο συνέβαλε στην συμπεριφορά του κτίσματος ως συνόλου (διαφραγματική λειτουργία) συνέβαλε επίσης στην διάρρηξη της τοιχοποιίας (ρωγμές και καταρρεύσεις), παθολογία που συναντήσαμε και στον πύργο Π09.

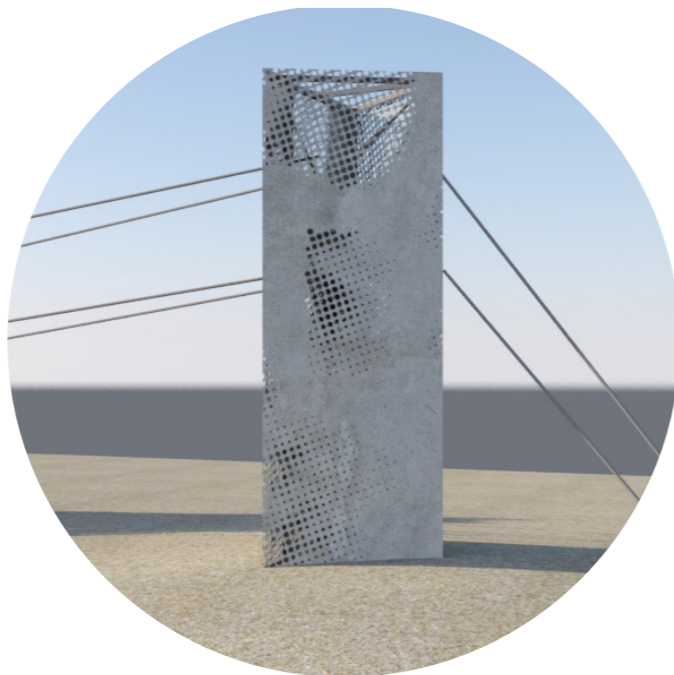

εικ.204_ άποψη του πύργου Π10 από νοτιοανατολικά [2017]

6.3.4 λήψη άμεσων σωστικών μέτρων

Για την προστασία λοιπόν του οικοδομήματος αλλά και την ασφάλεια των διερχόμενων περαστικών προτείνονται καταρχήν άμεσα σωστικά μέτρα στα πλαίσια της ενέργειας 1.1 του σχεδίου υλοποίησης. Τα άμεσα σωστικά μέτρα θα πρέπει να περιλαμβάνουν όλες εκείνες τις ενέργειες που θα στερεώσουν το μνημείο στην κατάσταση που βρίσκεται σήμερα. Θα πρέπει οπωσδήποτε να πραγματοποιηθεί η καθαίρεση των ετοιμόρροπων δομικών μελών, η αντιστήριξη της εναπομένουσας τοιχοποιίας καθώς και η υποθεμελίωση του μνημείου και η συγκράτηση της κατωφέρειας του εδάφους. Προκειμένου να συγκρατηθεί το κτίσμα είναι σκόπιμο να κατασκευαστεί κλωβός, από ξύλινα και μεταλλικά στοιχεία, περιμετρικά του εναπομείναντος τμήματος, ο οποίος είτε θα αντιστηριχθεί με

543 Καββαδάς Μ. (2016) "Γεωτεχνικά θέματα - βλάβες λόγω Πλημμελούς Συμπεριφοράς της Θεμελίωσης" στο Εποπτικό υλικό διαλέξεων του ΔΠΜΣ - Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων

εικ.206_ κλωβός από μεταλλικούς δακτυλίους και κατακόρυφα τοποθετημένες ξύλινες δοκούς, τρισδιάστατη απεικόνιση

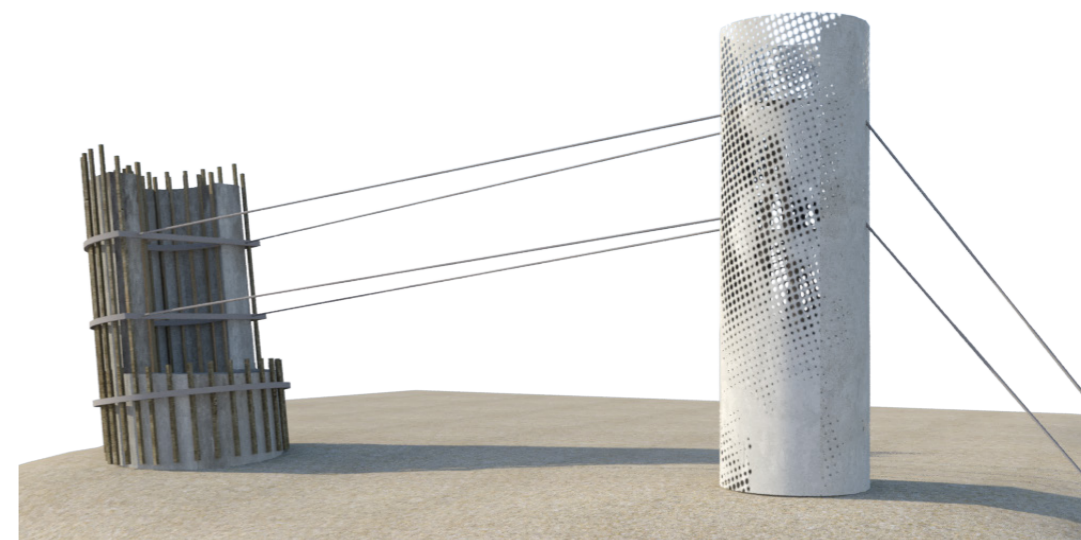
εικ.207_ απεικόνιση νέου πύργου ανάρτησης με καλώδια του Π10, τρισδιάστατη απεικόνιση

εικ.205_ Π10, κατασκευή στήριξη του πύργου (άμεσα σωστικά μέτρα) τρισδιάστατη απεικόνιση

μεταλλικές αντηρίδες⁵⁴⁴ από την πλευρά της κατωφέρειας, μετά τη δημιουργία κατάλληλων οριζόντιων βαθμίδων τοποθέτησής τους ή θα αναρτηθεί με καλώδια⁵⁴⁵ από την αντίθετη πλευρά. [εικ.205-208] Η δεύτερη περίπτωση πιθανά να πλεονεκτεί έναντι της πρώτης δεδομένου ότι η εγκατάστασή της στα ανάντι είναι ευκολότερη και επίσης αφήνει το περιθώριο υπό προϋποθέσεις να γίνει ανάταξη της κατασκευής στην κατακόρυφο με κατασκευή κατάλληλης διάταξης αναδίπλωσης των καλωδίων. Όσον αφορά την εξυγίανση του εδάφους της κατωφέρειας η χρήση μικροπασσάλων⁵⁴⁶ θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελεί μία λύση. Σε κάθε περίπτωση όμως η επίλυση ενός τέτοιου σύνθετου και δύσκολου ζητήματος αποτελεί αντικείμενο εξειδικευμένης διεπιστημονικής μελέτης με τη συνεργασία ομάδας πολιτικών μηχανικών και γεωτεχνικών.

Δεδομένων λοιπών των συνθηκών θα πρέπει καταρχήν να δημιουργηθεί μια ζώνη απαγόρευσης διέλευσης του κοινού για λόγους ασφαλείας έως ότου ληφθούν τα απαραίτητα σωστικά μέτρα για τη διασφάλιση του μνημείου από περαιτέρω βλάβες και καταρρεύσεις. Στη συνέχεια όπως αναφέρθηκε παραπάνω, προτείνεται το σενάριο ανάρτησης του μνημείου από ένα "πυλώνα" κατασκευασμένο από μεταλλικό φορέα και υπενδεδυμένο είτε από διάτρητα φύλλα λαμαρίνας, είτε από κατακόρυφες ξύλινες δοκίδες. Η νέα αυτή κατασκευή θα αποτελεί ένα σύγχρονο παρατηρητήριο, πλάι στο ιστορικό, το οποίο θα συγκρατεί/ αναρτά τον πύργο Π10 ενώ επιπλέον θα επιτρέπει την είσοδο επισκεπτών στο εσωτερικό του και την άνοδό τους με μία μεταλλική κλίμακα στο σύγχρονο δώμα από όπου θα μπορούν να παρατηρήσουν τον πύργο Π10 και να έχουν πλήρη εποπτεία της ευρύτερης περιοχής. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται τόσο η διάσωση του μνημείου αλλά και η ανάδειξή του, παρέχοντας την δυνατότητα επανάκτησης της αρχικής χρήσης του πύργου ως παρατηρητήριο, όχι βέβαια στο ίδιο το κτίσμα αφού δεν είναι δυνατόν να είναι επισκέψιμο, αλλά σε ένα σύγχρονο κτίσμα που λειτουργεί επικουρικά πλάι σε αυτό, σύμφωνα και με την ενέργεια 7.2 του σχεδίου υλοποίησης (αξιοποίηση/ επανάχρηση κτιριακών καταλοίπων & θέσεων). Επιπρόσθετα, στα πλαίσια της ενέργειας 1.2 (καθαρισμός και συντήρηση περιβάλλοντος χώρου), κρίνεται απαραίτητος ο καθαρισμός του περιβάλλοντα χώρου του μνημείου από την βλάστηση τόσο για την ανάδειξή του, όσο και για την προστασία του από την βλάστηση και τη φωτιά. Παράλληλα, ο καθαρισμός θα εξυπηρετήσει και την απαιτούμενη διαδικασία αποτύπωσης και φωτογράφισης ή οποια παρεμποδίζεται σημαντικά. Σε κάθε περίπτωση βέβαια ο καθαρισμός θα πρέπει να γίνει με μεγάλη προσοχή, λαμβάνοντας όλα τα απαιτούμενα μέτρα ασφαλείας.

εικ.208_ Π11, κλωβός, ανάρτηση με καλώδια και νέος πυλώνας (άμεσα σωστικά μέτρα), τρισδιάστατη απεικόνιση

544 Παράδειγμα: μεταλλικές αντηρίδες βόρειου τοίχους μονής Δαφνίου, μελέτη: Μιλτιάδου-Fezans Ανδρονίκη

545 βλ. κρεμαστές γέφυρες

546 Οι μικροπασσαλοί μπορούν αν είναι κατασκευασμένοι από χάλυβα, από Ο.Σ. ή από συνδυασμό των δύο και μπορούν να διατάσσονται ως μεμονωμένοι πάσσαλοι, ως ομάδες ή ως πασσαλοτοιχίες, βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ (2006) "Μικροπασσαλοί" στο Προσωρινές εθνικές προδιαγραφές, ΠΕΤΕΠ 11-01-03-00

εικ.209_ άποψη του Π10, θέση Μεμί από νοτιοδυτικά [2017]

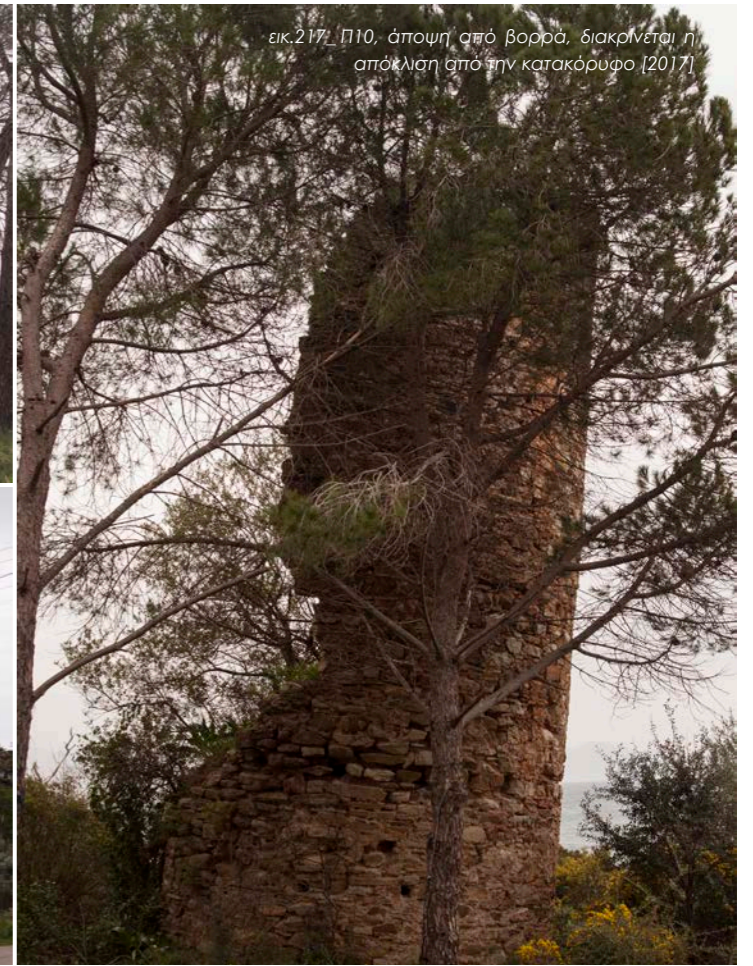
εικ.210_ Π10, άποψη από νότο [2017]

εικ.211_ άποψη του Π10 από δυτικά [2017]

εικ.214_ άποψη του πύργου Π10 από βόρρα, σημείο πρόσδεσης [2017]

εικ.217_ Π10, άποψη από βορρά, διακρίνεται η απόκλιση από την κατακόρυφο [2017]

εικ.218_ άποψη του Π10 από νοτιοανατολικά, διακρίνεται και ο χείμαρρος ακριβώς από κάτω [2017]

εικ.212_ διαμπερές ρωγμή και τμήμα τοιχοποιίας, Π10, θέση μεμί [2017]

εικ.213_ Π10, άποψη από βορειοανατολικά, διακρίνεται το τμήμα της τοιχοποιίας που έχει καταρρεύσει [2017]

εικ.219_ Π10, άποψη τμήματος της τοιχοποιίας, στο βάθος διακρίνονται οι οπές για τις ξύλινες δοκούς [2017]

εικ.220_ Π10, άποψη από δυτικά [2017]

εικ.214_ Π10, οπή στην τοιχοποιία [2017]

εικ.215_ Π10, λιθοδομή και οπή στην τοιχοποιία [2017]

εικ.221_ Π10, ρωγμή στην βάση της τοιχοποιίας [2017]

εικ.222_ Π10, καθίζηση εδάφους, πρόβλημα στην θεμελίωση [2017]

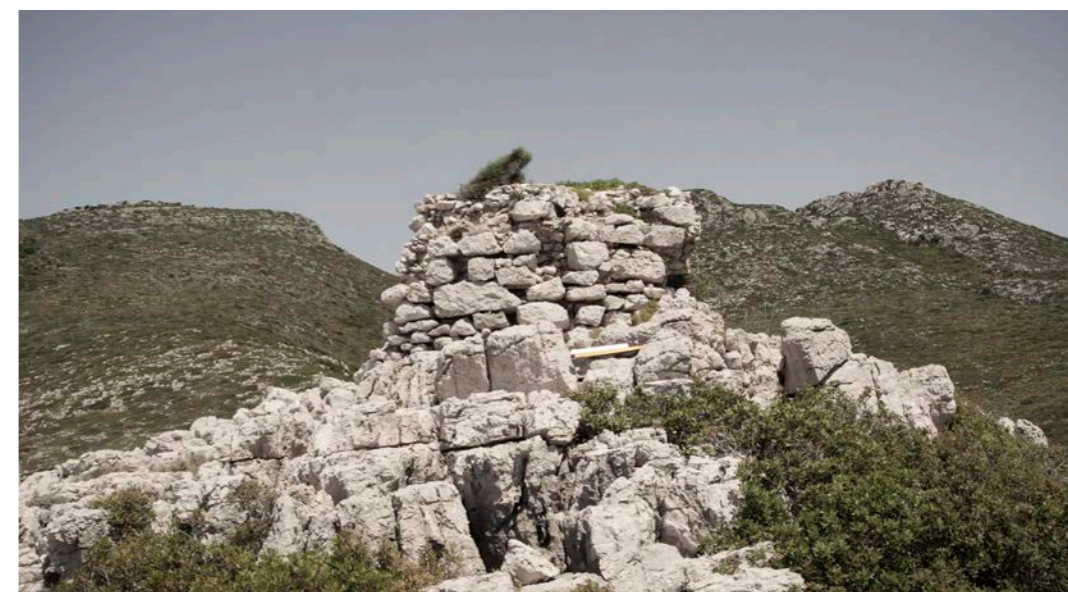
εικ.226_ χερσάνησος πύργακι και πύργος Π06 νότια άποψη από την θάλασσα

6.4.2 γεωμετρική και οικοδομική ανάλυση

Το κτίσμα έχει κυκλική σε κάτοψη συμπαγή βάση με εξωτερική διάμετρο 3.80μ. και σωζόμενο ύψος 1.80μ. Αντίστοιχη συμπαγή βάση συναντήσαμε στις βίγλες της Χίου οι οποίες κατασκευάστηκαν μεταξύ 14^{ου}-16^{ου} αιώνα αλλά διαφέρουν πολύ ως προς τη διάμετρο της βάσης. Η τοιχοποιία του πύργου διαμορφώνεται εξωτερικά με μεγάλους ημιλαξευτούς ασβεστολιθικούς λίθους, ενώ στο εσωτερικό η δόμηση γίνεται με μικρότερου μεγέθους λίθους και άφθονο ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Οι λίθοι πρέπει να προήλθαν από την ίδια ακριβώς τοποθεσία στην οποία κατασκευάστηκε το κτίσμα, γεγονός που μαρτυρά το βραχώδες τοπίο ολόγυρα. [εικ.226] Το κονίαμα είναι ιδιαίτερα ισχυρό και περιέχει πολλά αδρανή μικρού και μεσαίου μεγέθους (30-100mm), θραυσμένα κεραμικά καθώς και πλήθος οστρέων. [εικ.237,238] Στην τοιχοποιία σε λιγοστά σημεία παρεμβάλλονται και μεγαλύτερα τμήματα κεράμων, ενώ το κονίαμα εντοπίζεται σε μεγάλο βάθος και πιθανά έχει αποπληθεί από την εξωτερική επιφάνεια με την πάροδο των ετών, δίνοντας την εντύπωση κτίσματος κατασκευασμένου από ξηρολιθοδομή. [εικ.236] Σε δύο τρία σημεία του πύργου σε στάθμη σε απόσταση 1.25μ περίπου από το έδαφος εντοπίστηκαν στρογγυλές οπές διαμέτρου 6εκ. περίπου που περιβάλλονται από κονίαμα και φαίνεται ότι στο παρελθόν περιείχαν ξύλινα στοιχεία. [εικ.245] Το κτίσμα θεμελιώνεται απευθείας στον βράχο, στην κορυφή του υψώματος και γύρω του βρίσκονται διασκορπισμένοι οι λίθοι της εξωτερικής παρειάς του τμήματος του πύργου που έχει αποκολληθεί καθώς πιθανά και λίθοι της ανωδομής του, εφόσον υπήρχε. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο όγκος του λίθων πέριξ του μνημείου είναι περιορισμένος και αυτό ίσως μας οδηγεί στο συμπέρασμα είτε ότι έχουν κλαπεί είτε ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για ένα ιδιαίτερα ψηλό οικοδόμημα.

6.4.3 κατάσταση διατήρησης και παθολογία

Το κτίσμα παρουσιάζει σημαντικά δομικά προβλήματα δεδομένου ότι έχει διαταραχθεί η δομή της τοιχοποιίας του στο μεγαλύτερο τμήμα της. Η εξωτερική παρειά της έχει αποκολληθεί σε ποσοστό περίπου 70%, ενώ οι λίθοι κείτονται τριγύρω. [εικ.242] Όσον αφορά στη θεμελίωση δεν διαπιστώθηκε κάποιο πρόβλημα δεδομένου ότι το έδαφος είναι ιδιαίτερα βραχώδες. Τέλος στο κτίσμα σημειώνονται φθορές που οφείλονται και σε βιολογικούς παράγοντες με ποώδη φυτά να φυτρώνουν εδώ και εκεί και ιδιαίτερα στο ανώτερο επίπεδο τμήμα του.

εικ.227_ άποψη του πύργου Π06 από νότο [2017]

6.4.4 πρόταση αποκατάστασης

Σε κάθε περίπτωση η αποκόλληση της εξωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας [εικ.235] που προαναφέρθηκε θα οδηγήσει με βεβαιότητα στο μέλλον σε περαιτέρω διάβρωση της τοιχοποιίας και εν τέλει στην ολοκληρωτική καταστροφή του μνημείου. Ως εκ τούτου στα πλαίσια της ενέργειας 3.2 (επισκευή, αποκατάσταση, στερέωση) θα πρέπει άμεσα να υλοποιηθεί η αποκατάσταση της τοιχοποιίας (συμπαγής βάση) με το οικοδομικό υλικό (λίθοι) που βρίσκεται πέριξ του μνημείου. Οι εργασίες αποκατάστασης συνοπτικά θα αφορούν την τμηματική ανακατασκευή της λιθοδομής του και βαθύ αρμολόγημα. Εξαιτίας του μικρού ύψους του μνημείου θεωρείται ότι δεν θα χρειαστούν μεγάλες επεμβάσεις, όπως ενέματα και η στατική αποκατάστασή του θα περιοριστεί στα παραπάνω.

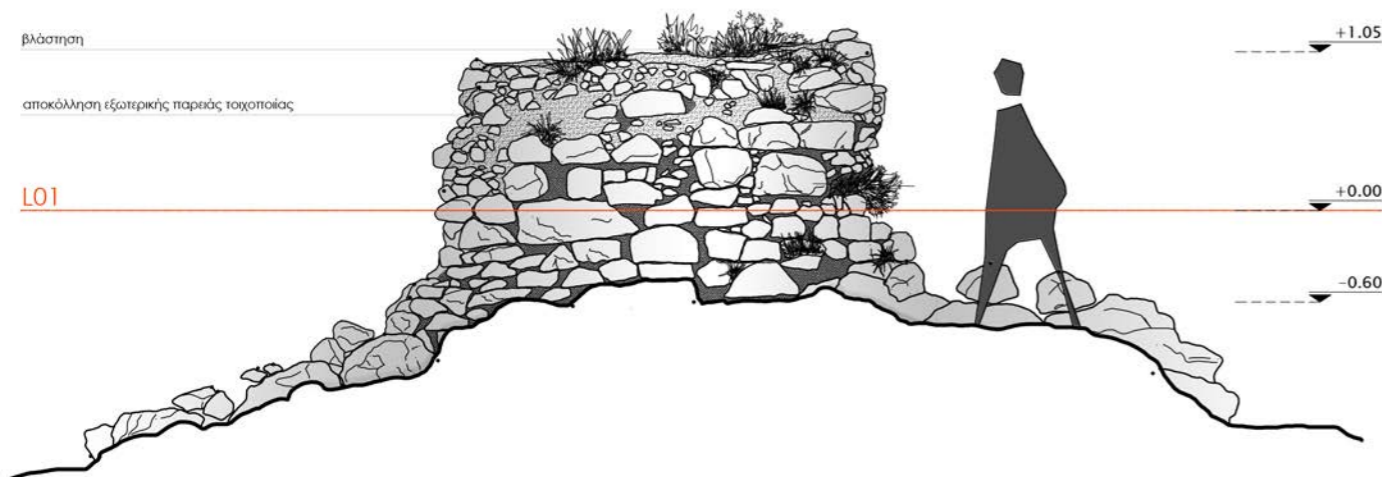
6.4.5 επεμβάσεις αποκατάστασης προσβασιμότητα και ανάδειξης

Όσον αφορά στην διασφάλιση προσβασιμότητας στο μνημείο, στα πλαίσια της ενέργειας 5.1 (διάνοξη και καθαρισμός μονοπατιών) του σχεδίου υλοποίησης προτείνεται πρώτον η διαμόρφωση μονοπατιού στο βραχώδες τοπίο της χερσονήσου πυργάκι με την κατά τόπους λάξευση των βράχων και η δημιουργία ατελών σκαλοπατιών. Επιπλέον προτείνεται η σήμανση της τοποθεσίας με διακριτικές πινακίδες προκειμένου να είναι δυνατή η επίσκεψη του μνημείου στα πλαίσια των πολιτιστικών διαδρομών Δ3 και Δ5 που προαναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπως και η τοποθέτηση σε εμφανές σημείο ειδικού "στόχου" που σχετίζεται με την ψηφιακή εφαρμογή ανάδειξης και την εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας.

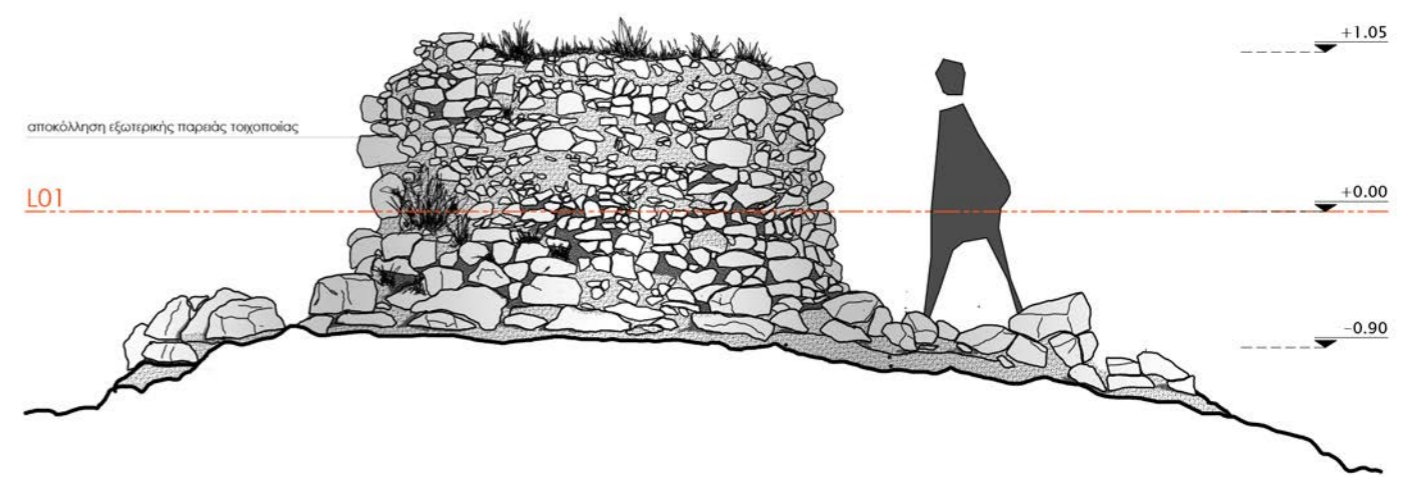
κατάρρευση εξωτερικής παρειάς τοιχοποιίας
ιδιαίτερα στο βορειοανατολικό τμήμα

βλάστηση

εικ.229_ γενική κάτοψη (αποτύπωση), πύργος Π06,
θέση λίμνη πατά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50

εικ.228_ νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π06, θέση λίμνη πατά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50

εικ.230_ βόρεια όψη (αποτύπωση), πύργος Π06, θέση λίμνη πατά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50

εικ.231_ άποψη νότια της χερσονήσου πυργάκι, διακρίνεται το κάστρο της Μεθώνης, η Σαπιέντζα και το κάτω και άνω Νησακούλι [2017]

εικ.232_ στο βάθος διακρίνεται το κάστρο της Μεθώνης με το Μπούρτζι και η νήσος Σαπιέντζα με το όρος Λακέρδα όπου βρίσκεται το παρατηρητήριο Π07 [2017]

εικ.239_ βόρεια της χερσονήσου πυργάκι διακρίνεται η λίμνη παπά και το διάσελον [2017]

εικ.240_ άποψη από βορρά, πύργος Π06 [2017]

εικ.233_ άποψη της χερσονήσου πυργάκι από νότο [2017]

εικ.238_ άποψη πύργου Π06 από νότο ανάμεσα στο βραχώδες τοπίο [2017]

εικ.241_ άποψη του Π06 από ανατολικά [2017]

εικ.246_ άποψη του μικρού αγκυροβολίου ανατολικά της χερσονήσου πυργάκι [2017]

εικ.234_ νότια άποψη πύργου Π06 [2017]

εικ.235_ βόρεια άποψη πύργου Π06 [2017]

εικ.242_ βόρεια άποψη Π06 [2017]

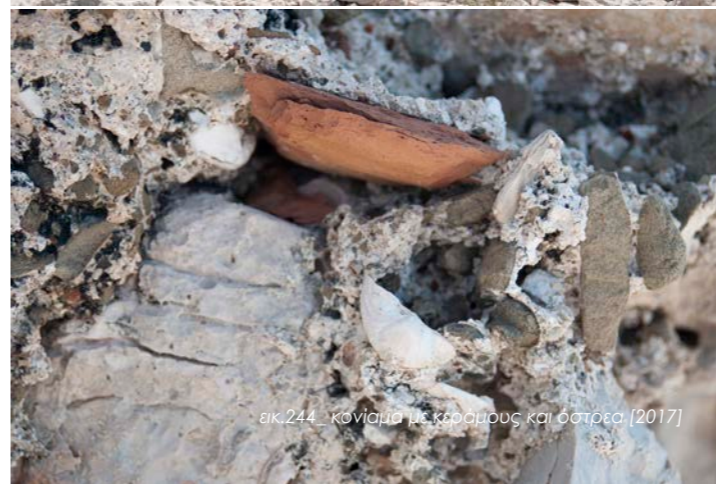
εικ.243_ βορειοδυτική άποψη Π06 [2017]

εικ.236_ νότια άποψη πύργου Π06 [2017]

εικ.237_ κονίαμα όπου διακρίνεται η ύπαρξη όστρεων [2017]

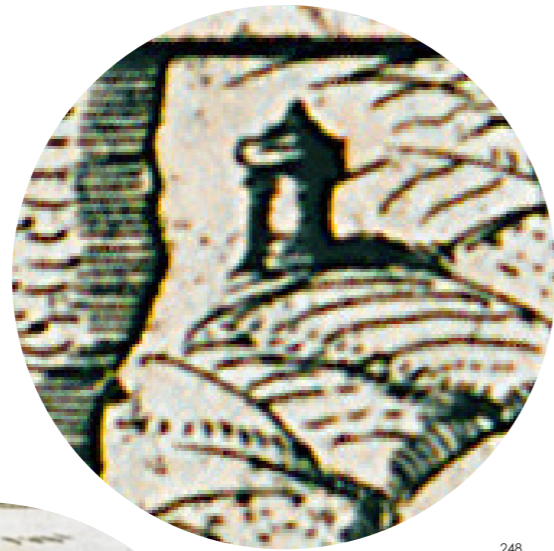
εικ.244_ κονίαμα με κεραμους και όστρεα [2017]

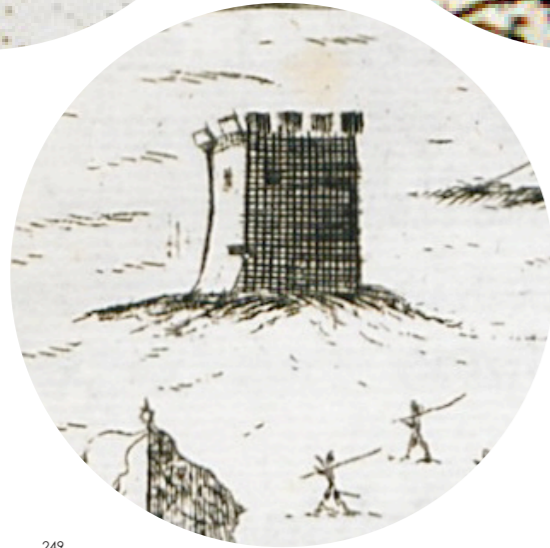
εικ.245_ εγκάρκτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]

247

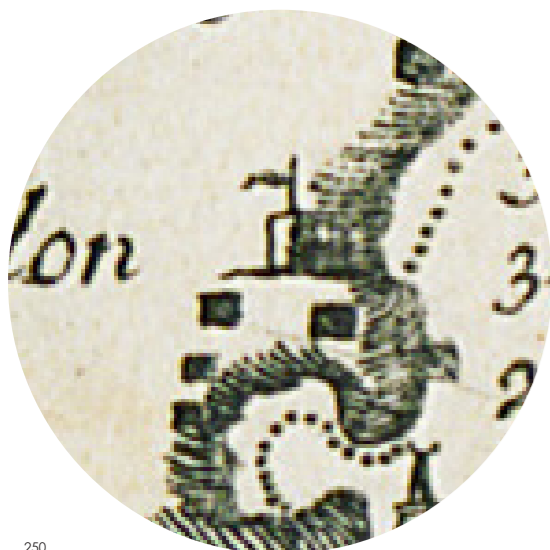
248

249

251

250

252

εικ.247_χάρτης της Κορώνης με κάτοψη του κάστρου και απεικόνιση του Π10, Vincenzo Maria Coronelli(1708) [πηγή: travelogues.gr]
 εικ.248_χάρτης της Κορώνης και κάτοψη του κάστρου της και απεικόνιση του Π10, Sandart Jacob, 1687
 εικ.249_ map of Koroni during the city's siege by the Venetians in the Sixth Ottoman-Venetian War και απεικόνιση του Π10, Albrizzi Girolamo 1687
 εικ.250_χάρτης του όρμου του Ναβαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οίνουσσών, διακρίνεται πύργος, Joseph Roux, 1804
 εικ.251_χάρτης της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οίνουσσών, απεικόνιση του Π09, Cristoforo Buondelmonti, 1420
 εικ.252_ πύργος Π09 [πηγή: άγνωστη]

εικόνα	περιγραφή	σελίδα
1	torre di guardia [πηγή: διαδίκτυο]	16
2	απόσπασμα από το έργο του Αισχύλου «Αγαμέμνων» (V, 280-316), απόδοση: Γιώργος Λιλικάκης, [πηγή: σπουδ. εργασία Γκλαβά Α., Πιτσιδιανάκη Χ.	18
3	twelve towers and court complexes, John Young (1956), Studies in south Attica , [πηγή: Hesperia 25/2, σελ. 139]	20
4	πύργος Αγ. Τριάδας, αριστερά: φωτογραφία	23
5	πύργος Αγ. Τριάδας, αρχιτεκτονικό σχέδιο απεικόνισης Μ. Κορρές, 1975	23
6	πύργος Μεγάλου Βαθυχωρίου, Αττική [πηγή: διαδίκτυο]	26
7	Παράκτιοι πύργοι στην Σαρδηνία - Torri Costiere, Sardegna, Italy (δεξιά)	28
8	torre del prezzemolo (πάνω)	28
9	Torre di Sa Mora (κάτω) [πηγή: wikipedia]	28
10	Βίγλα της Ελίντας, σχέδια Γ.Κίζης (δεξιά) [πηγή: Η Ελλάδα της Θάλασσας, σελ. 143]	30
11	Γ. Τσαπέλας (αριστερά πάνω) [πηγή: κάστρα και πύργοι στη Χίο, ημερολόγιο, 1973]	30
12	(αριστερά κάτω) χάρτης της Χίου 1591	30
13	Βίγλα Ελίντας, Χίος [πηγή: εργασία Γκλαβά, Πιτσιδιανάκη]	31
14	δίδυμοι πύργοι Μύτικα, Εύβοια [πηγή: διαδίκτυο]	32
15	σχηματική απεικόνιση: διάκριση και κατηγοριοποίηση πύργων βάσει θέσης, λειτουργίας και συνδυασμού των δύο	36
16	απεικόνιση της Πελοποννήσου ως Πλατανόφυλλο, Laurenberg Johann (1661)	40
17	Μεσσηνία, χαλκογραφία Johannes Laurenberg, Amsterdam 1661 [πηγή: MIET 348Δ - Η Πελοπόννησος χαρτογραφία και ιστορία, σελ. 94]	42
18	χάρτης της Πελοποννήσου: ο σημερινός νομός Μεσσηνίας και τα σημαντικότερα κάστρα (ο χαρακτηρισμός τους ως ενετικά, φράγκικα κτλ. στις περισσότερες περιπτώσεις αντιπροσωπεύει μία μόνο χαρακτηριστική χρονική περίοδο)	44
19	η Πελοπόννησος από τον 13ο ως τον 15ο αιώνα (η επανεγκατάσταση των βυζαντινών μετά την Δ' Σταυροφορία) [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ.21, χάρτης 1]	46
20	οι Βενετοί στην Πελοπόννησο 13ος - 16ος αιώνας [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ.23, χάρτης 2]	46
21	Ναυαρίνο, Μεθώνη, Κορώνη: λιμάνια και οχυρώσεις, απεικόνιση της μάχης της Μεθώνης μεταξύ Οθωμανών και Ενετών (1500), Francois De Belleforest, Paris 1575	48
22	Τα territorii κατά την απογραφή του 1700. Με την παχύτερη γραμμή χωρίζονται οι 4 provincie 14. Navarino, 15. Coron, 16. Modon [πηγή: Παναγιωτόπουλος, πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, σελ.165, χάρτης 6]	52
23	Territory of Navarino, population in 1700. After Panagiotopoulos 1985, pp. 250,262. R.J. Robertson [Hesperia 73/1, σελ. 69]	52
24	χάρτης της Πελοποννήσου όπου απεικονίζονται τα σημαντικά λιμάνια	58
25	Ενετικές εμπορικές ρότες	60
26	δρομολόγιο του Nicola da Martoni και του Pero Tafur [Johannes Koder στο Μοσχονάς: Η επικοινωνία στο Βυζάντιο, σελ.452]	64
27	χάρτης του κόλπου του Κάλιαρι στη Σαρδηνία, απεικόνιση του Joseph Roux, 1804 [πηγή: travelogues.gr]	68
28	ενετικός χάρτης της Πελοποννήσου [πηγή: Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, Κ. Σάθας, Τόμος ΙΧ, Παρίσι, 1890	74
29	χάρτης της Μεσσηνίας, W. M. Leake, Travels in the Morea, Vol.I pl.5 (1830)	78
30	ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)	80

31	νότιες είσοδοι του κόλπου του Ναυαρίνου, τμήμα της Σφακτηρίας, ο σύγχρονος οικισμό της Πύλου και το Νιόκαστρο, αεροφωτογραφία	81	66	άποψη της Πύλου από τη θέση κυπαρισσάκια [Π05]	126
32	Topographical map of Pylos and surrounding area, στο ALDENHOVEN, Ferdinand. Itineraire descriptif de l'Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques, Athens, Adolphe Nast, Rodolphe Bund et l'auteur, 1841 [πηγή: travelogues.gr]	82	67	Τσιχλί Μπάμπα, θέση Τρύπιο Λιθάρι [Π05] αεροφωτογραφία google maps 2013	127
33	Παλαιόκαστρο Ναυαρίνου, Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]	83	68	χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας	128
34	ο κόλπος του Ναυαρίνου, η Σφακτηρία και τα δύο κάστρα, [M. W. Leake 1805, Travels in Morea, Vol1 pl4]	85	69	Το οθωμανικό κάστρο της Πύλου κατά την πολιορκία του από τους Βενετούς στον ΣΤ' Βενετο-οθωμανικό Πόλεμο Girolamo Abbrizzi, 1687	129
35	Νιόκαστρο Πύλου, Bellin 1771 [πηγή: travelogues.gr]	86	70	χάρτης Μεθώνης και ευρύτερης περιοχή, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων	130
36	άποψη της Σφακτηρίας από το εσωτερικό του φρουρίου ης Πύλου (δυτικός περίδρομος) [2017]	87	71	Ακρωτήριο πυργακι, θέση Λίμνη Παπά [Π06] αεροφωτογραφία google maps 2013	131
37	άποψη του λιμανιού της Πύλου και του Νιόκαστρου από ανατολικά, 1920 [πηγή: travelogues.gr]	89	72	χάρτης Μεθώνης, παρατηρητήρια Π06 (λίμνη Παπά)	132
38	Χάρτης της Μεθώνης με τη διάταξη του χριστιανικού και του οθωμανικού στόλου, Camocio Giovanni Francesco (1574) [πηγή: travelogues.gr]	90	73	τρισιδιάστατη απεικόνιση ανάγλυφου, παρατηρητήριο στη θέση Λίμνη Παπά [Π06]	133
39	άποψη της Μεθώνης, Vincenzo Coronelli (1687) [πηγή: travelogues.gr]	93	74	χάρτης θάλασσας της Σαπιέντζας (Οινούσσες, Μεθώνη και ευρύτερη περιοχή) καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων	134
40	άποψη της Μεθώνης, Vincenzo Maria Coronelli (1708) [πηγή: travelogues.gr]	95	75	Στενό Σαπιέντζας, θέση Λακέρδα [Π07] αεροφωτογραφία google maps 2013	135
41	άποψη από το εσωτερικό του φρουρίου της Μεθώνης, στο βάθος διακρίνεται η νησος Σαπιέντζα [2017]	96	76	ερειπωμένο οχυρό στην Σαπιέντζα, απόσπασμα από απεικόνιση του Camocio 1574	136
42	άποψη του κάστρου της Μεθώνης, René Puaux (1932) [πηγή: travelogues.gr]	97	77	παρατηρητήριο [Π08] στη θέση Βίγλα στη νήσο Σχίζα, αεροφωτογραφία google maps 2013	137
43	Χάρτης της Κορώνης, της Μεθώνης και των νησιών Σαπιέντζα, Σχίζα και Βενέτικο, Antonio Millio (1580) [πηγή: travelogues.gr]	98	78	άποψη της Μεθώνης και οχυρό στην νήσο Σχίζα που επιτηρεί το λιμάνι, απεικόνιση του Albrizzi Girolamo 1687	137
44	Απεικόνιση της Σαπιέντζας, Vincenzo Coronelli (1707) [πηγή: travelogues.gr]	99	79	χάρτης περιοχής Φοινικούντας και τμήματος του ακρωτηρίου Ακρίτας, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων	138
45	χάρτης του αγκυροβολίου γύρω από τη Μεθώνη και τη Σαπιέντζα, Jacques-Nicolas Bellin (1771) [πηγή: travelogues.gr]	100	80	θέση Λούτσα [Π09], αεροφωτογραφία google maps 2013	139
46	άποψη της Μεθώνης, Camocio Giovanni Francesco (1574) [πηγή: travelogues.gr]	102	81	χάρτης Φοινικούντας και ακρωτηρίου Ακρίτας, παρατηρητήρια Π09, θέση Λούτσα	140
47	Χάρτης της Κορώνης με κάτοψη του κάστρου, Vincenzo Maria Coronelli(1708) [πηγή: travelogues.gr]	104	82	χάρτης της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οινουσσών, Cristoforo Buondelmonti, 1420	141
48	Απόψεις του κάστρου της Κορώνης, Vincenzo Maria Coronelli(1708) [πηγή: travelogues.gr]	104	83	χάρτης ακρωτηρίου Ακρίτας και Κορώνης - καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π11, θέση Μεμί	142
49	άποψη της Κορώνης (1935)	107	84	τρισιδιάστατη απεικόνιση ανάγλυφου, παρατηρητήριο στη θέση Λούτσα [Π09]	143
50	Μεθώνη John Seller (1677), [πηγή: MIET 444Δ, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.174]	109	85	τρισιδιάστατη απεικόνιση ανάγλυφου, παρατηρητήριο στη θέση Μεμί [Π10]	143
51	Πελοπόννησος, Giacomo Cantelli da Vignola (1690) [πηγή: Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.119]	110	86	χάρτης Κορώνης, παρατηρητήρια Π10, θέση Μεμί	144
52	Πελοπόννησος και τα 14 σημαντικότερα κάστρα, Frederik de Wit, (1680), πηγή: MIET 371Δ, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.164]	111	87	Map of Koroni during the city's siege by the Venetians in the Sixth Ottoman-Venetian War, Albrizzi Girolamo 1687	145
53	Πελοπόννησος απόσπασμα, Johannes Blaeu (1688), [πηγή: MIET 696, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.117]	112	88	θέση Μεμί [Π10], αεροφωτογραφία google maps 2013	145
54	χάρτης της Πελοποννήσου, Nicolas Sanson (1692) [πηγή: MIET 648, Χαρτογραφία και ιστορία, σελ.123]	113	89	συγκεντρωτικός πίνακας καταγεγραμμένων παρατηρητηρίων στη ΝΔ Μεσσηνία	146
55	χάρτης του όρμου του Ναβαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και της νήσου Σαπιέντζα, Joseph Roux (1804) [πηγή: travelogues.gr]	113	90	χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας, καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων Π01-Π10 και Υ01-Υ09	150
56	χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π01-Π11	116	91	κεντρικό τμήμα της Σφακτηρίας [Υ01] αεροφωτογραφία google maps 2013	153
57	κόλπος του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων	118	92	χάρτης κόλπου του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες και Υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων	154
58	το πέρασμα της συκιάς και το βόρειο τμήμα της Σφακτηρίας [Π01] αεροφωτογραφία google maps 2013	119	93	Άγιος Αθανάσιος [Υ02] αεροφωτογραφία google maps 2013	155
59	χάρτης Πύλου, παρατηρητήρια Π02 (Άγιος Νικόλαος), Π04 (Κυπαρισσάκια), Π05 (Τρύπιο Λιθάρι)	120	94	χάρτης κόλπου του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες και Υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων	156
60	άποψη προς νότο από την κορυφή όρους Αγίου Νικολάου στην Πύλο [Π02] [2017]	121	95	ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)	157
61	κορυφή όρους Αγίου Νικολάου στην Πύλο [Π02] αεροφωτογραφία google maps 2013	121	96	θέση Ντάπια [Υ03], αεροφωτογραφία google maps 2013	157
62	ο κόλπος του Ναυαρίνου, William Henry Smyth (1830)	122	97	χάρτης θάλασσας της Σαπιέντζας (Οινούσσες, Μεθώνη και ευρύτερη περιοχή) καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις παρατηρητηρίων	158
63	εκβολή ποταμού Ξεριά [Π03] αεροφωτογραφία google maps 2013	123	98	άποψη του Νιόκαστρου από δυτικά, Olfert Dapper 1688 [πηγή: travelogues.gr]	159
64	χάρτης κόλπου του Ναυαρίνου και ευρύτερη περιοχή, καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων	124	99	θέση Λιμανάκια [Υ04], αεροφωτογραφία google maps 2013	159
65	Πύλος, θέση κυπαρισσάκια [Π04] αεροφωτογραφία google maps 2013	125	100	Χάρτης του όρμου του Ναβαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οινουσσών Joseph Roux, 1804	160
			101	θέση Κρητικά [Υ05], αεροφωτογραφία google maps 2013	160
			102	θέση Κρητικά [Υ06], αεροφωτογραφία google maps 2013	161
			103	θέση Τσαπί, Ακρίτας [Υ07], αεροφωτογραφία google maps 2013	161
			104	χάρτης ακρωτηρίου Ακρίτας και Κορώνης - καταγεγραμμένες θέσεις παρατηρητηρίων Π10, θέση Μεμί	162

105	κτίσμα στην νήσο Βενέτικο	162	144	κάτοψη στάθμης +0.50 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	214
106	οι μεσσηνιακές Οινούσσες, Antonio Millo, 1580 [πηγή: el.travelogues.gr]	163	145	κάτοψη στάθμης +2.70 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	214
107	θέση Βενέτικο [Υ08], αεροφωτογραφία google maps 2013	163	146	άποψη πλίνθων σε σειρά στο εσωτερικό του πύργου (πάνω), άποψη λίθων σε σειρά στο εσωτερικό (μέση), άποψη λίθων σε σειρά στο εξωτερικό του πύργου (κάτω) [2017]	215
108	χάρτης ΝΔ Μεσσηνίας - δίκτυο παρατηρητηρίων - καταγεγραμμένες και υποθετικές θέσεις	164	147	τομή ΑΑ (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	216
109	θέση Φανερωμένη [Υ09], αεροφωτογραφία google maps 2013	165	148	επίχρισμα και εγχάρακτα σύμβολα στο εσωτερικό	216
110	παρατηρητήρια Π04 στη θέση Κυπαρισσάκια και ο σύγχρονος οικισμός της Πύλου και στο βάθος Π03 στη θέση Ξεριάς (σκίτσο)	166	149	αποτύπωση οπών στην τοιχοποιία Τ01-Τ18 (πρώτη και δεύτερη σειρά)	217
111	παρατηρητήρια Π04 στη θέση Κυπαρισσάκια και Π02 στη θέση Άγιος Νικόλας (σκίτσο)	166	150	νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	218
112	παρατηρητήριο Υ09 στη θέση Φανερωμένη, ακρωτήριο Ακρίτας και Υ08 στη νήσο Βενέτικο στο βάθος	168	151	ανώτερο τμήμα της νότιας όψης, πύργος Π09	218
113	παρατηρητήριο Π03 στη θέση Ξεριάς, όρμος Ναυαρίνου	168	152	τομή ΒΒ - ανάπτυγμα εσωτερικού (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	220
114	παρατηρητήριο Π09 στη θέση Λούτσα, Φοινικούντας	168	153	διάρρηξη τοιχοποιίας (βόρειο τμήμα)	221
115	συγκεντρωτικός πίνακας παρατηρητηρίων, καταγεγραμμένων και υποθετικών θέσεων	170	154	διαμπερή ρωγμή (βόρειο τμήμα), άποψη από το εσωτερικό	221
116	σύνολο παράκτιων πύργων-παρατηρητηρίων στην ΝΔ Μεσσηνία, απεικονίζονται τα τρία δίκτυα (όρμου Ναυαρίνου, θάλασσας Σαπιέντζας και κόλπου Κορώνης) και οι φρυκτωρίες	174	155	έντονη βλάστηση (ανώτερο τμήμα)	221
117	Στρατηγικές διαχειριστικού σχεδίου (γραφιστική αναπαράσταση)	178	156	διαμπερή ρωγμή στο παραπέτο	221
118	στόχοι διαχειριστικού σχεδίου (γραφιστική αναπαράσταση)	178	157	απόπλυση κονιάματος, αποκόλληση εσωτερικής παρειας (νότιο τμήμα)	221
119	πίνακας που συνοψίζει τα στοιχεία (πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες, απειλές) της SWOT ανάλυσης	182	158	άποψη πύργου Π09 από βορρά και μονοπατιού πρόσβασης	222
120	ενέργειες/ δράσεις σχεδίου υλοποίησης (γραφική αναπαράσταση)	184	159	κάτοψη στάθμης +5.80 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	223
121	φορείς χρηματοδότησης (γραφιστική αναπαράσταση)	186	160	άποψη του Π09, θέση Λούτσα από τον εθνικό οδικό άξονα στα βορειοδυτικά [2017]	224
122	ηλεκτρονική πλατφόρμα - διάγραμμα ροής	187	161	τοιχοποιία εξωτερικό [2017]	224
123	Πολιτιστικές - φυσιολατρικές διαδρομές Δ01, Δ02, Δ03, δήμος Πύλου Νέστορος	190	162	σκαλότρυπα στο εξωτερικό [2017]	224
124	Πολιτιστικές - φυσιολατρικές διαδρομές Δ05, δήμος Πύλου Νέστορος	192	163	λίθος με εγχάρακτους σταυρούς στο εσωτερικό, ΒΑ τμήμα [2017]	224
125	ψηφιακή εφαρμογή ανάδειξης δικτύου παρατηρητηρίων [πηγή: διαδίκτυο]	195	164	νότια άποψη πύργου Π09 [2017]	224
126	σύγχρονα παρατηρητήρια (ενδεικτικά παραδείγματα)	196	165	άποψη στηθαίου και επάλλξεων	224
127	(αριστερά) στιγμιότυπα από την διαδικασία αποτύπωσης του πύργου Π09, στην θέση Λούτσα [2017]	202	166	εγχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]	224
128	(αριστερά) στιγμιότυπα από τα στάδια επεξεργασίας του τρισδιάστατου μοντέλου του πύργου Π10 στο λογισμικό Agisoft Photoscan	205	167	άποψη από βορρά, πύργος Π09 [2017]	225
129	(δεξιά) ορθοφωτογραφίες των Π09 πάνω και Π06 κάτω, που παρήχθησαν στο λογισμικό Agisoft Photoscan	205	168	οπές-υποδοχείς ξύλινων δοκών στάθμη +1.50	225
130	τοπογραφικό διάγραμμα, πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα	206	169	εγχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]	225
131	άποψη του πύργου από την παραλία Καντουνάκι	206	170	άποψη του πύργου Π09 από την παραλία της Λούτσας [2017]	225
132	άποψη του όρμου Καντουνάκι από τον πύργο	206	171	νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	225
133	διάφορες απόψεις/ θέες από τον πύργο Π09, θέα προς Σαπιέντζα και Σχίζα (πάνω), θέα προς Φοινικούντα και Μπακαράκι (μέση), θέα προς Λαχανάδα (κάτω) [2017]	207	172	άποψη του εσωτερικού, πύργος Π09	225
134	άποψη του Π09, θέση Λούτσα από τον εθνικό οδικό άξονα στα βορειοδυτικά [2017]	208	173	εγχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]	225
135	κάτοψη στάθμη -0.80 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	208	174	κάτοψη στάθμη +5.40 (πρόταση), Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	226
136	άποψη της βόρειας όψης του πύργου Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα [2017]	209	175	πύργος Π09, θέση λούτσα, bird's view (τρειςδιάστατη απεικόνιση)	227
137	κάτοψη στάθμη +1.50 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	210	176	τομή ΓΓ (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	228
138	κάτοψη στάθμη +3.60 (αποτύπωση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	210	177	απεικόνιση των νέων κατασκευών και επεμβάσεων (τρειςδιάστατη απεικόνιση)	229
139	φωτογραφίες οπών/ υποδοχών ξύλινων δοκών στην στάθμη +1.50 στο ανατολικό τμήμα του πύργου Π09	211	178	ανατολική άποψη παρατηρητηρίου Π09, (τρειςδιάστατη απεικόνιση)	230
140	σκίτσα αποτύπωσης οπών/ υποδοχών ξύλινων δοκών στην στάθμη +1.50 στο ανατολικό τμήμα του πύργου Π09	211	179	λεπτομέρεια: μεταλλική κλίμακα, περιμετρική μεταλλική σύνθετη διατομή σύνδεσης παραπέτου, μεταλλικού πατώματος	230
141	βόρεια όψη (αποτύπωση), πύργος Π09 θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	212	180	κάτοψη στάθμη +1.60 (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	232
142	ρωγμή στο ανώτατο τμήμα της τοιχοποιίας	212	181	κάτοψη στάθμη +4.00 (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	232
143	άποψη της εισόδου στο δώμα στην βόρεια πλευρά του πύργου Π09	213	182	άποψη από το εσωτερικό του πύργου, διακρίνονται τα πατώματα από ξύλινες δοκούς και σχάρα (τρειςδιάστατη απεικόνιση)	233
			183	βόρεια όψη (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	234
			184	ασύμμετρη κλίμακα από Ο.Σ. (αναφορά)	234
			185	Π09, άποψη από το δώμα, διακρίνεται το νέο παραπέτο διαμορφωμένο από ξύλινα κατακόρυφα στοιχεία (τρειςδιάστατη απεικόνιση)	235

186	εναλλακτική πρόταση αποκατάστασης επάλξεων με λιθοδομή (πάνω)	236	228	νότια όψη (αποτύπωση), πύργος Π06, θέση λίμνη παπά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50	256
187	τρισιδιάστατη απεικόνιση βόρειας όψης (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα	236	229	γενική κάτοψη (αποτύπωση), πύργος Π06, θέση λίμνη παπά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50	256
188	Π09, άποψη της νέας μεταλλικής κλίμακας ανόδου στο δώμα (τρισιδιάστατη απεικόνιση)	237	230	βόρεια όψη (αποτύπωση), πύργος Π06, θέση λίμνη παπά, Μεθώνη, κλίμακα 1:50	257
189	τομή ΒΒ - ανάπτυγμα (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	238	231	άποψη νότια της χερσονήσου πυργάκι, διακρίνεται το κάστρο της Μεθώνης, η Σαπιέντζα και το κάτω και άνω Νησακούλι [2017]	258
190	διαμόρφωση κεκλιμένων επιπέδων με ανακυκλώσιμα υλικά)	239	232	στο βάθος διακρίνεται το κάστρο της Μεθώνης με το Μπούρτζι και η νήσος Σαπιέντζα με το όρος Λακέρδα όπου βρίσκεται το παρατηρητήριο Π07 [2017]	258
191	τελική επικάλυψη πατώματος με μεταλλική σχάρα τύπου orsoiril	239	233	άποψη της χερσονήσου πυργάκι από νότο [2017]	258
192	στήριξη ξύλινων αμφιέριστων δοκών σε περιμετρική δοκό UNP100	239	234	νότια άποψη πύργου Π06 [2017]	258
193	άποψη νέας μεταλλικής κλίμακας ανόδου στο δώμα	239	235	βόρεια άποψη πύργου Π06 [2017]	258
194	τομή ΒΒ - ανάπτυγμα (πρόταση), πύργος Π09, θέση Λούτσα, Φοινικούντα, κλίμακα 1:50	239	236	νότια άποψη πύργου Π06 [2017]	258
195	μεταλλικός σύνδεσμος λάμας περίσφιξης πύργου (παράδειγμα μονής Δαφνίου) [2017]	239	237	κονίαμα όπου διακρίνεται η ύπαρξη όστρεων [2017]	258
196	τοπογραφικό διάγραμμα, Π10, θέση Μεμί, Κορώνη	240	238	άποψη πύργου Π06 από νότο ανάμεσα στο βραχώδες τοπίο [2017]	258
197	(πάνω) άποψη της παραλίας Μεμί, του πύργου και του κάστρου από την Χρυσοκελαριά	240	239	βόρεια της χερσονήσου πυργάκι διακρίνεται η λίμνη παπά και το διάσελον [2017]	259
198	(κάτω) άποψη του κάστρου της Κορώνης από τον Πύργο Π10	240	240	άποψη από βορρά, πύργος Π06 [2017]	259
199	άποψη του πύργου Π10 από δυτικά [2017]	242	241	άποψη του Π06 από ανατολικά [2017]	259
200	τμήμα της βόρειας όψης του πύργου Π10 [2017]	243	242	βόρεια άποψη Π06 [2017]	259
201	άποψη του πύργου Π10 από βορρά [2017]	244	243	βορειοδυτική άποψη Π06 [2017]	259
202	επιλεγμένα κτίρια που εμφανίζουν απόκλιση από την κατακόρυφο [πηγή: guinness world record, διαδίκτυο]	245	244	κονίαμα με κεράμους και όστρεα [2017]	259
203	άποψη του πύργου Π10 από νοτιοανατολικά [2017]	246	245	εγχάρακτο σύμβολο στο εσωτερικό [2017]	259
204	άποψη του πύργου Π10 από νοτιοανατολικά [2017]	247	246	άποψη του μικρού αγκυροβολίου ανατολικά της χερσονήσου πυργάκι [2017]	259
205	Π10, κατασκευή στήριξη του πύργου (άμεσα σωστικά μέτρα) τρισιδιάστατη απεικόνιση	248	247	χάρτης της Κορώνης με κάτοψη του κάστρου και απεικόνιση του Π10, Vincenzo Maria Coronelli(1708) [πηγή: travelogues.gr]	262
206	κλωβός από μεταλλικούς δακτυλίους και κατακόρυφα τοποθετημένες ξύλινες δοκούς, τρισιδιάστατη απεικόνιση	248	248	χάρτης της Κορώνης και κάτοψη του κάστρου της και απεικόνιση του Π10, Sandart Jacob, 1687	262
207	απεικόνιση νέου πύργου ανάρτησης με καλώδια του Π10, τρισιδιάστατη απεικόνιση	248	249	map of Koroni during the city's siege by the Venetians in the Sixth Ottoman-Venetian War και απεικόνιση του Π10, Albrizzi Girolamo 1687	262
208	Π11, κλωβός, ανάρτηση με καλώδια και νέος πυλώνας (άμεσα σωστικά μέτρα), τρισιδιάστατη απεικόνιση	249	250	χάρτης του όρμου του Ναβαρίνου, του κόλπου της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οινουσσών, διακρίνεται πύργος, Joseph Roux, 1804	262
209	άποψη του Π10, θέση Μεμί από νοτιοδυτικά [2017]	250	251	χάρτης της Μεθώνης και των μεσσηνιακών Οινουσσών, απεικόνιση του Π09, Cristoforo Buondelmonti, 1420	262
210	Π10, άποψη από νότο [2017]	250	252	πύργος Π09 [πηγή: άγνωστη]	262
211	άποψη του Π10 από δυτικά [2017]	250			
212	διαμπερή ρωγμή και τμήμα τοιχοποιίας, Π10, θέση μεμι [2017]	250			
213	Π10, άποψη από βορειοανατολικά, διακρίνεται το τμήμα της τοιχοποιίας που έχει καταρρεύσει [2017]	250			
214	Π10, οπή στην τοιχοποιία [2017]	250			
215	Π10, λιθοδομή και οπή στην τοιχοποιία[2017]	250			
216	άποψη του πύργου Π10 από βορρά, σημείο πρόσβασης [2017]	251			
217	Π10, άποψη από βορρά, διακρίνεται η απόκλιση από την κατακόρυφο [2017]	251			
218	άποψη του Π10 από νοτιοανατολικά, διακρίνεται και ο χείμαρρος ακριβώς από κάτω [2017]	251			
219	Π10, άποψη τμήματος της τοιχοποιίας, στο βάθος διακρίνονται οι οπές για τις ξύλινες δοκούς [2017]	251			
220	Π10, άποψη από δυτικά [2017]	251			
221	Π10, ρωγμή στην βάση της τοιχοποιίας [2017]	251			
222	Π10, καθίζηση εδάφους, πρόβλημα στην θεμελίωση [2017]	251			
223	τοπογραφικό διάγραμμα, παρατηρητήριο Π06, θέση λίμνη Παπά, Μεθώνη	252			
224	άποψη των νησίδων πάνω και κάτω Νησακούλι, Σαπιέντζας και κάστρου Μεθώνης (πάνω),	253			
225	άποψη χερσονήσου πυργάκι και Διάσελον προς βορρά (κάτω)	253			
226	χερσόνησος πυργάκι και πύργος Π06 νότια άποψη από την θάλασσα	254			
227	άποψη του πύργου Π06 από νότο [2017]	255			

Βιβλία

- Alessio (1709), *Θησαυρός της Ρωμαϊκής και της Φράγκικης γλώσσας - Tesoro della lingua Greca-volgare ed italiana*, εκδόσεις Forni
- Blouet Abel (1831), *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français, volume premiere*, Paris: Firmin Didot Freres, Libraires, Bibliothèque nationale de France
- Bon Antoine (1951), *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris: Presses Universitaires de France
- Braudel Fernand (2002), *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, Τόμος Β': Συλλογικά Πετρωμένα, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Braudel Fernand (2005), *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, Τόμος Α': Ο ρόλος του Περιγύρου, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Braudel Fernand (2006), *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, Τόμος Γ': Γεγονότα, Πολιτική, Άνθρωποι, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Davis, Jack L. (2005), *Sandy Pylos: an archeological history from Nestor to Navarino*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαδήμα
- Foss Clive (1996), *Survey of medieval castles of Anatolia II: Nicomedia*, Ankara: The british institute of archeology
- Guillou Andre (2017), *ο Βυζαντινός Πολιτισμός*, Αθήνα: εκδόσεις Πεδίο
- Καρρον S. P. (1993), "From Syria to Modon and Venice: a difficult voyage of 1443 descibed in an unknown document", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 543-549
- Kevin Andrews (1953), *Castles of the Morea*, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens
- Koder Johannes (1993), "Νησιώτικη επικοινωνία στο Αιγαίο κατά τον όψιμο μεσαιώνα", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 445-455
- Leake William Martin (1830), *Travels in the Morea*, volume 1, London: John Murray
- Miller William (1908), *The Latins in the Levant - A history of Frankish Greece*, New York: E.P. Dutton and Company
- Miltiadiou-Fezans A., Kalagri A., Kakkinou S. & Ziagou A., Zarogianni E. & Chorafa E. (2008), "Methodology for in situ application of hydraulic grouts on historic masonry structures. The case of the Katholikon of Dafni Monastery" in *Structural Analysis of Historic Construction*, D' Ayala & Fodde (eds) Taylor & Francis Group, London
- Morell Thomas (1824), *Lexicon Graeco - Prosodiacum*, εκδόσεις Typis R. Watts
- Nanetti A. (2007), *Έγγραφα Κορώνης και Μεθώνης: Αναζήτηση και κριτική εγγράφων των δύο κύριων οφθαλμών του Κοινού της Βενετίας (ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα)*, Αθήνα: ΕΙΕ - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
- Nanetti Andrea (2011), *Άτλας της Ενετικής Μεσσηνίας 1207-1500, 1685-1715*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
- Αβραμέα Άννα (2000), "Η παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή Πελοπόννησος" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 9-18
- Αβραμέα Άννα (2012), *Η Πελοπόννησος από τον 4° ως τον 8° αιώνα: αλλαγές και συνέχεια*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Αναγνωστάκης Ηλίας (2000), "Οι πελοποννησιακοί σκοτεινοί χρόνοι: το σλαβικό ζήτημα" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 19-34
- Αναγνωστάκης Ηλίας (2002) "Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας: Η σωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας", στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Κόντη Βούλα (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 137-160.
- Ανώνυμος, *Το χρονικό του Μορέως*, 14ος αιώνας
- Αρακαδάκη Μ. (2002) "Τα φρούρια των βράχων και η άμυνα των στρατηγικής σημασίας λιμανιών στη βενετοκρατούμενη Κρήτη" στο *Τα Παράκτια οχυρά και η άμυνα των λιμανιών*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 4η Εφορεία Νεώτερων Μνημείων, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων
- Αριστομένης Μιχαήλ (1980), *Ιστορία της πόλεως της Πύλου*, Αθήνα
- Αυγερινού Σοφία, (2012) *Οι αρχές της Βαλέτας για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών*, Υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ICOMOS της 28ης Νοεμβρίου 2011, Αθήνα: ICOMOS
- Βασιλάτος Νίκος (1992), *Κάστρα και πύργοι της Εύβοιας*, εκδόσεις Μπάλντερ
- Γιακωβάκη Ν., Nanetti Α., Λιακόπουλος Γ., Τσελίκας Αγ. (2011), *Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος-18ος αιώνας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου
- Γιαννόπουλος Π., Σαββίδης Α. (2013), *Μεσαιωνική Πελοπόννησος, Βυζάντιο, Λατινοκρατία, πρώιμη Τουρκοκρατία*, Αθήνα: εκδόσεις Ηρόδοτος
- Γκαγκτζής Δ., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Α. (1993), "Πελοπόννησος και Νότια Ιταλία: σταθμοί επικοινωνίας στη μέση βυζαντινή περίοδο", στο Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 469-486
- Γρηγοράκης Π., Μιγάδη Σ. & Χαραλάμπους Δ. (1984), *Μεθώνη - Κορώνη - Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα
- Δουλαβέρας Α. & Σπηλιοπούλου Ι. (επιμ.) (2012), *Μεσσηνία: συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση
- Ζαφειροπούλου Ντιάνα (επιμ.) (2008) *Κάστρων Περίπλους*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Διεύθυνση Αποτυπώσεων
- Καββαδία-Σπονδύλη Α. (2002), "Πρωτοβυζαντινή Πυλία" στο Θέμελης Πέτρος Γ. και Βούλα (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία - αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 219-228
- Καλοπίση-Βέρτη Σ. και Παναγιωτίδη-Κεσισόγλου Μ. (επιστ. Επιμ.) (2010), *πολύγλωσσο εικονογραφημένο Λεξικό όρων Βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις

Κρήτης

Καρποδίνη - Δημητριάδη (1990), *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: εκδόσεις Adams

Κίρης Γιάννης, Βουρνούς Μανώλης (2004), "Οι Βίγλες της Χίου" στο *Ασδραχάς Σπ., Τζαμτζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της θάλασσας*, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ. 138-145

Κόντη Βούλα (2000), "Η βυζαντινή Πελοπόννησος" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 35-58

Κοντογιάννης Ν. (2009), *Το Κάστρο της Μεθώνης*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Κοντογιάννης Ν. (2012), "Οι οχυρώσεις της Μεσσηνίας: από το Βυζάντιο στο νεότερο ελληνικό κράτος" στο *Μεσσηνία: συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση

Λαμπροπούλου Α., Πανοπούλου Α. (2000), "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου 4ος-15ος αιώνας*, Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα ερευνών, σελ. 59-87

Μομφεράτος Α. (1914), *Μεθώνη και Κορώνη επί Ενετοκρατίας υπό κοινωνικήν, πολιτικήν και δημοσιονομικήν έποψιν*, Αθήνα: τυπογραφείο Π.Α. Πετράκου

Μουτσόπουλος Ν. (1973) "το ελληνικό ινστιτούτο φρουριών και πύργων και τα κάστρα της χώρας μας" στο *Φρουριακά Χρονικά*, Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Φρουριών και Πύργων

Μπαζαίου-Barbas Θεώνη (1993), "Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά λόγια κείμενα", στο *Μοσχονάς Ν.Γ. (επιμ.) Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: Ε.Ι.Ε – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, σελ. 435-443

Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002), *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα

Μπελαβίλας Νίκος (1992), *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αιγαίο της Πειρατείας - Μετασχηματισμοί στον χώρο του ναυτικού και οικιστικού δικτύου των νησιών, κατά την περίοδο της πειρατικής ναυτιλίας, 1420-1815*, (Διατριβή επί διδακτορία), ΕΜΠ - Τμήμα Αρχιτεκτόνων

Μπελαβίλας Νίκος (1997), *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας*, Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσεύς

Μπελαβίλας Νίκος (2004), "Η ανακατοίκηση των ακτών" στο *Ασδραχάς Σπ., Τζαμτζής Αν., Χαρλαύτη Τζελ. (επιμ.) Η Ελλάδα της θάλασσας*, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα, σελ....

Μπελαβίλας Νίκος (2010), "Ο χώρος των νησιών και της θάλασσας" στο *Τόλιας Γιώργος (επιμ.) Το Αιγαίο Πέλαγος. Χαρτογραφία και Ιστορία 15ος-17ος αιώνας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, σελ. 19-27

Μπίρης Γιάννης (2000), *Ένας Δρόμος στο Νότο - Χώρα, Πύλος, Μεθώνη: το βασιλείο του Νέστορα και ο μόθων λίθος - περιηγητική και ιστορική αναζήτηση*, Αθήνα

Παναγιωτόπουλος Βασίλης (1985), *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου*, Αθήνα: Ιστορικό αρχείο εμπορικής τράπεζας της Ελλάδος

Παπαθανασόπουλος Γ. & Παπαθανασόπουλος Αθ. (2004), *Πύλος – Πυλία - οδοιπορικό στο χώρο και στο χρόνο*, Υπουργείο Πολιτισμού - Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Παραδείσης Αλ. (1983), *Φρούρια και κάστρα της Ελλάδας*, τόμος II, Αθήνα: Efstathiadis group, σελ. 245-262

Πίκουλας Γιάννης (1995), *Οδικό δίκτυο και άμυνα από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία*, Αθήνα: Hogos - Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη

Πίκουλας Γιάννης (2000), "Με αφορμή τους πύργους της Σίφνου" στο *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου Σίφνος, 25-28 Ιουνίου, Τόμος Α' Αρχαίοι Χρόνοι*, Αθήνα: Εταιρεία Σιφναϊκών μελετών, σελ. 263-277

Πουκεβιλ Φραγκίσκου-Καρόλου-Ούγγου-Λαυρεντίου(1980), *Ταξίδι στο Μοριά*, Αθήνα: εκδόσεις Αφων Τολίδη

Σαΐτας Γιάννης (1992), *Μάνη*, Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333μ.Χ.-1700*, Τόμος Α', εκδόσεις Πιρόγα, 11^η έκδοση

Σκουτέλης Νίκος (2006), *Το δίκτυο των πόλεων - οχυρών στο κατά θάλασσα κράτος της Βενετίας, 16ος-17ος αι.*, (Διατριβή επί διδακτορία), ΕΜΠ - Τμήμα Αρχιτεκτόνων

Στεριώτου Ιωάννα (2002), "Τα παράκτια οχυρά στο πλαίσιο του προβληματισμού της διάσωσης και ανάδειξης των οχυρώσεων στην Ελλάδα-η διεθνής εμπειρία" στο *Τα Παράκτια οχυρά και η άμυνα των λιμανιών* (Πρακτικά ημερίδας Θεσσαλονίκης 25 Σεπτεμβρίου 1998), Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 4η Εφορεία Νεώτερων Μνημείων, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Τρυποσκούφη Α. & Τσιπούρη Αμ. (επιμ.) (2001), *Ενετοί και Ιωαννίτες Ιππότες - Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής - πειραματική ενέργεια Archi-Med*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων

Τσέλικας Αγαμέμνων (2006), *Millio Antonio Isolario - μεταγραφή του ιταλικού πρωτοτύπου*, Αθήνα: εκδόσεις Adventure Publications

Άρθρα σε περιοδικά

Ahrweiler Helene (1982), "Η πειρατεία στο Βυζάντιο (4^{ος}-15^{ος} αιώνας)", *Αρχαιολογία και τέχνες* 03, σελ. 19-21

Eberhard Zangger, Michael E. Timpson, Sergei B. Yazvenko, Falko Kuhnke, Jost Knauss (1997), "Pylos Regional Archaeological Project, Part II: Landscape Evolution and Site Preservation", *Hesperia* 66/4, σελ. 549-641

J. L. Davis, Susan E. Alcock, John Bennet, Yannis G. Lolos, and Cynthia W. Shelmerdine (1997), "Pylos Regional Archaeological Project, Part I: Overview and the Archaeological Survey", *Hesperia* 66/3, σελ. 391-494

John Bennet, Jack L. Davis, and Fariba Zarinebaf-Shahr (2000), "Pylos Regional Archaeological Project, Part III: Sir William Gell", *Hesperia* 69/3, σελ. 343-380

McDonald W.A. (1960), "Sphagia-Sphakteria", *Πελοποννησιακά τ. Γ'-Δ'*, σελ. 47-83

Morris P. Sarah (2001), "The towers of Ancient Leukas, results of a topographic survey, 1991-1992", *Hesperia* 70/3, σελ. 285-347

Sharon R. Stocker (2003), "Pylos Regional Archaeological Project, Part V: Deriziotis Aloni: A Small Bronze Age Site in Messenia", *Hesperia* 72/4, σελ. 341-404

Siriol Davies (2004), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and settlement

in Venetian Navarino", *Hesperia* 73/1, σελ. 59-120

Slof B.J. (1978), "Επεισόδιον εις Κορώνην με ολλανδικό πλοίον το 1778" *Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών*, σελ. 278-282

Susan E. Alcock, Andrea M. Berlin, Ann B. Harrison, Sebastian Heath, Nigel Spencer, David L. Stone (2005), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VII: Historic Messenia, Geometric through Late Roman", *Hesperia* 74/2, σελ. 147-209

Wayne E. Lee (2001), "Pylos Regional Archaeological Project, Part IV: Change and the Human Landscape in a Modern Greek Village in Messenia", *Hesperia* 70/1, σελ. 49-98

William A. Parkinson and John F. Cherry (2010), "Pylos Regional Archaeological Project, Part VIII: Lithics and Landscapes: A Messenian Perspective", *Hesperia* 79/1, σελ. 1-51

Young John H. (1956), "Studies in south Attica, country estates at Sounion", *Hesperia* 25/2, σελ. 122-146

Zariba F., Bennet J., Davis J. (2005), "A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece – the southwestern Morea in the 18th century", *Hesperia* 34, American School of classical studies at Athens

Αναγνωστάκης Ηλίας & Παπαδημητρίου Ν. (1997), "Η πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη 5ος-7ος αιώνας και προβλήματα της χειροποίητης κεραμικής στην Πελοπόννησο", *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 11, σελ. 229-322

Βελισσαροπούλου Γιούλη (1982), "Πειρατεία και πειρατές στην ελληνική αρχαιότητα", *Αρχαιολογία και τέχνες* 03, σελ. 15-18

Γιανναρόπουλος Ιωάννης (1978), "η Μεσσηνία ολίγον προ της αναχώρησης του Ιμπραήμ", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, σελ. 289-304

Ευαγγελάτου-Νοταρά Φ., "Η Μεθώνη σταθμός στα ταξίδια βυζαντινών αυτοκρατόρων στη Δύση", *Πελοποννησιακά Φίλιον Δώρημα, τόμος ΙΣΤ' (1986)*, σελ.97

Κιουσοπούλου Τόνια (1997), "Η ύστερη βυζαντινή Πόλη", *Αρχαιολογία και Τέχνες* 64, σελ. 59-64

Κοντογιάννης Νίκος (2001-2002), "Κάστρα και οχυρώσεις στην Μεσσηνία κατά τους Μεσαιωνικούς και Νεώτερους χρόνους", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β'*, σελ. 521-545

Κορδώσης Μιχαήλ (1981-82), "Η περιγραφή της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου από τον Άραβα περιηγητή Edrissi", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 8 - Πρακτικά Β' ΔΣΠΣ, τ. Β'*, σελ. 261-268

Κορδώσης Μιχαήλ (2001-2002), "Κάστρα, πύργοι και φρουρές στον Μορέα από τα έγγραφα των Acciaiuoli", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 24 - Πρακτικά ΣΤ' ΔΣΠΣ, τ.Β'*, σελ. 581-588

Κουμαρέλας Βασίλης (1995), "Άγνωστοι πύργοι και περίβολοι της αρχαίας Ερεσσού", *Αρχαιολογία και τέχνες* 54, σελ. 41-46

Λουκάτος Σπύρος (1984), "Πολιτειογραφικά Κορώνης, Μεθώνης και Νεοκάστρου, 1830", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 10 - Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (27-29 Νοεμβρίου 1982)*, σελ. 209-231

Μακρυμίχαλος Στέφανος (1963), "Ελληνικοί Πορτολάνοι του ΙΣΤ', ΙΖ' και ΙΗ' αιώνας", ο *Ερανιστής* 3/4

Μαρινάτος Σπ. (1963), "Αρχαιότητες και μνημεία Μεσσηνίας: Ανασκαφαί Πύλου", *Αρχαιολογικό*

Δελτίο τ.17 (1961/62): Χρονικά Β', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, σελ. 101-103

Μουτζάλη Αφέντρα (1990), "Οψεις του αστικού και αγροτικού χώρου στο Βυζάντιο", *Αρχαιολογία και τέχνες* 35, σελ. 36-47

Μουτζάλη Αφέντρα (2000), "Σλάβοι στην βυζαντινή Πελοπόννησο", *Αρχαιολογία και τέχνες* 74, σελ. 64-72

Μουτσόπουλος Ν.Κ. (1997), "Η πρώιμη βυζαντινή και η μεσοβυζαντινή Πόλη", *Αρχαιολογία και Τέχνες* 64, σελ. 29-58

Μπέλια Ελένη (1978), "Ειδήσεις περί Μεσσηνίας από Γαλλικών υπόμνημα του 1786", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, σελ. 283-288

Ντόκος Κωνσταντίνος (1999-2000), "Οι αστικές κοινότητες και οι αγγαρείες του δημοσίου στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο", *Εώα και Εσπέρια* 4

Πάλλας Δ. (1963), "Μεσαιωνικά Μεσσηνίας", *Αρχαιολογικό Δελτίο τ.17 (1961-62): Χρονικά Β', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως*, σελ. 103-104

Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου Ε. (1978), "Παρατηρήσεις και προσθήκες στο dossier ενός λησμονημένου αγίου της Βυζαντινής Μεθώνης", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, σελ. 236-258

Παπαθανασόπουλος Γ. Α. (1964-1965), "Αρχαιότητες Μεσσηνίας", *Αρχαιολογικό Δελτίο τ.18 (1963): Χρονικά Α', Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως*, σελ. 91-94

Παπαθανασόπουλος, Γ. Α. (1966), "Μεσσηνία-Ηλεία", *Αρχαιολογικό Δελτίο τ.19 (1964): Χρονικά Β'1, Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως*, σελ.151-153

Παπακοσμά Κ. (2007), "Εδαφικές διεκδικήσεις της Βενετίας στη Ν. Μεσσηνία (Α' μισό του 15^{ου} αιώνα) με αφορμή ανέκδοτο Αργυρόβουλλο του Θωμά Παλαιολόγου", *Εώα και Εσπέρια* 7, σελ. 57-84

Πικούλας Γιάννης (1984), "Το φυλάκειον στο Βασιλικό και η σημασία του για την ιστορική τοπογραφία της περιοχής", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 10 - Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (27-29 Νοεμβρίου 1982)*, σελ. 177-184

Πίκουλας Γιάννης (1990-91), "Πύργοι: Δίκτυο, χρήση, απορίες και ερωτήματα - Προσέγγιση με τα δεδομένα της Αργολίδος, Αρκαδίας, Λακωνίας", *Horos* 8-9, σελ. 247-257

Πολίτης Λίνος (1978), "Μεσσηνιακά χειρόγραφα", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 5 - Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, σελ. 129-143

Σπονδύλης Ηλίας (1992), "Συμβολή στη μελέτη διαμόρφωσης των ακτών της Πυλίας με βάση τον εντοπισμό νέων αρχαιολογικών θέσεων", *Ενάλια* 4(3-4), σελ. 30-37

Σπυλιωπούλου Ι. & Κωστάκης Αθ. (2008-2012), "Οι πύργοι και οι οχυρωμένες κατοικίες των νησιών του Αιγαίου και της Πελοποννήσου (14^{ος}-19^{ος}) - Μια ιστορικοπολιτισμική προσέγγιση με έμφαση στην περίπτωση της Νάξου", *Εώα και Εσπέρια* 8

Τσελίκας Α. (1984), "Μεθώνη και Κορώνη στην ιστορία της ελληνικής Παλαιογραφίας", *Πελοποννησιακά Παράρτημα 10 - Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (27-29 Νοεμβρίου 1982)*, σελ. 74-80

Τσελίκας Α. (1987-88), "Παρατηρήσεις σε Πελοποννησιακά χειρόγραφα του 11ου, 12ου και 13ου αιώνας", *Πελοποννησιακά, Πρακτικά Γ' ΔΣΠΣ, τ. Β'*, σελ. 490-498

Τσούρης Κωνσταντίνος (2012), " Οχυρωματικά έργα επί ανανεωσίμων πηγών υδάτων (9ος - 15ος αιώνας) ", *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 22, σελ. 293-339

Φουτάκης Παναγιώτης (2001) (, "Η ενετική διοίκηση στο κάστρο της Μεθώνης", *Αρχαιολογία και τέχνες* 81, σελ. 109-116

Φουτάκης Παναγιώτης (2003), "Χρονολόγηση ενετικών οχυρώσεων του κάστρου της Μεθώνης", *Αρχαιολογία και τέχνες* 87, σελ. 61-67

Φουτάκης Παναγιώτης (2004), "Η μελέτη των αρχαίων τειχών τη Μεθώνης", *Αρχαιολογία και τέχνες* 90, σελ. 68-79

Σημειώσεις, Άρθρα

Miltiadiou-Fezans A, Tassios T.P., Deliikolas N. Cholafa.E, Zarogianni E. & Chandrinou I. "Earthquake structural problems and urgent measures undertaken to support the Katholikon of Dafni Monastery in Athens Greece" in *Structural Studies, Repairs and Maintenance of Heritage Architecture VIII*, p.534-542

Wright Gilliland Diana (2000), "The wooden towns of Stato Mar - Medieval Construction in Nauplion" στο academia.edu

Καββαδάς Μ. (2016) "Γεωτεχνικά θέματα - Βλάβες λόγω Πλημμελούς Συμπεριφοράς της Θεμελίωσης" στο *Εποπτικό υλικό διαλέξεων του ΔΠΜΣ - Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων*

Κορρές Μ. (1989) "Αρχιτεκτονική κληρονομιά από τον 20° στον 21° αιώνα – Απολογισμός και προοπτικές"

Μιλτιάδου-Fezans A., " Μεθοδολογία εκπόνησης των μελετών στερέωσης και αποκατάστασης του Φ. Ο. των μνημείων" στο *Σημειώσεις ΔΠΜΣ Προστασία μνημείων Α' κατεύθυνση*

Μιλτιάδου-Fezans A., "Μέθοδοι και τεχνικές στερέωσης: Τοιχοποιίες – Θολοδομίες" Μέρος β' στο *Σημειώσεις ΔΠΜΣ Προστασία μνημείων Α' κατεύθυνση*

Μιλτιάδου-Fezans A., Αναγνωστοπούλου Σ., Καλλαγή Α. (2006) " Κονιάματα και ενέματα αποκατάστασης των πτερυγών κελιών του εσωτερικού περιβόλου της Ι.Μ.Δαφνίου", ΕΤΕΠΑΜ paper 57

Μιλτιάδου-Fezans A., Τάσιος Θ. (2009) "Σύγχρονες πρακτικές οδηγίες για την εφαρμογή των υδραυλικών ενεμάτων σε ιστορικές κατασκευές στη Θεσσαλονίκη", Πρακτικά 2^{ου} συνεδρίου: Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών, σελ. 485-494

ΥΠΕΧΩΔΕ (2006) "Μικροπάσσαλοι" στο *Προσωρινές εθνικές προδιαγραφές*, ΠΕΤΕΠ 11-01-03-00

Σπουδαστικές εργασίες

Βερυκόκου Στυλιανή (2013), *Ανάπτυξη εφαρμογών επαυξημένης πραγματικότητας βάσει επίπεδου προτύπου*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών

Γκλαβά Α. και Πιτσιδιανάκη Χ. (2014), *Οι βίγλες της Χίου*, Αθήνα: (Διάλεξη) ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων

Θεοδωρόπουλος Χρυσόστομος (2004), *Παλιόκαστρο επαρχίας Πυλίας - πρόταση ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου, πρόταση αποκατάστασης πύργου εισόδου*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία)

ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ Προστασία Μνημείων

Θεοχάρη Αικατερίνη (2002), *Ο άσπρος πύργος της Σίφνου - προστασία - αποκατάσταση*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ Προστασία Μνημείων

Κασίμης Βασίλης (2014), *Ο πύργος της Οινόης - σχεδιαστική αποτύπωση και διερεύνηση της δυναμικής απόκρισης αρχαίων οχυρωματικών κατασκευών, επιβλέποντες Μ. Κορρές, Ε. Βιντζηλαίου*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ Προστασία Μνημείων

Ματσαρόκος Ευάγγελος (2017), *Ανάδειξη Ιστορικού δικτύου Αρσανάδων Αγίου Όρους*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β'

Μαυροκορδάτου Δήμητρα (2000), *Αρχαίος πύργος Αγίας Μαρίας στην Κέα*, Αθήνα: (Διπλωματική Εργασία) ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Προστασία Μνημείων

Ροΐδου Κωνσταντίνα (2014), *Η έννοια του δικτύου των οικισμών και ελληνικά παραδείγματα*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Τμήμα μηχανικών χωροταξίας και ανάπτυξης

Ιστοσελίδες

Κατάλογος αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, Υπουργείο πολιτισμού. Διαθέσιμο στο: <http://odysseus.culture.gr/>

Περιοδικό βυζαντινά Σύμμεικτα, έκδοση του Ινστιτούτου ιστορικών ερευνών, Εθνικό κέντρο τεκμηρίωσης. Διαθέσιμο στο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz>

Περιοδικό Ερανιστής, έκδοση του ομίλου μελέτης του ελληνικού διαφωτισμού, Εθνικό κέντρο τεκμηρίωσης. Διαθέσιμο στο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eranistis>

Περιοδικό Εώα και Εσπέρια, έκδοση της εταιρείας έρευνας των σχέσεων του μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού με τη Δύση, Εθνικό κέντρο τεκμηρίωσης. Διαθέσιμο στο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/esperia>

Περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες. Διαθέσιμο στο: <http://www.archaiologia.gr>

Περιοδικό Hesperia, The American School of Classical Studies at Athens. Διαθέσιμο στο: http://www.ascsa.edu.gr/index.php/publications/hesperia_new

Εθνικό ίδρυμα Ερευνών. Διαθέσιμο στο: <http://www.eie.gr/nhrf/institutes/ibr/index-gr.html>

Ήλιος, Αποθετήριο Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Διαθέσιμο στο: helios-eie.ekt.gr

Chios Travel Guide, Τμήμα τουρισμού περιφερειακής ενότητας Χίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.chios.gr/el/vigles>

Torri Costiere della Sardegna. Διαθέσιμο στο: <http://www.sardegna-torri.eu>

Με το βλέμμα των περιηγητών 15^{ος}-20^{ος} αιώνας, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Διαθέσιμο στο: <http://el.travelogues.gr>

Αριστομένης ο Μεσσήνιος (blogspot). Διαθέσιμο στο: <https://aristomenismessinios.blogspot.gr/>

Google maps. Διαθέσιμο στο: <https://www.google.gr/maps>

Εθνικό Κτηματολόγιο και Χαρτογράφηση Α.Ε. Διαθέσιμο στο: <http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/>

Copyright @ Μπαλντά Θεοδώρα, 2017

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

